

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

demir parmaklıklar

NEDELÇO GANÇOVSKI

DEMİR PARMAKLIKLAR

NEDELÇO GANÇOVSKI

Bu kitap 1976 yılında E R T U R Matbaasında dizilip
H A Ş M E T Matbaasında basılmıştır.

NEDELÇO GANÇOVSKI.

D E M İ R
PARMAKLIKLAR

Çeviren:
ARİF AYGÜN

HABORA KİTABEVİ

Nuruosmaniye Cd. Atasaray 106
CAĞALOĞLU — İSTANBUL.

BİRİNCİ BÖLÜM

I

KÜÇÜK BİR RASTLANTI YÖNÜ DEĞİŞTİRDİ

Herşey bir saksıyla başladı. Ona âdeta dikkat etmedim. Alabildiğine dalgın olmasaydım - oldum bittim böyleyimdir -, herhalde o zaman, 1941 eylülü sonunda beni tutuklayıp götürmeyeceklerdi. Kurumsuz kişiliğimle yaşam öyküm de bambaşka biçimde gelişecekti. Hem sonradan o kadar anket kâğıdı dolduramayacaktım ya da bunlara yazacak birşeyim olmayacaktı. Küçük bir rastlantı, uzun zaman için günlerimin gidişini belirledi ve yaşantımı sürüp gittiği yola yöneltti. Böyle olmasaydı, hayatımı anlamlı biçimde yaşayabilecek miydim? Yoksa göstergeyi başka yöne çeken bir şey olacaktı da, anlamsızlık ve saçmalık anısı mı içimi dağlayıp duracaktı? Ağır yollar gelip çatıyordu. Kişi bütün hayat sınamalarına nasıl dayanacağını önceden bilemezdi. Örneğin, kısaltılmış adı RMS olan Devrimci İşçi Gençlik Birliği üyesi, yani remsist bir arkadaşımız vardı. İyi remsist biliniyordu. Ama yedek olarak silâh altına almışlar (Yedek Subay Okulunu bitirmişti). Partizanlara karşı harekâta katılması gerekmiş. İstemez misin, tam da onun birliği bir partizana rastlamış. Ve adamı çekip vurmuşlar. Halk Mahkemesi bundan sonra bizim delikanlıyı ölüme mahkûm etmiş ve kurşuna diz-

mişler. Durum bizim için de, onun için de öyle getirmişti ki, delikanlı herhangi bir yardım aramayı düşünememiş, işe karışmakta biz de geç kalmıştık. İnsanın başına daha neler gelmez ki! Adamın biri işkencelere dayanamamış. Temiz ve namuslu, ülküsüne bağlı bir kişi olmasına karşın, elinde olmadan sır vermiş. Bir başkası da pek dilber karısının eteği ardına sinmiş, eteklikten ve çocuklardan ötürü nice büyük olayları umursamamış, bunlara katılma fırsatını kaçırmış...

Anlatmak istediğim olay şöyle başladı :

Sabahleyin saat sekiz - dokuza doğru Stoyan'a - Stoyan Konstantinov, RMS'ten bir arkadaşım - gidiyordum. Cebimdeki bir paket gizli bildiriği vermeliydim kendisine. Aslında bu benim ödevim değildi. RMS Bölge Komitesinin özel kuryesi vardı. Bu arkadaşın tek yükümü, gizli meteryalleri korunduğu yerden görüşme yerlerine götürmektir. Bölge kuryesi üniversite öğrencisiydi. Suskun, derli - toplu bir delikanlıydı. Tehlikeli yükümünü özenle yerine getiriyordu. Belki dudak bükken olur... kuryelik... ufak iş bu İvan D-v'in yaptığı diye! Ama hayır, ufak iş değil. Bu, sorumlu, tehlikeli bir işti. Doğrudan cezaevine götürebilirdi kişiyi. Önüne gelen herkese verilemezdi bu ödev. Birçok nitelik gerekti bunun için: İçten bağlılık ve sır vermezlik, kurnazlık ve kıvraklık, aynı zamanda özveriye hazır olmak...Ama son haftalarda bölge kuryemiz ortalıkta yoktu. Bu nedenle materyallerin dağıtılması gecikiyordu. Oysa korkunç günler yaşıyorduk; saatlerin yıllara bedel olduğu bir zamandı. Her zamanın tarihinde bir gelişme vardır. En sakin ve barışçı yıllarda bile, tarih, hiç ayırımına varmadan, çarkını döndü-

rür ve argacını atar. Ama zamanlar vardır, gemi aızıya almış atın dörtnala koşuşuna benzer. Herşey dinamik, önemli, yoğundur! Anlattığım zaman, işte böyleydi. Bir dilem dünyanın karşısına dikilmiş, temposunu dikte etmekte, bir an önce karar alınmasını gerektirmekteydi. İlk sosyalist devlet yokolabilir miydi? Kardeşlik ve eşitliğe dayalı, sömürsüz ve yağmasız toplumu kurma yolunda Paris Komünü'nden sonra gerçekleştirilen bu yeni girişim, demir yumruk halinde örgütlenen eski güçlerin baskısı altında suya düşecek miydi? Eski toplum hortlayabilir miydi? Bunun da ötesinde, eski toplumun daha müthiş yeni biçimi egemen olabilir miydi? Bulgaristan canavar güçlerin pençesinde oyuncak olup, yine çıkmaz sokağa mı girecekti? İşçi Partisi'nin çizgisi de kesindi: Dostlarına elden gelen yardımı göstermek, Doğu Cephesi'ne yönelik üretim ve ulaşımı sabote etmek, Hitler yanlısı hükümeti düşürmek amacıyla halkı silâhlı ayaklanmaya seferber etmek...

Başka bir deyişle, beklemeye, yeni geçici kur-ye aramaya vakit yoktu. Hemen Svetomir'e doğru yollandım. Evi Reduta mahallesinin en yüksek yerindeydi. Bizim evin birkaç sokak ötesinde. Gizli materyallerin korunduğu yer Svetomir'in evindeydi. Aleko okumaevi çevresindeki sektöre ayrılan bildirileri kendisinden aldım ve RMS sektör yönetimi sorumlusu Stoyan'a yöneldim. Stoyan, Çerkovna sokağı (bugünkü Paun Grozdanov) yakınındaki Oborişte'de oturuyordu.

Ev öteden beri gizli eylem konutuydu. Bu evde bir anlaşma yapılmıştı: Eğer pencerede saksı varsa, içeri girmek yoktu. Ev hakkında daha çok şeyler anlatabilirim. Ama acele etmiyeyim. Her-

şeyin sırası gelecek. Şimdilik, burada Nikola Botuşev'in, çoluk - çocuğu, karısının ana babası - Stoyanka Nine ve Stoyo Dede -, oğulları, yani Botuşev'in kayını Stoyan'la birlikte oturduğunu söylemek isterim. Botuşev'i artık tanıyordum; eski komitacılardan olduğunu, birkaç ay öncesine kadar devrimsel eyleminden ötürü Stoyan'la birlikte cezaevinde yattıklarını biliyordum.

Saksı bu yüzden konuyordu.

Bu gizemli eve ne zaman girecek olsam, önce yürüyüşümü uzaktan yavaşlatır, pencereye dikkatle bakar ve bundan sonra girerdim. Ama bu defa, Allah kahretsin, pencereye bakmadım. Gidererek, giriş kapısını bile birkaç adım geçtim, sonra geri dönüp içeri girdim.

Botuşev yer katında ayrı girişi olan küçük bir daire tutuyordu. Dostlar hiçbir zaman zili çalmaz, doğrudan, ilgilendikleri odanın kapısına yönelirlerdi.

İçeri girer girmez, olağandışı ve biraz kuşku uyandıran birşey gördüm. Uzun antredeki yatakta, başı sargılı bir adam yatıyordu. Başka biri de yatağın yanında bir sandalyeye oturmuş, gazete okuyor ve galiba hastaya bakıyordu. «Taşralı hasta akraba», dedim kendi kendime. «Ama ne diye antrede oturuyorlar? Hem neden ev halkından kimse görünmüyor?» Bu düşünceler bir anda kafama üşüştü. Adamlara dönerek sordum :

«Affedersiniz, Stoyan burda mı acaba?» (Sırf bir şey söylemiş olmak için soruyordum.)

Oturan adam :

«Burada,» diye nezaketle yanıtladı ve kapıyı gösterdi.

Oraya yönelecek oldum, ama sargılı hasta an-

sızın yataktan fırlayıp, tabancasını bana doğru yönelterek bağırdı :

«Davranma, biz polisteniz!»

Çaresiz, dediğini yaptım, ellerimi kaldırdım. O anda yıldırım hızıyla ben de hesabımı yapıyordum. Üstümü aradılar. Bildiri paketini buldular. Müthiş böbürlenerek, küstahça, yatağın yanındaki sandalyeye oturmamı istediler. Bildiriler için endişe etmiyordum; her nasılsa bir çaresini bulacaktım. Ama başka bir şey vardı: Arka cebime, elimle yazıp hazırladığım bir bildiri koymuştum. Buradan çıkınca, bunu gizli çoğaltma makinesiyle basılmak üzere hemen ulağımıza verecektim. Bu elyazması bildiriden ötürü endişeleniyordum. Beni arayıp taramalarına ilişkin tutanağı hazırlamaya başladılar. Verilen bir işaret üzerine, bütün odalardan sivil ve üniformalı polislerin fırlayıp, etrafımı sarıverdiklerini söylemeyi unuttum. Durumu anladım. Polis tuzağıydı bu! Polis geceleyin eve dalmıştı. (Kimin için? Botuşev'den ötürü mü? Stoyan için mi? Ele geçirmiş miydi onları?) Ve pusuya yatmıştı! İşte bu pusuya düşmüştüm. «Saksı!» diye aklımdan geçti. Ama çok geç kalmıştım. Kendi kendimi kıyasıya yermeye başladım. Saksı bu sabah penceredeymiş. Yani uyarı yerindeymiş. Ama artık onu düşünecek halde değildim. Olan olmuştu. Herşeyi ivediyle düşünüp hesaplamalıydım: Neleri açıklıyabilirdim, neleri itiraf edebilirdim, bildirilerin niteliği neydi, nerden, niçin, kimi tanıyordum ve kimi tanıımıyordum. Bu an için pek titiz hazırlanmıştım. Şimdi zamanı gelmişti. Herşey düşünüldüğü gibi yapılmalıydı.

Önce elyazması bildirinin gereğine bakmalıydım. Suçsuz delikanlı gibi birşeyler konuşmaya,

kendimi temize çıkarmaya başladım. Benim bir-
şey yaptığım yoktu, uzaktan rastgele tanıdığım
biri bunları sıkıştırmıştı elime... Ve elim, kaşla
göz arasında, ceketimin altına girdi, kâğıdı bul-
du, çıkardı, biraz evirip çevirdi ve... uzanıp döşe-
ğin altına sokuverdi.

Rahatladım.

Daha ötesini artık ne isterlerse yapsınlardı.

İfademı almak üzere beni soldaki sonuncu
odaya götürdüler. Kâğıt, mürekkep, kalem verdi-
ler. Yazıyor, tezelden uydurduğum varyanta gö-
re neyin nasıl olduğunu açıklamakla beraber, da-
ha da söylenebilecek şeyler için bir açık kapı bı-
rakıyordum. Ansızın kapı açıldı ve elinde benim
elyazması bildiriyle bir polis odaya girdi. Yatağa
otururlarken veya yine yatarlarken, döşek kay-
mış, o kâğıt da yere düşmüştü.

«Bu senin mi?» diye sordu polis sert sert.

Benim olabilirdi, benim değilse Stoyan'ındı.
Ama hayır! Kötü!

«Benim!»

«Bir de kendine Allahlık süsü veriyorsun, de-
ğil mi? Gidi anacığını!..»

Herif böylece hem söğüyor, hem de tepeme
çökmüş, yumrukluyordu.

Rastgele biri olmadığımı anladılar. Soruştur-
maya son vererek, inceden inceye arama - tara-
ma yapmak üzere beni evime doğru götürdüler.

Rastlantı ile gerekliliğin birbirine örölmesin-
den işte bu sonuç meydana geldi. Rastlantıyla ge-
rekliliği şimdi benim için iki polis görevlisi simge-
liyordu. Büyük makinemizin bir vidacığı ele geç-
mişti.

Botuşev'in evindeki baskını yöneten ekipbaşı

ve bir jandarma benimle beraber geldiler. Ama sokaklardan geçerken, benimle birlikte olduklarını belli etmiyorlardı. Bu bana rastlayacak arkadaşlar için yeni bir tuzak mıydı, yoksa polisliklerini sezdirmek mi istemiyorlardı? Karşımdan, Roman, lise edebiyat öğretmenimiz Georgi Tsanev'in remsist oğlu görünmesin mi! Şimdi beni selâmlıyacak, konuşmaya başlayacak ve... kendini ele verecekti. Kendisini uyarmak için uzaktan gözlerimi diktim, göz göze geldiğimiz anda başımı birden çevirdim. Anladı. Beni hiç tanıımıyormuş gibi yanımdan geçti. Sonradan öğrendiğime göre, ilk sokakta Jivko'ya (RMS sorumlusu Jivko Nikolov) koşmuş ve tutuklandığımı bildirmiş. RMS Bölge Komitesi üyesi olan Jivko da, hemen gereken yere haber vermiş ve olası bir tutuklamaya karşı bazı tedbirler alınmış...

«Konuklarımı eve götürdüm». Reduta mahallesinin en yüksek yerinde tek katlı bir evin bodrumunda oturuyorduk. Şaşalıyan anacığım karşıladı bizi. Oğlunun, içinden çıkılmaz bir tuzığa düştüğünü bilmiyordu. Ben de yatıştırıcı sözler söylemekte acele ettim :

«Merak edilecek birşey yok, anne.»

Başka ne diyebilirdim ki?.. İşçi karısıydı. Kendisi de işçiydi. Üniversitelilerin gözaltına alındığını biliyordu. Ama oğlunun, baba ocağına tekrar kavuşana dek, nice yıllar geçeceğini aklının ucundan bile geçiremezdi.

Sivil polis yerde birkaç tane eski İzvestiya gördü. Sovyet gazeteleri belirli tehlikesi de göze alınarak, bir süredir barakadan satın alınabiliyordu.

Ekipbaşı ince bir alayla sordu :

«Bunları baban mı okuyor?»

Bir işçi evinde, Sovyet gazetelerini öğrencinin okuduğunu elbette biliyordu.

Arama - taramada birşey bulamadılar. Kızkardeşimin yardımıyla sadece iki - üç gün önce avludaki barakada kazdığımız küçük sığınaktan da haberleri olmadı.

İşlerini tamamlayınca, ekipbaşı sert sert sordu :

«En yakın tramvay nerde?»

Gizli bir umutla, uygun bulduğum sokaklardan onları tramvay durağına götürüyordum. Gözaltına alındığımı bir yere daha, Parti Bölge Komitesine bildirmek zorundaydım. Komiteden iki kişi tanıyordum: Biri, adını ve oturduğu yeri bilmediğim komite sekreteri (zaten kendisi hakkında da bir bilgim yoktu, kimdir, nerelidir, neyin nesi- dir bilmiyordum, yalnız öylesine tanıyordum); öteki de küçücük işliğı iki - üç sokak ötede bulunan Delço Çolakov... Polislerin eşliğinde ayakka- bıcı dükkânına doğru yürüdüm. Dükkânın önün- de küçük bir alan vardı. Alana girerek doğru a- yakkabılara doğru yürüdük. Beni görmelerini istiyordum. Bir ara Delço başını kaldırdı, yaklaşan gruba dikkatle baktı ve irkildi. Beraber çalıştıkları kardeşi Petere bir şeyler fısıldadı (Peter, tekstil işçisi olan kızkardeşleri Vera gibi remsist- ti. Namuslu ve dürüst insanlardı). «Anladılar» diye geçirdim ve birden yön değiştirdim. Artık kendilerine herşeyi söylemiştim.

Delço Çolakov sonradan bana şunları anlattı:

«Baktım, polis eşliğinde, doğru bize geliyor- sun. Bunun başına bir iş gelmiş, diye geçirdim ve hemen Peter'e seslendim: 'Polis'. Ve siz birden sa-

pinca, anladık.»

Gözetçilerimle üçümüz, tramvayda bir sıraya yerleştik. Silâhlı sağırlariyle yapışırcasına beni araya aldılar. Polis Müdürlüğüne otuz dakikalık bir yol vardı. Bu süre, hesap yapmak için de, düşünmek için de yeterliydi. Ama dopdolu tramvayı biraz bırakalım da, Parti Bölge Sekreterine ilişkin anlatımı tamamlayayım.

Dediğim gibi, kendisini öylesine tanıyordum. Gizlilik koşulları nedeniyle bana kendisinden söz edemezdi, ben de ona birşey soramazdım. Entelektüel bir yüzü, ince çerçeveli gözlükleri vardı. Yüksek öğrenimli, geniş kültürlü, kibar bir adamdı. Otuz yaşlarındaydı. O sıralarda çoğumuzun davranış ve hareketlerinde kabalık ağır basıyordu. Bazan bile bile kaba davranıyorduk. Ama sekreterin davranışları inceydi. Kılık kıyafeti her zaman düzgündü. Daha kültürlü ve nazik bir çevrenin tavrı vardı onda. Kendisiyle sadece son iki üç ay boyunca ilişkim vardı. O, parti sekreteri, ben de Rems bölge sorumlusu olarak, hemen hemen her hafta görüşmek zorundaydık. Ama günden güne güvenli görüşme yerleri bulmada güçlük çekiyorduk. Sokaklarda buluşmak tehlikeliydi. Uygun ev bulmak da çok zordu.

Birkaç kez, Aleksandır Nevski kilisesine bile girdiğimiz oldu. Kilisede duvar yazıtlarına bakarken usuldan usuldan konuşuyorduk. Bir - iki kez de remsist Hristo Gr-ev'in evinde buluştuk. Anababası Levski Anıtı yakınlarında ev tutmuştu. Ama Hristo'nun anası işkillenmiş, oğlunun başına bir belâ gelir diye korkmuş olacak ki, bir gün ansızın odaya giriverdi. Sekreterle başbaşaydık. Hristo içerde değildi. Bu sıkıntılı durumdan çık-

bilmek için akla yatar hiçbir şey uyduramadım. Ama sorumlu arkadaşım mükemmel bir çare buldu. Yerinden kalktı hemen ve tanıdığım arkadaşlardan hiçbirinin gösteremeyeceği bir kıvraklık ve incelikle eğilerek, şaşakalan kadının elini öptü. «Bir kitap almaya gelmiştik. Hristo arayadursun, biz burada söyleşiyoruz,» dedi. Kadın bizi te-dirgin ettiği için özür dileyip çıktı. Kuşkusundan her halde zerre kalmamıştı.

Görüşmelerimizde beni dikkatle dinliyordu. Gençlik çalışmalarımızı yakından izliyor, akıl hocalığı gibi olmasın diye öğütlerinde çok dikkatli davranıyordu. Bazen bana önemli belgeler veriyordu.

Bölge sekreterimiz hakkında başkaca birşey bilmiyordum.

Adını, kahramanca ve feci sonunu sonradan, başka tarihsel koşullar altında öğrenecektim.

Dokuz Eylül 1944'ten bir süre sonra, gazete-lerde Lev Jelyazkov'un, Anton İvanov partizan müfrezesi politik komiseri olarak öldüğü haberleri çıktı. Henüz fotoğraf yoktu, nerde çalıştığı açıklanmıyordu. Ama acayip! Parti yönetmenimin ta kendisi olduğu kanısı içimde yer etti. İçime öyle doğdu!

Yanılmadım.

Polisçe kovuşturulan, bir süre toplama kampına gönderilen sekreterimiz, bölgeden ve başkentten ayrılıp Anton İvanov müfrezesinde partizan ve politik komiser olmuştu. 1944 martında bir ölüm - kalım çarpışmasında bütün müfrezeyle birlikte o da vurulup düşmüştü. Soyuna gelince, Lev Jelyazkov, yüz yıl önce esaret altındaki Bulgaristan'dan göçetmek zorunda kalan Besa-

rabya'lı bir Bulgar ailesindendi. Rusya'da dünya-ya gelmiş ve büyümüşü. Sonradan ana - babasıyla birlikte yurda dönmüşü. Yüksek öğrenimini Sofya'da tamamlamıştı. Etken bir bonsist (*), bilgili bir marksist, deneyli bir örgütçü, ümitli bir hukukçuydu. Parti, 1940 yılında Lev Jelyazkov'u Poduyane bölgesinin yönetimiyle görevlendirmişti. O zaman talih bana gülmüş ve bu değerli yoldaşla bir süre birlikte çalışabilmişim. O gün bugün, parlak anısını içimde taşıyorum.

Tramvay gıcırdaya gıcırdaya duraktan durğa varıyor, insanlar binip iniyor, ve biz üçümüz, her birimiz kendi düşüncesine dalmış, birbirimizden ayrılmıyorduk.

Orta yaşı geçkin, dolgun bir adam olan ekipbaşı, kulağıma fısıldadı :

«Bir aptallık yapıp da tramvaydan atlayayım demiyessin, ulan!»

Sağlı - sollu sayın gözetçilerim bana daha da yapıştılar.

Ben, başına büyük bir belâ gelmiş, yiyeceği darbenin hem korkunç, hem kaçınılmaz olduğunu bilen, bütün fizik yapısıyla ruhuna sığınarak bu darbeye dayanmak için güç toplamaya çalışan bir kişi durumundaydım.

II

ONBİR ARTI BİR

Polis Müdürlüğünde çok iyi bilinen işlem ya-

(*) Bonsist : BONSS (Bulgar Genel Halk Öğrenci Birliği) üyesi. (Çevirenin notu).

pıldı. Üstümü yeniden aradılar. Ama bu sefer arama - tarama daha titizce yapıldı. Tıraş bıçağı saklamış olmıyayım, pabuç bağcıklarım üzerimde kalmasın, iğne falan olmasın, genellikle şu veya bu biçimde canıma kıymaya yarayacak birşey bulunmasın diye çok dikkatliyidiler (o cehennemde gayet sıkı bir düzen vardı. Araç seçmeksizin yaşamdan yoksun etme yalnız onların, işkencecilerin hakkıydı. Tutuklunun bu hakkı bile alınmıştı). Dediğim gibi, jandarına çavuşunun odasında üstümü yeniden aradıktan sonra, beni hücrelerden birine ittiler. Beş - altı gün hiç sorguya çağırmadılar. Bunun nedenini bir türlü anlayamıyordum.

Beni tıktıkları hücrede garip bir buluşma oldu. Köşelerden birinde, çok kuşku verici bir ihtiyarcık gözüme ilişti. Hücre dar ve uzuncaydı. İçerisi bomboştı. Pencere yerine küçük bir deliği vardı. Duvarları aklın alamıyacağı derecede kirli ve karalıydı. Bunları sonra anlatmaya çalışacağım.

Ben de hücrenin öbür köşesine büzüldüm ve nerde bulunduğumu anlamak, biraz kendime gelmek için sessizce bakınmaya başladım. Yeni oda arkadaşım da kaş altından beni süzmeye başladı. Bakışları anlamlıydı. Tıraşı uzamıştı. Bu haliyle bana bir kat daha kuşkulu göründü. Poliste nasıl davranmamız gerektiğine ilişkin ilk yönergeyi iyi anımsıyordum. (Yeri gelmişken belirteyim: Emil Şekerciyski'nin kaleme aldığı «Düşman Karşısında Nasıl Davranalım» broşürü, gerçekten güçlü ve öğretici bir yapıttı. Bize hem bilgi veriyor, hem yol gösteriyordu.) Demem o ki, ilk yönerge, herşeyden önce espiyonlardan korunmayı sağlık ve-

riyordu. Bir ara sessizlik şöyle bozuldu :

«Niye getirdiler seni?» dedi.

«Sebepsiz. Bir yanlışlık olmuş. Her halde salıverecekler. Ya sen?» dedim.

«Beni de öyle. Birşey yaptığım yok. İftiradan... Herhalde beni de koyverecekler.»

«Nerelisin?»

«Sofya'lı. Ya sen?»

«Ben de Sofya'lıyım.»

Konuşmamız galiba bu kadarla bitti.

Ama suskunluk içinde uzun süre yaşanamaz. İnsan konuşmadan yapamaz ve bazen önüne gelen biriyle konuşmaya razı olur. Birbirine şiddetli düşman iki kişiyi yalnız bırakırsan, sadece atışmak için olsa da, yine konuşmaya başlayacaklardır. Biz de öyleydik. İsteksizce de olsa, birer ikişer söz ediyorduk. «Adın ne, ne işte çalışıyorsun, baban ne iş yapıyor?» gibi... Derken, Panço Amca (hücre arkadaşım kendini böyle tanıtmıştı : Demiryolu işçisi Panço Debirliyev) ansızın sordu:

«Abe Nedelço, senin baban bu yaz yedek olarak orduya alınmamış mıydı?»

Hayret içinde kaldım :

«Alınmıştı.»

«Hem sen görüşme günü gelip de öteberi getirmemiş miydin? Evinizde bir fotoğraf falan yok mu?»

«Gerçekten var!» dedim. Gözlerim giderek faltaşı gibi açılıyordu. O fotoğrafta üç kişiydiler. Birisi karşımdaki hücre arkadaşımdı.

«Hadi, merhaba öyleyse! Babanla orduda beraberdik. Siz Smolsko taraflarındansınız. Svetko Amcayla çok iyi tanışırsınız.» (Akranı olsalar bile, başka dostları da babama Svetko Amca derlerdi.)

Böylece, hücre arkadaşım ile tanışmış olduk. Her halde o da benden işkillenmişti. Sorun kalmadı.

«Baktım,» dedi, «bir delikanlı getirdiler içeri. Kimbilir neyin nesi ve niye benim yanıma sokuşturuyorlar, diye geçirdim doğrusu ya...»

Panço Amcanın kırk yaşlarında olduğunu öğrendim. Kendisi ve işi hakkında özel bir açıklama yapmadı. Ama çok defa kodesten geçen eski bir devrimci olduğu belliydi.

Çok geçmeden, arkadaşça, babaca bir tavırla konuştu :

«Niçin ve neden gözaltına alındığını bana söylemeni istemem. Ama şunu bil ki, iğneden ipliğe herşeyi belirlemelisin. Bir defa söylediğini tastamam tekrar edebilmelisin. Bütün söylediklerini birer birer belle. Çelişkiye düşme sakın.»

Daha yaşlı, daha görgülü olmanın bilinciyle bana böylece öğüt veriyordu.

Yine bir köşeye büzülüp, vereceğim ifadeyi belirlemeye başladım. Deneyli bir sorgu yargıcı aksak yanını yine bulacak olsa da, ben hiçbir gedik bırakmamalıydım.

Farkındaydım, söyleyeceklerim gayet safça şeylerdi. Ama başkaca çarem yoktu. Artık safdil bir kişi rolüne girmiş bulunuyordum. Sonuna dek bu rolü oynamalıydım. Değilse, çorap sökücü başlıyabilir ve çok şeyler ortaya çıkabilirdi.

Birkaç gün sonra Panço Amcayı alıp götürdüler ve bir daha geri getirmedi. Ama herşeye karşın, çok geçmeden kendisiyle yine görüşecektik.

İlk görüşmemiz böyle oldu.

Daha da sinirli bir halde duvardan duvara vol-

ta atmaya başladım. Hapiste olanın değişmeyen alışkanlığıdır bu. Hem dışarısını düşünüyor, hem kendi kendimi gözlediğimi seziyordum. Besbelli, hayatımın bu günlerinin önemini kestiriyor, bunları anlamak, belliğime sindirmek istiyordum. İçimi saran duygunun korku olduğunu söyleyemem. Eh, belki biraz ürküntü ve endişe vardı. Fiziksel işkence, moral çöküş, istemeden sır verme tehlikesi karşısında kaskatı kesilmiştim. Ve bu ruh hali içinde bende daha çok direnme güdüsü kabarıyordu. Bana öyle geliyor ki, düşmanın üstün gücüne karşın mevziini ille koruması gereken bir savaşçı, ağır hücumdan önce böyle içi içine sığmaz bir durumda bulunur. Bilinçaltımda, derinlerde bir yerlerde bir karar güveni oluşuyordu. Kurnazlıkla mı olur, dayanıklılıkla mı, polisi mutlaka alt etmeliydim. Dertop olmuş bir kirpiyi andırmaya başladığımı seziyordum. Zayıf ve çürük görünen herşeyi çekip topluyor, acıları duymıyayım, çevremde olup biten herşeyi unutayım, bilincimde salt uydurduğum varyant kalsın diye kendime telkinler, giderek hipnoz yapıyordum.

Yine Polis Müdürlüğünde yapılan ikinci görüşmeye hiç de hafife alınamayacak biri katıldı. Bilinen işkenceci Nikola Geşev'di bu.

Belki beşinci, belki altıncı gündü; hücrenin kapısı açıldı. Bir jandarma, yüksek sesle adımı söyleyip beni önüne kattı ve yukarı kâtlara doğru götürdü. Geçtiğimiz yerler tüyler ürpertici bir görünüm içindeydi. Dar ve karanlık koridorlarda asık suratlı kötücül jandarma ve sivil ajanlar kapıdan kapıya girip çıkıyorlardı. Hiç kimsenin ağzından yüksekçe bir söz duyulmuyordu. Sanki herkesin birşeylerden korunur bir hali vardı,

Duvarlar boyunca, yanlarından kimlerin geçtiğini görmesinler diye yüzleri duvara dönük tutuklular dikiliyordu. Ben de duvara dönük durumda biraz bekledim. Besbelli getirildiğim haber verilmişti ki, jandarma kolumdan çekerek beni ite kaka bir odaya soktu. Karşımda, yazı masasının yanında hiç görmediğim bir adam duruyordu. Yüzünü görmemiştim ama, kötü ününü yalnız ben değil, parti ve Rems'in bütün etken üyeleri bilirdik. Nikola Geşev'di bu. Bu Bulgar Javer'i hakkında o kadar çok şey yazıldı ki, bunlara yeni birşeyler eklemek çok zor. Ama başka çarem yok. Onsuz geçersem, anlatımım tek yanlı olur. Zaten daha sonra da ortaya çıkıp yaşamın bazı önemli yanlarını açıklamamıza vesile olacak. Söz arasında yalnız şunu ekleyeyim: Hemen hemen bütün öykülerde Geşev kaçınılmazlıkla a-bartılarak anlatılır. Bu, çaresiz tutuklunun acımasız işkenceciye karşı duyduğu fetişizmin doğal sonucudur. Polis örgütündeki aşaması sırasında en yüksek basamakta değildi; Komünist Partisine karşı savaşım şubesi yönetmeniydi. Buna karşın, alıkıran baş kesen olarak, en tecrübeli ve tehlikeli düşman olarak ün yapmıştı. Sorgulamayı kendisi yapıyor, dövüyor, ruhları eziyor, yandaş ve hainler ediniyordu. Provokatörleri, gizli yardımcıları şahsen ve yalnız kendisi biliyordu. Geşev, tecrübe, acımasızlık, kıyıcılık demekti. Ama onun yönetiminde hazırlanan belgelere örneğin, iddianamelere, özellikle Merkez Komitesinin tutuklanmasına ilişkin iddianameye bakılırsa, kendisinde pek büyük bir kültür, üstün bir zekâ yoktu.

Ve işte bu Geşev karşımdaydı, daha doğrusu

ben onun karşısındaydım. Kırkını aşkın, orta boylu, kanlı canlı, kurt boyunlu, canavar yüzlü ve bakışlı biriydi. Elleri goril elleri gibi, pençesi de... pençesini az sonra görmekten çok, sillesini yiyerek hissettim.

«Bildirileri nerden aldın?» diye bağırdı yüzüme karşı Geşev. Açık ve kesenkes konuşuyordu. «Bana külâh giydirmeye kalkışma. Gerçeği söyleyeceksin, yoksa ezerim seni!»

Yazı masasının kenarına ilişti.

Ben de aklımdan hep aynı şeyi tekrarlıyordum: «Rolünü oyna! Rolünü oyna hemen! Sen hiç kimse ve hiçbir şey değilsin! Sen safdilin birisin! Herşeyi unut!»

Elimden geldiğince saf bir edayla varyantımı anlattım.

«Yalan söylüyorsun, anasını!..» diye bağırdı canavar. Ve sağ elinin amansız bir sillesiyle beni duvara yapıştırdı. Sonra öteki pençesini kafama indirerek beni kendine çekti.

«Amma da yaman vuruş!» diye geçirdim bir an için. Sille - tokat üstüme yürüdü. «Olsun, olsun,» diyordum kendi kendime. «Bu yalnız bir başlangıç. Olağan, kural gereği bir şey bu.» Bilincim yerindeydi. Etrafımı görüyor, kendimi tartabiliyordum.

Bir sivil ajan çağırıp, aynı hışımla bağırdı :

«Alın şunu, doğru ifade versin!»

Komşu odada, poliste değişmeyen ve pek iyi bilinen seans uygulandı. Uydurduğum varyantı ısrarla tekrarlıyordum.

Beni yine hücreme götürdüler. Bir - iki gün ilişen olmadı. Sonra jandarma yine kapıda göründü ve beni koridorlardan geçirerek Geşev'in

yanına götürdü yine.

«Bildirileri kime götürüyordun?»

«Stoyan'a.» (Varyantın bu kısmını da aynen tekrarladım.)

«Stoyan'a ha! Gel öyleyse..»

Beni önüne katarak koridorun karşı tarafındaki bir odaya tıktı. Girince, odanın öbür u-
unda, bir yazı masası başında... Stoyan Konstan-
tinov'u oturur gördüm. Daha doğrusu, ilkin geniş
alını ilişti gözüme. Bitkin bir haldeydi. Birbirimi-
ze bakmak için çok zamanımız yoktu.

«Bildirileri buna mı götürüyordun?» diye
sordu Geşev sertçe.

Yanıtımı mekanik olarak yeniledim :

«Evet!»

Ve hemen gözlerimi Stoyan'ın gözlerine dike-
rek, önemlice birşey söylemediğimi, asıl önemli
olanın gizli kaldığını kendisine anlatmak iste-
dim...

Ama Stoyan katı ve pürüzsüz sesiyle birden
tersledi :

«Hiç bir yerden bildiri alacak değildim ve ba-
na bildiri getirmesine gerek yoktu!»

İşte bu kadar. Geşev beni gerisin geriye çek-
ti ve yine ajana teslim etti.

«Şimdi şuracıkta söylediğini yazsın!»

Bir an içinde durumu kavramaya çalıştım.
Demek Stoyan tutuklanmıştı. Kendisini neyle
suçluyorlardı acaba? Ya Botuşev nerdeydi? De-
mek, Stoyan'a karşı suç delilleri bulmak için bi-
zi yüzleştirdiler. Bildirileri kendisine vermemin
istendiğine dair sözlerim suç delili oluyordu ya-
ni. Varyantımın aksayan yanını işte bu noktada
buldular. Yaptığım yanlışlığı düzeltmeli ve açık

kanıt vermemeliydim. Ama ipucu vermeksizin, beni suçlayan delillerin karmaşık labirentinden nasıl çıkabilirdim? Şöyle yazdım: «... ve geçerken bu kâğıtları Botuşev veya Stoyan'a verip vermiyeceğimi sordu...»

Hesabımca, böylece ikisi de bildirilerin kendisi için olmadığını savlayabilirdi. Ajan yazdığımı alıp, beni Geşev'in yanına götürdü. Geşev yazdıklarımı okumaya koyuldu. İlk ifademde bu cümleyle yaptığım değişikliğe gelince, kanı tepesine sıçradı. Kudurmuşçasına yüzüme baktı ve iri pençesini kaldırarak balta indirir gibi başıma vurmaya başladı.

«Yalan üstüne yalan atıyorsun ha, gidi anasını...»

Seans sona erdi. Beni götürdüler.

Sonraki günlerde yine ilişmediler, sorguya götürülmedim. Bunun nedenini sonradan anlayacaktım. O günlerde daha önemli işleri vardı ve benimle uğraşmaya vakit bulamıyorlardı. İlk sabotaj grubunu tutuklamışlar ve dâvasına bakılmak üzere harıl harıl hazırlık yapıyorlardı. Beni rasgele bu gruba kattılar.

Aynı 26 - 27 eylül gecesi, iki evde daha Botuşev'e pusu kurmuşlardı. Yine ele geçirilememişti. Ama yönettiği sabotaj grubundan bazı arkadaşlarını yakalayıp gözaltına almışlardı. Bu grubun görevi, Doğu Cephesine giden Hitlerci Alman katarlarını tahrip etmektir. Silâh, patlayıcı madde, demiryolu ve motorlu ulaştırmada sabotaj araçları gibi birçok suç delili ele geçirilmişti. Botuşev daha ertesi gün tutuklamaya giriştiklerini, kendisinin de arandığını anlamıştı. Ama işin bütün ciddiyetini kavrayamamıştı. Tutukla-

maların hızını kesmek amacıyla bazı tedbirler almayı düşünmüş, bir kısım arkadaşları uyarmaya kalkmıştı. Bunun için arkadaşı ve yatağı Boris Minçev'in tabelâ atelyesine doğru yollanmıştı. Yaklaşınca, kendisini izleyip izlemediklerini, atelyenin de «temiz» olup olmadığını anlamak için iyice etrafına bakınmış. Herşey normalmiş. Görünürde kuşku uyandıracak birşey yokmuş. Oysa polis atelye çevresinde tuzak kurmuş, varlığını sezdirmeksizin gözetliyormuş. Botuşev içeri girmiş. Bir sürü polis ansızın silâhlarını doğrultarak üzerine atılmışlar, kollarını geri büküp kelepçeyi vurmuşlar...

Biribirimizden tamamen ayrı olarak 13 kişi hücrelere tıkmıştık. Stoyan'ı her halde şimdilik salıvereceklerdi, çünkü yeterli suç kanıtı bulamamışlardı. İçerde on iki kişi kalacaktık. Ama Polis Müdürlüğünden on bir kişi çıkacaktık. Onikincinin, daha doğrusu birincinin yazgısını sonradan öğrenecektik.

Bu Hristo Nikov'du. Aynı gece gözaltına alınmıştı. Partinin ilerigelen bir militanıydı. Parti il komitesinin savaş eylemini yönetiyordu. Demek ki, savaş gruplarının direkt örgütçüsü oydu. Botuşev'in grubu bunlardan biriydi.

Bu yiğit devrimcinin son günleri bir gizem içinde kalıyor. Sonradan öğrendiğime göre, aynı günlerde o zamanki adıyla Toplumsal Güvenlik Örgütünden savcılığa iki mektup gönderilmişti. Polis Müdürlüğü, 30 eylül 1941'de Askerî Mahkeme Savcısına, Hristo Nikov da aralarında olmak üzere on üç kişinin tutuklandığını bildirmişti. Sadece dört gün sonra, yani 4 ekimde, aynı savcıya bir mektup daha gönderilmişti. Bunda

Hristo Nikov'un 1 ekimde kendini astığı bildirilmişti. İkinci mektup, bir sahteciliğin bütün belirtilerini taşıyordu. Mektup Nikov'un «kendini asma» sından üç - dört gün sonra gönderilmişti, bir hekim raporu veya tutanak da eklenmiş değildi. Demek ki, askeri savcı, ya söylenenlere gayet kolay inanmış, ya Emniyette «intihar» ın nasıl olduğunu bildiği için, yalnız mektubu okumakla yetinmişti.

Birçok kaynağa göre, Hristo Nikov gerçekte işkenceyle öldürülmüştü. Dilinin kesildiği söyleniyordu. Kuşku götürmez gerçek şuydu: 27 eylül — 1 ekim günlerinde palis sadizmi, iradesini kırmak, daha da önemli ip uçları ele geçirmek üzere, olanca kıyıcılığıyla Hristo Nikov'a çullanmıştı. Bu yiğit militanın ne zorlu saatler yaşadığını tahmin etmek bile zordu. Ama bu cehennem azabına kahramanca dayanmıştı. İnsanlık dışı işkencelere karşın, kimseyi ele vermemiş, tek bir sözcük söylememiş, adını ve parti üyeliğini karalamamıştı. Bu da ölümüne yol açmıştı.

Ama bu, ona ölmezliği de sağladı! Tertemiz adı, bugün yalnız sokaklara ve nice işletmeye ad olmakla kalmıyor. Onu bilmeyen, saymayan kişiye ender rastlayacaksınız. Ölmezliğe giden yol bazen kişinin kendi ölümünden geçer. Ancak önemli olan, ne uğruna ve nasıl can veriliğidir.

İllegal olarak çalışan Hristo Nikov, ele geçmeden birkaç gün önce kardeşine şöyle yazmıştı: «Bu bir ölüm - kalım savaşıdır.»

III

ALACA KÖPRÜ

Aradan bir hafta geçti, ikincisi başladı ve

bitti, üçüncüsü yarılındı, amma daha sonraki yazgım konusunda hiçbir yerden herhangi bir işaret belirmiyordu. Hücreye bir - iki günlüğüne bir veya iki kişi getiriyorlardı. Bu bir olaydı, belirli bir değişiklik yaratıyordu. Ama sonra yine dört duvar arasında tekbaşına kalıyordum. Can sıkıntısı sinirlerimi gittikçe daha çok geriyordu. Zorunlu hareketsizliğe daha kolay katlanan kaslardan ayrımlı olarak, düşünce, karışık, bunaltılı ve endişeli bir halde, hep birşeyler eşeliyordu. Böyle anlarda, ileri - geri volta atmaktan, inilti ve çığlıkların duyulduğu köşelerden birine seni de alıp götürmek üzere kapının önünde duracaklar mı diye koridordaki ayak seslerine kulak kabartmaktan başka yapacak bir şey olmadıkça, düşünmek galiba biricik uğraştı. İşte, uyuşuk eylemsizliğin sürüp gittiği o gün ve gecelerde, bel-
leğimde tekrar tekrar canlandırmaya çalışarak uzun uzun Alaca Köprü'yü düşündüm.

Genç başkentlilerin her halde hiç bilmediği bu isim unutulup gitmiş olsa bile, bizim zamanımızda hâlâ çok yaygındı. Okurlardan birçoğunun bildiği üzere, Polis Müdürlüğü önündeki köprü, «Aslanlı Köprü» olmazdan önce Alaca Köprü adını taşıyordu. Bu ad daha sonra da yitmemiş. Hem köprünün ikinci adı olarak kalmış, hem vaktiyle yakınında yükselen kocaman yeni yapı ile ilgili mecazi bir anlam kazanmış. Bir zamanlar Halkevi olarak kurulan bu beş katlı yapı sonradan Sofya'nın kanlı lekesi olmuştu. Komünist Partisinin Merkez Komitesi, İşçi Sendikaları, İşçi Kooperatifi, genellikle Sofya'nın devrimci kalbini oluşturan her şey bu yapıda bulunuyordu. Sözün tam anlamıyla da bir halkeviydi. Yap-

tırılması için gerekli para bütün ülkeden halk yığınlarınca gönüllü olarak sağlanmıştı. Faşist rejim kurulduktan sonra, Lenin'in deyimiyle, 'tarihin uğursuz cilvesi' bu yapıyı bir polis inine, komünistlerin, genellikle işçi hareketine ve anti-faşist harekete katılanların işkence gördüğü ve öldürüldüğü korkunç bir yere dönüştürmüştü. Halkın duygularıyla acımasız ve kıyıcı bir oyundu bu! Ve içtenlikle söyleyeyim, birçok arkadaşımızın faşist yönetime karşı duyduğu derin nefreti, Sofya'da devrimi simgeliyen bu yapıyla böylesine alay edilmesi nedeniyle en kesin biçimde ortaya döktüğüne sık sık tanık oldum. Partinin ve işçi sınıfının, evini geri alması tamamen doğal sayılıyor, âdil bir öç gereksinmesi de bunda yoğunlaşıyordu. Sevginin ve nefretin bazen gayet ufak şeyler olan kendi simgeleri vardı. Ama bunlar en koyu acıyı verir, en büyük kin ve zehir birikimi olurdu.

Alaca Köprü cehennem simgesi olmuştu. «Se-ni Alaca Köprü'ye götürürler,» veya «Orda sabahlayacaksın,» ya da «Alaca Köprü'de hesabını görürler,» denildi miydi, bunun ne demek olduğunu herkes anlıyordu.

İşte oluşunda hiçbir şey ifade etmeyen bu ismin simgelediği anlamlar bunlardır.

Sık sık bu yapıdaki düzenin eskiden ne olduğunu tasarlamaya, çeşitli soruların cevabını bulmaya çalışırken yakalardım kendimi. Örneğin, Dyado'nun (*) çalışma yeri nerdeydi? Kir-

(*) Dyado: («Dede») Dimitir Blagoev (1856 — 1924) : Bulgar sosyalist hareketinin ilk örgütçüsü ve Bulgar işçi sınıfı Marksist partisinin kurucusu ve yöneticisi. (Çevirenin notu).

kov burasını görememiş, erken ölmüştü... Ama Kolarov, özellikle Dimitrov bu koridorlarda yürümüşlerdi. Kuşağımızın genellikle Leipzig düellosundan ve Üçüncü Enternasyonal'in dümenindeki adam olarak bildiği dev Dimitrov'un da, bir zamanlar, çok yakınlarda bir yerde, belki de jandarmanın düzenli adımlarla yürüdüğü şu küçük koridorun ötesinde bulunmuş olması tuhafıma gidiyordu. Diyado ile Maystora (*), ad ve tip olarak biz genç kuşak için daha soyuttular. Ama Dimitrov hakkında daha gerçekçi bir tasarımız vardı. Paraşkeva Nineyi defalarca ziyarete gitmiş olmamız da bunun olağan nedenlerinden biriydi. Artık çok yaşlanmış olmakla beraber, hâlâ ayakta olan bu ihtiyar ana, bizi her zaman sıcak bir ilgiyle kabul eder ve ruh gücünün alabildiğine yücesine ulaşan ilk oğlunu anlatırdı.

Ama çevremdeki tüm koşullar ve özellikle kanla çizilmiş olan duvarlar bana daha yakın isim ve isimcikleri düşündürüyordu. Örneğin, Kara Pavel'in ismi ikide bir düşümün ortasına gelip dikiliyordu. Biz, gençler, onun kimliğini ve poliste neci olduğunu bilmiyorduk. Ama dehşet verici ününü duymuştuk. O ölümcül 1925 yılında canlarına kıyılan anti-faşistlerin birçoğunun (üç ozan Geo Milev, Hristo Yassenov ve Sergey Rumyantsev de bunlar arasında) Polis Müdürlüğü fırınlarında diri diri yakıldığı söylentisi halk yığınları arasında ve bu arada partide pek yaygındı. Bunların cellâdı Kara Pavel'in ta kendisiydi.

(*) Maystora : («Usta») Georgi Kirkov (1867 — 1919), Bulgar devrimci işçi hareketi ve BKP'nin tanınmış eylem adamı ve yöneticisi (Çevirenin notu.)

Hemen hemen yarım yüzyılın örttüğü bu gizlin örtüsü uzun yıllar sonra kaldırılacak ve kurbanların başka yerlerde, şeytancıl bir buluşla, çoğu iple boğularak, Sofya yakınındaki çukurlara gömüldüğü anlaşılabilecekti.

Hücrenin duvarlarından söz etmiştim.

O günlerden belleğimde olduğu gibi kalmasını istediğim şeyler varsa, bunlardan biri de o dört duvarın görünümüdür.

Duvarların görünüşünü daha iyi anlayabilmeniz için, yıllarca kireç yüzü görmemiş olduğunu söyleyeceğim önce size. Siyasi olsun, olağan tutuklu olsun, hücreden geçen hemen hemen her kişi duvarlara birşeyler yazmıştı. Yukarıdan aşağı öylesine sık karalanmıştı ki duvarlar, birşeyler daha yazmaya çok zor yer bulunabilirdi. Bu duvarlar tüm tarihi, insan psikolojisiydi, akla hayale sığmaz tam bir faciaydı, acı ve keder, yitilik ve kahramanlık tanıtıydı. Herkes bu duvarlarda iç dünyasını, elemi, felsefesini bırakmıştı. Ah, o zaman herşeyi belleye bilseydim, olduğu gibi anlatabilseydim, yeniden çizebilseydim! Bir olanağı olsaydı da, bir fotoğrafçı veya kameraman bunları kaydedip insan ruhunun olağandışı yansımasına ilişkin eşsiz bir tanıt olarak kuşaklara bırakabilseydi.

Ne yazık! Bellek çoğu freskleri silmiş... İzleri yoketmek amacıyla de duvarlar sonradan sıvanmış, badana edilmiş...

Sabahtan akşama kadar okuyordum bunları. Yazgıları, kişilikleri, insanları anlamaya çalışıyordum. Bu, kocaman bir kolektifin yazdığı bir kitaptı. Okunması, çözülmesi bitmek bilmeyen bir kitap... Yaşamın kaleme aldığı, yaşama denk

bir kitaptı. O zamanki toplumun tarihçesini, bu sayfası olmadan düşünemeyiz. Bu sayfa o toplumun portresini tamamlıyor, gizli kapaklı kalan yönlerini açıklıyor. Bu sayfa, o toplumun ters yönlerinin, olumsuz yanlarının kümелendiği bir odak. Bütünün iki yanı, karnı tok sırtı pek, zengin ve gayet çıtkırıldım seçkinleriyle saray salonları ile Toplumsal Güvenlik ve cezaevlerinin hücrelerinden oluşuyordu. Herşey birlik halindeydi. Sosyal çatışmaları, devrimleri doğuran bağdaşmaz ve bağdaşır çelişkiler, taban tabana karşıt anlaşmazlıklar... bunlardan birini bilmiyorsan, bütüne değgin tasarımı yitip gidiyor. Hücre korkunç bir patlama birikimine tanıklık ediyordu. Eğer düşman bunu bilseydi, yarınları için tiril tiril titrerdi. Ama bu duvarlar arasında ne gibi bir hasım gizlendiğini de bilmiyor, aklının köşesinden bile geçirmiyordu. Bu duvarlar inanç ve cesaret kaynağıydı, ruhun kalesiydi!

Dayakla hurdahaş edilerek hücreye atılan kişi yalnız başına değildi! - Buradan daha önce geçip de vasiyetini, öğütlerini, inancını bırakan vefalı arkadaşlar onunla beraber diler. Bu psikolojik desteğin etkisiyle, birçoklarının, başka hiçbir şeyin veremeyeceği bir metanet, direnç gücü kazandıklarını sanıyorum. Duvarlarda neler yoktu ki? Kapının ardında biri, çetele tutmuş, günleri çizgi çizgi haftalamıştı. Ve bir gün, her halde sonu yok diye, bir el savurup vazgeçmişti. Bir başkası uyarıyordu: «Eğer geri dönmezsem, teslim olmadı diye bildirin...» «Cellâtlar, beni dize getiremezsiniz!» (bu sözün yanında bir de kan lekesi vardı). Orak-çekeç, beş köşeli yıldız, «SSCB», «Yaşasın BKP»... İsimler, tarihler, adres-

ler yazılı kanlı avuç içleri. Biri inleyerek yâzmış son sözünü: «Ben ölüyorum, arkadaşlar...»

Benim de birşeyler yazmam gerekti. Ne yazacağımı biliyordum. Bir kitapta okuduğum zaman beni kuvvetle etkileyen bir düşünce saklamıştım belleğimde. Şimdi bu düşünceyi hiç aralıksız yineliyordum. Duvarda, kapının sol yanında az çok temizce bir yer bulup, birşeyle bu fikri çize çize yazdım: «Politik bir ceset olarak yaşamaktansa, ölü olmak yeğdir.» Yordan Lütibrodski'nin ölümünden önceki mektubunda okuduğum kanatlı bir tümceydi bu.

Okul arkadaşım V. Ts-ov iki yıl sonra aynı hücreye düşmüş. Bu tümcenin oracıkta durduğunu anlattı bana.

IV KAMYONET

Onsekizinci günü bir polis beni önüne katıp, bir başka merdivenden değişik bir yöne götürdü. Bir koridora indik. Dipte birkaç tutuklu birbirlerine sokulmuşlardı. Tıraşları uzamış, giysileri buruşmuş, dayaktan geçirildiği belli kimselerdi. Beni de onların yanına itti. Bir tek bildik gördüm: Nikola Botuşev. Soylu ve akıllı bir yüzü vardı, sakalı kırarmıştı... Sıkkın, ezik bir haldeydi. Ötekileri hafifçe aralayarak kendisine yaklaştım.

«Sen ne arıyorsun burada?» diye fısıldadı hayretle.

«Tanımıyorum seni. Oborişte sokağında bir evin yanından rasgele geçerken, üzerimde bildi-

riyle yakaladılar beni ...Ne var?»

«Korkunç iş!»

Botuşev'e başkaları da sokuluyordu. Kısa kısa birşeyler konuştuklarını duyuyordum.

Onbir kişi toplandık. Botuşev davasının onbir sanığı.

Onikincisi gelmedi. Hristo Nikov birincisiymiş!

Bir dakika öncesine kadar tek başımaydım. Şimdi hemencecik bir öbek olduk. Teker teker birbirimizi tanımasak da, arkadaşça sorum duygusu, görüş birliği dayanışması çabucak belirdi. Kahrolası bilinmezlik, başlarımıza tebelleş olan, yine de yüreksiz olmada bizi aklamayan, başeğmez olmamızı gerektiren korkunç bir şeyin içimize doğması ortak bir ruh hali yaratıyordu.

Birkaç dakika sonra bütün grubu aşağıya götürdüler. Avluda, merdiven başında, Sofya sokaklarında mekik dokurken defalarca gördüğümüz, çok iyi bildiğimiz «kara kamyonet» in kapıları ardına kadar açıldı. Her yanımızı mavi üniformalı jandarmalar tutuyordu. Süngü takmışlardı. Önemli adamlara yaraşır bir koruyucu kıtasıydı bu. Ne yazık, o zaman bundan kıvanç duyacak halde değildik. Bizi kamyonete tıktılar ve kapıları çarparak üstümüze kapattılar. Karşılıklı iki tahta sıraya oturmuş olarak, kendimizi hemen hemen büsbütün karanlık içinde bulduk. Çünkü parmaklıklı bir küçücük delik dışarısını gösteremediği gibi, gün ışığını da içeriye pek az sızdırıyordu. Nereye götürüldüğümüzü bilmiyorduk. Ne de olsa, bu kısa beraberliğimiz boyunca, ifadelerimizi kabataslak belirleme olanağı bulmuştuk.

«Oraya gitmiş değilim...»

«Sana hiçbir şey verdiğim yok...»

«Bu konuda herşeyi inkâr et...»

Botuşev ortadaydı. Her yandan ona soru üstüne soru yağdırılıyordu. Bunlar, açıklığa kavuşturulması, ağız birliği sağlanması gereken konulardı...

Ama bu kadarına ne vaktimiz, ne de olanaklarımız elveriyordu.

Birçok sapsmalardan sonra kamyonet durdu. Kapılar açıldı. İndik. Tabelasında «Askeri Ulaştırma Mahkemesi» yazılı bir yapının giriş yeri önündeydik. Polis şaşaladı, kararsızlık içindeydi. Yanlıklık olmuştu. Bizi mahkemeye götürdüklerini anladık. Yine içeri alındık. Kamyonet yola koyuldu. Ve yine durdu. Yaya kaldırımına döküldük. Gelip geçenler bize şaşkınlıkla, korkuyla bakıyorlardı. Saçımız sakalamıza karışmış, korkunç bir halimiz vardı. Bilinmezliğin can sıkıcı etkisi çökmüştü tepemize. Kovalanan av hayvanlarına benziyorduk.

«Askeri Mahkeme» sözcükleri yazılı bir tabelâ gördük. Yine yanımız yöremiz süngülülerle çevrili olarak katlardan birine çıktık. Koridor. «Askeri Savcı»nın kapısı. Bizi odaya soktular. Üniformalı bir adam, bize tepeden, kurumla, kinle bakıyordu. Ama biraz da şaşırmış haldeydi. İsimlerimizi okudu ve hep aynı kurumla bize iddianamenin verildiğini açıkladı.

«İtirazda bulunmanız için size yirmidört saat süre!»

Yine koridora çıktık. Yanımda duran açık ve

belirgin profilli genç adam mırıldandı :

«Şipşak askeri yargılama, haydi içeri!»

Biraz önce Emil Manov diye çağrıldığında o ses vermişti. Ben de birden kendisine dönüp bakmıştım. Adını bilirdim. Genç yazarlardan biriydi. Öğrenciyken, yazılarını zında (çınılama), sonra daha başka yerlerde yayımlıyordu. Liseden de kendisini az buçuk tanıyordum. Benden iki sınıf öndeydi.

O yıllarda askeri mahkeme deyince, ilkin küstahlık ve kabalık akla geliyordu.

Kamyonet bu sefer sağa, sola daha çok saptı, uzun bir yol aldı ve en sonunda birden durdu. Her yanı taş duvarlarla çevrili yüksek bir yapının önündeydik. Kapısında «Sofya Merkez Cezaevi» yazılıydı. Sofya Merkez Cezaevi mahpusunun ilk izlenimi tüyler ürperticidir. Bana öyle geliyor ki, ancak bir okyanus ötesi sefer gemisine ansızın düşen bir kimse benzer duygulara kapılabilir. Çıplak duvarları yüksek daracık büyük koridorlar, döne döne çıkan sarmal merdivenler, dipte de sanki serçe kapanı bir ağ, neye yaradığını henüz bilmediğim acaip bölmeler, sessizliği içinde donuk yaşamların sezildiği hücreler, koğuşlar, parmaklıklı demir kapılar, belinde veya elinde çangalla iri anahtarlar taşıyan kara giysili gardiyanlar, pervasız üst-baş ve eşya aramaları...

Üçüncü katın merdivenlerini çıktık, iki yanında sayısız demir kapıların sıralandığı uzun bir koridora girdik. Sessizlik ve ıssızlık.

Yine derin izlenimlerle sarsılıyor, kendi kendimi gözlemeye çalışıyordum. Bu kez, onsekiz gün önce Emniyetin merdivenlerinden çıkarıldım.

ğım sıradaki duygular içinde değildim. Bu kez psikolojimi etkileyen değişik bir durum vardı. O zaman yalnızdım ve omuzlarımda sadece kendi yükümü taşıyordum. Şimdi Botuşev'in, arkadaşların yazgısına ilişkin bir önsezi bana azap veriyordu. O zaman içimden kendimle eğlenmeye hazırdım. Şimdi kederliydim ve şakayı yersiz buluyordum.

Kara giysili herif, demir kapılardan ikisini açtı ve bizleri içeri aldılar.

Yeni yaşantımız böyle başladı.

Kişide her zaman dünyayı iki kategoriye ayırma özelliği vardır. Örneğin, insanlar hekim veya hasta, yaya veya sürücü, yargıç ya da sanık olurlar. Dünya, düne kadar bir bakıma benim için bir bütündü. O anda ikiye bölündü: 'Dışarda' ve 'içerde' olmak üzere insanlar iki kategoriye ayrıldı. Bir kategori özgür kimselerden, öteki de mahpuslardan oluşuyordu. Biz, siyasi tutuklu olarak, ikinci kategoriye katılıyorduk.

Demir kapı üzerimize hızla kapandı. Şırak, şırak, anahtar iki kez çevrildi. Sonra iki şıraklama daha ve sürgüler de yuvasına girdi. Bir kişilik hücrede beş kişiydik. Pencere yerine parmaklıklı bir deliği vardı. Yerde bir saman şilte ve köşede gereksinme kovası. Hepsi bu. Bitişik hücrede altı kişiydiler. Botuşev oradaydı. Manov da... Bunlar ölüm cezasına çarptırılanlara özgü hücrelerdi. Kapıların dış yanındaki tabelâlarda «İdamlık» yazılıydı. Buraya vakitsiz tıkılmıştık. Besbelli yargıçlar, çoğumuzun yerinin yargılamadan sonra da bu hücreler olacağını sanıyorlardı. Hücredeki öteki dört kişiden hiçbirini tanıımıyordum. Ama arkadaştık, birbirimize inanı-

yorduk. O andaki ortak yazgımız hemen yakınlıktı bizi. Zaman kaybetmeden, iddianameyi ele aldık. Yazılanları okuyor ve aynı zamanda birbirimizi öğreniyorduk.

«Vasil benim,» dedi biri. Dericilik işçisiydi. Suskun bir gençti. Savaş grubu üyesiydi. Uzunca yüzünde dürüstlük ve iyilik okunuyordu.

Denko Denkov kara işçiydi. O da savaş grubu üyesiydi. Patlayıcı madde, tabanca ve bomba dolu valizi Aleksandır Velkov'un evine götürmüştü.

Böylece, hem bir isimlerimizi, nereli olduğumuzu, doğum tarihlerimizi, hem de polisin varyantına göre özgeçmiş ve eylemlerimizi öğrendik. Öteki hücredeki arkadaşlarımızın kimler olduklarını da anladık. Savaş grubu örgütçüsü Botuşev ve grup üyesi Emil Manov'dan başka, gruba katılan Nikola Şopov, silâh ve patlayıcı madde valizini saklayan Aleksandır Velkov, sabotaj malzemesini gizleyen Boris Minçev, demirci işliğinde demiryolu ve karayolları için sabotaj araçları hazırlayan Pavel Lilov da oradaydılar.

Suçlamalar, maddeler, yasalar... Her satırda bir Devleti Koruma Yasasının sözü geçiyordu. Kısaltılmış üç harf halinde («ZZD») anılan bu maddenin neler öngördüğünü bilmiyor, ne gibi hükümler kapsadığını da kestiremiyorduk. Ancak, bildiğimiz kadarıyla, faşist hükümet 1924 yılında çıkarılan Devleti Koruma Yasasında bu yıl (1941) eylülde yeni bir değişiklik yapmış, böylece her suçun cezası artırılmış ve ölüm hükümleri çoğaltılmıştı.

V

O ZAMANLAR ve GENELLİKLE İNSANLAR KONUSUNDA

Şimdi biraz duraklayıp çevremize şöyle bir göz atalım. Hem askeri mahkeme sayın savcısının cömertçe verdiği o yirmidört saatlik itiraz süresini çabucak geçirmekte ne yarar var? O saatler bize iyi birşey getirmedi ki zaten... Sonraki haftaların olaylarını artık okuyan okumuş ve dinlemiştir. Ve bir aya bile varmadan, arkadaşlarımızdan dördünün tahta tabutlar içinde cezaevinden çıktığı bilinmektedir.

Hal böyleyken, kişideki çelişmenin ilginç bir belirtisi üzerinde biraz konuşmak için ne diye duraklamayalım?

Örneğin, insanın, geleceğini en çok düşündüğü bilinen birşeydir. Ama bunun yanında, kişi, bu gelecek, özellikle daha sonra olacaklar konusunda büyük bir kaygısızlık gösterir. Bu özellik, herhalde insanın yaşamını daha katlanılır hale getirir. Nasıl ki, unutmaya yetisi de kişiyi geçmiş acıların anısından kurtarır. Genç kişi, kendini aciz bir ihtiyar veya en büyük ağrılar içinde can çekişen bir insan durumunda görmez. Yıllar yılı büyür, dinçleşir, ölüm düşüncesinden uzak, bu düşüncenin yabancısı olarak hareket eder. Ensonu, yaşanacak yılı azaldı mı, artık her aya, her yıla, boğulan biri gibi tutunur... Hem bu, herhalde, bütün insanlığa özgü olsa gerek. İnsanlığın

büyük bir bölümünün, kendi eliyle ürettiği yeni silâhlarla kendi kendini yoketmesi sorununa ne denli ilgisiz ve kaygısız bir yaklaşım içinde olduğuna bir bakınız. İnsanoğlu, kendi canına kıyacak güçte patlayıcı madde meydana getirmeyi başardı. Bu patlayıcı maddenin yıkıcı gücü artıyor, niceliği de gittikçe çoğalıyor. Bu şeytansı buluş kimin elinde bulunuyor? Belki de yalnız barış kurucularının, insan yazgısını düşünen kimselerin elinde.. Hayır! Bunun, umutsuz, hoyrat, koyu şovenlerin, azılı insan düşmanlarının, dünya egemenliğine yeltenen türlü çılgınların gözetiminde olduğu ülkeler vardır. Bunlar üzerindeki denetimin ne olduğu bilinmiyor! İnsan dünyasının yazgısı bu türden bir çılgının parmağına bağlı kalabilir. Gelecek dünyalar bize güleceklerdir. Kendi kendilerinden korunamamışlar diye bizimle eğleneceklerdir... Sovyetler Birliği, sosyalist topluluk, alarm işareti verdiği vakit, «Propaganda!» diye yanıt alıyor! Bürger, köpüklü birayla sosis'ini yiyor, dükkânının iyi kazanç getirmeyeceğini, yeni bir Volkswagen edinip edinemeyeceğini düşünüyor. Çünkü bu marka daha modern artık. Ve komşusu çoktan edinmiş böylesini. Bir başkası, beyaz derililere özgü kahveye zenci girecek diye tasalanıyor; bunun için canına kıymak üzere zencinin peşine düşüyor ve adamı yere yıkılmış, ezilmiş görünce, hayvansal bir zevk duyuyor. Bir başkası da, kendi kişiliğinden başka hiçbir şeyle ilgilenmiyor; politikayı bir milletvekili sandalyesi veya bakanlık koltuğundan ötürü kendilerini bile satmaya razı olan politikacılar bırakıyor... 1968 yazında Çekoslovakya'da yığınla insan, mantık ve sağduyunun şaşmaz

buyruğuna karşın, ülkelerin ve yazınlarını, bütün sosyalist topluluğu yıkıma götürecektir nitelikte sloganların peşine takıldılar. Çin bombası dünya için Amerikan bombasından daha az tehlikeli değil. Pekin sokaklarında gözlerini fanatizm perdesi bürümüş gençler Sovyetler Birliği'ne ağız dolusu küfrediyorlar...

Bir gün, yanılmıyorsam 1965'teydi, Karadeniz kıyısında bir dinlenme evinde istirahat edenlere, Osvientsim ölüm kampı konulu yirmi - otuz dakikalık bir film gösterildi. Bu, milyonlarca insanın yok edilmesini gösteren tüyler ürpertici bir tabloydu. Ölümlerin yakıldığı fırınlarıyla krematoryumlar, insan derisinden abajurlar, tahnit edilmiş ve yonut biblo haline getirilmiş bir insan kafası, yığınla kemik, genellikle Hitlerist çılgınlığın dehşetleri... Film «Anımsayın, hiçbir zaman unutmayın, tekrarlanmasına izin vermeyin!» gibi çağrılarla bitti. Bunlar elbette amaca uygun çağrılardı. Ne ki, seyirciler kendilerine böyle bir film gösterileceğini anlar anlamaz, somurtular ve yüzlerindeki ekşilik film bitene kadar yitmedi. Bu tutumları filmi onaylamadıklarından ileri gelmiyordu. Son savaş sırasında olduğu gibi yeniden yığınla insan kırımına meydan verilmemesi gibi ağır bir sorunla, böyle dinlenirken uğraşmaya hazır değillerdi. Sonra bu duygu silinip gitti. Kendimize geldik.

Aramızdan biri ortak düşüncemizi açığa vurdu.

«Böyle bir projeksiyonun yersiz olduğunu söylemek bile utanç verici değil mi? Tetikte olması için her kişiyi, her yerde ve her zaman uyarmak, gerçekleri göstermek, açıklamak, tanıtmak,

lamak gerekliliği söz götürür mü?»

Sözü uzattım. Ben, insanın, iyimser, hele yirmi yaşındayken gelecek tehlikeleri nasıl hafife aldığına değinmek istiyordum. Nitekim 1941'de biz de, arkadaşlarımla, Devleti Koruma dedikleri yasayı pekiştirmek amacıyla sözde Halk Meclisinin yeni kabul ettiği yasa konusunda böyle davrandık, önemsemedik. 1924'te oylanan Devleti Koruma Yasasının maddeleri, 1941'de yürürlüğe girenlere bakarak ufak işti. Komünist Partisine karşı yöneltilen bu yasa, aslında her demokratik ve muhalif çıkışı, Alman aleyhtarı her duyguyu, her Rus yandaşlığını vuruyordu. Uyanık düşüncüyü de, namusluca eylemi de dondurmaya amaçlıyordu. Ölüm cezası öngörmeyen madde, fıkra vb. artık yok gibiydi. Üzerinde izinsiz silâhla yakalanırsan, ölüm; propaganda yaparsan, bildiri dağıtır veya yazarsan, ölüm; yasak örgüte üyesen... ölüm, ölüm, ölüm!

16. maddenin bir paragrafı bunların hepsine tüy dikiyordu. Buna göre, «bilen, fakat söylemeyen» her Bulgar yurttaşı en azından beş yıl hapis cezasına çarptırılacaktı. Yasanın bu buyruğuna göre, yurttaş ya müzevir olmalı, ya hapse girmeyi göze almalıydı. Öyle ya... Neyin söylenti, neyin Rus yandaşlığı, neyin Hitler aleyhinde duygu ve neyin savaş sırasında başgösteren yiyecek sıkıntısından, enflasyondan, ardı arası ke-silmeyen seferberliklerden düpedüz hoşnutsuzluk olduğunu kestirmek artık kolay değildi... Daha sonra göreceğimiz gibi, bu madde, politika-dan uzak olan, ama içkisini yudumlarken Reich'ı iştahla kalaylayan kimseleri de cezaevine götü-recekti.

Yasanın her bölümüne yapılan eklemeler dehşet vericiydi. Bunlara göre, olağanüstü durumlarda cezalar artırılacaktı. Ölüm cezası öngörmenin unutulduğu yerlerde artık bu da ekleniyordu.

Derken 19 eylül 1941'de hükümet kararnamesiyle ansızın sıkıyönetim ilân edildi. Böylece, Devleti Koruma Yasası olanca korkunç şiddetiyle ülkenin üzerine çöktü.

Savaş grubunun yakalanması bundan bir hafta sonraya rastladı! Dikkate değer bir gerçek...

O zaman biz, RMS eylemcileri, Bulgar yurttaşların başlarına neler gelebileceğini bilmeleri için bağır bağır açıklamalar yapan basını okuyorduk. Nasıl bir durumla karşı karşıya gelebileceğimizi düşündükçe ürpersek de, doğal olarak, herşeyi tıpatıp kestiremiyorduk. Giderek şakalaşıyorduk. Güya birbirimizi uyarıyorduk: «Dikkat edin, ayağınızı denk alın, durum şimdi daha da tehlikeli oluyor!» falan... Ama tam bir tasarıma sahip değildik. Coşkumuz öylesine büyüktü ki, kelleden olma tehlikesi bizi ikircime düşürmüyordu.

Çar Boris hükümetinin bu kısıyıcı yasama işlemini gerektiren neydi? 1924 yılında kabul edilmiş korkunç Devleti Koruma Yasası ile diğer gerici yasa ve yönetmelikler ona artık ne diye yetmiyordu? Hükümet, yurda hıyanetinden ve yaklaşmakta olan hesaplaşma saatinden korkuyordu! Çar Boris, zamanın Başbakanı Filov ve işbirlikçileri, Bulgaristan'ı Hitler - Musolini arabasına bağlamışlardı. Oysa ülke öteden beri bunun karşısındaydı. Sosyalizme olan büyük sevgi hal-

kın gönlünde iyice yer etmişti. Devrimci güçler iyi örgütlenmişti, yığınlar arasında geniş etkileri vardı. Bu durumda yurdun yazgısıyla kumar oynamak olur iş değildi. Korkak olan, darbeyi yemeden önce vurmaya kalkar.

1941 yazı, yalnız Bulgaristan için değil, Avrupa, dünya, tarih için de yazgısaldı.

Neler olmuştu? Artık yedi-sekiz yıldır Avrupa'nın göbeğinde yırtıcı bir canavar semiriyordu. Irkçılık, şovenlik ve intikamcılıkla bağlaşma halinde bulunan, kendisi de acımasız bir canavar olan en büyük Alman sermayesi, dünya emperyalizminin hoşgörölü teşvikiyle Hitlerizmi yarattı. Hitlerizm, Almanya'yı kışlaya ve savaş ocağına, her an avı üzerine atılmaya hazır, doymak bilmez bir vahşi hayvana dönüştürdü. Yetiştiriciler, günün birinde ipini çözüp, bu vahşi hayvanı, SSCB'ne, toplumsal mülkiyetin, devrimin ülkesine karşı kışkırtmak niyetindeydiler.

Ne var ki, kurt ipini kendi çözdü ve kendi dadılarının üzerine atıldı. Polonya ve Çekoslovakya'yı çiğneyip ezdi, Fransa ve Norveç'i, Yunanistan'ı, Yugoslavya'yı ele geçirdi. Bağlaşıkları Romanya, Macaristan ve Bulgaristan da onu gönüllü olarak içeri aldılar. Sonra İngiltere'nin üzerine yürüdü. 22 haziran 1941'de vargücöyle Sovyerler Birliğı'ne saldırdı. Alman savaş makinesi Sovyet savunmasını yarmayı başardı, Kızıl Ordunun savaş tekniğine korkunç darbeler indirdi, ülkenin içerilerine daldı.

Gelmiş geçmiş zamanların en büyük savaşı yürütölüyordu. Çarpışmanın sonucu, gelecek yıllarda dünyanın gidişini belirleyecekti. Savaş halinde olan yalnız ordular değildi. Görüşler, felse-

fe sistemleri de mücadele ediyor, sosyal düzenler çarpışıyordu. Yüzyılların çarpışması yürütülüyordu.

Anti-Hitlerist cephelerin her kesiminde, savaş, halkçı, kurtarıcı, adaletli bir nitelik kazanmıştı. Sürekli barış, özgürlük ve bağımsızlık, sosyal ilerilik, demokrasi ve gönence ilgili, halkların ve devletlerin barış içinde yanyana yaşamalarına ilişkin en soylu, en insansever sloganlar savaşın bayrağı oldu.

Her çeşit insanlık normlarını ve kişiliğe saygıyı iteleyeyen Alman komutanlığının, normal insan aklının alamıyacağı kadar ileri giderek her türlü araç ve yöntemi uyguladığı, zamanla yavaş yavaş anlaşılacak, Hitlercilerin tam hezimetinden sonra da herşey tamamen ortaya çıkacaktı. Milyonlar ve milyonlarca sivil - kadın ve ihtiyar, çocuk ve kız, savunmasız tutsak-, sadistçe bir kıyıcılık ve şeytancıl buluşlarla ortadan kaldırılacak, tarihte eşi görülmedik bir kırım yapılacaktı. İşgal altındaki topraklarda nice insan ipe çekilecek, işkence görececek, yığınla kurşuna dizilecekti.

Şu da var ki, bütün bunlara çığ gibi büyüyen bir propaganda yaygarası eşlik ediyordu. Olaylar tersyüz gösteriliyor, herşey lâfa boğuluyordu. Öyle ki, politik yönden yana, sıradan kişi, olup bitenleri genellikle anlayamıyordu; Almanya'nın içindeyse bu aptallaştırma silmeceydi.

1962'de Demokratik Almanya'lı arkadaşlar beni Buchenwald'e götürdüler. Buchenwald krematoryumundaki fırınlarda yalnız... elli bin kişi yakılmıştı. «Yalnız» diyorum, çünkü başka yerlerde (Dachau) kurbanlar dört milyonu bulmuştu.

Ne var ki, Alman Komünist Partisinin kadrolarıydı Buchenwald'de yakılan elli bin kişinin çoğu. Aralarında parti lideri Ernst Telman da vardı. Oysa, Buchenwald, Alman kültürünün ünlü merkezi Weimar kentinin sadece oniki kilometre uzağında bulunuyordu.

Propaganda, alıp yürüyen terör, ülkemizde de, durumu, bugün aklımızın alamıyacağı kadar karmaşık hale getirmişti. Birçok kimse doğru yönü bulmada güçlük çekiyordu. Kimileri o zaman faşizmle sınırdas olan koyu milliyetçilik sularında yüzüyordu. Su katılmamış faşizmin de, Bulgaristan'da pek o kadar çok olmasalar da, kendi bağnaz yandaşları vardı.

Siyasetten anlayan yurttaş, dünya işlerinin gelecekte ne yönde gelişeceğini kolayca kestirebilirdi. Üçüncü Reich'in olası bir utkusu, Ortaçağa, barbarlık ve karanlığa, kölelik ve kulluğun yeni kutsal Roma İmparatorluğuna dönüş demektir. Bu durumda, SSCB'ne, faşizmin çizmesi altında inim inim inleyen halklara yardım etmek, en başta gelen enternasyonal ödevdi.

Şurası açıkça bilinmelidir ki, sabotaj grubu kuran Botuşev ve arkadaşlarının eylemi, uygulamaya geçirilmiş arık enternasyonalizm demektir. Bu eylem nesnel olarak halkçı patriyotizm anlamına da geliyordu. Çünkü Bulgaristan'ın, Bulgar halkının kalımlı, gerçek çıkarları, Hitler ordusunun bozguna uğratılması uğrındaki savaşa uygun düşüyordu.

Her büyük çağın gerçek kişileri vardır. Bu kişiler o çağın vicdanını oluşturur.

Bizim zamanımızın gerçek kişileri devrimcilerdi ve bugün de onlardır. İnsanlığın vicdanı-

nı, bilincini, sorumluluğunu taşıyanların sesi, uyaran, çırpınan, uyanıklığa, savaşıma, adalete çağıran çanılıdır.

VI Y A R G I L A M A

Bir günde o kadar yeni izlenim birikti ki! Polis, mahkeme, savcı, cezaevi, iddianame... Bunlar hep ilk defa gördüğüm şeyler olduğu için, sersemledim. Başım döndü...

Karanlık, dehşetli bir bilinmezlik içindeydik. Ama daha öğleye, hele akşama doğru işler aydınlanmaya, daha doğrusu kararmaya başladı. İki kişi avukatla görüşmeye çağrıldı. Betbeniz uçuk döndüler. Her birimizin ikişer üçer maddesinden sanık olduğumuz Devleti Koruma Yasasının bütün maddeleri gereğince ölüm cezası öngörülüyordu!

Avukatların ve onların aracılığıyla yakınlarımızın endişesi içeriye sızmaya, saatten saate içimize işlemeye, hava giderek korkulu sezilerle dolmaya başladı. Bilinmezliğin yerini ölümcül bir açıklık aldı. Bize karşı açılan davanın ivediye getirilmesinin nedenini gittikçe daha iyi kavramaya başladık. Bütün bu işçen ivedinin kuşağımızca bilinmeyen yönleri vardı; bu daha çok 1923'ün spitz komandolarını, 1925'te nice kurbanlar alan karabasani andırıyordu. Besbelli sinsi bir plânın uygulanmasına geçiliyordu. Anlaşılan başkasının suçunu yüklenecek, cezasını çekecek kurbanlar gerekti. Bu kötü sonuca tam benim arkadaşlarım mı uğrayacaklardı?

Uzun uzadıya düşünmeye, savunma hazırlığına zaman yoktu. Verilen yirmidört saatlik süre göz açıp kapayıncaya kadar geçti. Bazılarımız yakınlarıyla ilişki bile kuramadı, avukat tutamadılar. Botuşev'in gönderdiği acele mektup, yakınlarının eline ancak... 24 saatte geçmişti.

Ben parmağını bile kıpırdatmadım. Ne gereği vardı? Bir tek benim yaşamım güvence altındaydı. Ergin olmadığım için bana ölüm cezası veremezlerdi. O yıllarda sağ kalmak, özgürlüğe kavuşmakla birdi. Yalnız, özgürlüğün ne zaman geleceği belli değildi. Belki aylar, belki koca bir yıl geçecekti! Herşey Sovyet bozkırlarında yürütülen büyük savaşa bağlıydı. Hitlerciler hemen hemen Moskova'ya kadar ilerlemişlerdi artık. Ama biz, her şeye karşın bozguna uğrayacaklarına emindik. Kızıl Ordunun utkusu, çok büyük ölçülerde sosyalizmin yengisi olacaktı.

Öğle üzeri bizi koridorun dibindeki lavabohelâya götürdüler. Bir saat kadar avluya çıkardılar. Ertesi günü iki kez havalandırdılar. Biz, on bir sanık, yirmiyi bulan öteki siyasal hükümlülerden, büyük sayıdaki diğer olağan mahpuslardan ayrıydık. Gerçekte, ansıdığıma göre, bir nevi hizmet personeli olan iki olağan hükümlü («meydancı») yanımıza girip çıkabiliyordu. Bunlar karavanayı getiriyor, mektup dağıtıyor, koridorları yıkıyorlardı. (İriyarı, umursuz bir adam olan Pano, adam öldürmekten onyediyıldır içerdeydi; Nuri de hırsızlıktan yatıyordu.) Bundan başka, öteki mahpuslardan ayrılmakla cezalanan iki adi hükümlü de yanımıza verilmişti.

Öğleden sonra yürekler acısı bir haber öğrendik. «Meydancı» ların söylediğine göre, seki-

zinci bölümün dibinde, lavabolu helânın karşısında, hep kilitli duran iki hücrede Sovyet paraşütçüleri vardı.

Pano fısıltıyla ekliyordu :

«Aralarında Rus da var. Ama çoğu Bulgar!»

Ne var ki, bu söylediği büyük bir sırdı. Bunun için ağzını sıkı tutuyor, başkaca tek bir sözcük eklemeye cesaret edemiyordu. Gardiyanlar o gizemli hücrelere kimse yaklaşmasın diye gözlerini dört açıyorlardı.

Demek içerde Sovyet paraşütçüleri vardı! Helâdan başka hiçbir yere çıkmalarına izin verilmeyen bu adamları çok merak ediyorduk. Onlar, başka yerlerden gelen, ama aynı sonuçla yüz yüze bulunan düşün ve yazgı arkadaşlarımız mıydı acaba? Bir ara usul usul şarkı söylemeye başladılar. Kulağımıza hafiften gelen sesleri, dipdiri bir devrimci morali dile getiriyordu.

Onlardan daha fazla söz etmiyeceğim. Okurlarımız, «Tutsak Kuşlar» kitabında bu paraşütçülerle kaçamak, ama oldukça önemli ilişkilerimiz konusunda herhalde bazı ilginç sayfaları okumuşlardır. Kaldı ki, artık o paraşütçülere ilişkin çok şeyler biliniyor; Tsvyatko Radoynov vb. gibi isimler, yurt göğümüzün parlak yıldızları arasındadır.

Avlunun 'kare' dedikleri kesiminde hava almaya çıkarıldığımız sıralarda Botuşev takınacağımız tutumu belirliyor, öğütler veriyordu. Hiçbir şey itiraf edilmeyecek, bütün suçlamalar reddedilecek, maddi kanıtlar üstüne tutarlı açıklamalar yapılacaktı. Hitler kölecilerine karşı savaşım azmi en başta belirtilecek, politik savunma yapılacaktı.

Botuşev, arkadaşlardan her biriyle ayrı ayrı görüşüyordu. Benimle kararlaştırılacak pek birşey yoktu.. Yakayı ele verdiğim ziyareti kısaca anlattım.

«Başka birşey itiraf ettin mi?»

«Yo, herşeyi inkâr ettim. Oraya rasgele git-tiğimi söyledim.»

«Bu tutumunu sürdür!»

Endişeyle sordum :

«Sen ne yapmayı düşünüyorsun?»

«Benim işim kolay!» - Sözü şakaya boğmak istedi ve gülümsedi - «Başlar yukarı! Sonuna dek savaşıcağız!»

Rollerimizi oynayabilmek, sorgu sırasında tuzağa düşmemek için hücrede prova yapıyorduk. Çok güç durumdaydık. Maddi kanıtlar ayakları-mıza vurulmuş bukağı gibiydi. Üstelik poliste ba-zı itiraflar yapılmıştı. Gerçi herşey söylenme-mişti. Yazılanlar yalnız grupla ilgiliydi. Parti ça-lışmalarının öteki yanları örtbas edilmişti. Ama sabotaj grubuyla ilgili açıklamalar en ağır hü-kümler giymemize yeter de artardı. Olup biten-lerin üzerinde durdukça, bu duruma yol açan ne-denleri daha açık anlamaya başladık: Darbe ras-gele değildi; grubun ele geçirilip açığa vurulma-sıyla ilgili akıl erdiremediğimiz yönler vardı. Sinsi bir ihanete uğradığımız kanısı giderek kuv-vetleniyordu. Ama hain kimdi ve bu alçaklığı nasıl yapmıştı? Botuşev hemen dışarıya haber-verdi :

«Hain var arada, bulunmalı!»

17 ekim sabahı saat onda bizi alıp mahkeme-ye götürdüler. Dış görünüşümüz korkunçtu. Ön-ceki gün hem sakalımız tıraş edilmiş, hem saçla-

rımız dibinden kırılmıştı. Sırtımıza giydirdikleri eski püskü mahpus kaputları, bittten arınsın diye etüvden geçirildiği için lime lime olmuş, kararmıştı. Zayıflamıştık. Eziyetten, acıdan gözlerimiz yuvalarından fırlamıştı. Bu halimizle düpe düz eşkiyaya benziyorduk. Zaten bizi, yüksek ülkü uğruna savaşı, ulusunu savunan siyasal eylemciler olarak değil, halkı yıldırان bir eşkiya sürüsü olarak tanıtmak istiyorlardı. Kulis arkasındaki rejisör ipleri çekiyor, ve korkunç bir yargılama hazırlanıyordu.

Bir tek sanığın yargılanmasının haftalar ve aylarca sürdüğünü biliyordum. Oysa biz onbir kişiydik, ve duruşmalarımız yalnız iki gün sürdü. Yargılama kurulu Çarın üst subaylarından oluşuyordu. Mahkeme başkanı yarbaydı, savcı da binbaşı. Sanıkların sorgulanması uzamadı. Salona önce Botuşev'i aldılar, son olarak da beni. Botuşev'in ifadesinin ayrıntıları tarihin belleğine geçmiş değil. Nedeni basit. O sorguya çekilirken, biz, dava arkadaşları, salonun dışındaydık. O sırada salonda bulunmuş olabilecek ve bize bilgi verebilecek kimseler bulabileceğimizi de sanmıyorum. Bunun için Botuşev'in yargılanması hiçbir ak kâğıt üzerine kara yazı olarak geçmedi. Bildiğim kadariyle, mahkeme başkanı ve savcı Botuşev'e kıyasıya baskı yapmışlar. Hem madde kanıtlardan ötürü, hem polisin ortaya çıkardığı gerçekler nedeniyle ağır bir duruma düşmüş. Canavarın ağzına kendiliğinden girmemek için manevra yapmaya çalışmış. Aynı zamanda partinin şerefini, kendi devrimci onurunu korumak

üzere savaşımın politik anlamını açıklamaya çalışmış. Akıllıca, mertçe, yaraşık biçimde davranmış. «Hitlerci Almanlara karşı mücadele etmek, yurtseverlik buyruğudur, ve benim, hepimizin eylemleri bu buyruğun karşılığıdır!» Görüş ve tutumunu bu ana fikirle belirtmiş.

Mübaşir beni de çağırdığı zaman, artık ayrı ayrı sorgulanmış olan on arkadaşım yargılama kurulu podyumunun önünde oturmuş, kendi dünyalarına dalmış, duruyorlardı. Fırtınanın henüz geçtiği kırdaki, büyük bir bora çıkmasını iç titremesiyle bekleyen insanların görünümü içindeydiler. Afet karşısında çaresiz olduklarını anlayan, ama zararları bir türlü kabullenemeyen, kararan göğe ürpererek bakan, bu karaltının ardında ne gibi bir hainlik gizlendiğini kestiremeyen insanlara benziyorlardı.

İfade olarak ben de birşeyler mırıldandım. Mahkeme başkanı yarbayın, sözümü kabaca kestiğini anıyorum:

«Hep aynı şeyleri geveliyorsun!»

Aynı kabalıkla yerime oturmamı emretti. Tanıkları dinlemeye başladılar. Bunu, avukatların savunma konuşmaları izledi. Güler misin, ağlar mısın? Tanıklarımız, bizi 'çok iyi', 'namuslu', 'cana yakın', 'iyiliksever', 'işlerine dalmış işçi ve memurlar' olarak tanımlıyorlardı.

Başkan dayanamadı :

«İyidirler, iyi, biliyoruz, ama dikkat et, sen de onların yolundan gitmeyesin...»

Avukatlar onbeşer dakika söz alarak kendilerinden geçercesine konuştular. Bu arada, kısa kesmeleri için kendilerine defalarca uyarıda bulunuldu. Avukatlarımızdan daha sonraları «Zve-

no» adlı örgütün ileri gelenlerinden biri olan Peter Popzlatev'in şu sözleri -savunma yönünden yanlış olsun, doğru olsun-, davanın karakteri bakımından gayet anlamlıydı: «Bulgar devletine karşı hiçbir suç işlenmiş değildir. Ancak Alman devleti aleyhinde sabotaj hazırlığı sözkonusudur.»

Yargılama ivediyle yürütülüyordu. Herşey önceden kararlaştırılmıştı. Dört ölüm cezası verilecekti. Bu dört kişinin kimler olacağını isabetle kararlaştırma işi 'bağımsız' mahkemeye bırakılmıştı. Aracılık ve rüşvet, yargılama kurulumunun 'isabetli' kararını kolaylaştırdı. Kaldı ki, onbir kişi arasından dört kişi seçmek zor değildi!

Öğle paydoslarında bizi Adalet Sarayının tutukodasına tıkıyorlardı. Duruşmalar sırasında ara verildikçe de koridorlarda bekletiyorlardı. Süngü takmış jandarmalar etrafımızı sımsıkı sarıyordu. Yakınlarımız gelmişlerdi. Annemi, babamı, kızkardeşimi gördüm. Annemle babam bana keder ve korku dolu gözlerle bakıyorlardı (içerdeki oğula acıma duygusuyla karışık sevgileri büyüdükçe büyüyecek, üç yıl boyunca o cezaevi benim, bu cezaevi senin, Bulgaristan'ın dört yanını dolaşacaklardı). Koridorda tanıdık yüzler gördüm. Üniversiteli arkadaşlarım Danço, Vılčo, Elena gelmişlerdi. Bulgar Halk Öğrenci Birliği'nin (BONSS) etkin üyeleriydiler. Ben de sorumlularıydım. Sınıfta aralarında para toplayıp getirmişler, bana arka olmaya gelmişlerdi. Üniversiteli arkadaşlarımdan birçoğu hapislik yıllarımda da beni unutmayacaklardı. Kimileriyle hücrelerde görüşecektik. Daha başka acılı ve sevinç-

li buluşmalar da olacaktı. Yaşam önümüzdeydi. Çark döndükçe, nice yazgılar çarpışacak, altüst olacaktı.

Ama bu konuya sonra geleceğiz.

Hep aynı ince duyarlılıkla arkadaşlarımın takınlarını, ilişkilerini izliyordum. Görünüş yürekler acısıydı. Evlâtlarının acısını çoğunca onlardan daha derin duyan ana - babalar çökmüş, gözlerinin gözpınarları kurumuştı. Kendilerini hâlâ zor tutan kimileri, bir dokunsan tekrar ağlayacaklardı. Vefalı eşler de oradaydı. Mahkeme onları yargılamıyordu. Ama cezanın haçını onlar taşıyacak ve her biri kendi Golgota'sına götürecekti. Katya Botuşeva ve Paraşkeva (Beka) Şopova hep koridordaydılar. Penka Lilova da iki çocuğuyla her duruşma günü buradaydı. İki kundağ çocuğu, Botuşev ve Şopov'unkiler, her zaman uslu durmuyor, ilk yaşam işaret ve çağrısı olan ağlayışlarıyla arasına havayı ferahlatıyorlardı. Çoğu komünist ve remsist olan erkek ve kız kardeşler duvarlara yaslanmış, kara kara düşünüyor, gözgöze geldiğimizde «Dayanıklı olun» demek istercesine yumruklarını sıkıyorlardı. Arkadaşlar da, her tehlikeyi göze alarak, düşmaninin ta içine gelmişlerdi. Bu dostluk ve savaşımında bu birlik ve beraberlik nasıl da ısıtıyordu insanı!

Burada bir parantez daha açalım. Bu davadan söz eden bir yazar, o zaman bir kaçma olanağı bulunduğunu, ama Botuşev yanaşmadığı için bu olanağın değerlendirilemediğini ileri sürüyor. Giderek şöyle yazıyor: «Bu konuda Botuşev'in kendi özel görüşü vardı ve ben bunu hiçbir zaman tamamiyle anlayamadım...» Böylece bu yazar, isteyerek veya istemeyerek Botuşev'in

üzerine bir gölge düşürmüş oluyor. Bu sorunu aydınlatmamız gerek.

İkişer ikişer kelepçelenmiştik. Adalet Sarayının tutukodasından çıkarıldığımızda, Botuşev'le arkadaşının kelepçesi çözülmüştü. Bir an, ikisinin de elleri serbest kalmış. İlkönce Botuşev'in arkadaşı bunun ayırımına varmış ve iki kez önermiş: «Kaçalım!» Ama Botuşev kabul etmemiş. Sonra arkadaşı üsteleyince, «İstersen kendin bir dene!» demeye getirmiş. O da bu denemeyi göze alamamış.

Söz konusu yazar, bu kaçma olanağına şaşılmalı ayrıntılara inerek değiniyor. Bunun için bu nokta ayrıca önem kazanıyor. Durum gerçekten onun anlattığı gibi miydi? Başarılı kaçış olanağı var mıydı? Hayır, böyle bir olanak yoktu. Hem sorun yalnız kaçma denemesi değildi. Kuşkusuz, bir cezaevinden ötekine götürülen her mahpus buna bir olanak bulabilirdi. Ama kaçış mutlaka başarılı olmalıydı. Oysa, Sofya'nın işlek merkezinde, dört yanımızı tutan tepeden tırnağa silâhlı nöbetçiler arasında ne umulabilirdi? Diyelim ki, mahpus rubalı, başkabalak adam kaçmaya başladı. Peki, kırkdördüne varmış, açlık ve dayaktan takatsız kalmış bir sanık, genç, sağlam, eğitilmiş polislerin tutamayacağı, ardından kurşunun yetişemeyeceği kadar hızlı koşabilir miydi? Oldukça şüpheli, hatta olanaksızdı bu. Botuşev, kaçmaya yeltenip de yakalansaydı veya yaralanıp ele geçseydi, davanın siyasal niteliği, kendi saygınlığı ne olurdu? Bu takdirde, kendisinin, dolayısıyla grubun politik kahramanlığı zedelenmez miydi? Evet, kaçamazdı, hele duruşmadan önce kaçma girişiminde bulunamazdı. Böyle bir-

şey serüven olurdu. Botuşev bütün bunları düşünmesin olamazdı. Tutuklu da olsa, sanık da olsa, önemli bir politik ödev yükümlenmiş bulunduğunu elbette aklından çıkarmıyordu. Hem birşey daha var. Genç bir adam, pek fazla düşünmeden, âniden, bir kaçış kararı verebilir. Ama olayların tüm karmaşıklığını görebilen olgun bir politik eylemci, böyle göz göre bir tehlikenin üstüne gidemez.

Daha sonraları düpedüz soygunculuktan bir adi hükümlünün, bize, Merkez cezaevinden kaçmamızı örgütleyebileceğini çıtlatması sorununa da bu açıdan bakmak gerekir.

Politik tutuklu sosyalist sırf kendi postunu kurtarmak için kaçamaz. Bu nokta iyi bilinmelidir. Kaçış konusunda belirlenmiş bir partisel yaklaşım, bu işin bir nevi teorisi vardır. Buna göre, kaçış her zaman amaca uygun değildir. Tam tersine, zararlı da olabilir. Kaçış siyasal bir eylemdir ve bu açıdan ele alınmalıdır. Parti onurunun savunulması gerektiği bir anda kaçılmaz. Arkadaşlarını, senin 'günah' larını çeksinler diye, düşmanın kıyıcılığına terkederek kaçmak olmaz. Kolektifin durumunu kötüleştirecek ve faşistlerin hıncına uğramasına sebep olacak bir kaçış yeğlenemez. Kendine bağlantı yolları ve saklanacak ev sağlamamışsan, örgüte yük olacaksan, yakalandığın takdirde yeni tutuklamalara, yeni yeni yargılamalara yol açacaksan, kaçamazdın.

Tersine, eğer siyasal amaca uygunsa, parti de gerekli buluyorsa, herşeye karşın, kaçmalısın, bunu yapmak zorundasın.

Profesyonel devrimci Nikola Botuşev, bütün bunları iyiden iyiye biliyordu.

Üç subaydan oluşan mahkeme kurulu, önümüzdeki podyumda, daha doğrusu karşımızda ve üstümüzde buyurucu bir biçimde duruyordu. Ne de olsa, podyum salon tabanından hemen hemen yarım metre yüksekti. Buradaki insan insana bir karşılaşma değildi. Biz yalnız sanıktık, başkaca birşey değildik. Öbür dünyadan, yoksullar arasından, halktan, tüm kanlı tırpanlara karşın hâlâ halkla bağlı, hep öyle güçlü olan hareketten gelen kimselerdik. Bulgaristan'da devrimcilerden nefret edebilirdin, ama onlara saygı duymaktan da kendini alamazdın. Gücümüzün düşmanda uyandırdığı kin ve hınç, çoğu kez, metalden yapılmamış, ama çokçası metaldenmiş gibi dayanmak zorunda olan dipdiri insan vücutları üzerine çullanıyordu. Burada onlar egemendi. Ama salonda bizim moralimiz, bizim kalabalığımız hüküm sürüyordu. Yüksekten bakan, sert ve dürumlu yargıçlar, görünüşte nesnel, içten içe de gizli, kimi kere de dışa vurdukları bir nefret ve kinle davranıyorlardı. Yargıç kuruluna bile bile cellât nitelikli kimseler seçilmişti. Çar uşakları, azılı anti - komünist, şoven ve koyu Alman yandaşlarıydılar. Bizi cani göstermek çabasındaydılar. Oysa biz siyasal eylemcilerden başka birşey değildik. Bize vatan haini yaftası yapıştırmak istiyorlardı. Oysa, biz, onların ulusal hıyanetine karşı savaşıyorduk.

Hıyanet suçuyla yargılanıyorduk. Oysa, biz anayurdun yarınki kurtuluşunu getiriyorduk.

Hüküm 18 ekim perşembe günü akşamüstü okundu. Bizi yine salona aldılar.

Mübasir seslendi :

«Yargılama kurulu!»

Kural gereğince yargıçları karşılamak üzere ayağa kalktık. Tutsaktık. Tutsak, yaşamak istiyorsa eğer, yönetmeliklere uyacaktır.

Başkan okumaya başladı. Gerekçeler, alışlagelen anti-komünist ruhtaydı.

Sonra sesini değiştirerek, elinde olmadan bazı kesintiler yaparak, asılmak suretiyle ölüm cezasına çarptırılan dört kişinin isimlerini sıraladı :

«Nikola Botuşev.»

«Nikola Şopov.»

«Denko Denkov.»

«Aleksandır Velkov.»

O anı iyi anlatmalıyım size. Ama bunu nasıl yapabilirim? Gücüm yetmiyor, kalemim zayıf, izlenimlerim kıt. Bir de şu var ki, o zaman dramı yandan izleyen biri değildim. Olayların içindeydim. Yandan bakıp da bütün ayrıntıları belleyme-
mezdim.

Öyle anlar vardır ki, insan, çevresinde olup biteni en ufak ayrıntısına dek ömrü oldukça anımsar. Ama anlar vardır, tüm trajedi bir odak noktası gibi kişisel yaşantılarda toplanır ve bunların izleri kişinin iç dünyasında sonrasız bir çizi bırakır.

İşte o sıralarda böyle dakikalar yaşıyorduk. Hummalı bir arayışla ileri bakan gözler, yalnız ayaktaki askeri üniformalı yargıçları görüyordu. Oysa onlar dramın yan kişileriydiler, ve onları gözlemeye değmezdi. Asıl olayı, birincil önemli tarihsel olguyu benim arkadaşlarım, kendilerini göremediğim, etrafıma bakıp gözetleme ahlâk hakkını da kendimde bulamadığım arkadaşlarım oluşturunuyordu. Başımı önüme eğmiştim.

Arkadaşlarımın ölümünü önleme olanağından yoksunluğumuz yüreğimi parçalıyordu. Salonda acı bir çığlıkla kimin bayıldığını, Botuşev adı okunduktan sonra «asılmak suretiyle» denilince hangi kadının Katya'yı öptüğünü görmek için merakla bakınamazdım. Duyduğum sonsuz ezginlikle boğulacak gibi oluyordum. Dört arkadaşımız o anda, koca ozanın kendi yazgısı ve dizesiyle tanımladığı doruğa yöneliyorlardı: «Ölmez düşen özgürlük savaşında!»

Yanıbaşımda dört yiğidin zerrece zayıflık göstermediğini, başeğmediğini hissettim sadece. Mahkeme başkanı ve kurul üyelerinin, bütün isimleri saydıktan sonra, sanki bir şeyden kaçır gibi, arkalarındaki kapıya doğru hızla yürüdüklerini anıyorum.

Öteki hükümler, değişik süreli ağır hapis cezalarıydı. Arkadaşlardan biri, suçu tanıtlanmadığı için aklanıyordu. Bana sekiz buçuk yıl verdiler.

Gene kara kamyonete tıktılar bizi. Aynı kişilerdik (ancak artık on kişiydik, çünkü öteki arkadaşları aklandıktan hemen sonra salıverdiler). Ama sanki değişmiştik. Adalet Sarayına giderken de hava ağırdı. Öyleyken, yine de şakalaşabiliyorduk. Her birimiz başka başka kertede tehlikede olsa da, yazgılarımız aynıydı. Giderek, Azrail'le bile alay edebiliyorduk.

Ne ki, dönüşte kamyonetin içi alabildiğine sıkıntılıydı. Artık, yaşayanlar ve ölümün eşigindekiler olarak ikiye ayrılmıştık. Bizim her nüktemiz acı bir alaydan, soğuk şakadan başka birşey olamazdı. Aramıza ölüm girip saplanmıştı. Yılan dili kılıcını indirmiş ve bizi yalnız ayırmakla kal-

mamış, o saat ve birden yeni ilişkiler de dayatmıştı. İnsan, ölümlerle nasıl haşır - neşir olacağını öğrenmiş olsa da, ölmeleri kararlaştırılan kimse-ler karşısında ne yapacağını bilemez. Biz, sağ ka-lacak altı arkadaş, karanlıkta suspus olduk, içi-mize kapandık. Ne söyleyeceğimizi bilemiyor-duk. Her sözümüz kabalık, bencillik veya boşbo-ğazlık olabilirdi. Konuşmaya cesaret edemiyor-duk. Çünkü aramızdaki teller kopasıya gerilmiş-ti. En hafif bir dokunuşun bile hangisinden na-sıl bir inilti duyacağı bilinemezdi. Konuşmuyor-duk. Söyleyecek birşey bulamıyorduk. Onları a-vutmak neye yarardı? Yüreklendirmeye kalkış-sak, gevezelik etmiş, kendilerini aşağısamış olur-duk. Öylece donakalmış, susuyorduk.

Kamyonette ansızın bir şarkı duyuldu. Botu-sev söylüyordu. Okuyuşu üzgün, derin ve efecey-di :

**Bilirim, anacığım, acırsın bana,
ki ben gencecik ölebilirim...
Ama yeter bana bu ödül, ancak
ardımdan derse eğer bir gün halk:
— Can verdi hak uğrunda, yoksulum,
özgürlük uğrunda, bitsin bu zulüm...»**

Karanlıkta onu iyice seçemiyordum. Ama ba-sı dimdikti. Profilinden yüzünün esinli ve hüzün-lü olduğu anlaşılıyordu.

Kimi yazarlar, kamyonetin o son seferinden ve şarkıdan söz ederlerken, Botuşev'in, ölürken bile yakışıklı olmak için beyaz gömlek ve taran-mış perçemle asılmak isteyen bir ulusal kurtu-luş çetecisi için yakılmış olan halk türküsünü söylediğini öne sürerler. O çok güzel halk türkü-sü duruma da gerçekten uygundu. Ama Botu-

şev, gerçekte Botev'in «Veda» başlıklı şiirinden dizeler söyledi. Bu satırların yazarı, bunu daha o zamanlar öteki hapis arkadaşlarıyla görüşürken saptadı ve belleğine iyice yerleştirdi.

Merkez Cezaevinin sekizinci bölümünde bizleri fiziksel varlığımızla da ayırdılar. Ölüm cezasına çarptırılan dört arkadaşımızı aramızdan alıp, bitişliğimizde tekli hücrelere attılar.

Bizim hücrenin «İdamlık» tabelâsı duruyordu. Ama artık yazgımızın bir belirtisi olmaktan çıkmıştı; onların hücre kapılarındaki tabelâlar tam anlamını kazanmış bulunuyordu.

Havalanmaya yine bir arada çıkıyorduk. O son günlerde, dördünü de, anlamak ve içlerini okuyabilmek isteğiyle gizlice gözlemliyordum. Her birini ayrı ayrı anlatmaya çalışacağım.

VII

«ÇOCUKLARIMA İLET» DENKO DENKOV

En çok yakınlaştığım Denko'ydu. Belki yazgısal günlerde bir hücrede kaldığımız için. Yemeğimizi birlikte yiyor, durumumuzu yorumluyor, acılarımızı, en küçük umutları paylaşıyorduk. Belki de o bende dayanak, içtenlikli bir arkadaş, kendisini sayan bir muhatap buldu. İstirabını görüyordum ve yüreğim parçalanıyordu. Yanında olmaya, ortak dil bulmaya çabalıyordum. Bende bir avutucu değil, arkadaş görmesini istiyordum.

Böylece kırk yaşındaki kara işçi ile yirmibir yaşındaki üniversiteli uyuştular. Avluda çoğu

kez birlikte volta vuruyorduk. Ruhan çok temiz ve çocuk kadar masum bir adamdı. Az okur yazar da olsa, uyanık ve duyguluydu. Yugoslavya'nın batı kenar bölgesinin yoksul bir köyünde (Borovo) doğup büyümüştü. Hem yoksulluk, hem yeni ulusal kölelik nedeniyle memleketinden ayrılmak zorunda kalmıştı. Bulgaristan'a atmıştı kapağı. Ama burada da felek yâr olmamıştı. İş buldukça çalışmış, bulamadıkça işsiz dolaşmıştı. Zaten zasıfsız işçi kaç para alıyordu ki? Ne yazık, onu burada da yaban yerine koymuşlardı. Bulgarın sanki kanına işlemiş bir özelliğine, ulusal nihilizmine uğramıştı.

«Beni Sırp sayıyorlardı,» diye dert yanıyordu. «Hem de öyle ünlemeye başladılar: Sırp Denko! Yugoslavya'da Bulgarlığımdan ötürü rahat bırakmadılar. Burada da Sırp diyorlardı. Nasıl olur?.. İyi mi yani bu... Düpedüz saçma işte!»

Orda da, burda da yabancı sayılması ağırına gidiyordu. Çoluk çocuğuyla barınabileceği sıcak bir yuva aramıştı. Oysa iki çocuğu sınır ötesinde kalmıştı. Karısı da ev - barksızlığa dayanamayıp kendisinden ayrılmış, kimbilir nereye savuşup gitmişti. Böyle bir yaşam sürmüştü işte Denko. Talihsiz.

Yaşamı boyunca sayısız darbe yemişti. Epey yıpranmıştı. Biraz eğik, zayıf, cılızdı. İnsanın acıyası geliyordu. Bu da beni üzüyordu. Ona acı-mak gerekmezdi. Buna değil, saygı, insaniyet, arkadaşlığa gereksinme duyuyordu.

Yaşamının anlamını sosyalizm ülküsünde, partide, yoldaşları arasında bulmuştu. Bununla hayata ısınmıştı. Ülküsü dışındaki yerşeyi tiksindirici bir saçmalık saydığı için, inancı gittik-

çe güçlenmişti. Güzel yarınları, işçinin, halkın yüzünü güldürecek yaşamı, elbirliği, kardeşlik, eşitlik, mutluluk yaşamını düşlemeye başlamıştı.

Yeni yaşantısı savaşıma katılmaktan ibaretti. Çalışma ve yaşamındaki anlamsızlığın yerini bu savaşımın anlam ve içeriği almıştı. Partice görevlendirilerek, savaş grubunun üyesi olmuştu.

Bana hayatını anlatıyor, kuşku ve endişelerini, çocuklariyle ilgili kaygısını, küçücük kurtuluş umudunu paylaşıyordu...

«Sen daha iyi bilirsin,» diyordu her defasında. «Söyle bana, sence, herhangi bir umut var mı, yoksa ölünecek mi?»

Ben cevap vermekte hep güçlük çekerek, «hiç belli olmaz, hüküm belki iptal edilir, böyle haller vardır,» demeye getiriyordum. Yalan söylüyordum. Çünkü yürekler acısı gerçeği gizlemek, hayat yükünü daha dayanılır hale getirmek için insan bazen yalanı gereksiyor. İyi niyetli yalanımı o da anlıyordu. Ama tartışmıyordu. Ve ikimiz de bir damlacık yaşam umuduna kapılıp gidiyorduk. Ölünecekse eğer (mutlak surette ölünecekti elbet), niye önceden birer ölü olarak yaşayalım?

Kişinin yaşamı, gerçek ile düştan oluşuyor. Söz arasında, insanın düş kurabilen bir varlık olarak hayvandan ayrımlandığı söylenir. Düşü insan kendisi yaratıyor, ya da onun için başkaları yaratıyorlar. Ama o bu düşü kabul ediyor, giderek ona bağlanıyor. Devrimimizin ölümsüz ozanı bir zamanlar şu dizeleri söylemişti: «İşte bu çorak dünyada böyle döndürülüyor esaret, yalancılık hep saltanat sürüyor.»

Tüm insanlık tarihi, kişinin kendi düş'ünün

ve herşeyden önce de doğallıkla dinin kölesi olduğunu doğruluyor. Kara güçler bu özelliğinden yararlanarak insanı ezmiş, sömürmüş, buyruğu altına almış, kul-köle etmişlerdir.

İşte, kaçık bir tip, Almanlar gibi ayık ve ağırbaşlı insanları bu ruh hali içinde gafil avladı. Onlara, insana karşı kin, nefret, kendi nitelik ve yetenekleriyle kurumlanma duyguları aşılayıp, bütün dünyaya meydan okuttu. Almanları, öteki uluslara karşı cinayetler işleme yoluna itti. Giderek, Sovyet topraklarına yöneltti. Bu, eşi görülmedik bir kıyıcılık ve siyasal suçtu.

İnsanın insan olması için, umudu, inancı, avuntusu, ülküsü olmalı. Ama ülkü, inanç insanca olmalı! Budalalığın insan bilincine egemen olduğu yeter. Kişinin kendi uydurmalarına taptığı yeter; yalnız zoraki olarak değil, gönül rızasıyla de boyun eğdiği yeter. İnanç ve eleştirisellik her zaman el ele yürümelidir. İnan ve kuşkulun! Gerçek bundadır.

Kurtuluş olmadığına emindi Denko. Doğrudan soruyordu :

«Çocuklarım ne olacak?»

«Dur hele, daha birşey belli değil... Bak, Kızıl Ordu nasıl ilerliyor artık, bir de bakarsın...»

Kızıl Ordunun sözü oldu mu, yüzü hemen aydınlanıyordu :

«Besbelli, düşmana göz açtırmıyor. Bilmiş ol ki, yenecek. Zamanlar değişecek. Ama iş işten geçmiş olacak... Bizi bırakmayacaklar...»

Düşüncelerini bu yönden saptırmaya çalışıyordum :

«Hiç belli olmaz... Ama ne olursa olsun, çocukların kaderlerine terkedilmeyecek... Yoldaş-

lar, parti ellerinden tutacaklar...»

Günün birinde yine çocuklarından söz açtı:

«Delço,» -beni böyle ünlüyordu- «Senden bir şey rica etsem?»

«Buyur, Denko.»

Elini yıpranmış ceketinin iç cebine daldırdı ve bir cüzdan çıkardı.

«Bu Sırp kimlik belgem.»

Cüzdanı alıp ilgiyle incelemeye başladım. İlk defa bir yabancı kimlik belgesi görüyordum. Üstelik, olayın değişik bir yönü de vardı. Belgenin kapağında «Radnička Kniga - Legitimasya» (İşçi Kartı - Kimlik Belgesi) sözleri yazılıydı. İçinde Sırp askeri üniformalı yakışıklı bir delikanlının fotoğrafı vardı. Altında, bu kartla «Denko Denkoviç» in kimliğinin belgelendiği yazılıydı.

«Bunu sana emanet etmek istiyorum. N'olur; çıktığın zaman çocuklarımı bulup, babalarının armağanı olarak veriver... Orda gerçeği anlatacak kimse yok. Sen anlat yavrularıma... Utanç duymasınlar. Ben eşkiya olarak ipe çekilmeyeceğim. Onlara nasıl bir adam olduğumu açıkla... İyi sakla ama bunu, üzerinde bulmasınlar, başına iş açar.»

Boğazıma dayanan bir hıçkırığı zor yutkunabildim :

«İstedğini yapacağım, Denko.»

Denko böylece bana vasiyetini bıraktı.

Kimlik belgesini hücrede iyice sakladım. Ne kadar arasalar, bulamazlardı. Daha sonra da cezaevinden cezaevine, hücreden hücreye aktarılırken, her çeşit tehlikeye göğüs gererek hep beraberimde taşıdım onu. Çeşitli arama taramalar yapıldıysa da, bu belge en değerli eşyam olarak

saklı kaldı. En sonunda benimle beraber özgürlüğe kavuştu.

Denko'nun çocuklarına, babalarının nasıl bir adam olduğunu benim açıklamama gerek kalmadı. Bulgaristan'da olduğu gibi, Yugoslavyada'da özgürlük utkuya ulaştı ve halk yönetimi kuruldu. Denko gibileri halk kahramanı oldular. Aziz hatıraları saygıyla anıldı, anılıyor.

Kutsal armağanı mutlaka iletmek, çocukları görmek, elimden geldiğince onlara yardım etmek istiyordum. Ama olmadı. Dragoman'da sınır kapısı yine kapandı ve onlar gene... başka ülkede kaldılar. Kendilerine haber yolladıysam da, yanıt alamadım. Bir ara Denko'nun kardeşi Sofya'ya çalışmaya gelmişti. Birbirimizi aradık. Ne var ki, ilişki kuramadık ve o da yitiklere karıştı. Sonradan Denko'nun çocuklarının da, ekmeklerini kazanmak üzere Yugoslavya içine dağıldıkları anlaşıldı. Belgrad'ta birinin izine rastladım, ama kendisini bulup da görüşemedim. Borovo köyü savetine (şûra) mektup yazdım... Ama ilişkiler kötüleşiyordu... Denko'nun dileğini yerine getirememiş olmanın üzüntüsüyle yaşıyordum. Derken, 1968'de herşeyi yoluna koydum, bir gün için otomobille sınırı geçip bir saatliğine Borovo'ya uğramak istedim. Ama bu kez de bir terslik oldu, köye ulaşamadım.

İşte bu nedenle, Denko'nun kimlik belgesi bugüne bugün evimde duruyor. Onu gözbebeğim gibi koruyorum. Ne gibi zamanlarda yaşadığımızı, ölen devrimcilerin nasıl kişiler olduklarını anlatsınlar diye, ara sıra çıkarıp çocuklarıma gösteriyorum... Herşeye karşın, Denko'nun vasiyetini yerine getiremediğimden ötürü kendimi içten içe

yeriyor, çocuklariyle ille bir gün karşılaşacağımı umut ediyorum.

Ama biz gene, Avrupa üzerinde kara fırtınaların estiği, Sofya Merkez Cezaevinde de ölüme mahkûm dört kişinin büyük bir felâketle yüz yüze bulunduğu 1941 kasımına dönelim.

Denko, ölümü, yazgıya boyun eğmiş olarak, yakınmasız bekliyordu. Zorlu ve korkunç, ama kaçınılmaz, karşısında çaresiz olduğu bir şeydi bu. Ne var ki, ölümün görüntüsü, düşüncesini, bilincini sarıyordu. Bunu seziyordum. Günden güne zayıflıyor, içine kapanıyordu. O da, öteki üç arkadaş gibi, bizden, hayatta kalacak olanlardan uzaklaşıyor, yüzü süzülüp ufalıyor, gözleri büyüyordu.

Yaraşık bir tutumu vardı. Umutsuzluğa düşmedi, yürekliliğini yitirmedi, kadere kapılmadı. Korkmuyordu, diyemem. Ama bence, bu sözcüğün yeri yok burada. Korkunun varolup olmadığı değil, kişinin korkuyu yenip yenemediği önemli.

İdam gecesi de çocuklarını aklından çıkarmamıştı. Yaşamının son dakikalarında savcının önünde şu vasiyette bulunmuştu: «Hakkımdaki idam hükmünün yerine getirilmesinden önce, son isteğimi bildiriyorum: Taşınır taşınmaz tüm mülkümü iki çocuğum Spas'la Milka'ya bırakıyorum...»

VIII

«BEN SİZİN YAŞAYABİLMENİZ İÇİN

ÖLÜYORUM...»

NİKOLA ŞOPOV

Şopov yirmisekiz yaşında, orta boylu, esmer,

kara bıyıklı ve gür siyah saçlıydı. Yüzünün direşken bir anlamı vardı. Peev Pàsta Fabrikasında usta yardımcısıydı. O da Denko gibi bir Bulgar göçmen ailesindendi. Selânik kökenliydi. Savaşın sonra ailesi, kurtuluş çaresini devrimci bir havanın estiği Sofya'da aramıştı. İşçi Nikola, Sofya işçi sınıfına katılıp komsomol üyesi ve devrimci olmuştu.

İşçi hareketi kendisi için ikinci bir okula dönüştü. Bilgiseverlik, öğrenme merakı, onu kahın kitaplar karıştırmaya, dil öğrenmeye özendiriyor. Militan işçiden işçi aydını, parti kadrosu durumuna yükseliyor. Derken, kendisine güven artıyor, özellikle sendikal çalışmalarda yönetim görevi veriyorlar. Tatlıcılık İşçileri Sendikası sekreteri oluyor.

Partiye bağlılık ve düşünsellik onun değişmez nitelik çizgileriydi. Bu da yalnız bağlılık ve disiplin anlamına gelmiyordu; hayır, bu çok daha geniş ve yüce bir şey demekti. Proletaryayı, yirminci yüzyıla özgü devrimsel dönüşüm, yıkım ve yaratımı gerçekleştiren zorlu bir orduya dönüştüren güç bundaydı. Bu nitelik çizgilerine sahip olmak, herşeyden önce hayatı, büyük ülkünün istemlerine, çoğunluğun iradesine, tutulan yola bağlı kılmaktı; kendi örgütünün içinde bu azami girişimle beraber, tüm partiyi, bütün hareketi, dünya devrimini düşünme yükümü demekti. Bu nedenle, kararlara uymak anlamına gelen disiplin; kararların, tutulacak yolun belirlenmesine, partinin ve hareketin yönetimine geniş çapta katılmak demek olan demokrasi, bir bütünün ayrılmaz yanlarıydı. Devrimci düşü-

nen, yöneten ve aynı zamanda uygulayan kişiydi.

Bütün bu bileşim öğeleri dışında partisellik özlüğünü yitiriyor, partisellik olmaktan çıkıyordu.

Nikola Şopov bütün bu niteliklere sahipti.

Beraber geçirdiğimiz o bir ayda Nikola ile yakın dost olduk. Birbirimizi sevdik. Hayatta olağandır ya. İnsanlar yıllar boyu yanyana yaşayabilir, yine de birbirinin yanından kayıtsızlıkla geçebilirler. Ama öyle bir zaman gelir ki, yalnız birkaç gün içinde aralarında kopmaz ilişkiler kurulabilir.

Hava almaya çıktığımızda sık sık beraber volta atıyorduk. Hararetle konuşuyorduk. Her zaman söyleşecek şeylerimiz vardı. Yaşamını anlatması için üsteliyordum. Ama bu konuda çekingen davranıyordu. Doğal olarak duyarlı yanları da vardı: Çocukları, eşi... Onlardan söz açıldı mı, hemen gözlerinin içi gülüyordu. Bir gün, dış görünüş ve tutumuna yabancı bir duygusallıkla çoluk çocuğuna şunları yazdı :

«Botuşev çocuklarının fotoğraflarını gösterdi bana. Onları öyle çok seviyor ki!»

«Ben de ailemi daha az seviyor değilim. Katya, Nişo, canım yavrularım, babanız sizi çok seviyor. Bir an olsun sizi aklımdan çıkarmıyor. Ne çare ki, ölmek var.»

Karısını derin, sıcak, acılı bir sevgiyle seviyordu. Savaşında, ideolojide, davada yanında yer alıyordu karısı. Duygu ve düşünce birliği aşklarına can katıyordu.

Nikola karısının özlemini çekiyordu. Zavalının iki küçük çocukla, işsiz, yapayalnız yaşaya-

cağı ağır yılları düşündükçe, gözleri yaşıyordu... Mektuplarını, hele çocuklarla ilgili satırları okurken, yüzü ısl ısl aydınlanıyordu... Sonra yine derin bir üzüntüye kapılıyor, sevinci uçup gidiyordu. Bir gün yine onlardan söz ederken, yaralı gibi inledi, içini yakan acıyı döktü :

«Çocuklarım, Beka, zavallılar, halleri nice olur?...»

Avutmaya çalıştım :

«Kolü, onları kayırma o kadar daha. Karar Yargıtaydan geçmedi henüz...»

«Hadi canım!» diye sözümü kesti. «Kendi kendimizi aldatmayalım. Boş avuntu neme gerek. Bağışlamayacaklar bizi. Onlar, halkı sindirmek için kan istiyorlar. Akılları sıra, bizi öldürerek gözdağı verecekler.»

Ölüm konusunda yanaşımı açık, belirliydi. Bence, bu yanaşımı en iyi şu sözcükler tanımlayabilir: Bilincine varılmış gereklilik.

Tekli hücreye atılmadan önce, hepimize şöyle demişti :

«Ah, yoldaşlar, dünyada partimizden daha şanlı, daha değerli bir şey yoktur. Ve onun uğruna ölmek hiç de korkunç değil!»

Düşmanın pençesine düşmek, düşman elinden kurban gitmek önceden bildiği, göğüslemeye hazırlandığı bir akıbeti. Çünkü militanı ve kadro eylemcisi olduğu savaşım amansızdı. Kurbanlar istiyordu. Bu kurbanlar er geç verilmiyordu. Kendin de kelleyi koltuğa almak zorundaydın... Bu nedenle özveriye hazır olmalıydın! Davaya, partiye, adına gölge düşürmemeye, yaraşık biçimde ölmeye hazır olmalıydın. Nikola böyleydi işte. Başka çıkar yol olmadığı, bunun kaçınıl-

maz ve gerekli olduğu düşüncesiyle gidiyordu ölüme. Bir gün Smirnenski'nin bir dizesinde «Sökün edecek ardımızdan binlerce savaşçı...» dediğı şiirini okuduğunu anıması belki de rasgele değildi.

Kendine uğraş buluyor, okuyor, yazıyordu. Kederin ve kurtuluş isteğinin benliğini sarıp üstün gelmesine bir an bile izin vermiyordu. Hava almaya çıktığımızda politik sorunları hararetle tartışıyor, özellikle Doğu Cephesindeki durumu ele alıyor, ülkemizde savaşımın genişlediğini gösteren belirtiler araştırıyorduk. Parti ayaklanma-sloganı ileri sürmüştü. Savaşım nasıl geliyordu?..

Kendine özgü şakacılığı o ağır günlerde de üstündeydi. Kaderiyle boyuna eğleniyordu :

«Ne olursa olsun, faşizmin canına okuyacağız. Ama bundan önce o bize boyunbağı takacak...»

Sert ve akıllı yüzü gittikçe katılaşıyordu. Acısını vargücüyle yenmeye çalışıyordu.

İnfazdan iki gün önce, karısına: «Ben ölümü düşünmüyorum,» diye yazmış, çocuklarına yönelttiğı şu unutulmaz sözleri söylemişti :

«Bir gün babanızın neden ölmesi gerektiğini öğreneceksiniz. Babanızın, sizden başka, halkını da sevdiğini ve halkta sizi gördüğünü unutmayın!»

Ve sözünü şöyle bağlamıştı :

«Ben, sizin yaşayabilmeniz için ölüyorum, sevgili çocuklarım!»

Onun bu son sözleri yurdun dört bucağına yayılacak, dilden dile dolaşacaktı.

Mektup 12 kasım 1941 günlüydü.

Bu mektubun ilginç bir yolu var. Şopov'a yazmak yasak edilmişti. Yazsa bile, cezaevi san-sürünü gözönüne almalıydı. Son mektubunu hücresinin penceresinden dışarı atmış, şöyle de bir not iliştirmişti: «İyiliksever insanlar, n'olursunuz, bunu talihsiz bir anaya iletin!» Mektup iyi bir adamın eline geçmişti (kim olduğunu, nöbetçi erlerden biri mi, yoksa adi mahkûmlardan mı, bilemedik). Adam, mektubu cezaevinden çıkarp, Şopov'un ailesine göndermişti. Böylece, Şopov'un bu kısacık, ama anlamlı mektubu, ruh gücü örneği olarak tarih için korunabildi.

Esperantist olduğu anlaşılmıştı.

«Ne zamandan beri öğreniyorsun Esperanto-yu?»

«Birkaç yıl oluyor. Kurslara gittim, kendi başıma öğrendim, arkadaşlarla konuşmaya çalıştım...»

Ben hiç Esperanto okumamıştım. Bunun için bir yabancı dille karşılaşan her kişinin sorduğu olağan şeyleri sormaya başladım: Buna ne derler, şuna ne derler?..

«Esperanto ilgilendiriyor mu seni?» diye sordu.

«Eh, evet.»

«İstersen, sana Esperanto öğretmeye başlayabilirim.»

Dönüp şaşkın şaşkın baktım. Vaktin yok ki, diye geçirdim. Ama yanıtladım :

«Peki.»

«Bir koşulum var: Stenografsın ya, sen de bana stenografi öğreteceksin!»

Şaşkınlığım bir kat daha arttı. Gerçekten, o zamana kadar şunun, bunun nasıl yazıldığını bir-

kaç kez sorduğu olmuştu.

Böylece, günde ikişer kez, avluya çıktıkça, birbirimize ders vermeye başladık: O bana Esperanto, ben ona stenografi...

«Çi vi parolas Esperanto?»

Sözcük ve tümceleri böyle tane tane sıralıyor, ben de arkasından tekrarlıyordum. Birer kâğıt parçası çıkarıyorduk. Ona stenografi harf ve işaretlerini yazıyordum. O da bunları hücrelerinde sabırla ve düzenli olarak tekrar tekrar yazıyordu.

Nikola Şopov, ilk ve biricik Esperanto öğretmenim oldu. O da steno alfabesini öğrendi. Kendisine zor dersler vermem için üsteliyordu. Ölümüne hükümlü, infaz bekleyen Şopov, çetrefil steno sanatını metodik olarak benimsiyordu. Bu olayı varsın psikologlar araştırsın ve yorumlasınlar. Ben yalnız şunu söyleyebilirim: Bu, iradenin, ruhun, dünya görüşünün yengisi, önünde sessizce eğildiğim bir kahramanlıktı. Stenografi yazımının can sıkıntısına ve verdiği usanca normal koşullarda bile dayanamayanlar az mıydı?

Ama biz yine yüz yüze bulunduğu ölüme karşı tutumuna dönelim. İçindekileri yalnız gözleri açığa vuruyordu. Gözleri günden güne büyüüyordu. Asılmak suretiyle ölüme mahkûm kişinin gözleri!.. Kendini boynunda iple gördüğü bunaltılı uykusundan ürpertilerle uyanarak kapı ardında gece yarılarına kadar beklediğini yalnız bu gözler gizleyemiyordu.

Hüküm giydikten sonra yakınlarına yazdığı ilk mektupta, «Boynumda iple ilk gecemi geçiriyorum!» demesi rasgele değildi.

Kolü, Kolü! Görüyordum gözbebeklerinde se-

ni hiç bırakmayan o sonsuz acıyı. Gerçi, sen gizliyor, içine bastırıyordun acılı duygularını. Öyle de gerekliydi. Çünkü sen devrimciydin...

IX «NE DİYE?..» ALEKSANDIR VELKOV

Aleksandır Velkov (Sando), kendine özgü bir biçimde yaşıyordu o günleri. Ölümü kabul etmiyor, homurdanıyor, isyan ediyordu. Ağlamaklı değildi isyanı. Böyle yorumlanırsa eğer tutumu, doğru olmaz. Tersine, gardiyanlar ve olağan hükümlüler önünde ağırbaşlı davranıyor, ezincini dışa vurmuyordu. Ama bizim önümüzde ölüme karşı direncini alabildiğine ortaya döküyordu.

«Nasıl ölürüm ben, yahu? Mümkün değil!»

Orta boylu, toparlak yüzlü, al yanaklı, otuz beş yaşlarında, sağlam ve güçlü, fiziksel ve ruhsal yaşama gücü dolu bir adamdı. İşte bu yaşama gücü ölüm düşüncesinin yabancıydı.

Önümüzde sık sık şöyle konuşuyordu :

«Ölmeme bir neden olsaydı, anlardım. Bir suçum varsa eğer, cezasını çekerdim. Sözgeşi, bir faşist öldürseydim veya bir benzin deposunu ateşe verseydim, neyse... Ama şimdi ne diye be birader, söyleyin, durup dururken ne diye be? Yanıma bir valiz getirmişlerdi... İçinde patlayıcı madde bulunduğunu bilseydim, titrerdim, korkusunu yaşırdım hiç olmazsa. Oysa, bişeyden haberim yoktu... Bir valiz getirip, dursun sende, koru bunu, dediler. Ne bileyim ben, içinde ekmek de, bildiri de olabilirdi...»

Ölümün nedenini anlayamıyordu. Ya da bunun tersi olarak kendisinin kullandığı deyimle, ölümün gereksizliği bilincindeydi. Bu da psikolojik acılarını daha da artırıyordu.

Ama başka bir neden de vardı.

Terzi kalfasıydı. Sofya'da tek başına oturuyordu. Evlenememişti. Ancak son zamanlarda bir kıza gönül vermiş, nişanlanmıştı. Yakında dünya evine gireceği umuduyla yaşarken polis apansızın alıp götürmüştü kendisini. Nişanlısı pek uzakta, Dobriç'te (Tolbuhin) oturuyordu. Belki harekete girmiş değildi; bundan ötürü de, evleneceği erkeğin tutuklandığı, ölüme mahkûm edildiği haberini alınca beyninden vurulmuşa dönmüştü. Nişanlısının kendisinden yüz çevireceği kuşkusunu, Sando'yu bir an olsun rahat bırakmıyordu. Kıza uzun uzun mektuplar yazar, açıklamalar yapar, umut verir, avutmaya çalışırdı. Gözleri yolda ,bir yanıt, bir haber, işaret beklerdi. Birşey alınca, herkes de bilsin ister, osat duyururdu.

Kızın ne adını, ne de adresini ansıyorum. Yazışmalarının nereye vardığını da anlayamadım; bu nişanın dramatik derinliğine iyice inemedim. Sando'nun mektuplarının korunup korunmadığını da bilmek isterdim. Ama çok az bu olasılık, hiç ummuyordum. Ya kızınkiler? Sando'nun kalan eşyasını kim aldı? Sofya'da bir yakını var mıydı? Bunlar, benim için yanıtsız kalan sorular...

İşte bu nedenler, tümüyle, Sando'yu öylesine yaşama bağlıyordu.

Gerçekte iyi yürekli bir insan ve arkadaşı. Kendisiyle dost oldum. Onu böylece, temiz ve

açık kalpli, hayata, dünyaya sevdalı, sadık ve güvenilir bir arkadaş olarak ansıyorum.

Ancak, Aleksandır Velkov'un kişiliğini daha iyi kavrayabilmek için yalnız bu zaman kesimi içindeki gözlemlerimiz yetmez.

Bizim için, onun portresi, idam edilmezden önce, o en gerilimli sınama, her yönden yoklamadan geçme anındaki tutumuyla tamamlanmış olacak.

X

«YETER BANA BU ÖDÜL...» NİKOLA BOTUŞEV

Benim için en zoru onu yazmak, onu anlatmak.

Masal ve türkü kahramanlarına benzeyen yiğit ve romantik bir kişiydi. Efsane gibi bir yaşamı vardı. Aramızda yalnız en yaşlı ve en deneyli militan, parti eylemi yöneticisi olmakla kalmıyordu. Aynı zamanda ilişkilerinde yapmacıksız ve insancıl bir arkadaş, savaşında ve acıda kardeş, başkalarını peşinden götüren, kalpleri ateşleyen, kendisi her çeşit özveriye hazır, mert ve cesur bir devrimciydi. Keskin bir zekâ, yaman bir kitle adamı, esin kaynağı bir öğretmendi. İnsanın, halkın, işçi sınıfının iyiliği uğruna büyük amaca yönelik yüksek bir ruhtu. Kendini ve yaşamını yüce davaya adanmıştı. Sevdiklerinin tümünü de beraberinde bu özveriye götürüyordu...

Gorki'nin «İnsan olmak, bu ne kıvanç!» sözüyle kastettiği kişilerden biriydi. Çünkü tüm

varlığıyla dürüst, temiz, haksever ve ilkesel bir insandı. Herşeyini savaşım açısından değerlendirmiş, savaşımın hizmetine koşmuştu. Güçlük, yoksunluk, yenilgi ve yengi dolu bir savaşım yolu geçmişti. Direnci hiçbir zaman kırılmamış, amacından dönmemişti. Neler çekmemişi! Ne eziyetler görmemiş, başından neler geçmemişi! Soğuk, karlı buzlu havaya karşın, külün altında için için yanan köz gibiydi; birden parlayarak çevresindeki herşeyi ısıtan ve aydınlatan bir alevdi...

20 ekim 1941'de, yani ölüm cezasına çarptırıldıktan iki gün sonra, savaşımının anlam ve amacı üstüne şu dizeleri yazdı :

**«Girdi savaşıma gözü pek
Bitsin diye ezgi, sömürücülük,
Sloganı: Yoksula ekmek
Ve insanoğluna hak ve özgürlük!»**

Bu sözlerle inan ve kanısını ortaya koyuyordu.

Birinci Dünya Savaşı... Posta - Telgraf Okulunu henüz bitiren Sliven'li uyanık genç cepheye gönderiliyor.

Rus devrimci işçi ve köylülerinin örneği çekicidir. Genç Botuşev, siperlerde, askerleri bu insan kırımına son vermeye çağırma yürekliğini gösteriyor. Askeri Mahkeme kendisini tez elden yargılayıp ölüm cezasına çarptırıyor. Mucize kabildinden kurtulan Botuşev, cepheden Sofya'ya yönelen asi askerler arasında yer alarak, Vladya yakınında Çar bölüklerine karşı cumhuriyet için çarpışıyor. Sora Eylül Ayaklanması'nın savaşçılarından biri oluyor. Şaşılası bir buluş ve cesaretle cezaevinden iki kez kaçmayı başarıyor.

Dağdan dağa, köyden köye, gizlice dolaşıyor, çetelerle ilişki kurmaya çalışıyor. Derken, yine yakalanıyor ve ömrünün yedi yılını cezaevinde geçiriyor. Bu süre, kabına sığmaz, boyun eğmez gencin yaşamında dönüm noktası oluyor. Cezaevi, Botuşev için üniversiteye dönüşüyor. Devrimci coşkunluğu, devrim yoluyla toplumu yeniden kurma bilimi olan Marksist - Leninist kuramla ayrılmaz bir bütün halinde kaynaşüyor. Parti kendine özgü bilinçli sıkı disiplini ve büyük erdemler aşıyor ona. Botuşev geniş bir kültür ediniyor.

Daha sonraları, cezaevlerinde Botuşev'le beraber hapis yatan arkadaşlara rastladım. Onlardan, anlatımlarından onun hakkında daha çok bilgi edindim. Çok güzel şarkı söylediğini, çalgı çaldığını, türküler bestelediğini, şiirler yazıp okuduğunu öğrendim. Bazı akşamlar her nasılsa içeri soktukları mandolini eline alıyor, çete türkülerini tutturluyor, kendini büsbütün verdiği bir içtenlikle söylüyormuş. Arkadaşları çevresini sardıkça, türkü üstüne türkü yakıyor, Botev'den şiirler okuyormuş.

**«Ağlama, anacığım, sızlama sen
haydut oldum diye, anacığım,
haydut, isyancı oldum diye ben...»**

Zaman zaman da Nekrasov'un hüznü dolu dizelerini dilinden düşürmüyormuş. Rus şarkılarına pek tutkunmuş. Bir tutturdum mu, arkadaşlarının soluğu kesilmiş. Kimi zaman, gençler etrafını sardıkça öykülere geçer, devrim tarihinden unutulmaz sayfalar aktarırmış...

Beraber yargılandığımız ve ilk beş gün kendisiyle bir hücrede yatan arkadaşlarımızın izle-

nimleri de böyle. Hücreye girdiklerinde, o da bütün ötekiler gibi tedirgin, öfkeli ve üzgünmüş. Ama kendisini çabucak toparlayarak, arkadaşlarına şöyle demiş: .

«Durumumuzu görüşmemiz ve duruşmalar da takınacağımız tutumu belirlememiz gerek... Davamız ağır. Faşist mahkeme önünde partinin onurunu korumak zorundayız... Ama konuşmaya dalmadan önce, düşmana inat, bir şarkı söyleyelim.»

Ve eski bir Rus devrimci şarkısı tutturuvermiş. Ötekiler de katılmışlar.

Sonradan, o arkadaşlardan biri, bir konuşmamızda :

«İnan,» dedi, «hücre bize o kadar sıkıntılı gelmiyordu.»

Botuşev, dediğimiz gibi, Boris Minçev'in atelyesinde yakalanmıştı. Otuz yaşındaki tabela yazıcısı Minçev, hernekadar asık suratlı görünse de, aslında iyi yürekli ve hayırsever bir kişiydi. Gerçek bir ressam kadar da yetenekliydi. Botuşev'den derin bir hayranlıkla söz ediyordu.

«Yahu,» dedi bir gün volta atarken, «bu Botuşev yaman adam be! Kendisi en ağır durumda, en büyük tehlikede olsa da, aramızda en yürekliyi yine o... Şarkı söylüyor, şiir okuyor, bize cesaret veriyor... Ömür adam, doğrusu!»

Botuşev bir cezaevinden ötekine aktarıla aktarıla Gorna Cumaya (Blagoevgrad) hapisanesine düşüyor. Orda, Katya'yı -çamaşırlarını yıkanan annesinin aracılığıyla- tanıyor. Ve Ekaterina Konstantinova sonradan Katya Botuşeva oluyor. Ufak tefek, mavi gözlü Katya, Makedon-ya'lı tüm Bulgar kadınları gibi azimli ve gözüpek,

Bizim Sliven'li babayıgite gönül veriyor, onu bütün benliğiyle, içten bağlılıkla, ömür boyu bir aşkla sevir. Çok geçmeden Botuşev salıverilince Katya'yla elele veriyor, yaşam kavgasına beraberce atılıyorlar. Ne var ki, ruhça beraber olsalar bile, fizik bakımından beraberlikleri çok az sürüyor. Özveriyle kocasının yoluna koyulan Katya, onu her zaman destekliyor, kendisine çalışma arkadaşı oluyor.

Bundan sonra çelik savaşçı Botuşev'i, gene büyük sınıf kavgasının yalımları içinde görüyoruz. Artık İşçi Partisinin Burgaz İl Komitesi Sekreteri, konuşmacı, kitle adamı, grev örgütleyici militandır. Acar ve korkusuz, hep yoksullar arasında, hep işçiler, gemi adamları, madenciler arasında, işsizlerin protesto eylemlerinin başında yer alıyor. Ama polis de onun nasıl bir adam olduğunu artık iyi biliyor. Peşpeşe tutuklamalar, sürgünler ve yıldırmaların sonu gelmiyor.

Derken, yine Gorna Cumaya kentine yol görünüyor. Bu sefer polisçe sürgün ediliyor. Orada İvanço Muhaylov'un eşkiyaları tarafından tehdit edildiği için, Sofya'ya kaçarak gizlenmek zorunda kalıyor. Sonradan yine legal olarak yaşamaya başlıyor.

Parti Merkez Komitesi, 1935'te Botuşev'e en sorumlu ödevi veriyor: Evine gizli bir basım makinesi yerleştirip, illegal Edinstvo (Birlik) sendika gazetesini basmak ve yayımlamak. Nikola, önerilen yeni, tehlikeli işi yalnız Katya'ya açıyor.

Her kisi de bu işin kendilerini nereye götürebileceğini biliyor. Ama görüşme uzun sürmüyor :

«Katya, bu zorlu bir ödev! Polis gizli basımevlerini izliyor ve ararken taş üstünde taş bırakmıyor. Nice güçlüklerle yüzyüze geleceğimiz belli. Çok büyük dayanma gücü gerekli. Ama başka çare var mı? Şimdi en zoru bu alandaki çalışma, bizim yerimiz de burası...»

«Madem gerekli, kabul etmeliyiz, Kolü,» diye yanıtlıyor kadın. «Beni merak etme, yanında olacağım.»

Parti ödevi yasadır. Katya kocasının sağ kolu oluyor. Botuşev'in gizli basımevi, dört yıl boyunca, Sofya'nın göbeğinde, genellikle işlek Oborişte sokağında çalışıyor, atardamar gibi vuruyor, ışık saçıyor. 1937'de aynı basımevinde artık Merkez Komitesinin basın organı Rabotniçesko Delo (İşçi Davası) gazetesi yayınlanmaya başlıyor. Vaktiyle Tonka Ninenin (*) evinde olduğu gibi, herkes elinden geldiğince yardım ediyor: Stoyo Dede, atı ve arabasıyla kuru otun altında saklı kâğıt ve gazeteleri götürüp getiriyor. Stoyanka Nine, pencereden dışarısını gözlüyor, ortalığı derleyip topluyor, izleri yok ediyor. Stoyan, Katya'nın kardeşi, yazı diziyo, Katya düzeltiyor, çevreyi kolaçan ediyor, koruyor.

Ne var ki, günün birinde, polis, yeni basılan bir sayısının peşine düşüyor, adım adım iz sürerek basımevinin üstüne varıyor. Gizli eylem ortaya çıkarılıyor. Tutuklama oluyor. Ama yalnız iki kişi ele geçiriliyor: Cezaevinde büyük ve küçük Botuşev dedikleri Nikola Botuşev'le Stoyan Konstantinov. Ötekilerin hepsi gizli kalıyor. Tu-

(*) Tonka Nine: Bulgaristan halkının ulusal kurtuluş savaşına büyük hizmeti geçmiş bir kadın. (Çevirenin notu.)

tuklamanın önü alınıyor.

Böylece, yine cezaevi.

Botuşev, devrimci harekete ve partisine bu hizmetini galiba çok fazla önemsiyordu. Bir gün avluda dönenirken kimin kaç çocuklu olduğundan söz açıldı. Botuşev birden atıldı:

«Benim üç çocuğum var!»

Biri hayretle sordu:

«Neden üç? İki değil miydi?»

Biz bir Roza'yı, bir de üç - dört aylık İskra'yı biliyorduk.

«Yoksa ölen de mi var?» diye bir başkası üzüntüyle ekledi.

Botuşev bize sevecen ve şakacı bir tavırla baktı:

«Hayır. Üç çocuğum var. Üçü de sağ salim.»

Ailesini yakından tanıyan Boris dayanamadı:

«Peki, be Kolü, Roza ile İskra'yı biliyoruz. Öteki çocuğun nerde?»

«Öteki çocuğumun adı...» Biraz durakladı, sonra ekledi: «Rabotniçesko Delo!» Ve kıvançla devam etti: «Şakası var mı? İki yıl boyunca üstünde titredik, yetiştirdik, koruduk, çocuk gibi baktık. Görüyorsunuz o da büyüyor. Büyüdükçe de büyüyecek. Düşmanların göreceği var daha... O olmasaydı, Roza'nın bir büyük erkek kardeşi olacaktı...»

O günden sonra Rabotniçesko Delo gazetesine «Botuşev'in üçüncü çocuğu» demeye başladık.

Cezaevinden çıkınca, gene Oborişte sokağına; yolunu gözleyen Katya ile minik Roza'nın yanına dönmüş **Botuşev**.

Kendilerini ilk kez o sıralarda gördüm.

1940 yılında bir gün, Aleko Konstantinov Okumaevini çevreleyen mahallenin parti sekreteri, doğramacı İvan Vasilev -kendisinden ileride söz edeceğiz-, olağan gizli görüşmemizde (o zaman RMS sektör yönetim kurulu sekreteriydim) bana şunları bildirdi :

«Yarın saat altıda sokağına git. Svetkovski'yi arayacaksın. Önemli bir görüşme olacak.»

Gittim. Poduyane garı karşısında iki katlı bir evdi. İkinci katta zili çaldım. Kapıyı güleç ve capcanlı bir kadın, ateşli devrimci Setsa Svetkovska açtı. Beni bir odaya aldı. İçeri birer birer, altı yedi kişi toplandı. Hepsi benden yaşlıydı. Setsa'nın kocası Nikola Svetkovski gösterişli ve uyanık, zeki bir adamdı. Dimdik bir duruşu vardı. İnsan onu dinlemekten ve yüzüne bakmaktan âdeta zevk duyuyordu. Toplantıda ondan başka aktif ve sadık yoldaş Nadya Çervenuşeva, İvan Vasilev, Ruska Vasileva ve tanımadığım diğer bazı arkadaşlar vardı. Eski militanlar olan bu önemli kişiler arasında bulunmak, benim gibi bir acemi için, hem gizemli, hem kıvançvericiydi.

Bütün çağrılılar geldikten sonra, toplantının nedeni açıklandı: SSCB'nde Sovyet Birliği Komünist (bolşevikler) Partisinin yeni tarihi (kısa kurs) çıkmıştı. Kitabın bir nüshası elimize geçmişti. Merkez Komitesinin karariyle incelenip öğrenilmesi gerekti.

Şimdi, Botuşev yoldaştan ilk konferansı dinleyecektik. Hafifçe öksürmesinden, karşımda o-

turan, kırkiki - kırküş yaşlarındaki siyah saçlı, kara gözlü adamın Botuşev olduğunu anladım. Zeki ve canlı tavrıyla dikkati çekiyordu. Bu adamda romantik, asi bir hava sezdim. Nasıl da konuştu! Büyülenmiş gibi dinledim. Sovyetler Birliği Komünist (bolşevikler) Partisi tarihinin ilk bölümleriyle ilgili bu konferansı sonradan çok defa dinlediğim oldu, kendim de defalarca aynı konferansı verdim ,ama hiçbir zaman ben-de böylesinde derin izlenim bırakmadı. Botuşev bilgeydi, her sözü ölçülüydü, akıcı ve açık konuşuyordu, gerçekleri söz götürmez biçimde tanıtıyor, anlatımı coşturuyor, ateşliyordu.

Sonra defalarca buluştuğumuz oldu. Evine gidiyordum. Matematik Fakültesinde okuyan kayını Stoyan'la Rems'te beraber çalışıyorduk. Ama Botuşev'le yakından konuşmamıştım. Özel ders verdiği öğrencilerin, kendisinden hayranlıkla söz ettiklerini işitiyordum. Dersten sonra veya ders sırasında ülküden, yeni toplumdan söz açar, Sovyetler Birliği'nde yapılanları anlatır, kahramanlık dolu geçmiş günleri anımsarmış.

22 Haziran 1941'den hemen sonra, parti, polisçe mimlenmiş bütün arkadaşların gizlenmesi parolasını verir vermez, Botuşev Sofya'da derhal yeraltı çalışmalarına geçiyor. Kaldığı gizli evleri sık sık değiştiriyor, tuzaklardan ve arama taramalardan sıyrılıyor, kendini tamamen partinin buyruğuna veriyor. Ona yine zor bir ödev düşüyor. Bir çete veya o zamanki deyimimizle bir savaş sabotaj grubunu yönetmekle görevlendiriliyor (bu gruplar Doğu Cephesindeki Almanlara karşı eylemde bulunuyordu). Botuşev, yılmaz bir savaş eri olarak, en zorlu, en korkunç

kesimde çalışıyor. Grubuyla Kızıl Ordunun bir parçası oluyor. Kızıl Ordudan binlerce kilometre uzakta olsalar da, aynı görevi yapıyorlar: Hitlerci Almanları vurmak, Sovyetler Birliği'ne giden yollarını kesmek, katarlarını havaya uçurmak... Botuşev, böyle bir görevin verdiği kıvançla yaşıyor ve çalışıyor. Dostlarını sevdikçe seviyor. Proterlerin ilk ülkesine yakınlığı gittikçe artıyor.

Ve Botuşev, daha sonraları cezaevinden «Burası da cephe!» diye yazıyor.

İskra - kızı - henüz dünyaya gelmişti. Yavrusuna doya doya bakamamış, onu doya doya sevememişti. Baba kalbi sevinç özlemiyle doluydu.

Sonunda 27 eylül tutuklaması oldu. Bu kez devrimci, bir daha kurtulamamak üzere tuzığa düştü.

İpe çekilme tehlikesiyle yüzyüzeydi.

Öldürüleceğini biliyordu.

«Ben kurtulamıyacağım, kardeşler! Bu sefer bu... uçacak.» diyerek şakayla başını gösteriyordu. «Çoktan göze aldılardı kellemi. Ama artık ellerinden kurtuluş yok. «Ve üç yazgı arkadaşına dönerek sürdürüyordu: «Siz belki kurtulursunuz. Dört kişinin birden canına kıymak çok gelebilir onlara... Ama buna kıyacaklar.»

Hepimiz emindik İlmeksiz geçmeyecekti bu iş ve bir tek de olsa, kimin gideceği belliydi...

Botuşev çoğunlukla Emil Manov'la dostluk ediyordu. Emil, parti sektör yönetimi sekreteri olan bir militan olarak artık yüksek öğrenimini tamamlamış, avukatlık stajı yapıyordu. Botuşev onunla konuşacak söz ve konu buluyordu. Emil, Rusların «tepeden tırnağa duyarlık» dedikleri gi-

bi, akıllı ve nazik, uyanık, bilgili bir gençti; yıldızı doğmakta olan bir öykü yazarıydı. Botuşev onun yaşamı ve düşünleriyle yakından ilgileniyordu. Beraberce tanıdıkları yazarlar ve edebiyat üstüne konuşuyorlardı.

Botuşev'in iç dünyasını algılamak tutkusuydu yanıp tutuşuyordum. Onu tamamiyle anlamak, kederini paylaşmak, her sözünü duymak, bir tek jestini bile kaçırmamak istiyordum. Ne var ki, buna az olanak buluyordum. Evet, daha işin başında bir hücreye düşemiştik. Öyle olsaydı, kendisini daha yakından izleme olanağı bulabilecektim. Neylersin, aramızda fark büyük olduğundan, avluda volta atarken daha büyük bir içtenlik bekleyemezdim.

Tüm sezgi yeteneğim uyanmış, bütün antenlerim ayakta olarak, herşeyi kendimce kavrama çabasıındaydım. Adaletsizliğin acısı içimi yakıyordu: İdamlık arkadaşlar «ölüm şerbeti» dedikleri zehir zakkumu içerken, biz bu dünyada kim bilir daha ne kadar dolaşıp duracaktık. Belki de işte bu kişisel adalet duygumu doyurmak için (bugün bu saçma görünebilir), onların acı ve elemelerini öğrenmek, elimden geldiğince paylaşmak istiyordum. Yaradılışım kötü olabilir, ama onlardan ayrılmaya hakkım olmadığına, giderek herşeye sonuna kadar benim de katlanmam gerektiğine inanıyordum. Böylece, belleğimde ve kalbimde, izlenim üstüne izlenim, sözler ve düşünceler, her biriyle ve herşeyle ilgili duygular günden güne birikiyordu. Aradan yıllar geçtikten sonra da hiçbir ayrıntıyı unutmamıştım. Bana, bunu anlatmamı veya yazmamı salık veren biri olsaydı, herhalde değerli bir belgesel tarih

ve psikoloji kaynağı olurdu. Ama o zaman bunu yapamadım. İzlenimlerimi kaleme almaya giriştiğim zaman da aradan yirmisekiz yıl geçmişti. Belleğimden birçok şey elenip gitmişti.

Botuşev ömrü boyunca kelle koltukta, kurşun ve ilmekle gözgöze yaşamıştı.

Tutukevi, cezaevi, işkence, kurşuna dizilme, ipe çekilme olasılığı ona göre savaşımın gereçleri gibiydi. Daha devrimci alana ilk çıkışında bütün bunları göze almıştı. Her çeşit sınamalarda tüm güçlülere dayanabilmek, korkak durumuna düşmemek için ruhan ve bedenen çelikleşiyor, iradesini, yürek gücünü ve sinirlerini pekiştiriyordu. Bunun da ötesinde, tüm yaşamıyla ölüme meydan okuyordu...

Bana öyle geliyor ki, ozanın dizeleriyle seslenen bir Yohan'dı o :

«Gelin, dedi, katil veletler sizi,
Taş kalbim karşılar her birinizi
Ve süngülerinizi, gelin hele!»

Botuşev bütün bunları apaçık anlıyordu. Yolu belirlenmiş, yazgısı yazılmış, sonu öngörül-müştü. Artık kendi düşmanı, halkın düşmanı bellediği kıyıcıların elinde can verecekti. Bunu açık seçik biliyordu. Boyun borcu sonuna dek ödenmeliydi.

Botuşev o günlerde cezaevinden şöyle yazdı: «İyiyim, sakinim.» Bu iki sözcük ne kadar da anlamlıydı!

«İyiyim, sakinim!»

Bu sözcüklerde insanüstü, evrensel bir güç vardı.

Bu nedenle şunları ekledi :

«Bana eski ceketimi, kasketi, yamalı golf

pantolonu ve... öbür ayakkapları getirin. Bu üstümdekileri alırsınız. Kapınpeder kışa bunları giyebilir. «— Yani ben mezarda yırtık pırtık giysilerle de olabilirim.-

Her sözü, mektubu, konuşması, tüm davranışları bu anlamdaydı. Avutulmak şöyle dursun, o avutuyordu; desteği gereksinmiyor, başkalarını yüreklendiriyor, yol gösteriyordu. Diyordu ki: 'Savaşım ve savaşıma gitgide daha etkin katılım, çıkar yol, kurtuluş çaresi, ibret dersidir.'

İşte 14 kasım günlü mektubu :

«Katya, çocuklarım...» kıvancımız. Metin ol ve savaşa devam et! Ben ölüyorum...

.....

Vasiyetim şudur sana :

Yaşamın anlamını çocuklarla birlikte tarihsel savaşımda ara...»

19 ekimde, ölüm hükmü okunduktan sonra, yakınlarını şöyle uyarıyordu :

«... Yalvarırım, umutsuzluğa kapılmayın. Herşeyi cesaret ve metanetle karşılayın. Hayat budur.»

İdamdan dört gün önce de şunları yazdı: «Ökümü sükûnetle bekliyorum. Çünkü onu hiçe sayıyorum.»

Benliğine böylesine egemen olması, yaşama sırt çevirmesinden ileri gelmiyordu. Bu, kişiyi yüksek duygulardan ve büyük acılardan alakoyan ruhsal nasırlaşma da değildi. Ve salt düşünsel beraberlik değil, aynı zamanda insanı dünyaya bağlayan ve geri geri çeken yaşam sevgisini aşmak ve yenmek için kendi özlüğüyle aralıksız savaşımın bir ürünüydü.

Ve yine de duygusunun bir hayli karmaşık

olduğunu sanıyorum.

Bunu söylemek nesnellikten uzaklaşmak olur. Çünkü Botuşev üzüyor, iç acısıyla kıvranıyordu. Eşiğine vardığı ölümünün acısını çekiyordu. Biri çıkıp da, benden bunun kanıtlarını isteyecek olsa, elbette bir şey veremem. Nedeni de şu : Botuşev artık belirttiğim gibi, bu izlenimi haklı çıkarabilecek tek söz söylemiyordu. Ancak gözler... insanın iç dünyasını açığa vuran gözler duygularını söylüyordu... Ölmek istemiyordu Botuşev! Yaşamaya can atıyordu. Bu iğrenç ve aynı zamanda güzel, yaşanması dünyadan ayrılmak istemiyordu. Bunu iyice seziyordum. İçini kemiren, ancak kimseye açmadığı derin acısının ayırımına varıyordum. Yanakları solmuş, sararmıştı. Gözbebekleri alabildiğine genişlemişti. Sesi zaman zaman boğuluyor, titriyordu. Hele son günlerde suskunluğu artmış, iyice içine kapanmıştı...

Onu dünyaya çeken İskra'nın uzanan mini mini elleri miydi? Yedi yaşındaki Roza'nın ısıltılı gözleri, içini ısıtan «baba» demesi miydi? Yoksa bir genç kız gibi sevdalı Katya'nın yaşlı gözleri miydi yalvaran: «Bırakma bizi!»

Bu içli sesleniş, bu çağrı, içini yakan çoluk çocuk sevgisi nasıl bastırılırdı? Üstelik, düşlediğimiz utku, özgürlük, devrim elle tutulurcasına yakındı. Belki birkaç aya kadar, belki bir yıl sonra ille gelecekti. Bunların tümü için yıllar boyunca savaşımında nice güçlüklerle katlanmışken ve şimdi halkın utkusu böylesine yakın görünürken... ölmek ne kadar da güçtü! Öyle ki -bir şey olursa eğer-, gözle görecekti, elle tutacaktın, gönül sevinçle dolup taşacaktı. Yıllar yılı düşledi-

ğın, uğrunda savaştığın bir şeyi hayatta gerçekleştirmiş görmek, değme mutluluktur...

Kahramanlık, insanoğlunun mekanik eylem belirtisi değildir.

Kahramanlık bileşik, çok yanlı, çelişkilidir. Demir disiplin gereği ,arkadaşları arasında hücumla geçen erin kahramanlığı bir çeşit, aynı erin tek başına düşman hattını aşmak üzere gece yarısı yola çıkmakla gösterdiği kahramanlık başka çeşittir; düşmanın pençesine düşerek yavaş yavaş, kerte kerte, ama kesinlikle ölüme yaklaşan erin, herşeyin karmaşıklaşıp ağırlaştığı bir ortam içinde, bir iki saat, bir gün veya bir hafta değil, koskoca bir ay boyunca ölümü beklerken gösterdiği kahramanlık ise daha başkadır. Kahramanlık duygu, keder, ruhsal acı, yaşama coşku ve sevgisi yokluğunda değildir. Bütün bunların varlığına karşın, hepsini de yenip, kava gibi davranıp, düşünsel ve ruhsal bir berklikle boyun eğmemekte, yılmamakta, yolundan sapmamakta, sonuna dek sadık kalmakta, onurunu korumaktadır. Kahramanlık.

Zorunlu ölüm her vakit ağır ve kötüdür.

Başın dik, dilinde savaşım ve adalet sloganı ve şarkıları ile ölmek... İşte asıl kahramanlık!

XI YARGITAY KARARI

10 kasım pazartesi günü Askerî Yargıtay davaya bakmıştı. Ancak karar orda kalmıştı. Tâ çarşamba günü, 12 kasımda, infazdan üç gün önce, avukatlardan biri, Askerî Yargıtayın hü-

kümleri onayladığını bildirdi.

Askerî Yargıtay, o zaman ast mahkeme hükümleriyle ilgili temyiz dilekçelerini gözden geçiren en yüksek ve son yargı kurumuydu. Ama davaların özlüğüne değil, yalnız ast yargı katının yasayı gereği gibi uygulayıp uygulamadığına bakıyordu. Herhangi bir aykırılık saptayacak olursa, davayı başka bir ekip tarafından tekrar gözden geçirilmek üzere aynı ast mahkemeye geri çeviriyordu. Biz, hele «idamlık» kardeşlerimiz, bizim davamızda yasanın sözüne uyulmak şöyle dursun, genellikle bu cezayı gerektirecek bir yasa olmadığını bilsek de, Yargıtaya dilekçe vermiştik. Davamız düpedüz politik bir dolap ve ölüm cezalarının yerine getirilmesi politik cinayet olacaktı. Ama dilekçe vermekle idam hükümlülerinin yaşamı bir yere kadar uzatılmış oluyordu. Ve avukatlar, hele yakınları, bu olanak değerlendirilmezse, kendilerini bağışlanmaz bir suç işlemiş sayarlardı. Hem... kimbilir, herşey olurdu... Politikada sık sık yirmidört saat içinde ak ile karanın yer değiştirdiği görülebilirdi.

Dava Yargıtayda bakılana ve karar çıkana kadar, hiç olmazsa bir inancımız vardı: Geceleyin, o gece, hükümler yerine getirilmeyecekti!

Ama şimdi, artık gelen her gece sonuncu olabiliirdi.

Umut yoktu.

13 kasım 1941, perşembe.

Sabahleyin telâşla yataktan kalkıyor ve gözlerimizi hemen sağ yandaki hücrelere, idamlıkların tekli hücrelerine dikeyorduk.

Sağ salimdiler!

Ne düşündüğümüzün ayırımına varıyorlar-

dı. Baktığımızı görüyorlardı. Onlara ne diyeceğimizi bilemiyorduk. Herşey yalan gibiydi. Cep-heden umut verici haberler bulup, yapmacık bir doğallıkla kendilerine bildirmekte âdeta yarış-yorduk. Bundan sonra da konuşacak birşeyimiz kalmıyordu.

Gece yarısından sonra gözlerine uyku girmemişti. Gerilimli uykusuzluk ve karabasanlı bir düş gözlerinden okunuyordu. Yüzleri uzamış, gözleri alabildiğine genişlemişti.

Botuşev dün son görüşmesini yaptı. Katya hep anımsayacaktı: «Sakindi.» Yine dün Şopov son mektubunda şöyle dedi: «Sizin yaşayabilmeniz için ölüyorum, sevgili çocuklarım!»

Ve bu gün Botuşev de bir fotoğrafının arkasına yakınlarına son sözlerini yazacaktı:

«13. IX. 1941

Dirim gömütü.

İki gözüm Katya, burası da cephe!.. Ölümü korkusuzca bekliyorum, çünkü hiçe sayıyorum. Yaşamımın son dakikalarında da, ipe çekilmeden önce de, darağacında da, Moskova ve Leningrad önlerinde Kızıl Ordunun faşizm vebası üzerinde müthiş bir utku hazırlamakta olduğuna inanıyorum!.. İnsanlık kurtuldu kurtulacak!.. Metin ol. Daima ileri!.. Ben ölüyorum... Senin kölü.»

14 kasım, cuma.

Sabahleyin, anahtar kilidin içinde soğuk bir gürültüyle şıraklıyor. Kapıyı hızla çekip hemen sağ yana bakıyor, onlara doğru koşuyorum.

Yaşıyorlar!

Hiçbir olağanüstü şey yokmuş gibi davranıyorum. Herşey yolundaymış gibi gülümsemeye

çalışıyorum. Bunun budalaca bir davranış olduğunun ayrımındayım, ama ne yapacağımı bilemiyorum.

Şopov sözü şakaya getiriyor :

«Bu sabahı da ettik!»

Botuşev de katılıyor :

«Korkuyorlar bizden!»

Yeni eski, havadan sudan konuşuyor, yine cephe haberlerine geçiyoruz... Her türlü baha-neyle tek ana konudan ayrılma çabasındayız.

İdamlıklar giderek bize yabancılaşıyor, kendi aralarında toplanıyorlar. Diriler - ölümler olarak peşinen bölünme gittikçe daha belirgin bir hal alıyor. Çokçası içlerine kapanmış olarak susuyorlar. Zaman zaman aralarında konuşuyorlar. Botuşev'in söylediklerinden bölük pörçük sözler geliyor kulağıma :

Gereği gibi... Son nefesimize kadar...»

Söyleşi, besbelli, nasıl can verileceği üstüne.

Öğleden sonra avludan dönerlerken, adi hükümlüler altıncı bölümün giriş yerinde birikmişlerdi; Botuşev ve arkadaşlarına bakıyorlardı. Bu, yalnız merak değil, aynı zamanda saygı ve sevgi ifadesiydi. Botuşev gördü onları. Elinin enerjik bir hareketiyle hepsini selâmlayarak şöyle dedi :

«Cesaret, kaldırın başlarınızı çocuklar!» Eliyle kuzeyi gösterdi: «Görüyor musunuz, geliyor, geliyor! Bize de gelecek utku, yoksula gün doğacak!»

Ona taparcasına bakıyorlardı.

XII

SON GECE

1941'in 14 kasımını 15'e bağlayan gece.

Vasil ve Sofroniy'le birlikte gene saman yatağın üzerinde yatıyorduk. İçim geçmiş, derin bir uykuya dalmışım... Bir ara, geç vakit, gece yarısına doğru, şiddetli bir iç sarsıntısıyla irkilererek uyandım. Gırtlak paralayan uzun ve ölümcül bir dehşet çığlığı gece sessizliğini yardı, duvardan duvara, hücreden hücreye yankılanarak eriyip gitti. Yine sessizlik çöktü. Herşey sanki soluğu keserek donup kaldı. Hiçbir yerden ses seda duyulmuyordu. Ne oldu? Birşey mi vardı? Arkadaşlarım da uyandılar. Konuşmuyorduk. Sesimizden bile ürküyorduk. Kuşkularımızı söylemekten çekinerek fısıldaşıyorduk...

Önsezimiz hücrenin havasına siniyordu. Nabzım delicesine atıyor, kafam gerilimden çatlayacakmış gibi ağrıyordu. Karanlığa göz dikmiş, dışarısını dinliyorduk... Belki bir balta sesi, cellât sövgüsü veya arkadaş şarkısı duyarız diye kulağımız kırışteydi... Kar yağıyordu. Hafiften donuk toprak ağarmıştı... Çıt yoktu... En hafif bir ses bile çıkmıyordu. Suskunluk! Ama suskunluk içinde karanlığa gömülmüş olan cezaevinin, yüreği ağzında soluduğunu duyuyorduk.

Şafak sökmeye başladı. Biz gözümüzü kırpamıştık. Tetikteydik...

Kilit şırakladı. Ürkek, şaşkın, endişeli bir halde koridora çıktık. Gözlerimiz sağdaki hücrelerde. İşte Emil, Boris ve Pavel... Bakışlarımız:

karşılaştı...

«Götürdüler onları!»

Elimiz ayağımız kesildi. Dilimiz tutuldu. Dünya başımıza yıkıldı sanki. Onlar gittiler de biz hayatta kaldık diye suçlu hissediyorduk kendimizi...

Gidenin ölümünden ötürü, sağ kalanın yüreğini dağlayan haksızlık acısı müthiş şey!

Botuşev'in hücreesine kadar birkaç adım daha attık... Boştu! Yanında Şopov'un kapısı! Onun yanında da Denkov'un ki! Sando'nunki! Hepsi boş... Hepsi tam bir düzen içindeydi, yalnız Sando'nun hücresi karmakarışık.

Olup bitenleri anladık. Anlayamadığımızı cellâtlar açıkladılar. Kimi rüşvet karşılığında, kimi boşboğazlığından konuştular. İnfazların nasıl geçtiğini anlatmak, cellât sadizminin bir bölümüdür. Ne ki, bu tiksindirici özellik, en tanınmış kimselerin son sözlerini kuşaklar için korumuştur (*). Cellâtlar, çeşitli kurbanlardan ayırmalı ve değişik biçimlerde söz ediyorlardı. Örneğin, daha çok demagojik düşüncelerle ipe çekilen bazı spekülâtörlerle eğleniyorlardı. Adı cınayet suçları yüzünden idam edilenlerden tutumlarına göre söz ediyor, pısırik ve korkak davrananı matrağa alıyor ya da kiminin sonuna dek değişmeyen küstahlığına şaşıyorlardı. Ama bizimkilerden, yanımıza süklük püklüm yaklaşa-

(*) Ve eğer değişik yazarların, öldürülenlerin son anları ve son sözleriyle ilgili anlatımları birbirini tutmuyorsa, bu rasgele değildir ve doğallığa aykırı bir yanı yoktur. Çünkü bilgileri başka başka kimseler iletmışlerdir. Ve her biri anlık, belleme yetkisi, iyi niyeti oranında konuşmuştur.

rak, acımızı paylaşır, bize başsağlığı diler gibi söz açıyorlardı. Savaşçıların ruh yüceliği ve arıklığı karşısında saygı duyuyorlardı. Bu et kafa-lılar, hoşaf bulaşığı kadarcık akıllariyle, başka bir şeyin söz konusu olduğunu, yabancıları bu başka hamurdan insanların, okul kitap-larında okudukları efsanelerin kahramanlarına benzediklerini seziyorlardı.

Marangozhanenin arkasındaki avluda da-ha akşamdan iki darağacı çatıştırılmış ve dört sandık hazırlanmıştı. Adi hükümlülerden biri gelip, karşıki hücrelerde yatan arkadaşlardan bi-rine fısıldamıştı :

«Darağaçları yapıldı. Bu gece...»

Ama bu haber neye yarardı? Kimi sevindi-recek, kimin yüreğine su serpecek, kimi kurta-racaktı? Arkadaşımız kimseye birşey söyleme-miş, acıyı sineye çekmişti. Onlara mı söylesindi? Hangi yürekle? Hem neye yarardı?

Birkaç gardiyan geceyarısı gizlice koridora girmişler. Botuşev'in hücrelerine varıp, kapıyı hoy-ratça açmışlar (akşamdan kapıyı kilitlememiş, yalnız kilitler gibi yapmışlar). Metin ve onurlu karşılaşmış onları Botuşev. Kelepçeyi takmışlar ellerine. Başına indirilen bir yumrukla sersemle-miş. Hemen merdivenden aşağı sürüklemişler onu. Ardından, Şopov da taş gibi karşılaşmış cel-lâtları. Denko biraz endişeli olmakla beraber, yi-ğit davranmış. Durum Aleksandır Velkov'un hücrelerinde biraz değişmiş. Bağlamak ve gücü-nü kesmek için üstüne atılmışlar. Ama yaşama-susamış organizmi içgüdüyle direnmiş. Ve sıkı-lan boğazından, sessizliği yaran, gece karanlığı nı yırtan, bizi de uyandırıp ürküten o korkunç

çığlık çıkmış. Hücrede «A-a-a-a!..» diye uzayan sesi, başına indirilen yumruklarla kesilmiş...

Dördünü de dışarı çıkarmışlar. Karlı ve donuk toprak üzerinde dördü de bağlı, çıplak ve yalınayak... Birçok ayrıntıyı unutmuşum. İnsan belleğinin haince bir niteliği var: Ayrıntıları, bazen yılların geçmesiyle başlıca kanıtları da çıkarıyor. Böylece hafifliyor, acının keskinliği azalıyor ve yaralar soğuyor olmalı. Ama bir ayrıntıyı, karlı gecede onları çıplak ve yalınayak beklettiklerini bir türlü unutamıyorum. Bunu anımsadıkça, kanım başıma sıcıyor. Bunda insanlık dışı, tiksindirici, alçakça bir davranış, insanın onuruyla oynama davranışı görüyorum. Önce, Botuşev'le Denkov'u almışlar. Şopov'la Velkov'u karda sıra beklemeye bırakmışlar. Birbirleriyle vedalaşmışlar. Şakalaşmışlar. Aralarından biri: «Siz bizden sonra,» ya da tersine «biz sizden sonra,» demiş. Dev militanlar, Enternasyonal'i söyleyerek darağacına doğru yürümüşler.

**«Bu kavga en sonuncu
kavgamızdır artık...»**

İlmek Botuşev'in boynunda. Savcı, papaz, son söz.

Papazın elini iterek :

«Hayır! İstiğfar istemez! Tanrınızın bağışlamasını isteyecek bir suçum yok!» demiş. «Özgürlük uğrunda darağacında ölmek bile kıvanç veriyor. Ya siz hangi uğurda öleceksiniz, cellâtlar? Yaşasın İşçi Partisi!»

İp boğazını çıkmış. Koca gövde cansız ve upuzun sarkıvermiş.

«Yaşasın özgür Bulgaristan! Faşizme ölüm!» diye yankılanmış gece ıssızlığında Denko'nun son

sözleri.

Cellât, ölüleri ipten alıp iki tabuta uzatmış. Bundan sonra Şopov'la Velkov'u getirmişler. Tahta sandıklarda cansız yatan can yoldaşlarını görünce, eğilip alınlarından öpmüş ve şöyle demişler :

«Elveda! Biz de geliyoruz ardınızdan...»

«Şopov, son sözünü söyleyebilirsin!»

Başını nöbetçilerden yana çevirerek konuşmuş :

«Asker arkadaşlar, burada biricik namuslu kimseler sizlersiniz. Bakın, babalarının adalet ve özgürlük uğrunda nasıl can verdiğini çocuklarıma anlatmak üzere, burda nasıl öldüğümü aklınızda tutun!..»

Ve işte Aleksandır Velkov'un son sözleri. Sando'nun devrimci portresini tamamlayan sözler. Hücreden darağacına kadarki dakikaların, adaletsiz ve kıyıcı yargıya ayak diremekten vazgeçip, savaşçılara yaraşır bir yiğitlikle can vermeyi kararlaştırmasına yetip artmış olduğunu açıkça kanıtlayan, saygıya değer sözler :

«Asker yoldaşlar!» diye başlamış boynunda ilmikle. «Bakın, Bulgar devrimcileri nasıl kahramanca can veriyorlar. Benim kalbim dursa da, güneş, Bulgar emekçi halkı için ışık saçmaktan geri duracak değildir. Yaşasın özgür Bulgaristan!»

Ve sarkıvermiş.

Onların cesetlerini de tabutlara gelişigüzel tıkmışlar. Sonra hepsini bir arabaya yükleyip, henüz ortalık ağarmadan mezarlığa götürerek gömmüşler... Yalnız taze bir toprak tümseği buraya yeni gömülenler olduğunu gösteriyormuş.

Başkaca tek işaret yokmuş...

Öğleyin, siyasal hükümler grubu, protesto ve yas ifadesi olarak, yemek almadı.

XIII ÖLÜM ÜSTÜNE DÜŞÜNCELER

İlk bakışta insana ne kadar inanılmaz görünsünse görünsün, ölüm, hemen hemen yaşam kadar çok yüzlü ve değişik yanlıdır. İnsanlar ölümü çokçası, yalnız yaşam yolunun kaçınılmaz ve kötü sonu olarak algılamaya alışmışlardır. Oysa, insan biraz derin düşündü mü, yaşamın yalnız birkaç sözle tanımlanamadığı gibi, ölümün de zor kavranabildiğini görür. Ölümün tanımı, dünya çapında isim yapmış nice yazarın 'mutluluk veren ölüm' olarak nitelediği olgudan tutun da, kurtuluş getiren ölüm' den geçerek, kaçınmak için insanların her çareye başvurdıkları o 'lânet, çirkin ve korkunç ölüm' e kadar taban tabana karşıt kutuplar arasında değişiyor. Ama biz genellikle amansız ölüm üzerinde değil, yalnız buyrukla gelen kasıtlı, zorunlu ölüm üzerinde duracağız.

Ölüme hiçbir zaman alışılmaz.

Ama ne kadar garip görünsünse görünsün, ölüm de bir alışkanlıktır.

Zamanla, yaşamak isteyen, yaşama inanan sapasağlam kişinin zorunlu ölümüne de, değişik açılardan bakmaya, bunun çeşitli yönlerini görmeye, herşeyden önce kahramanlığı, özveriyi,

adanmışlığı sezmeye başlayacağız. Bütün bunlar daha sonra olacak. Şimdi facianın bizim için olanca yakınlığı ve ağır basması rastlantı değildir. Botuşev'ler baskı ve zorbalık baltasının ilk vuruşuna hedef oldular. Bu yargılama, cinayet ve infazların kapılarını açan bir dönüm noktası oldu.

O zorunlu ölümü gün gün, gece gece, saat saat yaşıyorduk. Bu, yalnız işlendiği an kadar değil, bütün ay süren bir cinayetti. Çünkü, en dehşetli olan ölüm değildir; o çokçası bir anlık veya kısa sürelidir. Asıl gelmekte olan ölüm düşüncesi korkunçtur. İnsan, düşüncelerinde olayları, yaşamının akışını geçme, fiziksel bakımdan göreceklərini kafasında önceden canlandırma yeteneğine sahiptir.

Ölüme mahkûm kişi bir kez değil, korkunç ve ezinçli bir biçimde defalarca can veriyor, ölüp diriliyor. Yaklaşan infazın her dakikasını kafasında canlandırıyor, duyuyor, yaşıyor. Uyanık düşüncenin esirgediği yönleri, dizginsiz düşler tamamlıyor. Bu nedenledir ki, ölüm yalnız fiziksel değil, aynı zamanda ruhsal bir olgudur. Ruhsal ölüm, çoğu kez fiziksel öldürmeden çok daha eziyetlidir. Ben bu gözlemleri doğrulayan eski Yunan yazarı Ahil Tatiy'in düşüncesini yıllar sonra okudum: «Dalgalar içinde bir anda ölüp gidenlerin şanslı olduklarını, çünkü ölümün ansızın gelip çattığını düşünüyordum. Denizde hissedildiği gibi, sonu, yokolmayı aralıksız beklemenin çokçası insanları ölümden önce yıktığı bir gerçek değil midir?»

Öte yandan, zorunlu ölüm hallerinde katlanma gerekliliği var. Çok güç olan bu katlan-

ma insanın özelliklerinden biridir. Örneğin, küçük çocuk bütün gün koşabilir ve bana mı demez; ama büyüğü onu yanibaşında biraz yürütecek olursa, çocuk hemen yorgunluktan yorulmaya başlar. Sekiz saatlik çalışma günü sonunda ayakta duracak takati kalmayan doğramacı veya kazmacıların, evlerine döner dönmez, ya bahçelerinde ya da tamamlanmamış yapılarında geç vakte kadar yorgunluk duymaksızın çalıştıklarını görmüşümdür. Yogiler kollarını ve bacaklarını diledikleri gibi kıvrabilir, en yorucu duruşlara uzun zaman dayanabilirler; ama başkasını, idmanlı da olsa aynı şeyleri yapmaya zorlayacak olursanız, tutulup kalabilir. Bazıları bir amaç uğruna, bana mısın demeden, 15 gün boyunca ağızlarına bir lokma ekmek koymayabilirler; ama başkasını aynı süre tam açlığa zorlarsanız, bunun onu bitirebileceğini görürsünüz. Ölümden aynı olguyla yüzyüze geliyoruz. Bazısı, hayatına kendi eliyle son vermek için ivediyle çare arıyor, bilek damarlarını kesiyor veya boynuna ilmeği geçiriyor ve bunu ne pahasına olursa olsun başarmak için özel bir hırsla yapıyor. Seçtiği dirimsizliğe geçiş yolu kendisine gayet çekici görünüyor Oysa zorunluluk, ölümü bir karabasanla çeviriyor. Bunun içindir ki, kaçınılmaz, zorunlu, günü belli ölümden daha korkunç bir olgu yoktur. Bu tür ölüm, can alıp vere vere, cehennem azabı içinde beklenir. Buna dayanmak çok zordur. Başka koşullarda yiğit kimselerin, böyle hallerde yüreksizlik göstermeleri olasıdır.

Bu nedenle, bütün bu koşullarda ruh gücünü koruyabilen kişilere insanın saygısı bir o kadar artar.

Bencil, bireyci kişiler, ölüm düşüncesini ve ölümü zor kabullenir. Böyle adam, ölümün eşliğinde hayvan gibi tepinir, ağlayıp sızlanır, sırnaşır, acınacak duruma düşer. Amaçsız, anlamsız ölüm en ağırdır. Bu, yok yere ölmek demektir.

1942'de suçsuz bir adamın kurşuna dizilmesini nasıl beklediğini gördüm. Yargılaması bittikten sonra yanımıza getirilmişti. İdamına birkaç gün vardı. Yirmibir - yirmiiki yaşlarında dal gibi, yakışıklı bir delikanlıydı. Henüz erginleşmemiş delikanlıya özgü utangaçlık vardı üzerinde. Düzmece bir askerî suçtan yargılanmıştı. Günün birinde kendisini diğer bazı askerlerle birlikte yakalamış, yeraltı eyleminde bulunmakla suçlayıp, tezelden ölüm cezasına çarptırmışlardı. Orduda olağan şeylerdi bunlar. Delikanlının birini tutukluyor, epey dayaktan geçiriyor, etrafına da diğer bir düzine genci katıp, hepsini «devlet düzenini yıkmak için çalışan örgütlü grup» olarak tanıtıyorlardı. Ötesini de artık savcı tamamlıyordu. Bizim delikanlı kışlada hiçbir örgütlü eyleme katılmış değildi. Düpedüz keyfiliğin kurbanıydı. Bu durum psikolojisine damgasını vuruyordu.

«Ben suçsuzum, anlıyor musunuz, suçsuzum! Birşey yapmış değilim!» diye tekrarlayıp duruyordu.

Giderek acınıyordu :

«Niye böyle yok yere öleyim? Ben hiçbir şey yapmadım ki!..»

Götürülene değin, gece gündüz hep bu düşünce içinde bocaladı durdu. Bu düşünce bilincini de, duygularını da, iradesini de ezdikçe eziyordu. Görüştüğü her kişiye hep bunu söylüyor,

öldürölme nedenini algılama yetisini gitgide yitiriyordu.

Kendisine metanet aşılamanın çaresini aradık. Ölecekse, bari mertçe ölmeliydi. Ama söz geçiremiyorduk. Sözden anlamaya psikolojisi elverişli değildi.

«Kışlada çalışmış olsaydım, başka türlü olurdu.» diye tartışıyordu bizimle. «Ama ben orduda birşey yapmadım... Söyleyin, durup dururken niçin öleyim?»

Hayatta yüksek bir amacı olmak, bu amaç uğrunda ölmek, başkaları için, anayurt, ulus, sınıf için yaşamak ölümü bir başka yapıyor. Ölüm artık herşeyin bitimi değil, kocaman, sonsuz bir zincirin halkası oluyor. «Ölmez, düşen özgürlük savaşında...» Ölümsüzlüğe erme düşüncesi, ölümden önceki ezinci azaltıyor.

Pleven cezaevinde bir başka olaya tanık oldum. Nikola D—v şaşkın, perişan, karmakarışık bir halde geldi. Bildiklerinin hepsini poliste söylemişti. Ölümden ürkmüş, hayatını kurtarmak için çözülüvermişti. Cezaevinde bir dönüşüm oldu onda. D—v kendini toparladı, kafası değişmeye başladı, yargılamada herşeyi inkâr edip ölüm cezasını soğukkanlılıkla karşılayacak kadar ruh gücü topladı. İnfaz yerine gitme zamanı gelince, hepimizle üçyüz siyasal mahkûmla ayrı ayrı vedalaştı. Üç yüz kişi cesur ve metin olması dilekleriyle kendisini kucaklayıp öptü. Üçyüz vasiyet birbirini izledi. Düğün - ölüm gibi bir şeydi bu. Yürüdü tek başına. Sakin ve metin, kapının eşliğini bir daha dönmemek üzere aşarak uzaklaşıp gitti. İnandığı doğrular ve dava uğrunda hayatını seve seve feda etti. Yüreksizlik yiğitliğe

dönüştü.

Ölümden panik halinde kaçılır. Bilinçli, kasıtlı olarak da ölümün üstüne gidilir. Herşey psikolojik hazırlığa bağlıdır. Özveriye hazır olmak, ölmek gerekliliğine inanmış olmak, korkuyu azaltır, kahramanlığı doğurur.

Ölüm hep aynı, ama yine de değişik olmakla beraber, darağacında alabildiğine amansız ve korkunçtur. Belki de öldürme sürecinin kendisinden ve bununla ilgili çağrışımlardan, idamların genellikle gizemli ve kasvetli olan gece vakitleri yapılmasından ileri gelir bu (bilindiği üzere gece ve karanlık, gündüze ve aydınlığa oranla, insanda her zaman daha çok korku ve sıkıntı uyandırır).

Dikkat edin: Kurşuna dizmeler öteden beri gündüz, ipe çekmeler geceleyin yapılır. Demek ki, cellâtların kendileri de yaptıklarından utanç duyuyorlar da, karanlıkta gizleniyorlar.

Darağacında, sadistçe kıyıcı, ezici, yabancı, insanı aşağılayıcı, şeref ve onur kırıcı, ruhu önceden çökerten bir şey var. Belki de her infaz usulünün eskiden beri kendine göre bir ereği olması rastlantı değildir. Örneğin, ordu mensupları için kurşuna dizilmek onurla ilişkilidir. Darağacı ise hep aşağısamaya çıkar. Vazov'un dizeleri belki de tam bunun karşılığıdır :

«Ey şanlı darağacı, verdi sana kutsiyet
Yiğitlerin ölümü, kutsalsın sen, evet!

Sen, korkunç belirtisi, nişanı azatlığın,

Altında çürüyordu mazlum halk yığın yığın

Ve aslan ve yiğitler. Ve ölüm bugüne dek

Yani ipe çekilmek, bizim için şan demek...»

Ölüm cezasına çarptırılanlar, bunun uygu-

lanması biçimlerini başka başka yeğlerler. Belki garip görünür, ama yeğleme vardır, ancak darağacına öncelik verene rastlamadım. Böylelerini gözledim ve gördüm ki, darağacı, kurşuna dizilmeden daha ağır ve bunaltıcı geliyor.

Asılmak çifte ölümdür.

Kuru laflar söylemiş olmak istemem. O zaman da, sonradan da, asılan veya kurşunlananların bıraktıkları pek çok kanıta rastladım.

1942 ağustosunda Sofya Merkez Cezaevinde kurşuna dizilen Nikolay Usenliyev :

«Her an beni kurşuna dizmeye götürmelerini bekliyorum. Beni ayakta tutan ruh gücümü henüz yitirmiş değilim. Tek avuntum, ölümün kurşunla kolay olacağı...»

1942 eylülünde Sofya Merkez Cezaevinde ipe çekilen Nayden Georgiyev (*) :

«Yoldaşlar, ne yazık, kahraman askerlerimle birlikte kahpe düşmanla çarpışırken vurularak değil de... savaşız, darağacında, ilmekte öleceğim...»

Arşivlerde bir belge var ki, bu düşüncelerin doğruluğunu kanıtladıktan başka, başlıbaşına insan ruhunun paha biçilmez bir yapıtı, devrimcinin ölüm karşısındaki yiğitliğinin bir örneğidir. Marko Fridman'ın III. Boris'e gönderdiği dilekçeden söz etmek istiyorum. Bilmiyenlere açıklayayım: Fridman, BKP'nin sorumlu eylemcisi, Sveta Nedelya kilisesindeki suiskastten sonra

(*) Nayden Georgiyev Üsküp'te hüküm giymişti. Kardeşi Todor Georgiyev de bir Poduyane yargılamasında ölüm cezasına çarptırıldı. İki kardeş 1942 Eylülünde Sofya Merkez Cezaevinin idamlıklar bölümünde üç - dört günlüğüne bir araya geldi.

Sofya'da halk önünde asılan üç kişiden biri. Anlatımı ağırlaştırdığımdan ötürü okur tarafından yerilmeyi de göze alarak, bu dilekçeden epeyce satırlar aktaracağım. Okunmaya ve bilinmeye değer bir dilekçe bu:

«Asılmak üzere ölüme mahkûm edildim... Beni BKP'nin etkin üyesi olduğum için mahkûm ettiler. Ondört yıldır, halkıma tam bir bağlılıkla, dürüstlikle ve hiçbir karşılık gözetmeden hizmet bulduğum için mahkûm ettiler... İnandığı fikirlerle bağlı bir savaşçı olarak hizmet ettim halkıma. Bir er gibi daima nöbetimde yer aldım.»

Hayranlık duymaya değer satırlar. Fridman hayıflanmıyor, af dilemiyor. Kanılarını yiğitçe savunuyor.

Öyleyse, Çar'a ne diye dilekçe yazmıştı?

«Birkaç saat sonra ölecek bir hükümlünün, şimdi, son arzusu olarak, dokuz yıl önceki 'kahramanlığı' nın ödülünü istemesine izin verin. (Savaş sırasında bölük komutanlığı yaparken, sağ kalan tek subay olarak, iki bölüğü taarruza geçirip bütün bir alayı bozgundan kurtardığını anıslıyor - N.G.)»... Bağışlamak hakkı zâtı-devletlerinin elindedir... Ama ben af dilemiyorum. Ben çok daha az bir şeyi rica ediyorum...»

«... Onun (idama mahkûm olanın - N.G.) kendisi için asılmak yerine, meydanda kurşuna dizilmek istemesine izin veriniz.»

Marko Fridman'ın dileği buydu.

Ama çok daha korkuncu var.

Ölüm cezasına çarptırılan, düşünsel ve ruhsal bakımdan sağlam ve dayanıklı oldukça, önceden ne kadar acı çekerse çeksin, yine de aldığı psikolojik yarayı bastırabiliyor. En sonunda

göçüp gidiyor, kendisiyle beraber çektiği acı da gömülüyor. Ama yakınlarının, ana - babasının, seven vefakâr eşinin, yavrularının acısı, iç yarası kalıyor ve sürüp gidiyor. Yasayı yaratan bunu düşünmemiş. Bu yakınlarını da mahkûm ettiğini, hem de çok daha uzun, sonu gelmez bir acı ve çileye hükümlendiğini aklından geçirmemiş. Oysa onların cezanın nedeniyle dolaysız bir ilişkisi veya eylemi yoktur. Hayır! Yasayı koyan, bir kişiyi öldürdükten başka, suçsuz birkaç kişiyi de sürekli bir acı ve çekiye mahkûm eden amansız bir intikamcı...

Bir atasözü şöyle der: «Asılanın evinde ip'ten söz edilmez.» Halkın, dahice sağduyusuyla, bu facianın derinliğine ne denli indiğini görüyor musunuz? 'Kurşuna dizilenin evinde tüfekten' ya da 'zehirlenen kimsenin çatısı altında zehirden söz edilmez' diye atasözleri yok! Salt darağacı, ipte sallananların yakınlarının bilincinde uğursuzca yer etmiş; onlara ürküntü ve ezinç veriyor. Salt darağacının gölgesi belleklerden hiç yitmiyor. Çocuklar serpilip büyür, vefakâr eş yaşlanır, ana - babanın ömrü bitmek üzeredir, ama o ölümcül gölge ,evde, ailede, söyleşilerde varlığını boyuna duyurur. Vladimir Kostov'un son mektubunda şöyle demesi raslantı değildir: «Darağacında yalnız annem ve babam için üzüleceğim. Ecelimle ölseydim, daha kolay katlanırlardı. Oysaki...» Devrimci, geride kalacak, ana - babanın duyacağı acıyı olanca derinliğiyle kavramıştı.

Eşlerden ve çocuklardan bazılarını gözlediğim oldu. Aradan on, yirmi, otuz yıl geçecek, ama o kahrolası darağacı hep yanlarında olacak,

onlara hep azap verecek. hep kıvrandıracaktı. Derin acıyı sineye çekecek, ölümcül ipin görünü-
tüsünden bir türlü kurtulamayacaklardı. Yitenin
kahramanca ölümünün verdiği kıvanca, salt ya-
kınlarının duyacağı bir manevî ağırlık, bir iç sı-
kıntısı eşlik edecekti. Giden, diğer herkes için
yalnız kahraman ve fedai olarak kalacak, ama
yakınları sonu gelmez, tarifsiz bir sıkıntının al-
tında ezileceklerdi.

Bunları, savaşta veya kurşuna dizilerek ö-
lenlerin yakınlarının acısını azaltmak için söy-
lemiyorum. O acı sonsuzdur. Ama ipe çekilenle-
rin yakınlarında, bu acıya, onu daha çekilmez
ve dayanılmaz yapan bir şey daha eklendiğini
kanıtlamak isterim.

Kaldı ki, ipe çekme en kabaca adam öldür-
me işlemidir. İnfazcılar, yasa adına hareket et-
seler de, adları cellâttır, canidirler. Özcesi, anti-
sosyal elemandırlar. Cellât toplum açısından teh-
likelidir. Zaten ussal, insancıl, uygar bir toplum-
da bu işleme yer olmaması gerekir. Bütün bun-
lara dayanarak, ölüm hükmünü yerine getirme
aracı olarak darağacının yasayla yasaklanması
tezini savunasım geliyor.

Yüksek kültürlü ve insancılığı yüksek top-
lumda, XX. yüzyılın ikinci yarısı toplumunda
ölüm cezası uygulama aracı gerçekten çağcıl ol-
malıdır; ve eğer -şimdilik- ölüm cezasını genellik-
le ve büsbütün kaldırmanın olanağı yoksa, (ki
büsbütün kaldırılmasını amaçlıyoruz ve ama-
çlamalıyız), zamanımıza en çok uygun düşecek
zorunlu öldürme araçları bulabiliriz. Bu sorunla
kendi olanaklarım ölçüsünde uğraştığım için,
bence, sözkonusu aracı bulma ve kullanmada şu

gereklere uyulmalıdır: Hükümlünün ruhsal ve fiziksel acılarını iki katına çıkarmamak ve zerrece artırmamak; öldürülenin yakınlarını ölçüsüz acılara boğmamak; toplumda adam öldürmeyi meslek haline getirmeye gerek duymamak... Şu var ki, hayata son vermek için hâlâ uygulanan barbarca araçlardan hiçbirinin bu koşullara uygun olmadığı görüşündeyim. Bu araçlardan vazgeçilmelidir. Toplum, kendi düzeyine ve istemlerine göre, bunun bir çaresini bulmak zorundadır ve bulabilir. Çareyi çağcıl teknik araçlar arasında aramak gerekir. Kaldı ki, insanlığın elinde -çokçası kendi başına belâ olan- bu araçlardan yeteri kadar vardır.

XIV

PAVEL LİLOV'UN SÜRPRİZLERİ

Kendisini, otuzbir - otuziki yaşlarında, orta boylu, mavi gözlü, canlı, hareketli, çabuk konuşan, pratik ve temkinli bir adam olarak anıyordum. öyle tanımlayınca, «esnaftan bir adam olmalı» demek kolay. Gerçekten demirciydi. Kendi işliği vardı. Ama bunun yanı sıra, demir gibi de devrimciydi. Botuşev'e yardım etmek üzere, bağlılık ve özveriyle, giderek coşkuyla çalışmıştı. Daha önce de nerde bulunduyorsa, hep böylece parti çalışmalarından geri durmamıştı. Yavorov semtinde (şimdiki Üniversiyada Salonu çevresi), kendi evi vardı. İki çocukluydu. Ailesine çok bağlıydı. Bilgiye meraklıydı. Öğrenim yetersizliğini kuvvetle hissediyor, üstüste sorular soruyor, dinliyor, boş saatlerinde çok okuyordu.

Pavel Lilov bize üç defa sürpriz yaptı.

Birincisi duruşmalar sırasındaydı. Savunmasını öyle kurnazca tertiple, öyle tanıklar çağırırdı, avukatın öyle zihnine girdi ki, sonuçta, en çok maddi kanıtla yakalanmış olduğu halde, işin içine rasgele düşmüş gibi gösterildi. Bu kurnazlıklarıyla eğleniyorduk. Kendisi de bizimle beraber gülüyor ve göz kırptıyordu. Yani düşmana böyle de oyun oynanabilirdi. Tutarsa doğal olarak. Kurdun ağzına zor zoruna girecek değildi ya! Hükümler okunurken, oyunun tuttuğu anlaşıldı. Ona yalnız birbuçuk yıl hapis cezası verildi. O yıllarda bu kaddarcık hüküm giyenin etekleri zil çalardı. Biri onu şakacıktan Odiseus'la kıyasladı. Bir daha da hep bu adla anıldı.

İkinci sürprizi başkaydı. Cezaevinde herkes yakınlarına mektup yazardı. Ama Pavel'in mektuplarının benzeri yok gibiydi. Eşine ve çocuklarına olanağını buldukça yazıyordu. Bunlar, şundan bundan dem vuran mektuplar değil, koskoca mesajlardı. Savaşımı gerçek bir kalem ustası gibi enine boyuna anlatıyor, övüyordu. Yakınlarına devrime ve partiye sadık olmayı öğretiyor, yol gösteriyordu. Esinle, coşkuyla yazıyor, öğütlerde bulunuyor, vasiyetler bırakıyordu. Mektuplarının içerik ve niteliğini nasıl öğrendiğimizi anımsamıyorum; belki de yazdıklarını bize kendisi okuyordu. Ama mahpuslar eğlenmeyi severlerdi. Onun söz sanatı, hele vasiyetleri alay konusu oldu, epey güldük. Öyle ya, sanki tez zamanda evine dönmeyecek miydi?..

Sonunda üçüncü sürprizini yaptı. 1943 baharının sonunda salıverilince, bir gün eşi ve çocuklarıyla helâllaşıyor ve dağ yolunu tutuyor. Ger-

çek bir er gibi nöbet yerine gidiyor. Bunu çoktan kesenkes kararlaştırmış gibi, zerre kadar kararsızlık, ikircim göstermiyor. Vidin bölgesinde çetecilik yapıyor ve günün birinde vurulup gidiyor.

Aradan çok yıllar geçti. Ölümden önce yazılmış mektuplardan bir derleme yayımlanacaktı. Derleyen kimselere sordum: «Niye Pavel Lilov'dan mektup koymadınız?» Yok diye yanıtladılar. Olmamasına aklım yatmıyordu. Ailesi ille birşeyler saklamış olmalıydı. Üsteledim. Giderek, kendim iş edinip yokladım. Karısı Penka'yı torunuyla birlikte yalnız buldum. Uzun uzun konuştuk. Bir zamanki sarı saçlarına ak düşmüştü. Yıllar yılı çileli hayat yüzünde derin izler bırakmıştı.

Şöyle anlattı :

«Kendisini alıp götürürlerken bana dedi ki: 'Merak etme arkadaşlar seni gözetecekler...' Neler çektiğimi bir ben bilirim. Çok ağır günler yaşadık. İki küçük çocukla tek başıma kaldım... Ekmeğe yerine kabakla beslediğim oldu çocuklarımı...»

Evi, şimdi «Pavel Lilov» adı verilen sokağın köşe başında, 6 numara. O zamanlar için iyi bir ev sayılır. Yoksul işi değil, hali vakti yerinde birinin yaptırdığı belli. Demek ki, Pavel'de güdü, devrimin gücü, sınıfsal düşmanlık veya yoksulluk değil, ülküydü, idealizmdi.

«Ordan (hapisten) bambaşka bir adam olarak döndü. Neler konuşmuyordu ki! Çok değişmişti. Eski hayatımızdan söz ederken ağladığı olurdu. Herşeyin başka türlü olmasını istiyordu.»

İki ay evde kaldıktan sonra, dağ evini tutuvermiş. G. Benkovski çetesinde yalnız iki, üç ay kalmış. (Zurlov onun hakkındaki izlenimlerini

yazdı, sonra Stamo Kerezov da konu edindi.) Bir gün Yugoslavya'ya geçmiş ve dönüşte pusuya düşmüşler. Çete komutanı Jivko Puev (Dimo) öldürülmüş, Pavel Lilov da bacağından yaralanarak, diri diri ele geçmiş. Alıp köye götürmüşler. Akıllarınca sorguya çekeceklermiş. Ama tek bir söz söylememiş. Başına sopayla vurarak öldürmüşler.

Evinde mektuplarının korunmadığı anlaşıldı.

Oğluna yazdığı bir mektup kalmış yalnız. Onu da bulamadılar. Svetla birkaç yıl önce doğum yaparken ölmüş. Tošo'nun çocuğu var. Dört yaşında bir oğlan: Pavel Todorov Lilov.

«Senin deden kim, yavrum?»

«Pavel Lilov.» Aradan engelleyecek «r» harfi olmadığı için, heceleri hiç duraksamadan sıralıyordu.

«Deden hakkında ne biliyorsun?»

«Faşistlee öldüymüş!» diyordu kurumla küçük Pavel Lilov.

«Sonra kimse açmadı kapımı,» diye sürdürdü eşi. «Kimse gelip görmedi, yalnız başına nasıl geçiniyorsun, demedi. Akıllarına gelmedi. Büyük adam oldular, unuttular. Oysa bir zamanlar bu evden nice insan geçti ,burada gizlenenler az değildi...»

Gücenikti. İçinde biriken acı hep dışa vuruyordu.

Ama sonra G. Tsankov ve St. Kerezov'un kendisine çok yardım ettiklerini, iyi bir işe yerleştirdiklerini, Tsankov'un bakanlık yaparken, hemen hemen her büyük bayramda evine uğradığını anlattı.

«Demek seni büsbütün unutmamış arkadaşlar?»

«Eh, bunlar unutmadı, ama diğerleri...»

İkinci defa evlenip evlenmediğini sormaya cesaret edemiyordum. Genç kadındı o zaman... Ama bu konuyu kendisi açtı:

«Çok zorluk çektim, ama kendimi de kolladım. Ondan sonra başka erkeğim olmadı.»

Yineledi :

«Kolladım kendimi.»

Bunu, halktan kadınların aşktan söz ederken hissettikleri utangaçlıkla söyledi. Ama sözlerinde kıvanç seziliyordu. Bu ruhta ahlâk yapısı kolay kolay kırılmayan çakmaktaşı gibiydi.

Pavel Lilov'un sürprizleri bunlardı.

İşte böyle garip bir zanaatçıydı o. Çıkarcılıkla ilgisi olmayan zanaatçı. Halkın mutluluğu uğruna özveriyle savaşan bir militandı.

Hiç kuşkusuz, kahramanlığının ışığı altında, sözünü ettiğimiz mektupları bambaşka bir tepki uyandırıyor. Bu mektupları rasgele yazmamıştı. Yarının ne olacağını biliyordu. Ne yazık ki, mektuplar korunmamıştı.

«Tutsak öbek» dediğim grubumuzu oluşturan oniki kişiden, savaşta düşenlerin sayısı onun ölümüyle altıyı buluyordu.

İKİNCİ BÖLÜM

I

KAYALIK CUMHURİYETİ

Altı kişi, Pleven cezaevinin kocaman ana kapısı önünde dikildik. Cezaevi şehir dışında Kaya-

lık denen susuz ve ıssız bir yerdeydi. Burda da cezaevini, köşelerinde nöbetçi kuleleri bulunan yüksek bir duvar çeviriyordu. Koca kapının küçük kanadı açıldı. Girenin çıkma sırasının zor ve seyrek geldiği kapının eşliğini aştık. Soğuk ve küçümseyici bir tavırla üstümüzü aradılar, bagajımızı didik didik ettiler. Yani hep o aşağısıma, insanı hiçe sayma işlemi... İdare koridorları duvarlarında alışılmış, üniformalı komik öğütler okunuyordu :

«Herşey kendi yerine,
her yer de kendi şeyine...»

Kendi çevremde bir duygusuzluk kozası örmek ve bunun içine çekilmek istiyordum. Ama yeni durumuma, insan değil de mahpus olduğum düşüncesine hâlâ alışamıyordum.

Sonunda, kalemden geçtik, kayıtlarımız yapıldı. Bizi artık jandarmasız olarak politik cezaevine doğru götürdüler. Hapisanenin iki yapısının bulunduğunu anladık. Büyük, modern yapıda olağan hükümlüler yatıyordu. Küçük, eski yapıda da siyasiler kalıyordu. İki yapının arasında yine duvarla çevrili bir avlu vardı.

Ara duvarın küçük kapısı açıldı ve politik cezaevinin avlusuna geçiverdik. Üstümüze kapıyı kilitlediler. Önümüzde sanki başka bir dünya açıldı. Sıcaklık, içtenlik, arkadaşlık. Pleven siyasal hükümlüleriyle ilk görüşme izlenimimiz buydu. Avlu genişti. Yukarı kesiminde, gemi biçiminde eski tip tek katlı uzun bir yapı vardı. Yalnız orta bölümünde bir yarıkat çıkılmıştı. Avluya gelince, in cin yok gibiydi. Sadece birkaç kişi volta atıyordu. Bizleri görür görmez, beş - altı kişi hemen üzerimize doğruldu. Güleç, cana yakın, açık

kalpliydiler.

«Nerelisiniz be arkadaşlar? Hangi davadan?»

«Ooo, Botuşev ha!» - Seslerinde hem keder, hem acıma, hem hayranlık vardı. - «Buyurun, girin de ısının.»

Kırk yaşlarında bir arkadaş, «Bizim koğuşa gelsinler!» diyerek aramızdan ikisinin omuzlarına ellerini koydu ve yol gösterdi. Duruşu biraz eğik, yüksek alınlı bir adamdı. Gayet canlı ve akıllı bakışları vardı. Yüzünün yarısına egzama ilâcı sürmüştü.

«Ben de Sofya'lıyım,» diye tanıttı kendini. «Adım Georgi Avramov.»

İlkin onun ismini öğrendik. Sempatî uyandıran hoş bir adamdı. Öteki arkadaşlar bagajımızı aldılar. Sağda sonuncu koğuşa götürdüler bizi. Ranzalar sıralı büyük bir odaydı bu. Orta yerinde soba vardı. Harıl harıl yanıyor, ama koğuşun yarısını bile ısıtamıyordu. Arkadaşlar bizi sobanın çevresine yerleştirdiler. Hepimize sevinç ve sevgi dolu gözlerle bakıyorlardı. Bizse, tıpkı iyiliksever insanların acıyıp da içeri aldıkları küçük öksüzler gibi duruyorduk.

Geldiğimizi diğer koğuşlardan da haber almışlardı. Bizi görmek üzere üşüştüler.

Bir ara kapının ordan tok bir ses duyuldu :

«Vay canına, konuklarınız var da, sesinizi çıkarmıyorsunuz ha!» Herkesin yüzü birden güldü. Besbelli, bu, biraz kaba - saba konuşmasına göz yumulan, herkesin sempatisini kazanmış biriydi.

Yanımda oturan Pleven'li arkadaş kulağıma

fısıldadı :

«Rayo Amca bu. Eski kurt...»

Meğer Rayo Amca dediği, Rayko Damyanov'muş. İri yarı, dolgunca yanaklı, kırmızı yüzlü, saçları biraz seyrelmiş, sağlıklı ve güçlü, babacan bir adamdı. Sonradan öğrendiğime göre, Merkez Komitesi üyesiymiş. İspanya İç Savaşı sırasında Uluslararası Tugaya katılarak çarpışmış.

Sonra yeni yeni arkadaşlar birbiri ardı sıra tanıttılar kendilerini. Hep bilmediğimiz adamlardı. Tanımadığı kişiler karşısında insanda genellikle bir yere kadar çekingenlik, korku belirir. Ama burada biz büyük bir sempati gördük, başka bir şeye, içimizi ısıtan, sevinçli umutlar doğuran bir şeye rastladığımızı sezdik.

Neden sonra, kapıda, hemen hemen kırarmış, hafifçe topallayan yaşlıca bir adam görününce, hepsi saygılı bir davranışla sustular. Çevremizdeki çember genişçe açıldı, kendisine yol açtılar, sandalye verdiler. Gelen adamda bir özellik olduğunu anladık.

Yanımdaki arkadaş yine açıkladı :

«Dobri Amca.» Sesinin edası, bu adama karşı duyulan saygı ve sevgiyi, onun otoritesini yansıtıyordu.

Gösterilen bu itibarın, rütbe karşısında eğilmenin yeni bir belirtisi olabileceğinden korkacak kadar kuşkuyla doluydum. Hayatta insanlar az nedenle mi şu veya bu adamdan çekinerek kendisine yol yapıyorlardı? Ama içimde uç veren bu güvensizlik titreşimi, yaşlı adamın sevecen, babaca sözleriyle eriyiverdi.

Evsahiplerine dönerek :

«Çocukları yerleştirdiniz mi?» diye sordu.

Ve yanıt beklemeden sürdürdü: «İyi yerleştirin de, dinlensinler. Ağır günler yaşamışlar. Ya-a, Botuşev!» - Artık bize bakarak konuşuyordu: - «İyi adam. Mert arkadaştı. Telef oldu... Siz de bize hoş geldiniz.»

Gözlerini gördüm. Nasıl da her an yaşıyordu bu gözler! Yuvarlak yuvarlak, iki kor gibi yanan, coşkun ve sıcak, kâh sevecen ve tatlı, kâh hüzünlü ve öfkeli gözlerdi... Biraz daha konuştuk bizimle. Hepimiz ve her birimiz ayrı ayrı okşanmış gibi bir hisle ayrıldık ondan. Gönüllerimiz iyi duygularla dolup taşı. Çok duygulandım.

Az sonra yatak komşum Grudi Atanasov :

«Dobri Terpeşev Amca mı?» dedi. «Artık onbeş - onaltı yıldır cezaevlerinde. Ama gönlü genç.»

Beynimden vurulmuşu döndüm :

«Ne dedin? Onaltı yıl mı? Nasıl olur? Ne zamandan beri?»

«Daha Dokuz Haziran'da (*) başlıyor. Yirmi beş yılında ölüm cezasına çarptırılıyor. Az bir arayla hep burada...»

Grudi'nin siyah saçları içinde bir tutam beyaz perçemi vardı. Boylu boslu adamdı. Bir zamanlar köy öğretmeniymiş.

«Ya sen ne zamandan beri içerdesin?» diye sordum.

«Ben yeni sayılırım,» dedi.

Biraz alaylıydı sesi. Sonradan öğrendiğime göre, bu «yeni» lik 1939 yılından başlıyordu. Daha önce de dört - beş yılını cezaevinde geçirmişti.

Cezaevinde, çoğu eski siyasi hükümlü olmak

(*) 1923 faşist darbesi. (Çevirenin notu.)

üzere, otuzbeş - kırk kadar arkadaş bulduk. Kimileri özgürlüğünü yitireli dört - beş yıl oluyordu. Buraya son yıllarda toplanmışlardı. Ötekilerin hepsi salıverilmişti. Yalnız bunlar, bir öbek insan kalmıştı. Kendileriyle bir arada yaşamak, arkadaşlık etmek, öğrenmek şerefti benim için. Özgün insanlardı.

Yaşları genellikle otuz ile kırk arasında değişiyordu. Bazıları işçi, zanaatçı, bazıları öğretmendi, aralarında köylü de vardı. Çoğu gizli KP ve RMS'in etkin üyeleri; aralarında Merkez Komitesi, İl Komitesi sekreter ve üyeleri ile sendikacılar, aynı zamanda hareketin sıradan militanları, örneğin Enina'lı illegal eylemciler de vardı.

İnsan olarak iyi, dürüst, hakseverdiler. Yüksek bir ahlâk, prensipçilik ve düşünsellik ayırıcı nitelikleriydi. Kişisel çıkarlarını savaşımın istem ve buyruklarına bağlamayı başarıyorlardı. Ender bir özveriyle, ortak dava, parti davası için işçi sınıfının ve halkın iyiliği için her biri varını yoğunu vermeye hazırdı. Onlar halkın gerçek seçkinleri, çağdaş havarileri, yüzyılımızın azizleri, kendilerini herkesin iyiliğine adanmış ve herşeyini bu uğurda feda eden idealistlerdi.

Bir adamı tanıyabilmek için onunla bir torba tuz yemek gerektiğini söylerler. Evet, ben bu adamlarla epey tuz yedim (zaten ekmegin tuzu yağından fazlaydı). Bir yandan da yavaş yavaş geçmişlerinden birçok şeyler öğrendim. O zamanlar özgeçmişleri öğrenmek elbette zordu. Bir yandan, alçakgönüllü oldukları için kendilerinden söz etmekten kaçınırlardı. Öte yandan, gizlilik kuralları cezaevinde de yürürlükteydi: Her-

kes gizini korumak zorundaydı. Georgi Avramov, bir gün beraberce volta atar ve dalgın dalgın konuşurken (bana bol bol devrimci savaşımın tarihçesini anlatıyordu), Georgi Ç.'yi gösterdi. Georgi Ç. herkesçe sayılan ve değer verilen otuziki yaşlarında bir adamdı.

«Kim olduğunu biliyor musun?» diye fısıldadı Avramov.

Elbette ki bilmiyordum. Burada ilk kez görüyordum. Temiz ve aydınlık, kendine özgü bir yanılla, atılmı ve kendine egemen havasıyla çevresini etkiliyordu. Yüzü sanki tunçtan dökülmüştü. Bu güçlü bir irade ve dayanıklılık belirtisiydi. Kendine özgü bir davranış stili vardı: Karşısındakine gözlerini dikerek gülümser, hafifçe başını sallamayı severdi. Bu halinde hem şakacı, hem ciddi, ama çekici bir şey vardı. Konuşmasındaki özellik de, tümcenin son sözcüklerini hep yinelemesiydi. Soğukkanlıydı, sözleri, jestleri, davranışları ölçülüydü; onda çelik gibi bir örgütçünün eli ve zekâsı seziliyordu.

Georgi Avramov yine fısıltıyla tanıtmaya devam etti :

«Devrimci İşçi Gençlik Birliği Merkez Komitesi sekreteriymiş. Ama bunu bildiğini belli etme. Kendisinden söz edilmesini sevmez.»

Georgi Ç.'ye bir daha baktım ve şöyle geçirdim: «Yakışmış doğrusu.» Bizim RMS'in başında böyle bir adamın bulunmuş olmasından kıvanç duydum. Ama kendisi hiçbir zaman bundan söz açmadı. Oysa yakınlaşmıştık. Asenovgrad yakınlarındaki Gonda Voda Toplama Kampına sık sık mektup yazardı. Eşi oraya sürgün edilmişti. Her mektubuna : «Merhaba, Yordanka!» sözleriyle

başlardı. Bir ara kadının mektupları kesildi. Kendisi de yazmaz oldu. Genç kadın kaçmış ve yeraltı faaliyetine girişmişti. Adresi yoktu, mektup da alamazdı.

Tâ 9 Eylülden sonra gökkubbede parlak, kocaman, gözalıcı bir yıldız doğacaktı. Ulusal kahraman Yordanka Nikolova'nın adını yediden yetmişe herkes öğrenecekti. Yordanka Nikolova ölümsüzler panteonundaki yerini alacaktı.

Böylece Pleven siyasi hükümlüler grubuna katıldım. Zamanla tanıdım onları. Yakınlaştık, dost olduk.

Değişik vesilelerle birçoklarından söz edeceğim. Bunun için anılmayı hepsi hak etmiş olsa da, burada yalnız birkaçının daha isimlerini sıralayacağım.

İvan Radev, Plovdiv'li bir tütün işçisiydi. Dimdik, boylu boslu, sarışın, her zaman güleç ve canlıydı. Hakkında efsaneler anlatılırdı. Plovdiv ve Rodoplar üzerinden ülke dışına yönelik parti kanalinin örgütçüsüydü. Korkusuzluk ve çevikliğinden ötürü kendisine «Ele Geçmez Kaplan» derlerdi. Plovdiv cezaevind? duvarın altından çorba kaşığıyla kovuk açarak bir grup arkadaşıyla kaçmış, ülke dışına çıkmış, ama yakalanarak geri gönderilmişti.

İvan Bonev, herkesçe, İspanyol takma adıyla («Amiko») bilinirdi. Uluslararası tugay içinde İspanya İç Savaşına katılmıştı.

Asenovgrad'lı tütün işçisi Hristo Klyaşev partinin Plovdiv il örgütü militanlarından biriydi.

Herkesin Plovdiv'li İliya Amca olarak bildiği İliya Motev, vicdan ve namus simgesiydi.

Sofya'lı Lüben Hancıyev, 1935 — 1937 yıla-

rında Stanke Dimitrov'a yardımcılık yapmıştı. Büyük gizler saklardı.

Ötekiler, Eliseyna'lı Andrey Mihaylov, Spas Hristov, Totü Georgiyev Amca, Sofya'lı Nikola Kirov'du...

Kolektifte kardeşlik, beraberlik, arkadaşlık egemendi. Kötü, güvendirici söz duyulmazdı. Herkes birbirini sayardı. Düşün ortaklığı hepsini yakınlaştırıyordu. Elbette, iyi, tatlı dilli, uysal olsalar da, zararsız birer kumru değildiler; onlarda atmacanın keskin bakışı da, azmi de vardı.

Biliyorum, burası, burayla ilgili anlatacaklarım okurlara ilginç gelmiyebilir. Hararetli çatışmalar, büyük dramlar olmayınca, kitap can sıkımaya başlar. Öyle alışmışız. Ama birlik ve beraberlik içinde yaşayan o topluluktan biraz fazla söz etmemiz gerekiyor, çünkü onda büyük bir gerçek gizleniyor. Hele biraz daha sabırla izleyelim onları...

Dışarda, ortalığı soğuk fırtınalar kasıp kavuruyor, kuduz bir kin ve karşılıklı kırım kol geziyordu. Pleven cezaevinin bir köşesindeyse, yeni, değişik, özgün bir şey, insanların düşlediği ve özlediği gelecek uç veriyordu. Kış gecesinde baharın geldiğini muştulamak üzere kar altından börtleyen kardelen gibi... İçerde, yarının toplumu, sonraları kullanılan deyiimiyle «modelleniyor» du. Bu, kin, yabancılaşıma, baskı ve zorlama toplumu değildi. Barış, anlaşma, sevgi, insanlık niteliklerinin egemen olduğu toplumdu. Ülkümüz böyleydi. Belki yüzyıllardır süregelen bir ülküydü bu. Ama bu kez, yeni yöntemle, bilime, bilimsel teoriye dayanan sınıf savaşımı yoluyla aranıp gerçekleştiriliyordu. Şaka yollu «Kayalık

Cumhuriyeti» dediğimiz eski Pleven Cezaevindekiler, yalnız iyi insanlardan oluşan bir topluluk değildi. Kolektifin mekanik bir oluşum olduğunu söylenemezdi; bu bilinçli olarak aranıyor, yaratılıyor, kuruluyordu. Kaldı ki, «Kolektif» deyince, yalnız siyasal hükümlülerin büyük veya küçük grubu anlaşılmıyordu. Bu sözün daha belirgin ve somut bir içeriği vardı: Disiplinli ve düzenli bir siyasal hükümlüler örgütü! Kolektifin birlik, metanet ve dayanışması, gardiyanların ister istemez dikkate aldıkları bir etkeni. Temelinde bilinçli bir taban, Lenin prensipleri, bizim dar - sosyalist erdemlerimiz yer alıyordu. İnsana karşı kaba, mekanik tutum değil, ilgi, dikkat, somut yaklaşım uygulanıyordu. Kimi sevecenlik kimi titizlik gösteriliyor, kimi moral cezalar veriliyordu. Kolektif ile kişi arasındaki bileşik bağlantı, kolektif dayanışma, savaşkan ve esinli, kişi de iyimser, güvenli ve özgür olsun diye geniş açıdan, soluklu bir yaşayışla kuruluyordu. Kişinin baskı altında olmadığı, özgür olduğu duygusu, gerçek kolektifin önemli bir ögesi idi. Kolektivizm, temel olarak kişiliği yadsımaz, kişinin toplulukla, bütünle diyalektik birliğini arar. Özgürlük ve bağımsızlık bilincine vargın kişinin dışında gerçek kolektif olamaz. Gerçek kolektif dışında da gerçekten özgür kişi yoktur. Yaşamın gerçeği de bu diyalektik ikiliktir. Elbette ki, en önemlisi, insana, ayrı ayrı her kişiye ilgi göstermektir: Kişiyi yalnız siyasal ve düşünsel bakımdan kazanmak yetmezdi (Bu herkesçe bilinen ve birincil bir şeydi); tam devrimci olarak düşünüp davranması için her bakımdan eğitilmesi gerekti; onun karakteri, ahlâkı, yaşam tarzı, herşeyi işlenmeliydi ki, dev-

rimsele açıdan düşünene, davranan ve yaşayan, tümel ve yetkin bir kişiliğe sahip insan olabilsin...

Kolektifin temelinde düşünsel birlik, davaya bağlılık, kanı ve amaç ortaklığı yatmaktaydı. Kendi disiplini, kendi düzeni ve ilkeleri, devrimci ahlâkın yüksek istemlerine dayanan kendi ahlâk normları vardı. Örneğin, herkesin bilgisini artırması genel bir kuraldı. Kumar, yalnız idarecilerin yönetmeliğine göre değil, kolektifin mutlak yasasınca da tamamen yasaktı. Giderek, kâğıt, tavla oyununa izin vermiyecek kadar ileri gidiliyordu. Her çeşit cinsel sapınç kınanmıştı. Bireycilik reddediliyor, buna meydan verilmiyordu. Dışardan gelen yiyecek ve para kolektifçe kullanılabilirdi. Elbette bunun, daha sonra değineceğimiz gibi, belirli sınırları vardı. Bencilik çıkışları kıyasıya eleştiriliyordu.

Kolektif özenli bir ana olmakla beraber, titiz bir eleştiriciydi. Partinin adını ve onurunu, davranın çıkarlarını koruyordu. Tecrit onun zorlu bir silâhıydı. Partiye karşı suç işleyen, ihanete sapan, bile bile düşmandan yana geçen ve yine de bir dizi nedenle hapiste yatmakta olan kimse, bu en büyük cezaya, tecrit cezasına çarptırılıyordu. Tecrit kararının alındığı gün ve saatten itibaren, maskesi indirilen adamla artık kimse konuşmuyordu. Böyle bir olaya ben de tanık oldum. Mahpus kaputlu, orta yaşlı bir adamın günler boyunca avlu içinde hep yapayalnız dolaştığını görüyordum (adını öğrenemedim). Kimin nesi olduğunu sorduğum.

«O tecrit edildi,» dediler. «Alçak! Poliste ne biliyorsa hepsini söylemiş. Bundan sonra da muhbirlik yapmayı kabul etmiş. Burdan da ihbarda

bulunmayı denemiş.»

Tecritin neden ibaret olduğunu anlamak istedim.

«Kolektif, kendisiyle hiç kimsenin konuşmasını kararlaştırdı. Artık yıllardır bu böyle sürüp gidiyor.»

Onu gizlice gözlüyordum. Kolektifin verdiği cezanın kıvvetli etkisinin ayırımına varıyordum. Manevi. ama korkunç cezaydı! Tek başına, insanlar arasında yapıyınız olmak! Her gün, her an, eski arkadaşlarının lânetiyle yüz yüzeydi. Yıpranmış, manen sakatlanmıştı artık. Kıpırdayan bir vücuttu yalnız. İçinde garezden başka duygu kalmamıştı.

Kolektifin kendi demokrasisi vardı. Ama hemen belirtmeliyim ki, yalnız eylemsel demokrasiydi bu. Biçimsel yönüne önem verilmemişti ve bu da merkezciğin ağır bastığını ortaya koyuyordu. Cezaevlerinde veya sonradan hiçbir yerde, yönetim kurulu seçimine veya eylem hesabı vermeye rastlamadım; bu, tehlikelere gebe bir durumdu. Besbelli, hem dışardaki gizlilik koşulları, hem de devrimci eylemdeki genel durum, cezaevlerinde de hemen geniş bir iç - kolektif demokrasi geliştirmeme pratiğine yol açıyordu. Oysa, cezaevlerinde buna olanak vardı ve zorunlu gereği de ortadaydı.

Tabloyu tamamlamak, durumu idealize etmekten sakınmak ereğiyle, tüm zorluklara karşın gerçekten egemen olan oybirliğinde de, heyecanda da bazı çatlaklıklar bulunduğunu söyleyeceğim. Örneğin, etkin bir parti eylemcisi olan Ts. K-v, dikkafalılık ediyor, hep kendi fikrinde ayak diriyordu. Birinin de daha sonra içerde olup

bitenleri gardiyanlara ihbar ettiği anlaşılacaktı. Ama beş parmağın beşi bir olmadığına ilişkin atasözü yalnız onun varlığıyla doğrulanacaktı.

Pleven cezaevi günden güne doluyordu. Giderek daha çok insan, genellikle de genç mahpuslar onun sütüyle beslenmeye başlıyordu. Bunlar bu ortamda yetiştiriyor, çelikleşiyorlardı. Özgürlük günü gelince, halk hükümetinin hemen hemen yarısı onlardan oluşacaktı. O zaman erkekçe, yiğitçe kolları sıvayacak, küçük Pleven kolektifinde egemen olan kardeşlik, arkadaşlık, sevgi ve saygıyı artık Bulgaristan çapında yaymaya koyulacaklardı. Çok, pek çok şeylere ulaşılacaktı. Tarihte her zaman olduğu gibi bir kısmı da kalacaktı. Böylece amaç hep canlı olacak, insanların ruhunu yücelere çekecekti.

Sofya Merkez Cezaevinden yeni bir grup aktarıldı. Bu grup içinde en göz dolduran kişi şüphesiz Vlado Georgiyev'di. Kırkbeş yaşlarında, geniş alınlı, dazlak kafalı, hareketin ulusal çapta profesyonel eylemcilerinden biriydi. Memleket cezaevlerinde nice yıl tüketmişti. Sonra 1937 — 1938 yılında İspanya ovalarında bir tank taburuna komuta etmişti. Samokov'luydu. Orta Boris Hacısotirov'la Mihail Daşin'in etkisi altında dünya işçi sınıfı kardeşliğini öngören büyük ülküyü benimsemişti. Ona Vlado Amca diyorduk. Kendisiyle yakınlaştık. Bende zeki ve ciddi bir kişi izlenimi bıraktı. 1943'te kişiliğini bir daha gösterecek cezaevinden kaçacak ve zorlu gizlilik yolunu tutacaktı. Sofya Ayaklanma Bölgesi Siyasal Komiseri olarak, birlikten birliğe dolaşacak, uğradığı her yerde yüksek bir devrimsel ruhla hizmeti savunacaktı.

8 Şubat 1944'te bir Sofya banliyösünün küçük bir sokağında kanlı bir dram oynandı. Partinin iki büyük gizli eylemcisi polisle çarpıştı. Biri -Partizan Ordusu Genelkurmay Başkanı Hristo Mihaylov- oracıkta vuruldu. Diğeri, Vlado Georgiyev, bu kez mucize kabilinden kurşun yağmurundan kurtuldu. Ama bir ay geçer geçmez, şehir çapında bir abluka sırasında baskına uğradı, yine çatışma çıktı, bu kez birkaç kurşunla vurularak can verdi.

Sofya Merkez Cezaevinden gelen grupta, Merkez Komitesi mensubu ve Esperanto Hareketi eylemcisi, akıllı, titiz, sevecen ve nazik bir adam olan Asen Georgiyev, bir de kambur, ama şakacı ve neşeli Sibi Amca vardı. İlginç bir adamdı bu Sibi Amca. Partiye büsbütün adanmış, hangi güçlükler pahasına olursa olsun, partinin dediğini yapan sıra erlerinden biriydi. Taksi şoförüymüş. Sveta Nedelya Meydanı durağına bağlıymış. Hem yolcu taşır, hem parti yönetiminin hizmetinde çalışmış. Bunun için, şaka yollu, «Ben Merkez Komitesinin şoförüyum,» demeyi severdi. Sonraları, evine, Merkez Komitesinin gereksinimleri için gizli bir çoğaltma makinesi konmuş. Polis, bu makinede çoğaltılan materyallerle ilgili olarak bir ipucu ele geçirmiş, tutuklamalara başlamış. Sibi de böylece yargılanmış ve cezaevine düşmüş.

Bunları ve öteki arkadaşları daha önceden tanıımıyordum. Sofya Merkez Cezaevinin avlusunda hava almaya çıktığımızda ilk kez uzaktan uzağa görüşmüştük. Orada dolaşırken tanıdığım bir başka sadık arkadaş ve omuzdaşım daha vardı: Panço Debirliyeve... Birbirimize büyük bir sev-

giyle el sallar, gülümserdik. Panço Amcanın se-rüvenini Sofya'lı arkadaşlardan öğrendim. Dava-sına bakılmıştı. Kanıt yetersizliğinden polisteki kesin tutumu beklenen sonucu vermişti) salıver-rilmişti. Buna çok sevindim. Cezaevlerinde onun-la daha fazla görüşmedik. Ama buluşmalarımızın arası kesilmedi, dostluğumuz devam etti. Kurtu-luştan sonra defalarca konuğum oldu. Sonra da ben onu ziyarete başladım. Yetmişini aşınca, Banki'deki Emektar Devrimciler Yurduna yerleş-mişti. İki, üç kez yanına gittim. Artık ak başlı bir ihtiyar olmuştu. Yarı felçli, kalbinden hastaydı. Ama hâlâ ruhça ayaktaydı. Belleği geçmiş yıllar-la ilgili anılarından hiçbir ayrıntıyı kaçırmıya-cak kadar duruydu. Yaşlılara özgü geçmişe dö-nük anlatma hevesinden uzak değildi. Fısıltılı ko-nuşmasını yadırgamadan uzun süre dinleyebili-yordum. Otuzlu yıllardaki ilk hapisliğini anlatı-yor, sonra tutukevinde beraber geçirdiğimiz sa-atleri de anımsıyordu. Ama en çok gençliğini an-latmaya yatkındı. Besbelli insan yaşlandıkça, belleği daha çok doğup büyüdüğü yere, çocukluk yıllarına dönük oluyordu. Birinci Dünya Savaşın-dan sonra doğup yetiştiği kentten çoğu gençler-den oluşan binbeşyüz kişilik bir kafile halinde Bulgaristan'a nasıl geldiklerini, yeni kölelikten nasıl kaçtıklarını anlatıyordu.

«Hele Bulgaristan Ana'nın kucağına bir atı-lalım,» diyorlarmış. «Kurtuluş çaresini orada bu-lacağız.»

Ve bu sefer ekliyordu :

«Bulgaristan Ana... Budur gerçek. Kim ne derse desin... Bizimkilerden biri zoru gördü mü, hep Bulgaristan'da alırdı soluğu.»

Bu konuda uzun uzun fikir yürütüyordu.

Yurtseverliği gitgide daha açık, daha güçlü, daha bilinçli bir nitelik alıyordu.

Dışarda polis tırpanı biçtikçe biçiyordu. Faşist yönetim, dürüst düşünceli, başeğmez, anti-Hitlerist herkesin üstüne kuduz bir kurt sürüsü gibi atılıyordu. Elbette, en büyük hınçla komünistlere saldırıyordu. Ele geçmeler, tutuklamalar birbirini izliyor, mahkemeler boyuna ceza kesiyor, cezaevleri doldukça doluyordu. Pleven'deki hâlâ merkez siyasal cezaevi idi. Ülkenin her yanından siyasiler buraya gönderiliyordu. Vratsa veya Varna, Ruse, Loveç, Üsküp, Niş, ya da İskeçe'den beşer veya onar, yirmişer veyahut onbeşer kişilik kafiler gelmeye başladı. Eski cezaevi hıncının doldu, yenisi de dolmaya başladı, ama gelenlerin ardı arası kesilmiyordu: Varna'dan idam edilen Georgi Grigorov'un grubuna mensup arkadaşlar getirildiler. Bu grup çok cüretkâr sabotaj eylemleri gerçekleştirmiş, bu arada benzin sarnıçlı bir treni ateşe vermişlerdi. Her biri iriyarı, yiğit, deli-dolu ve uyanık gençlerdi... Berkovitsa'dan birkaç liseli geldi. Akıllı ve çalışkan çocuklar... Pleven'in Selanovtsi köyünden yedi, sekiz adam, giderek çoğu poturlu ve abalı yaşlı köylüler getirdiler... Ruse'den Kosta Momçilov geldi. Gerçek bir devrimciydi. Hem çağdaştı, hem eski çeteleri andıran bir havası vardı... Loveç'ten beş, altı kişi geldi. Aralarında Grişa Filipov da bulunuyordu. Üniversiteliydi. 1939 — 1941 döneminde, Sofya öğrencilerinin hayatında ve diğer bazı çevrelerde özel bir yeri vardı. Sovyetler Birliği'nde oturan bir Bulgar bahçıvan ailesinde do-

ğup yetişmişti. Sovyet hükümeti, bir takım nedenlerle ikili uyrukluk sistemine son vermeyi kararlaştırınca, yurda dönen bahçıvan Bulgarlar az değildi. Böylece, Sovyet okulunda yetişen komso-mollu Grişa da Sofya Üniversitesine yazılmıştı. Grişa, bizlere de, düşmana da, profesörlere de gizemli görünüyordu. İlk kırlangıç elbette herkesin ilgisini çekerdi. Bundan ötürü gördüğü ilgi doğaldı. Bulgarcayı belirgin bir Rusça söyleyişiyle konuşan bu genç, bizim ortama oranla o kadar bilgiliydi ve bazı teorik dersleri öylesine iyi biliyordu ki, öğrencileri de, profesörleri de şaşırtmıştı. Dinleyicilerin dikkatini üzerinde toplamayı beceriyor, küçücük bir kâğıda bile bakmadan, bilimin şu veya bu konusuyla ilgili nice veriler sıralayabiliyor, tartışmalarda daima üstün geliyordu.

Burada Emil Manov'u artık daha yakından tanıma olanağı buldum. Gizliden gizliye hapisteki yaşamına ilişkin bir günce yazmakta olduğunu anladım. Yazılarını kimsenin bilmediği gizli bir yol ve yöntemle dışarı gönderiyordu. Akşamları kapılar kilitlenince, defterlerini çıkarıyor, saman yatağa oturup eğiliyor ve boyuna yazıyordu. Bir koğuştaydık. Ranzada yataklarımız yan-yanaydı. Yazarken, gardiyanlar ansızın girip de kendisini suçüstü yakalamasınlar diye, arada bir benim nöbet tutmamı istiyordu (görüyorsunuz ki, Bulgar edebiyatına hizmetim var!). Ama yazılarına hiçbir zaman göz atamadım, genellikle yazdıklarını bir kimseyle paylaşıp paylaşmadığını da bilmiyorum. Sonradan, başka cezaevlerine aktarılacak, iki karşıt kamptan gitgide daha çok ve değişik kişilerle görüşecek, çok çile çekecekti. Öy-

le ki, hapis hayatı gözlerinin önünde bir filim şeridi gibi geçecek ve bu da şüphesiz bol bol izlenim edinmesini sağlayacaktı.

Manov, kurtuluştan hemen sonra güncelerini işlemeye girişti ve daha 1945'te kitabını tamamladı. Ve ertesi yıl «Tutsak Öbek — Mahpusluk Günceleri» adı altında ilk baskısı yayımlandı. İlk diyorum, çünkü sonradan iki defa daha basıldı. Daha sonraları da, keza ölüm cezasına çarptırılmış bir siyasal mahpus olan rejisör Duço Mundrov'la (kendisiyle Sliven cezaevinde beraber yat-tım) «Tutsak Öbek» adlı bir filim çevirdiler. Bu, bir grup siyasî hükümlünün yaşantısı ve feci sonucuyla ilgili başarılı ve heyecan verici bir tabloydu.

Kitabın daha ilk baskısında yetenek ürünü olan birçok ilginç ve başarılı sayfa vardı. Ne ki, kendisiyle birlikte yargılanan ve yatan bizler için kitap o kadar doyurucu değildi; biz nedense olayların daha derinlemesine incelenmesini, tiplerin daha değişik yanlı, faşist zindan tablosunun daha bütünsel, daha epik olmasını ister gibiydik. Az titiz değildik yani! Yazar bir gün Botuşev grubundan sağ kalanların bazılarını kitap üzerinde konuşmak üzere bir araya topladı. Çok daha geniş bir palet üzere işlenen üçüncü baskı övgüye değerdi. Gözlemde daha da derinlemiş, kahramanlardan bazılarının iç dünyasını daha iyi yansıtmıştı (bu sefer konjonktür etkisiyle Trayço Kostov'la ilgili yerlerin çıkarılması gerekmişti; oysa birinci baskıda onun hakkında bütün bir öykü vardı).

Bunlar üzerinde daha ayrıntılı duruyorum. Çünkü Bulgaristan'da siyasal cezaevi, sessiz, ama

destansal kahramanlıklara sahne olan bir yerdi. Bu epope büyük sanat yapıtlarıyla yansıtılmaya değerdı. Bu yapıtlar, kuşaklara ve dünyaya, küçük Bulgaristan'da ne denli büyük direniş ve kahramanlıklar olduğunu gösterecekti. Faşist zindanı konusu, kalemini, paletini, sahnesini, kordelâsını azalmayan bir kuvvetle aramakta devam ediyor.

«Tutsak Öbek» kitabı üzerinde bunun için daha fazla duruyoruz. Belki de, olayların özlüğünü ve derinliğini daha iyi duyup anlayabilmek için daha fazla zaman geçmesi gerektiği gerçeği belgesel kitap konusunda da geçerlidir. Ama yeteri kadar zaman geçti. Cezaevi koğuşlarında tutulan güncelerde henüz değerlendirilmemiş cevher yok mudur acaba?

II DOBRI AMCA

İyi kalpli ve içli olmakla beraber, direşken, acar ve boyun eğmez, öğrenimi olmasa da, yüksek öğrenimli birçok kişiyi imrendirecek kültüre sahip bir adam; insanlar üzerinde büyük bir etkisi olan bir yığın adamı; kolay inanan, bir yere kadar da safdil, ama aynı zamanda doğru anlayışlı ve ince sezgili bir politikacı; karmaşık dönem ve durumlarda doğal bir sağduyuyla doğru yönü bulduğu halde, bazen ileri gitmekten kendini alamayan bir kişi...

Teklîfsizce Dobri Amca dediğimiz Dobri Ter-

peşev'i işte böyle anımsıyorum.

İzvorovo köyünde doğmuş, ama Lübimets köyünde oturmuştu. Her iki köyü de memleketi sayardı. İlkın sıradan bir köylüdü. Ama sonradan ağabeyinin etkisi altında dar sosyalist oldu. Bulgaristan'da işler böyleydi. Proletarya henüz oluşum halindeyken, bazı durumların canına okumağa gelen sosyalizm, zanaatçılar ve köylüler gibi küçük mülk sahipleri arasında sadık yandaşlar buluyordu. Dobri Terpeşev büyük bir okuldan geçti. Böylece doğuştan yetenekli ve meraklı genç toplumsal gelişim konusunda düşünsel bakımdan çeliklendi ve geniş bilgiler edindi. Sonra köydeki dar sosyalistler örgütünün başına geçti. Örgütçü olarak büyük yetenek gösterdi, Bulgaristan'da aynı biçimde yetişen birçok benzeri gibi, sevilen ve sayılan gerçek bir yığın adamı oldu. Giderek ün saldı. Çok geçmeden il örgütünün eylemcileri arasına katıldı. Onun yönetiminde büyük politik çatışmalar yürütüldü. Kendi eliyle sonradan şunları yazdı: «Parti beni çoban kulübesinden aldı; özgürlük ve sosyalizm savaşçısı olarak yetiştirdi. Herşeyi partiye ve halkıma borçluyum.»

Terpeşev tipik bir dar sosyalist devrimci oldu. Kayıtsız şartsız sadık ve bağlı olduğu davaya tamamen adanmıştı. Yüksek bir ahlâka sahipti. Derin bir sınıfsal duygusu vardı. Halk yığınlarını çekme, kazanma ve semereli bir biçimde etkileme becerisi büyüktü.

Dobri Amca, Blagoev'in düşüncel etkisi ve çekim gücü altında yetişmişti. Dyado'ya derin bir saygı ve hayranlık duygusuyla bağlıydı. Ondan büyük bir sevgiyle söz ederdi.

«Hoş adamdı bizim Dyado,» diyordu. «Güler yüzle, tatlı dille karşılar, kanatlandırırdu insanı. Ama aynı zamanda sertti! Tıpkı Arnavut gibi! Haklıyken, dava söz konusuyken, dünyada ödün vermez, bildiğinden şaşmazdı. Türlü oportünistlere, Maystor'un (Usta'nın) deyimizle, burjuvazinin katranlıklarına hiç tahammülü yoktu. Onları şiddetle kovuştururdu.»

Dimitır Blagoev'i bu doğrultuda sık sık anlatmayı severdi.

Dobri Amca genellikle dar sosyalistlere de böyle derin bir saygı duyardı.

Dar sosyalistlikte öncelikle yüksek proletaryal erdemler, Marksist nitelikleri görürdü. Dar sosyalistlerin yanıldıklarını kabul ederdi. Ama yanılığın onun için arka planda kalırdı. Daha çok yücelemeğe ağırlık verirdi. Kolektifte de, konferanslarla ve başka yollarla böyle bir hava yaratır, zayıflıkların vurgulanmamasına dikkat ederdi. Gerçekte bolşevikleşme sorunlarından uzak olduğu söylenemezdi. Hayır, o Leninizmin, SBKP'nin, Oktobr Devrimi ve SSCB'nin ateşli yandaşydı. Lenincileşmeyi, Leninci olmayı, daha çok dar sosyalistliği zenginleştirme ve geliştirme olarak anlıyordu. Dar sosyalistlerin Leninizmi benimsemiş olmalarını doğal birşey sayardı.

Terpeşev'in dar sosyalistler ve Dyado ile ilgili kendine özgü tutumu, Todor Pavlov'un «Cehen-nemde Işıklar» adlı kitabının 1956 baskısında da belirtiliyor. Kitabın ona ayrılan sayfalarında bu konu iyice aydınlatılmış bulunuyor. Örneğin, kitapta yer alan «Barbarların Ruhı» başlıklı mektupta şöyle deniliyor: «Bir gün içerde Dyado'dan söz ediyorduk. Ben 'Arnavutluğu'na dokunacak

oldum. Bunun üzerine D. T-ev yoldaş birden patladı. Haklıydı. Çünkü Dyado, yalnız gerektiği zaman ve hakeden kişilere karşı sert davranırdı.» T. Pavlov aynı mektupta şunları da ekliyor: «O (D. Terpeşev - N.G.), Kirkov ve Dyado'dan söz açınca, vurgun bir genç gibi kıpkırmızı oluyor. Artık onları küçümseyici veya karalayıcı bir söz söyleyenin vay haline! Karşısında tutunmanın olanağı yoktu. Her gün, daha genç arkadaşlara Dyado ile Kirkov'u anlatmak için ille bir vesile bulurdu. Anılarını en olağan sözlerle anlatsa da, hareketin bu ilk büyük kurucuları sanki canlanır ve aramızda yer alırlardı.»

«Cezaevinden Mektuplar» 1929'dan önce yazılmıştı. Demek ki, daha o yıllarda Dobri Terpeşev'in dar sosyalistliğe kendine özgü yaklaşımı vardı. Görüldüğü üzere, «Cehennemde Işıklar» adlı kitapta bu yaklaşım kınanmıyor. Tam tersine, akılcı yönü belirtiliyor. 1943'te bu özellik göz-önüne alınmadı ve Terpeşev yaklaşımından ötürü suçlandı.

Derken, Dokuz Haziran gelip çattı. Askersel-faşist darbe yapıldı. Bunun üzerine boyun eğmez Terpeşev de köyü darbecilere karşı ayaklandırmaya girişti. Ellerinden geldiği kadar silâhlanan köylüler ilçe merkezine yöneldiler. Ama o sırada tarafsız kalma direktifi verildi.

Terpeşev tutuklandı. Cezaevinde birbuçuk yıl kadar kaldı. Mahpusluk çilesi böylece başladı. 1925 nisan suikastından sonra tekrar tutuklandı. Yargılanıp ölüm cezasına çarptırıldıysa da, hüküm yerine getirilmedi. Başladı 'yatma' ya. Bulgarca'da hapis cezasını çekene 'cezaevinde yatıyor' denir. (Rusçada her nedense 'oturuyor' de-

niyor!) Onbir - oniki yıl, yat babam yat, takvim eskit eskitebildiğin kadar!

Bize acayip görünen soyadını söz konusu ettiğimiz oluyordu. O zaman Tırpeşev (*) diye söyleniyordu.

«Dobri Amca, bu ad hangi sözcükten geliyor, kökeni nedir?»

«Dayanmak sözcüğünden, çocuklar. Soyumuz böyledir bizim. Dayanıyoruz işte, kimseye boyun eğmiyoruz. Dayanıklı, sabırlı ve karnında kırk bahar yatan köylüyüz. Köy ağaları dövdüler, Dokuz Haziran darbecileri vurdular, faşistlerin sillesini yedik, sekterler de saldırdılar bize, ama dize getiremediler. Her zaman partinin, Blagoev ve Dimitrov'un yanında yer aldık. Bizi kimse yerimizden kıpırdatamaz.»

Uzun hapis cezalarını, içerdeki koşullara katlanarak, kendilerini zorunlu hareketsizliğe terk ederek yata yata bitiren kimseler var. Terpeşev bu tip mahpuslardan çok ayrılmıştı. Hayatının yarısını zindanda geçirmişti. Ama tek bu gün savaşçı olmaktan çıkmamış, her zaman başeğmez ve asi olmuş, salt kabulienilmesi kaçınılmaz olan şeylere katlanmış, iradeyi ve runu sınırlayan herşeyi silkip atmıştı. Günlerce, aylarca hücre cezası çekmiş, daha nice kıyıcı işkencelere dayanmış, dayakla hurdahaş edilmiş, cezaevinden cezaevine itile kakıla aktarılırken karpe bir kurşunun kulağının dibinde vızıldaması karşısında da kılını kıpırdatmamıştı. Hiçbir zaman eğilmemiş, iyimserliğinin zerresini bile yitirmemişti

Aynı söylediğimiz gibi, Terpeşev değişik çev-

(*) Търпя : Dayanmak, sabretmek. (Çevirenin notu).

re ve yaşlardan insanlar üzerinde büyüleyici bir etki yapıyordu. Eski siyasiler anlatıyorlardı: Olağan hükümlülerle ortaklaşa birşeyler yapmak gerektiğinde şu veya bu uyuşmazlık yüzünden bir engel çıkarsa, hemen Dobri Amca öne çıkıverirmiş. Olağan hükümlülerle öyle yakınlaşır, sözle sıcaklığıyla öyle büyülmüş ki onları bir dediğini iki etmezlermiş. Pleven cezaevi avlusunda benim de gördüğüm olaylar. Terpeşev'in bu niteliğini daha belirgin bir biçimde ortaya koydu. Savcılar genellikle kibirli ve insanı aşağısayan, mahpusa âdeta devinen bir eşya gözüyle bakan soğuk yaratıklardı. Bölge savcısıyla cezalı Terpeşev arasında özel ilişkiler kurulmuştu. Cezaevinin öteki bölümlerinde bu savcının nasıl davrandığını bilmiyorum, ama siyasiler bölümüne geldi mi -hep avluda volta attığımız sırada gelirdi-, şöyle bir durum oluşurdu: Siyasiler avlunun ortasında halka olurlardı; iki yanda da, savcı ile Dobri Amca birbirinden üç-dört metre uzaklıkta, dikilirlerdi. Aralarında hararetli bir konuşma başlardı. Savcı hafifçe gülümser, Dobri Amcaya karşı yumuşak davranırdı. Dobri Amca da yarı gülümsemeyle, gözlerini kırparak, kendine özgü dostça ve uyarıcı tavrıyla konuşurdu. Ama her defasında mahpus, deyim uygunsa eğer, üst olur, savcı da saygıyla davranan ast durumunda kalırdı.

Cezaevinde ağır bir hayat yaşadı. Yalnız gardiyanlar değil, sol sekterler de ona eziyet ettiler. Terpeşev onlardan darbe üstüne darbe yedi. Dar sosyalistlerin canlı temsilcisi, yanılığın simgesi olduğu için, tüm grupçuluk hıncı onun üstüne çullanıyordu. Her çeşit işlevden uzaklaş-

tırıldı, sert eleştirilere hedef oldu, yerildi. Manevi acıları hapisteki fiziksel eziyetlerden daha az değildi.

«Onların etkisi altında kalmadım! Teslim olmadım!» diyordu Dobri Amca. «Kolarov'la Dimitrov'un oportünist olduklarını nasıl kabul edebildim? Onlar ki, partinin şanı, kıvancıydılar. Parti Eylül Ayaklanmasından ayrı düşünülemezdi; hem ayaklanmayı da onlar yönetmemişler miydi? Ben bildiğimden şaşmadım. Dimitrov'la Kolarov'un izinden gitmek, doğru yoldan yürümek demekti. Herşeye dayandım.»

Anlamalı olan, onun yalnız soyadı, yalnız Terpeşev değildi.

Öz adı Dobri (*) de karakterine uygundu. Dobri Amca iyi adamdı. Hem fazlasıyla iyiydi. Kolayca kanar, bazen de kandırılırdı. Bu erdemi veya zayıflığını sonradan bazıları kötüye kullandılar. 1944 haziranında Bagryanov'un oltasına kendisi tutuldu ve politik saflık gösterdi. O kadar ki, Georgi Dimitrov'un işe karışması gerekti.

Dobri Amca cezaevlerinde yata dursun, Lü-bimets köyünde bir kadın, üç oğluyla birlikte, gözleri yolda bekliyor da bekliyordu. Mariya Terpeşeva, Dobri'ye derin bir sevgiyle bağlıydı. Tüm güçlüklerle karşın, ömür boyu sönmeyen sevgilerdendi onunki. Bağı yanık kadın yoksulluk içinde yaşayarak, oğullarını yetiştirip büyüttü. Damdaki şahinini de düşünüyor, zaman zaman birkaç leva, yiyecek falan göndermeye çalışıyordu. Yıl da bir, yol parasını denkleştirip, cezaevine, görüşmeye gidiyordu.

(*) Dobir : İyi, insafli. (Çevirenin notu).

Dobri Amca da karısını sever, ondan sevecenlikle söz ederdi.

Karısından bahsederken «Mariya Nine» derdi. Ama bu iki sözcükte öylesine çok sevgi gizleniyordu ki, bu sevginin canlılık ve sürekliliğine şaşmamak elde değildi. Dobri Amca altmışına merdiven dayamıştı. Ayrılıkları çok az aralarla yirmi yıldır sürüyordu. Bu süre, bir duygunun sönmesine yeter de artardı. Ama onların sevdası bir orman pınarı gibi taptazeydi.

«Vefalı avraaat!» diyordu seslileri uzata uzata. «Unutmuyor beniii... Aaaşk! Anlıyor musunuz çocuklar!» -Kurnazca göz kırpyordu- «İyi avrattır o. Bekler durur beni. Ömür boyu bekler kadıncağızım...»

1937'de salıverilme sırası gelmiş Dobri Amcanın. Bunu da kendine özgü bir anlatışı vardı :

«Nineciğin yanında oturdum biraz...» - Yine şakayla gülümsüyordu.- «Ama rahat bırakırlar mı hiç... Çağırdılar bir gün, 'Göreve başlıyorsun. ama bundan önce Moskova'ya gideceksin!' dediler. Az yatmadık değil mi ya! Hem biraz öğrenim için, sizin anlıyacağınız. Düştük yollara Paris üzerinden, ver elini Moskova! Dobri Amcanızı o zaman bir görseydiniz! Ayaklarım yere değmiyor, dünyalar benim. Orda Georgi Dimitrov ve Anton İvanov'la görüştüm.»

Artık Komintern Genel Sekreteri, şanlı Leipzig kahramanı, Partinin herkesçe tanınan önderi olan Georgi Dimitrov'la görüşmesini çok büyük bir hoşnutluk ve heyecanla anlatıyordu.

«Ne büyük bir sevgiyle karşıladı beni, bilseniz... Kucakladı, bağrına bastı, öptü, öptü... Ben de duygulandım. Ona bakmaya doyamıyordum.

Üstüne yok! Tam parti önderi!»

Dimitrov, Dobri Amcadan cezaevindeki yaşam, sol sekterler, ayrı ayrı arkadaşlar, sağlık durumları, yaşayışları konusunda ayrıntılı bilgi istemiş...

«Ben anlattım, o dinledi. Hem dinliyor, hem piposunu tütürüyordu. Öyleydi âdeti. Sonra kendisi konuşmaya başladı. Yedinci Kongreden, kararlardan, Kominternin ve partimizin yeni yolundan, bu yolun anlamından, neler yapılması gerektiğinden uzun uzun söz etti...»

Dobri Amca, sözünün arkasını getirmeden susuveriyordu. Sanki ötesini söylememek gerektiğini anırtıyordu.

Bu olayı defalarca anlattı. Kıvanıyordu onunla. Bu görüşme yaşamının doruğuydu. Çilelerine karşılık büyük bir manevi ödüldü. Ve bambaşka bir şeyin başlangıcıydı...

Özgürlüğün ilk haftasında bu olayı yine anımsadım. Dobri Amca artık büyük devlet adamı olmuştu. Bir gün, bir söylev verdi. Georgi Dimitrov'u anma sırası gelince, âdeta ana - baba sevecenliğiyle «Geliver, anasının kuzusu, gel artık!» demekten kendini alamadı.

Terpeşev, Moskova'dan dönünce yine savaşıma girişti. Bu konuda asla ikircimi yoktu, kendine ve davasına sadıktı. Parti yönetim kurulunda yer aldı. Bir ara sekreterliğe yükseldi. Parti safalarının güçlendirilmesi, Yeni Dimitrofçu hattın uygulanması için yorulmak bilmeden çalışıyordu. Ama gizli eylem yine meydana çıkarıldı. Bir diğer eski savaşçıyla, İvan Petrov'la birlikte tutuklanıp yargılandı ve tekrar hapse atıldı. O gün bu gün cezaevindeydi.

Ama tutuklanmanın nedenleri, yığınlar arasında çalışmasını çok iyi beceren eski parti militanının gizli eylem yürütme konusunda bir yere kadar beceriksizliğini ortaya çıkardı. Anladığıma göre, bu beceriksizliği tutuklanmaya yol açan nedenlerden biriydi. Bundan ötürü özel bir karar alınmış ve «gizli eylem yürütme yeteneğinden yoksun» diye bir nitelemeyle sicillenmişti.

Dobri Terpeşev'in cezaevine gelişi kolektifle yeni bir hava yarattı. O yalnız kolektifin başına geçmekle kalmıyor, dayanışma sağlıyor, takışma ve uyuşmazlıkları gideriyor, kolektife can katıyordu. Büyük bir parti stajı olan kırk yaşlarındaki Stoyan Karaibram, belki bunun için bir gün benimle konuşmasında hayranlığını gizleyemedi:

«Ben şimdiye kadar böyle büyük yoldaşa rastlamadım!» dedi (*).

İşte 1941 sonunda Dobri Terpeşev'i böyle gör-

(*) O zaman Stoyan Amca dediğimiz bu arkadaştan söz açılmışken, hemen söyleyeyim: Nice yıl sonra Plovdiv'e törensel bir toplantıda bir rapor okumağa gönderilmiştim. Toplantı başkanlık kurulunda (prezidyum), yanımda, iriyarı, babacan bir general oturuyordu. Tanışmıyor gibiydik.

Raporum bitti, toplantı kapandı. Başkanlık kurulundan birkaç arkadaşla birlikte Parti İl Komitesine doğru yollandık. General de aramızdaydı. Yürürken, arkamdan, dostlarımin seslendiği isimle birisinin beni çağırdığını duydum. Döndüm. Tanıdık görmedim. «Bana öyle geldi,» diye geçirdim. Birkaç adım sonra yine duydum adımı. Döndüm ama dönmemle de kendimi generalin kucığında bulmam bir oldu.

«Demek sensin ha!» dedi ve bağına bastı beni.

«Adını duyunca,» dedi, «o olmalı, diye düşündüm. Ama çok değişmişsin, emin değildim.»

Böylece onbeş yıl sonra, artık general Stoyan Stoyanov olan Stoyan Amca'yı gene görmek kısmet oldu.

düm. Biz genç siyasiler için Dobri Amca bir örnekti. Birçok defa kendi kendime şöyle dedğim oldu :

«İşte böyle olmalısın! Devrimci böyle olmalı!»

O içten bağlılığı, özverisi, dayanıklılığı, kitle adamı olarak o ustalık ve becerikliliği, kalplerimizi ısıtan o duyarlılığı ne kadar da çekiciydi!

Kolektifteki politik eğitim çalışmalarının aktif bir okutmanı da oldu.

Bize bir dizi BKP tarihi dersi «okudu» (bu sözcüğü tırnak içine alıyorum, çünkü bir tek yazılı satıra bakmadan herşeyi ezberden konuşuyordu). Cezaevinin güney yanındaki bizim koğuşa sessizce toplanıyor ve kapıya bir de nöbetçi koyuyorduk. Dobri Terpeşev üniversite dersliğindeymiş gibi doğruluyor ve söze başlıyordu. Buzluca'dan, 1903 yılından bir tutturdu mu, Ekim ve Lenin'den, Vladaya Ayaklanması ve Eylül'den geçerek günümüze ulaşıyordu.

Yalnız 1906'ya kadarki dönemi kapsayan «Katkı» yı (*) saymazsak, partinin yazılı tarihi yoktu. Dobri Amca partinin canlı tarihiydi. Çoğu olaylara kendisi de katılmıştı. Tarihsel olayları, kendi izlenimleriyle renklendirerek, canlı, ilginç bir biçimde anlatıyordu. Sık sık konferans tonundan ayrılarak, değindiği neşeli bir olayla koğuşta değişik bir hava estiriyor, ya da heyecana ve öfkeye kapılıyordu. Özellikle sol sekterlere takılıyor, onların serüvencilik ve palavracılığından, sırf çıkış olsun diye giriştikleri aksiyonlardan ve öncüyü yığınlardan ayırmalarından, büyük poli-

(*) Dimitir Blagoev'in temel yapıtı. (Çevirenin notu).

tik yanılığlarından, özellikle de dar sosyalistliğe karşı yanlış tutumlarından alabildiğine tutkuyla söz ediyordu. Onu kulak kesilerek dinliyor, sorular yağdırıyorduk. Bir yanıtını gayet iyi anımsıyorum.

«Eğer Lukanov karşıt parolayı göndermeseydi, ne olurdu?» diye sordu genç bir arkadaş. «Herhalde ayaklanma heryeri kaplayacak ve utkuya ulaşacaktı. Bulgaristan işçi - köylü cumhuriyeti olacaktı değil mi?..»

«Biliyor musun, delikanlı, bunu nasıl yanıtlayacağım?» diye usuldan alaya aldı onu okutmanımız kahkahalar arasında. «Ya sen ne olurdun, eğer ninenin... şeyleri olsaydı?»

Ve daha da yükselen kahkahalar arasında ekledi :

«Tarih 'eğer' le açıklanamaz.»

Yanıtı rasgele değildi. Dobri Amca, olayları değerlendirmede klişeciliğe meydan verilmemesi konusunda gayet titizdi. Görünüşü açıklamak için bu soruyu fırsat bildi. Politik olguları Lenin'ci yöntemle, akıllıca, somut biçimde, sınıfsal mevziden çözümlemek, duruma göre esneklik göstermek, ustaca manevra yapmak gerektiğini belirtti.

Verdiği derslerin stenoyla yazılmasını çok istiyordu. İki kişinin -benim ve bir de başka gencin- az buçuk stenografi bildiğimiz anlaşıldı. Dobri Amca bizi yanına çağırdı ve dedi ki :

«Bu işi üstünüze alıyor musunuz?»

Üstümüze almaya aldık ama, işi yapmadık. Buna bugüne bugün hayıflanıyorum. Bilmem, belki acemilik ettik, işi bölüşmeyi kararlaştırdık. Ben steno yazacaktım, öteki de deşifre edecekti.

Düzenli olarak çalışıyordum. Sonuna dek herşeyi yazdım. Meğer öteki delikanlı bir şey yapmamış. Benim ordan ayrılmam gerektiğinde, stenografi notlarını ona bıraktım. Öylece de, deşifre edilmeden kalmış. Belki stenografiyi iyi bilmiyordu... Kısacası, yazık oldu!

Terpeşev, «Kapital», Marks'ın bu koca yapıtı üstüne de ders veriyordu. Ben de dinledim. Kapital'i önceleri de karıştırdığım olmuştu. Ama kafayla duvar yıkmak gibi bir şeydi! Marks, temel yapıtını öyle ağır bir teorik uslûpla yazmıştı ki, benim liseli kafam henüz onu kavrama kertesine erişmemişti. Dersler Dobri Amcanın kuzey kanattaki koğuşunda yapılıyordu. Onbeş kişi ranzalara oturuyorduk. Kendisi köşede bağdaş kuruyordu. Kapiya nöbetçi koyuyorduk. Her saha birer - ikişer saat ders veriyordu bize. Terpeşev, cezaevlerinde benimsenen stile uyardı: Kaptan bir parça okur, sonra onu yorumlardı. Bütün klasikleri, ayrıca «Kısa Tarih» i bu yöntemle öğreniyorduk. Sonradan kimileri bu usulü eleştiriyordu. Ama bence bu akılcı bu yöntemdi. Klasik önce orijinalden okunuyor, sonra açıklama yapılıyordu. Dobri Amcanın materyali bildiği izlenimi vardı bende. Kapital'in diyalektiğini kavramıştı ve onu yorumluyordu. Eh, her zaman pek kusursuz değildi, ama daha ince deyimleri var-sın profesörler arasınılardı!

Aradan iki - üç yıl geçecek, Nikola Petkov muhalefетinin Zeleno Zname (Yeşil Bayrak) gazetesi artık bakan olan Terpeşev'i, bizim Dobri Amcamızı karalamak için iğrenç ve alçakça bir kampanyaya girişecekti. Ona az çamur atmadılar. Öncelikle okuldan geçmemiş olması, akılla-

rınca köylüye yaraşır diplomasızlığı üzerinde kalpazanlık yapıyor, onu görgüsüzlük ve bilgisizlikle suçluyorlardı. Zeleno Zname'de bu alçakça aşağısamarları okuyor ve şöyle geçiriyordum: «Hey gidi okumuş kalemşorlar, 'Öğrenimsiz' Terpeşev koğuştaki eski üniversitelilere Kapital'i okuturken siz de orda bulunsaydınız ve size sorular sorsaydı, kendi bilgisizliğinizden kim bilir ne denli utanırdınız!» Gerçi, Dobri Amcanın zayıf yanları vardı, ama bunlar muhalefetin çamur attığı konuda ve yönde değildi.

Niyetlerinde namuslu, eylemlerinde yürekli olan Dobri Amca, gelişen olaylar karşısında çoğu kez doğru yönelimi bulurdu. Bu onun keskin politik sezgisinin tanıtıydı. Dokuz Haziranda olsun, sol sekterlik döneminde olsun, doğru yönü seçmesini bilmiş, ilgili yönetimlerin yanılıklarına karşın, doğru tutum takınabilmiş, bundan şaşmamıştı. Ondokuz Mayıs'ta da doğru yolu bulmuştu. Daha sonra 1940'ta da böyle olmuştu. O zaman Terpeşev cezaevinden yazdığı mektupta, artık başlıca düşmanın Alman faşizmi olduğu, artık «bir numaralı düşman» sloganının değiştirilmesi gerektiği tezini savundu. Terpeşev, Hitler Almanyası'ndan gelen tehlikenin artık başlıca tehlike olduğunu ve bütün güçlerin o yöne yöneltilmesi gerektiğini kanıtladı. Ama çok geçmedi ve 1940 eylül - ekim aylarında «H. yoldaşa mektup» çıktı. Bu mektupta Terpeşev'in kanıtları reddediliyor, yine bilinen görüş, İngiliz - Fransız emperyalizminin başlıca savaş kundakçısı olmakta devam ettiği görüşü savunuluyordu.

Terpeşev'in mektubunu göremedim, ama muhalefetin yanıtlama yazılarından bu mektup hak-

kında bir fikir edinebiliriz.

İlk yazıda özetle şunları okuyoruz :

«Sence şu anda Bulgaristan için başlıca tehlike Alman tehlikesiymiş... Sen SSCB ile Roma - Berlin ekseninin en yakın gelecekte Balkanlarda kaçınılmaz olarak çatışacakları kehanetinde bulunuyorsun...»

İkinci yazıda şöyle deniliyor :

«... sen eski taktiğe, yukardan ve aşağıdan geniş halk cephesi taktiğine dönülmesini salık veriyorsun. Sen tüm 'Alman karşıtları'yle eylem-birliği ve tekcephe kurulmasını istiyorsun vb. vb....»

Yıllar geçecek ve SSCB'ne karşı hazırlanan saldırıyı haber veren nice mert istihbaratçının ünü yayılacaktı. Burada, Bulgaristan'daysa, partinin ileri gelen eylemcilerinden bir mahpus, bunu yalnız haber vermekle kalmıyor, hayrete değer bir yüreklilikle uyarıyor, tehlike çanları çalıyordu.

Ama 22 haziran 1941 günü gelip çattı. Morali epey yükseldi. Ama... bununla birlikte bazı yanlış eylemlere ve olmayacak bazı yargılara kapıldı. Örneğin, şunu anımsıyorum: 1941 aralığında bir gün, avluda beraberce geziniyorduk. Ona dışardaki durumu anlatıyordum. Hemen şu yargıya vardı :

«Şûralar kurulmalı! Şimdi ileri sürülecek slogan budur : Her yerde şûralar kurulacak!» Ve bir el sallayarak ekledi: «Orda arkadaşlar bu işleri anlamıyorlar.»

Politikanın acemisiydim, ama şûraların yığınların devrimsel atılımı sırasında kurulduğunu artık biliyordum. Eylül - aralık 1941'de böyle

bir atılım ve yükseliş yoktu. Tersine, büzülme, çekilme, korku, yalnızlığa gömülme bile vardı. Bu benim için gün gibi açıktı. Giderek, Rems'in gençler üzerinde hem düşüncel, hem örgütsel etkisinin en büyük olduğu ve eskiden en çok insanı sokağa çıkarabildiğimiz fabrikalarda bile, eylülde artık tüm remsist'lere de tamamen güvenmemiz zordu.

Rila fabrikasının RMS sorumlusuyla, örgüt çalışmaları için vaktini ve gücünü esirgemeyen, hemen hemen bütün gençler arasında birlik sağlamayı başaran o yaman kızla söyleşilerimizi anımsıyorum. Adı Todorka'ydı. Çok defa yakınıyordu: «İşler değişti âdeta. Onları aksiyona çağırıyorum, çekiniyorlar. Fabrikanın içinde fazla gözükmek artık tehlikeli...»

«Şimdi o işyerinde şûrayı nasıl kurabiliriz ki?!» diye geçirdim...

Koşulları gerçekçi açıdan çözümlemenin yerini, yalın bir klişecilik almıştı. Tarihin incecikten alayı burda da kendini gösteriyordu: Klişeciliğin, basmakalıpçılığın en amansız düşmanı, şimdi onun sözcüsü olmuştu.

Ama Dobri Amcayla daha da görüşecegiz.

III «GÖNDERME»

Pleven'de uzun süre kalmadım. 1941 aralığının sonuna doğru, bir gün gardiyan beni çağırıp, ertesi günü «gönderme » olarak Sofya Merkez Cezaevine gideceğimi bildirdi.

Cezaevi dilince «gönderme» gitmek, cezalı-

nın geçici olarak bir başka cezaevine aktarılması, ama yine eski yerinde kayıtlı kalması anlamına geliyordu. Beni neden ötürü «gönderme» olarak Sofya Merkez Cezaevine aktardıklarını anlayamadım.

Hemen gidip arkadaşlara haber verdim.

Korkulu bir rüzgâr dolaştı koğuştaki. Kolektif allak bullak oldu, kardeşçe bir endişeye düştüler.

«Acaba seni polis mi istetiyor?»

Tahminler, öğütler...

«Dayanıklı ol. Korkma!»

Özellikle Dobri Amca çok yakınlık gösterdi. Avluda gezindiğimiz sırada elini omuzuma attı bir ara :

«Metin ol, oğlum!» dedi. «Göster onlara siyasi mahkûm nasıl davranırmış.»

Her olasılığa karşı neler yapabileceğime dair bana ayrıntılı öğütler verdi.

Ertesi günü, vedalaşırken de, ilkin o kucaklayıp öptü beni. Yüreklendirici sözler söyledi. Arkadaşların hepsiyle vedalaştık.

Aynı akşam Sofya Merkez Cezaevine ulaştım. Beni polis cehenneminin beklemediğini hemen anladım. Gene tutuklanmış olan Stoyan'ın davasına tanık olarak çağırılmışım. Ama bunu sonra anlatacağım.

Şimdi «gönderme» olarak vardığım Sofya Merkez Cezaevindeki günlerimden söz edeceğim. Bu biçimde getirilenlere özel bir hücre ayrılmıştı. Sekizinci bölümde sol yandaki ilk hücreydi bu. Köşede olduğu için hemen hemen üçgen biçimindeydi. Büküntüler fazla olduğundan

beş - altı duvarı ve bunların en genişinde bir tek penceresi vardı.

Kapı üstüme kilitlenince, kendimi ilginç bir çevrede buldum. İçerde beş âdi suçlu vardı. Çeşitli cezaevlerinden benim gibi «gönderme» getirilmişlerdi. Çok geçmeden, gerçek bir cürümler dünyasına düştüğümü anlayacaktım!

Beni küçümseyen bir merakla karşıladılar. Ama siyasi olduğumu, bir tipten olmadığımızı anlayınca, biraz nezaketle saman yatakların üzerinde yer açtılar. Üç - dört gün beraber yaşadık. Bütün gün kâğıt oynuyor, birbirlerine en kabaca küfürler ediyor, açık saçık konuşuyorlardı. Ama yine de ölçülü olmaya çalışıyorlardı. İçerde bir siyasinin bulunması onları biraz dizginliyordu.

Böylece kendilerini tanıdım. Sizlere de tanıtmaya değer. İnsan her zaman böyle çevreye düşmez. Elbette, «Alevli şoför» lâkaplı genç, aralarında en ilginç tipti. Hemşeriydik. Sofya'nın aynı semtinden, hemen hemen aynı mahallesinden dik. Ana - babasının ailesi Aleko'da ya da ona komşu bir sokakta, köprüye yakın bir yerde oturuyormuş. Orada daha varlıklı aileler otururdu. Onunki de öyleymiş. Ama kendisi eşkiya olup çıkmış. Yirmisekiz - otuz yaşlarındaydı. Sarı saçlı, yüz çizgileri düzgün, tuttuğunu koparan, enerjik, taşkın, boylu boslu ve yakışıklı bir adamdı. Ama küçük yaşta hırsızlığa başlamıştı. Sabıkası çoktu. Son kez hapisten çıktığında, bir firmada kamyon şoförü olarak iş bulmuştu. Derken, bir gün değerli bir mal yüklemiş, sürmüş kamyonu. Ama dağdan geçerken, yolun bir yerinde, çakmış kibriti kamyona ve ateşler içinde kalan taşıt uçuruma yuvarlanmış. Kendisi de yaptığı alışveri-

şin parasını harcamak için ipi kırmış. Sonra yakalamışlar elbette, yargılayıp ceza vermişler ve yine içeri tıkmışlar. İşte o zamandan beri «Alevli şoför» adıyla ün salmış. İliklerine kadar soysuzlaşmıştı. Tam bir düşkünlük içindeydi. Öz anasını bile sömürüyordu. Kadın görüşmeye geliyor, yola gelmesi için ağlayarak yalvarıp yakarıyordu. O ise tam bir utanmazlık ve yüzsüzlükle anasına yalan söylüyor, onu soyuyordu. İçinde yemek getirdiği kapları bile aşırıp satıyordu. Sonra da «gerisin geriye yolladım, ama nöbetçiler vermemiş olsa gerek» diye kadını aldatıyordu.

Ayıplıyorduk onu :

«Utanmıyor musun? Anandan çalıyorsun! Biraz insafli olsana!»

Ama sözlerimiz boşa gidiyordu. Tencereyi kaptığı gibi, götürüp tezelden okutuyor, sonra elleri ve gözleriyle bir işaret yapıyordu: «O cada-lozu gene atlattım!..»

Büyük kumarcıydı. Kumara düşkünlüğü, öteki edepsizlikleriyle beraber onu böylesi ahlâksızlığa itiyordu. Bu düşkünlüğü, özellikle yılbaşı gecesi yaptığı çok sert bir çıkışta kendini gösterdi ve az kalsın birinin canına kıyıyordu. Ama acele etmiyelim.

Bak, G-v başka tiptendi. Bir ortağıyla birlikte kalp para basmıştı Kalpazan olsa da, güçlü bir kişiliği, tepeden bakan bir yaradılışı vardı. Kırk yaşlarındaydı. Görünüşü kusursuz, konuşmaları ciddi, davranış ve hareketleri ölçülüydü. Özgün bir zekâya, insanlara hükmetme, dediğini dayatma gücüne sahipti. Daha da öteye, görevli personele bile söz geçiriyordu. Görevliler ona karşı saygılı ve çekingen davranıyorlardı. Bu yalnız onları

kazanmışlığını değil, karakterinin gücünü gösteriyordu. Âdi suçlular arasında güçlü yaradılıştaki kimseler bulunduğunu başka defa da saptadığım oldu. Demem o ki, bu adam ortağıyla birlikte bir - iki milyon sahte banknot (çok para!) basmış, ama sonra ele geçmişti. Lâkin görünüşe bakılırsa, banknotların tümünden yoksun edilmiş değildir. Para sahibi olduğu seziliyordu ve gardiyanlar da bunun ayrımindaydılar.

Ortağı ağırbaşlı bir memuru andıran şişman, yavaş, suskun bir beydi.

Dördüncü cezalı en olağan bir hırsızdı. «Bore» (*) diye çağırıyorlardı. Yüzünün esmerliği çingene kökenini dışa vuruyordu. Yaşı otuza yakın, ufak tefek, yusyuvarlak bir adamdı. O da hemşerimdi. Sofya'lı, Reduta'nın arkasında, Çar Boris mahallesindendi. Hep aynı semttendik. Beşlikçi'nin (hapisane argosuna göre öte-beri hırsız, cepçi) biriydi. Başka sefer de içeri düşmüştü.

Üç yıl sonra gülünç bir olay karşılaştırdı bizi. 9 Eylül 1944'ten sonraki ilk günlerdeydi. Birkaç gün önce cezaevinden çıkmıştım. Parti Merkez Komitesinde bulunuyordum. Merkez Komitesi Vrabça sokağı No 10'da (şimdi, Yanko Zabunov sokağı) o zamana kadar Alman - Bulgar Ticaret Odasının tuttuğu yapıya yerleşmişti. Cümle kapısından içeri girince, önümde kimi dersiniz, bizim Bore'yi görmiyeyim mi?

«Ne yapıyorsun burda be?»

«Merkezi komitenin şüferiyim yavuu!» dedi. Baktım baktım, inanasım gelmedi.

(*) Adı Boris. (Çevirenin notu.)

«Ama nasıl çıktın sen, cezan büyüktü ya hani?»

«Eh, dokuz eylülde kodesin kapısını kırdılar ya!»

Tam da öyle olmuştu. Sofya Merkez Cezaevinden, siyasilerle birlikte, halkın savaşıyla hiç ilişkisi olmayan her türlü suçlular, caniler de çıkmıştı.

Diyeceğim, devrimin ilk günlerinde Merkez Komitesinin şoförlüğünü... Bore yapıyordu. Kendisini siyasi, anti-faşist savaşçı ve faşizmin kurbanı olarak tanıtmıştı. Onu kimin göreve aldığını anlayamadım, ama adam direksiyonu eline geçirmişti.

Yukarı çıktım -Merkez Komitesi üçüncü kat-taydı- ve hapisaneden tanıdığım bir arkadaşaya dedim ki :

«Şoförlüğe kimi atadığınızı biliyor musun?»
Ve herşeyi anlattım.

Beyninden vurulmuşa döndü...

Beşinci cezalı Gorna Cumaya cezaevindendi. Adam öldürmekten yatıyordu. Ötekilerin yanında ezilip büzülen silik bir adamdı. Ama barbut zarlarnı eline alınca, gözleri faltaşı gibi açılıverirdi. Ve işte bu adam kumarın kurbanı oluyordu.

31 aralık 1941 akşamı, yani yılbaşı, beni bu hücrede buldu. Yeni yılı burada karşılamak zorundaydım. Başka gecelerden ayrımlı olarak, ışıklar sönmedi. Akşam yemeğine bir de tatlı eklenmişti. Bundan sonra «tezgâh» kuruldu. Önce usuldan ufak tefek başladı. Zaten öne sürecekt fazla birşeyleri de yoktu. Ama hırs yavaş yavaş alevleniyor, gerginlik artıyordu. Ellerindeki sa-

yılı para tükenmeye başladı. Hele «Alevli şoför» ün hiç de şansı yoktu. Sıfırı tüketince gömleğini çıkardı. Sonra pantolona geldi sıra. Ötekiler de eşyalarını ortaya koymaya başladılar. Herşey o Gorna Cumayadan gelende toplanıyordu. Şansı açıktı işte. Önce paralarını aldı, sonra önüne bir yığın eşya yığıldı. «Alevli şoför» ün hemen hemen herşeyi bitti, oyuna devam edecek birşeyi kalmadı. Oysa yılbaşına bir saat daha vardı. Ötekilere avuç açmaya başladı. Bulamayınca, bana sokuldu. Ben hücrenin aydınlık köşesinde duruyor, hem onlara bakıyor ,hem hır çıktıkça uzlaştırmaya çalışıyordum.

«Ver bana beş leva, çok rica ederim,» diye yalvarmaya başladı. «Yalnız beş leva, yarın ödeyeceğim!»

«Vermiyeceğim, yarın veririm, ama şimdi yok.» Ve oldukça sert kestirip attım: «Sana kumar için para vermem!»

Ama bu sertlik sökmedi. Burda ahlâk geçerli değildi. Ellerini kavuşturup, dua eder gibi bana doğru uzattı :

«Üç leva, yalnız üç leva, n'olursun. Yarın geri vereceğim.»

Ona para vermemeyi kararlaştırmıştım. Tanık olduğum görüntü çok iğrenç ve pisti. Bunu bir de ben kızıştırmak istemezdim. Ama hırs ve öfke ona rahat vermiyordu. Eğer G-v'un parası olsaydı, herhalde vermiyecekti, ona haddini bildirecekti. Ben bildiremedim.

Birden ayaklarıma kapandı, öpmeye başladı. Kendimde onu itip yatıştıracak gücü bulamadım. Halinden tiksinererek, cebimden bir - iki leva çıkartıp verdim.

Kumarcılara doğru uçu. Daha da büyük bir hırsıla oyuna atıldı, ama yine ütöldü, benim paramla da çok dayanamadı. Saat on ikiye kadar herşey yine Gorna Cumaya'ının eline geçti. O da, saat oniki olunca üttüğü kadarla yetinerek artık oynamayacağını söyledi. Biraz para ve epey eşya kazanmıştı. Yeterdi o kadar. Hem yarın sabah erkenden kaldırıp, Gorna Cuma'ya geri götüreceklerdi. Oyunu sürdürmesi için yalvardılar. Kör olası şansın kendilerine de güleceğini, eşyalardan bazılarını olsun geri alabileceklerini umuyorlardı. Ama adamın inadı tuttu, oynamak istemedi. Tartakladılar onu. Ağız dolaşı aldı yürüdü. Birbirlerine girdiler. Ama herif bir türlü kabul etmiyordu. Bunun üzerine «Alevli şoför» ün gözleri dönüverdi. İki kişi birden adamı kısı kıvrak yakalayıp, gırtlığına sarıldılar. Şoförün elinde neredense bir kama parladı ve ucunu herifin göğsüne dayadı. Adamı yıldırma istediklerini ve daha çok gözdağı vermeye çalıştıklarını anlıyordum. Ama kamayı göğsüne dehleyivermeleri de bir an işiydi. G-v'le meram anlatmaya çalıştık. Boşuna. Kama bu sefer adamın gırtlığına dayanmıştı. Bu arada yıldırıcı sözlerin de arası kesilmiyordu. Herif sahiden korkmuş olacak ki, razı oldu. Yine oturdular. «Alevli şoför» elinde kalan son eşyayı, battaniyeyi ortaya koydu. Çok geçmeden onu da yitirdi. Derken ışıklar söndü.

Yılbaşı gecesi bitti.

Sabahleyin erkenden Gorna Cuma'lı bagajını topladı, ganimetleri de aldı. Ama hepsini götürmedi. Eşyanın bir bölümünü geri verdi. Şoför'ün battaniyesi, Bore'nin pantolunu ve daha

bazı şeyler bunlar arasındaydı. Akşamki kavganın etkisi geçmişti. Yalnız iyi bir izlenim kaldı. «Bak, insafliyımış, eşyamızı geri verdi,» dediler. İnsaniyet işte. Gösterivermişti kendini. Umulmaz ama, işte tam karşıtında, bir katilde bile vardı demek. Ne kadar da göreceli şeydi şu insaniyet...

Yeni yıla girdik.

Ama benim hiç de kutlama düşünecek halim yoktu. Dün yine çok korkunç bir şey olmuş, Poduyane davalarından birinin hükümleri okunmuş ve Stoyan ölüm cezasına çarptırılmıştı. Botuşev'in idamı üzerinden henüz bir ay geçmişti ki, ölüm bu sefer Stoyan'ın tepesine çöktü. İkisi de bir evdendi. Sanki biri bu aileden hınçla öç alıyordu! Bir İngiliz masalına göre, Tanrı, acıyı insana yüklemiş. Çünkü yalnız insan katlanabilirmiş acının tümüne. Öteki bütün varlıklar acının ağırlığı altında yıkılıp gidermiş. Botuşev'in ailesi bu masalı doğrulamak için yaşıyordu.

İki - üç gün sonra beni alıp geri götürdüler.

IV

İNSANIN İÇ GÜZELLİĞİ KONUSU

veya

GEORGİ AVRAMOV'A İLİŞKİN DÜŞÜNCELER

Büyük halk kahramanlarından birini, Georgi Avramov'u güçlü ve etkili biçimde anlatabilmek için üstün yetenekli bir kalemim olsun isterdim. Georgi Avramov'un yaşamında ve ölümünde yalnız kahramanlık değil, aynı zamanda büyük bir mutsuzluk vardı. Zayıf kalem, ne de ol-

sa, insanları daha belrgin ve daha çok yönüyle göründükleri kahramanlık dolu dinamik olaylar içinde daha iyi betimler. Ben Georgi Avramov'u başka koşullarda, yaşamın bambaşka bir kesitinde, koğuştta, zorunlu bir pasiflik içinde gözlemledim. Çok az girişimlerine ve bazı belirtilere dayanarak kişiyi kavrayıp anlatmak zordur. Ama bu tek tek belirtiler de, ender rastlanan bir kişiliğin, dikenli bir yoldan ve çilesine katlanarak yürüyen soylu ve temiz ruhlu bir savaşçının, devrimcinin portresini çizmeye yeterliydi.

Avramov Kotlen'in Mokren köyünde dünyaya geldi. Sliven'de liseyi bitirdi. Doğduğu köyde öğretmenlik yaptı. Birno'da ormancılık okudu. Rodoplar'da ve Pirin dağında orman mühendisi olarak çalıştı. Nerede bulunursa bulunsun, hem savaşımın içindeydi. Cezaevine gireli dört - beş yıl olmuştu. Artık otuzsekiz - otuzdokuz yaşındaydı.

Cezaevine girmezden önceki yıllarda partinin aktif yönetici elemanlarından biriydi. En zor gizli çalışmaları o yükümlenirdi. Boyuna koşuşturulur, tutuklanır, saldırılara uğrardı. Eylemi ve hizmeti böylesine büyük, parlak bir kültüre ve yüksek öğrenime sahip olsa da, yine gayet alçakgönüllüydü. Gençlere şu veya bu yoldaşın hizmetlerini anlatır ,ama kendisinden hiç söz açmazdı. Biz ona ilişkin bilgiyi başkalarından edindik. Parti Merkez Komitesi üyesi olduğunu, Razlog il örgütünün başında bulunduğunu, Sofya parti örgütünü yönettiğini öğrendik. 1936 - 1937 döneminde Stanke Dimitrov'la birlikte ve onun yönetiminde yeni politik hattın hayata geçirilmesi, parti saflarının güçlendirilmesi için yo-

ğün çalışmalar yapmıştı. Bir gün dostlar arasında Stanke Dimitrov'dan söz ederken, herşeyin gizli tutulması gereken o yılların az - öz deyişi ve zorunlu gizemiyle, ancak sezilebilen bir kıvanç ve sevinçle inledi :

«Yanında bir yoldaş daha vardı. O da ordan. İyi adam, çok iyi bir arkadaş!»

Stanke Dimitrov'un o değerli ve adsız çalışma arkadaşına ilişkin birşeyler anlatmaya can attığını seziyorduk. Ama fazla birşey söylemedi. Çok geçmeden, tanınmış parti yöneticilerinden, daha sonra yeni Bulgaristan'ın kuruluşuna emeği geçen Georgi Damyanov'u kastettiğini anladık. Georgi Damyanov'u sonraları yakından görebildim. O zaman Georgi Avramov'un ona karşı hayranlık duymakta yerden göğe kadar haklı olduğunu anladım.

Bizim, Georgi Amca, daha sonra Trın bölgesi partizanlarının da Peşo Amca dedikleri Georgi Avramov'u, ruhsal arıklığı, yalın ve kurumsuz kişiliğiyle sevmemek elde değildi. Saçı hemen hemen dökülmüştü ve kocaman alnı, canlı akıllı gözlerini, aydın yüzünü daha da açıyordu. Hep huzursuz olduğu, kafasının hızlı çalıştığı ve süratli tepkisi seziliyordu. Neşeli, güleç, dost canlısı, sevecendi. Siyasal hükümlülerden biri - onu daha sonra ayrıntılı olarak anlatacağım ağır bir sinir bozukluğuna uğramış, duygusuzluk ve çevresindeki herşeye karşı tam bir ilgisizlik içine düşmüştü. Ancak Georgi Avramov'un önünde biraz açılıyordu. Yalnız Georgi Avramov onunla ilgilenecek gücü ve sabrı kendinde bulabiliyordu.

Siyasiler kolektifinin en sıkıcı görevi ona ve-

rilmişti: Hapisane yönetimi önünde bizim politik temsilcimizdi. Protesto ve hoşnutsuzluğumuzu dile getirip iletmek, hakaret ve aşağılamalara bizim yerimize katlanmakla görevliydi. Bu görev ona ağır geliyordu, ama her zaman nöbetindeydi.

Zor, sıkıntılı bir işti bu. Çok defa bana dert yanardı :

«Bu heriflerle uğraşmak canıma yetti!»

Fakat kâh iğrenç bir manyak olan müdürle, kâh insanlara eziyet etme yetkisi büyük, ama kendisi küçük olan başgardıyanla, sabırla, taktiği elden bırakmadan, esneklik ve dirençle görüşmeye giderdi.

İşte kendisini böyle bir parti eri olarak anımsıyorum.

Parti üyeliğine Georgi Avramov kadar değer veren, bu büyük aileye üye olma sevincini onun gibi derinden yaşayan, istemeyerek yapılan yanlışlıklardan ötürü alabildiğine üzülen bir başkasını görmemiştim o zamana kadar, sonradan da pek çok gördüğümü söyleyemem. Yanlışlıkların acısı herkesten fazla onun yüreğine işlerdi. Yıllar yılı hep bu uyanık bilinçle yaşadı ve çalıştı. Safında her zaman kusursuz bir er olmak için insanoğlunun olanakları içindeki her şeyi yapmaya hazırdı.

Doğrusu, devrimci tip ve karakterin çizgilerini düşünürken karşımda hep Georgi Avramov'u da görüyorum. Sonradan, bir gün, yakınlarına onunla ilgili anılarımı anlatıyordum. Hayranlık ve coşkuyla konuşuyordum elbette. Bir ara sordular: «Peki ama, hiç zaafı yok muydu bu adamın? Bize herşeyi anlatın lütfen. Kusursuz

insan olur mu hiç?» Evet, hemen yanıtlamadan uzun uzun düşünmem gerekti. Ama gerçekten bu konuda dikkate değer birşey söyleyemedim. Bunun nedeni salt ona karşı duyduğum gençlik hayranlığı değildi. Başka birşey de vardı. Avramov yüksek bir ülküyü kılavuz edinmiş, tutku ve heveslerini bu soylu ülkeye bağlamış olan yetkin bir kişiydi. Halkın efsaneleştirdiği, türkülere geçirip yaşattığı kişiler gibiydi. Gerçek iç güzelliği her yerde oluşup gelişmezdi. Ruhsal güzellik, savaşımında, yüce amaca yönelişte, atılımında doğardı. Gökte yükseldikçe yükselen kuşun hayranlık dolu bakışları kendine çektiği gibi...

Avramov elbette ki o zaman herşeyin partiyeye, davaya, savaşıma verilmesi gerektiğini, herşeyin en büyük bir sınamadan geçirildiği zamanda olduğumuzu biliyordu. Bunun için çaresini bulup cezaevinden kaçtı. Bunun için çok geçmeden Slavço Trınski'nin partizan tugayına katılarak, tugayın politik komiseri oldu. Ve savaşta düştü. Özgürlük güneşinin doğmasından tam yedi gün önce öldürüldü. Özgürlüğü bağrına basmak üzereyken can verdi...

Yolun son kilometresi en uzun, yolculuğun son saati en sürekli. Özgürlük şafağı sökerken düşen savaşçılara en çok acıyoruz. Georgi Avramov'dan söz açıldıkça hep böyle düşünüyorum.

V

KOLEKTİFİN BELLEĞİ

Kolektifin kendi belleği vardı. Bu bellek yal-

Bazı veriler cezaları uzun süreli bütün siyasiler nız politik hapisanenin geçmişini değil, aynı zamanda devrimci hareketin geçmişini içerip saklıyordu. Kolektifin belleği, görgü tanığı mahpusların anımsayıp anlattıklarının, ağızdan ağıza geçen gittikçe tamamlanan anlatımların toplamıydı. Bu bellek, kişiler, isimler, özgeçmişler, olaylar ve kanıtlar hakkında bilgiler içeriyordu. Bazı veriler cezaları uzun süreli bütün siyasiler tarafından biliniyordu. Kimilerini çok az kişi biliyordu. Bazı olayların ayrıntılarını da yalnız bir arkadaş giz olarak koruyordu. Eski politik hükümlülerin anlattıklarında, hapis hücrelerini çoktan terketmiş olmakla beraber, yakın politik tarihin olaylarıyla ilişkili savaşçıların isimleri su yüzüne çıkıyordu. İnsan bu isimleri yalnız işitmekle bile ürperiyordu.

Böylece hiç tanımadığım nice eylemcilerin isim ve yaşamlarını öğrendim. Yazgı beni daha sonra birçoklarıyla karşılaştıracak, belleğimde portreleri de tamamlanacaktı.

Ülkenin politik cezaevinin eski tarihçesi vardır. Bu tarihçe belki Diyarbekir'den, belki ulusal kurtuluş savaşçılarının çürütüldükleri başka bir sultan zindanından başlar ve Vasil Levski'nin son günlerini geçirdiği Sofya Konağı tutukevinden geçer. Stoyan Zaimov «Geçmiş» adlı yapıtında o günleri gerçekçilikle yansıtır. 1876 Nisan Ayaklanmasına katılanların Osmanlı İmparatorluğu zindanlarında çektikleri çile ve acıları da Konstantin Veliçkov tarihsel önemi büyük olan «Zindanda» adlı küçük kitabında dile getirdi. Ve Vazov, daha o zaman bu kitabı, «o fırtınalı dönemin heyecan verici tarihçesi» diye

niteledi. «Zindanda», dil zenginliğiyle, yazarın kişileri ve olayları anlatma ustalığıyla, insan ruhunun derinlerine inme hüneriyle bugün de hiç azalmayan bir heyecan ve hayranlıkla okunuyor, aynı zamanda cezaevlerindeki yaşam üstüne en başarılı yapıt olarak kalıyor. Ulusal kurtuluştan sonra, özgür Bulgaristan, kendi politik cezaevlerini tezelden düzenleyiverdi. Öyle ya, özgürlük baş dönmesine uğramamalı, haddini bilmeliydi. Şimdi Sv. Sedmoçislenitsi (Yedi Azizler) kilisesinin bulunduğu yerde bir Kara Cami vardı. İşte bu cami de başkent hapisanesi haline getirildi. Kara Cami, ölümcül zindan simgesi oldu. Nitekim türkü de öyle der :

«Sofya'nın Kara Cami'sinde

boynuz içi karanlık var.

Yalnız nöbetçinin süngüsünde

soluk bir ayışığı parıldar.»

Georgi Dimitrov da cezaevine dönüştürülen bu Kara Cami'de 1912'de yattı. Reformist bir liderin sahtekâr ve polis ajanı olduğunu açığa vurduğu için hakaretten sanık olarak yargılanmış, bir ay hapis cezasına çarptırılmıştı. Dimitrov'un biyografisini yazan Stela Blagoeva, bunu «Georgi Dimitrov'un ilk davası ve hapis cezası» diye kaydeder. Dimitrov bu cezayı 1912 yılının 10 temmuz — 10 ağustos günleri arasında yattı. Ve hemen 10 ağustos, aynı zamanda 11 ve 12 ağustos günlü Rabotniçeski Vestnik'te (İşçi Gazetesi) aynı zindanda yazılmış üç mektup («Kara Cami'den Mektuplar») çıktı.

O sıralarda otuz yaşında olan Dimitrov, «Mektuplar» da, kalemi usta, bakışı keskin, yürekli bir politika yazarı olarak kendini gösterdi.

Dimitrov şöyle yazıyordu :

«Tam otuz yıldır ölkemizin merkez cezaevi hizmeti gören Kara Cami ve bu zindanın bir zamanlar derviş odaları olan hücreleri dile gelseydi, burjuva adaletini, tüm barbar yargı sistemini, daha da barbar ve doğrudan doğruya insanlık dışı pratik uygulamasını bütün içyüzüyle yansıtan müthiş ve yürekler acısı olayları açığa vurabilirlerdi.»

«Bir zamanki Türk camiinden yalnız onbeş hücre kalmış. Bulgaristan'ın kurtuluşundan önce, post sermiş dervişlerin kur'an ezberledikleri bu hücrelere şimdi kaşık istifi onar - onikişer kişi tıkılmış... Burası bir «cehennem», «eşsiz bir batakhane» dir. Burada insanca yaşamın her koşulundan yoksun olarak «dayanılmaz ve insanlık-dışı bir rejime tabi tutulan mahpuslar,» «en yabancı sapıklıkların, homoseksüellik ve kumarıcılığın, zincirleme entrikaların ve sonsuz didişmelerin kurbanı olup gitmektedirler... «Kara Cami, bir yüksek suç okulu rolünü oynamaktadır.»

Boş yere bu dayanılmaz koşullarda bütün bir ay geçirmek zorunda kalan Dimitrov, ruh gücünü yitirmek şöyle dursun, yıllar sonra, bir başka cezaevindeyken de tüm dünyayı hayrete düşürecek olan o kendine özgü sarsılmaz yiğitlik ve direnci gösterdi. «Kara Camiden Mektuplar» da, kendi payına, büyük ruh gücünü ortaya koyuyordu. Ama hapse atıldığının ertesi gününü Lübitsa'ya yazdığı mektup da elimizde. Şöyle diyordu: «Cezaevindeki yaşamın geçici güçlüklerine karşın, **yargı organları bu hükmü vermekle bana büyük bir iyilik etmiş oldular.** Bu ay'ı en iyi biçimde değerlendireceğim.» Bunun için, eli-

ne, Kara Camiden «daha sağlam, daha dinç» çıkacağına dair güvence veriyor, «**daha akıllı ve yetenekli bir savaşçı**» olacağı umudunu belirtiyordu. Dimitrov'un bilgiseverliğini bildiğimiz için, elinden geldiğince her saati -dakikasına varıncaya dek- kendini yetiştirmek için nasıl değerlendirdiğini kestirebiliyoruz. Zaten basım işçisi Dimitrov'un, kültürü, sözü ve kalemıyla, parlak düşünceleri ve yabancı dilleri iyi kullanmasıyla dünyayı hayran etmesini sağlayan da buydu.

Kara Cami'den yazılan üçüncü mektupta bir de çok ilginç bir tarihsel durum var. «**Yakında,**» deniliyor mektupta, «Kara Cami yerle bir edilecek. Bu zindan, yerini bizdeki **modern Bastil'e** bırakmak üzere, ortadan kalkacak. Sofya Şeker Fabrikası yakınında, çatısıyla zehirli bir mantar gibi türeyen ve çilekeş kurbanlarını yutmaya hazırlanan yeni il cezaevi açılacak!» Elbette, söz konusu olan Sofya Merkez Cezaevidir. «Eylül ayında cezalıları yeni hapisaneye aktarılacak.» Dimitrov şöyle devam ediyor: «Bu Bastil'in yapılmasının, sosyal demokrat işçi hareketinin büyük çapta gelişmesi ve ülkemizde sınıfsal çelişkilerin alabildiğine sertleşmesi dönemine rastlaması çok tipik ve anlamlıdır...»

Ve bu nedenle Dimitrov uyarıyor: «Arkadaşlarımızın birçoğunu sık sık aramızdan, savaşım saflarından çekip alacak ve insafsızca bu yeni Bastil'e tıkacaklar...»

Dimitrov, bu sözleriyle, yakın yıllarda gelişecek fırtınalı olayları önceden bildirmekle kalmadı, ayrımına varmadan kendi yazgısını da öngördü. Çünkü aradan ancak beş - altı yıl geç-

cek ve Dimitrov artık büyük hükümle «modern Bastil» e hapsedilecekti. 1918 yazında üç yıl ağır hapis cezasına çarptırılacak ve Sofya Merkez Cezaevine atılacaktı.

Petersburg'ta utkusal devrimin kükrediği o boralı yıllarda ve savaşın sonunda bütün kıtalarda büyük devrimsel çatışmalar kızışırken, üç yıl hücrede kapalı kalmaktan daha büyük bir acı olabilir miydi? İşte o zaman eşine şöyle yazıyordu: «Kendimi çok bitkin hissediyorum...» Ve hemen ekliyordu: «Ama kendi kendime cesaret aşıyorum. Büyük çabalarla kendimi çalışmaya veriyorum.»

Biyografisini ilk olarak yazan Stela Blagoeva'ya göre, Dimitrov Sofya Merkez Cezaevinde geçirdiği zamanı teorik bilgilerini genişletmek için değerlendirdi ve orda ilk kez V. İ. Lenin'in «Devlet ve Devrim» adlı büyük yapıtını okudu.

Dimitrov kasımda eşine şöyle yazıyordu :

«Bana Fransızca bir kitap gönder.

Başımın ağrısı biraz azalırsa, bu akşam **ikinci dersimi alacağım.**» Ve ekliyordu: «Bu akşam pek iyi değilim. Başım çok ağrıyor.» Bunun 'sabahki yoklama sırasında yaşadığı gerilimden' olduğunu tahmin ediyor ve şöyle diyordu: «Bütün cezaevini dolaştık. Gördüğümüz sahneler uygun sinirler için birbirinden daha dayanılmaz şeylerdi!»

Şahsen kendisinden sadece bu veriler var elimizde. Ama siyasi hükümlü Dimitrov'u anlamak için bu kadar da yeterli. «Kendimi çok bitkin hissediyorum...» Demek ki, sağlığı yerinde

değildi. Ama buna karşın Fransızca çalışıyordu. Diğer bazı verilere göre, Almanca da öğreniyordu. Almanca sonradan bir silâh olacaktı onun için. Bu silâh olmasaydı, Leipzig davasındaki çarpışmayı yürütemezdi.

Uyanık toplumsal duygusu, kalabalık mahpus yığını içinde kendisinin de yaşadığı ağır rejime karşı savaşıma yöneltti onu. Hapisane içinde dolayısıyla bir denetime katıldı ve «duygun sinirler için dayanılmaz sahneler» gördü.

Dimitrov yiğitçe bir davranışından ötürü Sofya Merkez Cezaevine düşmüştü. Kendini unutmuş bir subayın, bir albayın, tren kompartımanında birkaç askere nasıl eziyet ettiğine tanık olmuştu. Halkvekili olarak, doğrudan olmasa bile bu askerleri savunmayı üstlendi. Böylece askeri makamların ve sıkıyönetim hükümetinin nefretini kazandı. Üniformalı kodamanlar bir punduna getirip, bu tehlikeli hasımlarını saf dışı ediverdiler.

Dimitrov, 1918 yılı sonunda çıkarılan aftan yararlanarak 16 aralıkta özgürlüğüne kavuştu. Hemen savaşıma atıldı ve daha 22 aralıkta Pernik ocakları madencileri önündeki bir söylevinde şöyle dedi :

«Ruhan yine ayakta olarak cezaevinden geliyorum.»

O zamanlar Çiftçi Birliğinin iki lideri de - Aleksandır Stamboliyski ve Rayko Daskalov-Sofya Merkez Cezaevinde bulunuyordu. Onlar daha önce salıverilmiş ve Radomir'e giderek, orada Radomir Cumhuriyetini ilân etmişlerdi.

Anlatıldığına göre, Stamboliyski, cezaevinde boyuneğmez ve asi bir adamdı. İdare'nin haksız-

lıklarına karşı sert tepkiler gösteriyor, protesto ediyor, buyruklara ve yönetmeliklere uymuyordu. Bu nedenle sık sık anlaşmazlıklar çıkarmıştı.

Ne de olsa, politik nedenlerle cezaya çarptır-malar o sıralarda tek tük görülen olaylardı.

1923 yılı politik cezaevi tarihçesinde yeni bir olayın başlangıcı oldu: Halktan yana yığınla insan - işçi, köylü, aydın, zanaatçı, toplum adamı - hapse atıldı. İlk posta, daha Dokuz Haziran as-keri faşist darbesinin ertesi günü cezaevine düş-tü. Onlar daha içerdeyken, Eylül Ayaklanması hezimetinden sonra büyük bir yığın daha cezae-vine tıkıldı. Tek sözle Bulgaristan'da faşizm he-men içyüzünü gösterdi. Ve böylece, derin anlam-lı olgu, kahramanlık, yiğitlik ve acı dolu bir des-tan olan faşist cezaevi olgusu başladı. Faşizm bü-yük bir zorlukla karşı karşıyaydı: Cezaevi yet-miyordu! Savaşlara değin, ülke, hızlı bir tem-poyla imrenilir bir gelişme sağlayabildiği halde, savaşlardan sonra Bulgaristan'da kapitalizm, ya-pıcılıkta, ekonomik kalkınmada hiçbir ilerleme gerçekleştiremedi. Ama bu yönden kısır faşizmin aynı yıllarda yaptığı cezaevleri bir değil, iki de-ğildi. İşsizlere kapı açabilecek fabrika yoktu, ama hoşnutsuzlar için yeterince cezaevi sağlandı. Hem de yola getirilmek istenenlere korku ve ibret dersi verebilecek kadar çağcıl cezaevleriydi bun-lar...

Ama faşizm henüz palazlanmamıştı, demok-ratik baskıya karşı koyamadı (ülkede demokra-tizm, ulusal karakterin, ulusal yaşantının bir özelliği idi) ve af çıktı. 1923 yılında tutuklanan-ların hepsi (veya tümüne yakını) daha 1924'te

salıverildi. Belki «bunca kan akıtıldıktan sonra biraz merhamet göstermenin kötü olmayacağı» kuralı da rol oynadı. Ama daha bir yıl geçmeden, gerçek cezaevi cümbüşü, gerçek felâketin ziyafeti başladı. -1925 Nisanında Sveta Nedelya kilisesinde yapılan suikast nedeniyle, anti - faşist kadroların, özellikle partinin militan kadrosunun ve Bulgar Halk Çiftçi Birliği sol kadının yok edilmesi için hazırlanmış planın uygulanmasına geçildi. «İzsiz kaybolan» sayısız militanın dışında, nicelerini Haşmetli Çar adına yasanın olanca şiddetiyle yargılayıp cezaevlerine tıktılar. Hükümler acımasızdı. Ölüm, ömür boyu, onbeş, oniki yıl hapis cezaları gırla gidiyordu. Ölüm cezasına çarptırılan üçyüz kişinin hükümleri, sonradan çıkarılan bir afla ömür boyu hapse çevrildi.

Cezaevinde uzayıp giden yıllar, takvim eskitmeler başladı. Bu arkadaşlar «Nisancılar» diye, yani 1925 Nisan olaylarından ötürü tutuklanıp yargılananlar olarak biliniyordu. Nisancılar adı, fedailik, özveri simgesi oldu. Hepsinin omuzlarına sonsuz bir acı çöktü. Kimileri hiç arasız onar, onikişer, onbeşer yıl yattılar. Böylece, politik cezaevi kronolojisinde, yıllar yılı hapislik çilesinden oluşan yeni bir sayfa açıldı. Faşizm öç alıyordu! Gerici güçlerin silâhlı bir gece saldırısıyla Dokuz Haziran 1923'te başlayan iç savaş sürdürülüyordu. Vahşi ve kan içici gücüyle (Geo!) üstün gelen düşman, yeni yaptırdığı cezaevlerinde tutsaklarına işkence ediyordu.

Sofya, dünyanın dikkatini üzerinde toplamak için büyük vesileyi vermiş oluyordu. Evet, dünya dehşet dolu gözlerini bu dilbere dikmişti. O zaman büyük Fransız yazarı Henri Barbusse

«Cellâtlar» adlı kitabını yazdı. Marcel Villard da Bulgaristan'da ve öteki Balkan ülkelerinde faşizme kurban gidenlerin savunulmasıyla ilgili uluslararası komitenin sekreteri olarak Sofya'ya geldi.

Gerçi zorunlu aflar çıkarıldı, bazı hükümler azaltıldı, kimi cezalıları salıverildi. Ama 1928 - 1930 yıllarında kabaran yeni bir ele geçme ve tutuklamalar dalgası, hücrelerin tekrar istifleme dolmasına yol açtı. Kabarma ve inmeler devam etti. Derken, 1938 - 1939 - 1940 yıllarında, değişik vesilelerle, hükümlerin verilmesinde adına yaslanılan kişinin bir veliaht sahibi olması, savaşım cephelerinde geçici durgunluk, uluslararası durum gereği gibi nedenlerle, cezaevleri politik hükümlülerden yana hemen hemen boşaldı. Hepi-topu 1941'in sonunda eski Pleven cezaevinde bulduğumuz yirmi - otuz kişi kadar kalmışken, çok geçmeden yeni bir tırpan başladı.

Ne var ki, kolektif, geçmişinin yalnızca kabataslak hatlarını anımsamakla kalmıyordu. Onun belleği, tek tek olay, epizot ve kişileri eni-konu çizebiliyordu...

Kolektifin belleğindeki bu gibi çizgi ve izlerin bazılarında da söz edesim geliyor.

Velko Rusinov hiç arası 1940'a kadar içerde yatmıştı. Başına gelenler çok trajik. Liseyi bitirir bitirmez, erginlik yaşına henüz girmişken, ölüm cezasına çarptırılıyor. Sonra bu ceza ömür boyu hapse çevriliyor. Daha bıyığı terlememiş delikanlıyı zindana atıyorlar. Yatmaya başlıyor. Arasız olarak, tam onbeş yıl, yat babam yat. Çıkma vakti gelip de cezaevinin kapısı açılır açılmaz, köyün yolunu tutuyor. Köyünde onu hem

anımsayanlar var, hem unutanlar. Kendisini bilen yaşlılar ya çok kocamış ya da ölüp gitmişler. Akranları kendisini çalışkan ve uyanık bir delikanlı olarak biliyor, şu kadar yıl önce şöyle yaman bir delikanlı vardı, ama o zamandan beri hapiste yatıyor, diye çocuklarına anlatıyorlarmış. Serpilip büyümüş çocuklar. Oğlanlar erkekleşmiş, kızlar kadınlaşmışlar. Onların da çocukları olmuş. Velko'nun adıyla, uzak bir gölge gibi, ha var, ha yok. Hem parlak, hem görünmez, yaşayan insandan çok, sürüp giden bir efsane gibiymiş.

Ve işte bu Velko köyüne dönüyor. Akranları tanımamışlar. Bir zamanki delikanlı artık yaşlanmış, saçları ağarmış, dişleri seyreli, vücudu kamburlaşmış, hastalıktan iki büklüm olmuş. Yalnız gözlerinde çelik bir irade ve yaşam parıltısı varmış...

Ah, şu acı, ah!

Yıllar sonra kendisini gördüm. Hastalıklıydı. Ama çetin bir savaşçı ve fedai olduğunu ortaya çıkaran o suskun bilgelik ve dayanıklılığı üstündeydi.

Şimdi de, bir politik hükümlüden çok, bir babanın yiğitliğini anlatacağım.

İlkokul öğretmeni olduğu için «Uzun Hoca» dedikleri Todor İvanov, 1925'te yirmibeş yaşında ve B.K. Gençlik Birliğinin Vratsa İl Komitesi Sekreteriydi. Ölüm cezasına çarptırılarak Vratsa cezaevinde bir yıl yattı. 1931'de Sliven'deydi. O zaman babası görüşüne geldi.

«Hemen hemen beş yıl boyunca yakınlarımdan hiç kimseyi görmedim,» diye anlattı bana Todor İvanov. «Bulgaristan'ın öbür ucuna gide-

cek kadar parayı nerden bulsunlardı?»

Elli yaşındaki adam, sırtındaki yüküyle yollara düşüp, oğlunu görmek için tâ Sliven'e gitmeye kalkıyor. Mevsim kış. Loveç ve Gabrovo'dan yaya geçiyor, Balkan'ı aşılıyor. Sliven'e varıyor. Parmaklıklar ardındaki büyük oğlunu yirmi dakika kadarık görüyor, armağan veriyor ve... gerisin geriye yola koyuluyor.

«Arkadaşlara neden söylemediğime sonradan bin pişman oldum,» diye ekliyor Todor Ağabey. «Aramızda birer leva toplayıp, ihtiyarın dönmesi için para sağlayabilirdik. Ama bunca yıl sonra kendisini görmekle ben de şaşkına dönmüştüm. Komsomol çalışmalarımızda bana hiçbir zaman engel olmamış, her zaman beni anlamış ve desteklemişti. Sonradan, savaş sırasında bazı arkadaşlarımızı da saklamıştı...»

Zavallı baba, dediğim gibi, gerisin geri yola koyulmuş. Balkan'ı yine yaya geçecekmiş. Ama kış dedik ya. Çok kar varmış. Ortalık kararmadan herhangi bir konuk yerine erememiş. Karanlık basınca Balkan'ın ortasında kalakalmış. Yolu şaşırmış. Derken, iki kurt çıkıp etrafında dolaşmaya başlamış. Bunun üzerine, eski bir halk kuralı gereğince, çabucak bir dal kesmiş, hiç budamadan kayışına bağlamış ve arkasından sürüklemeye başlamış. Kurtlar, arkasında dal sürüklenen adama yaklaştırmaya cesaret edemezlermiş. Neden sonra bir çingirak sesi duymuş. Bir ateşin çevresinde konaklamış celeplermiş bunlar. Hemen onlara sığınmış zavallı baba. Böylece de kurtulmuş.

Todor İvanov - Uzun Hoca 1937'de çıktı. Üç ay özgür kalabildi. Sonra bir küsur yıl daha yat-

tı. Tam ondört yılı tamamladı.

«Söyle Todor Ağabey,» diyordum ona, «İnsanları nasıl buldun, nasıl karşıladılar seni?»

«Akranlarım çoktan evlenmişlerdi,» diye başladı. «Büyük çocukları vardı. Korkuyorlardı. Kimileri benden uzak duruyorlardı. Çok az insan gelip hatırlamıyordu. Birkaç ay böylece yaşadım. Ama Vratsa'ya gitmezden önce, Sofya'ya kızkardeşlerimden birine uğradım. Onu onsekizinde bırakmıştım, ama çıktığımda artık otuzunu aşmıştı. O vakitten beri kendisini görmemiştim. Onun da çetin bir yolu vardı. Artık SSCB'ni görmüştü. Eşinin yaşamını anlatmak üzere diğer Avrupa ülkelerine de gitmişti. Yordan Lütibrotski'ydi eşi...»

1941 yazında Todor İvanov toplama kampına sürgün edildi. Aynı yılın sonbaharında bazı gizli eylemler ortaya çıkarıldı. Todor İvanov da parti il komitesi sekreteri olarak yargılandı ve tekrar hapse atıldı. Bu sefer 8 eylül 1944'e kadar içerde kaldı.

«E, hapisliğin kaç yılı buldu, Todor Ağabey?»

«Yap hesabını: Onyediy yıl hemen hemen.»

Sonya'nın adı hem gizemli, hem efsanelidir. Tipinde ve ününde eski amazonları anımsatan bir şey vardır. Vratsa çevresinde öğretmen ve ateşli bir parti eylemcisi olan bu genç kadın, 1923 eylülünde korkusuzca ayaklanmaya katılıyor. Üstün gelen düşman eline geçiyor. Hapse atılıyor. Bu ilk kez çok kalmıyor hapiste. Ama dışarda partimizin yönetimindeki halk yığınları ile faşizm arasındaki çatışma giderek alevleniyor. Çok geçmeden, Sonya bu kavganın en zorlu kesimine atılıyor. Partinin askerî örgütüne alını-

yor. Güney Bulgaristan (Plovdiv) askeri bölgesi üyeliğine yükseliyor. Nisan suikastından sonra tutuklamalar oluyor. O yaygaralı davada, ateşli savaşçı kadının ataklık ve yiğitliği yine en parlak biçimde beliriyor. Kahramanlığını tüm ulus öğreniyor, adı dillere destan oluyor. Sonunda, bu yılmaz amazon asılmak suretiyle ölüm cezasına çarptırılıyor.

Oysa az bir zaman önce evlenmiştir. Artık karnında bir yavruyla iki canlıdır. Çocuğunu bir gün darağacının korkunç gölgesinde doğuruyor. Böylece, siyasî hükümlü kadınlar arasında küçük bir mahpus, Sonya'nın herhangi bir hüküm giymemiş oğlu olan Çavdar da yaşamaya başlıyor.

Sonya sekiz yıl kalıyor hücrelerde. Çavdar'ı kendisinden çok önce çıkarıp Moskova'ya gönderiyorlar. Dyadonun değerli' kızı Stela Blagoeva, orda çocuğa sevecenlikle bakıyor, analık ediyor.

Cezaevinde, Sonya'dan boyun eğmez ve ele geçmez bir devrimci olarak söz ediliyordu. Tsola Dragoyçeva adını kimse anmıyordu. Çünkü, sezdiğime göre, Sonya yine savaşımın doruklarındaydı.

Ama pek az bir zaman sonra bu isim tekrar ortaya çıkacak, yine dikkatleri toplayan bir odak noktası ve kovuşturma konusu olacak, yine hayranlıklar uyandıracaktı.

Yordan Katranciyeve de nisanlılardan. İhtiman'lı. Liseyi Samokov'da bitiriyor. Cancığer üç arkadaş okuyorlar orda: Yordan Katranciyeve, Kiril Lazarov ve Angel Gergov. Üçü, devrimci gençlik örgütünün ve öğrenci çıkışlarının beyni ve kalbi oluyor. Eylül ayaklanmasına aktif mili-

tanlar olarak katılıyorlar. Daha sonra hem değişik, hem aynı şeyler başlarına geliyor.

Amatör tiyatro topluluğunda başarılı bir rolünden ötürü daha genç yaşta herkesin Stanço Dede dediği Yordan Katranciyeve ölüm cezasıyla hapse giriyor ve hemen hemen onüç yıl içerde kalıyor.

Kiril Lazarov, ölüm cezasına çarptırılınca Sovyetler Birliği'ne sığınıyor ve tam yirmi yıl sonra yurda dönüyor.

Angel Gergov ölüm cezasıyla 1936'ya kadar hapiste kalıyor. Sonra Sovyetler Birliği'ne gönderiliyor. Ordan gönüllü olarak İspanya'ya gidip iç savaşa katılıyor.

Kurtuluştan sonra üçü de ülkenin toplum ve devlet hayatında etkin bir rol oynuyor. Yordan Katranciyeve uzun yıllar boyunca Komünist Partisi Merkez Teftiş Komisyonu Başkanlığı yapıyor. Kiril Lazarov yıllar yılı Maliye Bakanı olarak görev alıyor. Angel Amca da olanca gücünü yönetim çalışmalarına veriyor.

1969 şubatında üçü de - bir raslantı olarak - aynı zamanda Vladaya yakınındaki sanatoryuma geldiler. Ben de ordaydım. Böylece kendilerini görebildim. Artık yetmiş yaşını aşmışlardı. Ama Kiril Lazarov, neşesini ve yaşama gücünü koruyagelmişti. Finans-bütçe sorunlarını seve seve tartışıyor, tavla oynuyordu. Yordan Amca veya Stanço Dedenin hâlâ gücü yerindeydi; yaşamı boyunca karşılaştığı güçlükleri zevkle anlatıyor, güncel politikayı yorumluyordu. Angel Amca artık epey çökmüş olmakla beraber, ruh gücünü yitirmemişti.

Cezaevinde diğer nisancılar da anılıyor, her

birinin savaşım serüvenine ilişkin ayrı ayrı olaylar anlatılıyordu. Bunlar arasında Dimitir Dimov, Georgi Ganev, 15 yıl yatan, 1942'de Sliven cezaevinde asılan Yambol'lu Stoyan Zlatev, doktor İvan Paşov, Boyan Bılgaranov, hapisliği oniki buçuk yılı bulan Rada Todorova, Goço Grozev, Dimo Diçev, Mişo Nikolov ve daha niceleri vardı.

«Tekgöz Dino» öyküsünü cezaevine girmezden önce bir kitapta okumuştum. Yazarını, eski politik hükümlü Todor Pavlov'u şahsen tanıma fırsatını da bulmuştum. Benim kuşağım politik hayata girdiği zaman Todor Pavlov artık büyük bir isimdi. «Yansıma teorisi» adlı ana felsefe yapıtı Sovyetler Birliği'nde basılmıştı. Birkaç tanesi bizim elimize de geçmişti. Kitabı karıştırıyor, tek tek sayfa veya bölümlerini okuyorduk. Ama çoğunca, kitap ve yazarı üstüne konuşmalara dalıyorduk. Felsefî ve edebî - estetik konularda onun başka kitapları da yayımlandı. Tam savaştan önce de «Felsefe Nedir?» vb gibi ilginç başlıklı dizi broşürleri kitapçı vitrinlerinde görünmeye başladı.

Todor Pavlov kolektifin belleğinde derin bir iz bırakmıştı. Devrimci yaşantısı üstüne Pleven cezaevinde ayrıntılar öğrendim. Daha 1923 yılında gözaltına alınmış ve içerde yatmıştı. 1925 — 1926'da gene hapse atılmış, 1929'a dek üç yıl daha yatmıştı. Daha cezaevlerine girmezden önce, devrimci hareketin ileri gelen bir eylemcisi sayılıyordu. Mladej (Gençlik) gazetesinin başyazarı, Partinin Merkez Komitesi üyesiydi. Vitoşa Konferansına etkin olarak katılmıştı. Bunun yanı sıra, ismini giderek duyuran bir filozof, yazar ve gazeteciydi. «Tekgöz Dino» başlıklı öyküyü cezae-

vinde, daha doğrusu kendisinin de belirttiği üzere, daracık bir hücrede yazmıştı. Bu öyküyü vurgulayışım, politik hükümlü Todor Pavlov'u ilkin onunla tanımış olduğum içindir. Bu öykü, yazarın kanılarını gösteren belirgin bir kanıttı benim için. Konusu insanoğlunun herşeyin üstesinden gelen inancıydı. Öykünün kahramanı, Balkan savaşında şarapnel parçası isabetiyle bir gözünü yitiren Dino canı kadar sevdiği karısını evinde sevgiliyle sarmaşmış durumda bastırıyor. Önceden hazırladığı baltayla ikisini de oracıkta doğruyor, sonra kendisini de asmaya kalkışıyor. Beceremiyor. Uzun yıllar cezaevlerinde sürünüyor. Onmaz acısını hep yüreğinde taşıyor. Derken bir siyasi hükümlüyle görüşüp konuşuyor. Siyasi ona dünyadaki mutsuzlukların gerçek nedenlerini açıklıyor, hayatta doğru yolu gösteriyor. Dino, yavaş yavaş hayatı yeniden anlamaya başlıyor... Tek sözle, proleter edebiyatına özgü parlak hümanizmin ürünü olan bir öykü...

Ama cezaevi konusu Todor Pavlov için yalnız bu öyküyle bitmiyor. Onun «Cezaevinden Mektuplar» ı da var. Kurtuluştan sonra ayrıca kitaplanan bu mektupların her biri parlak bir yapıt. Kaybolan mektuplardan birinin başlığı kitabın adı oldu: «Cehennemde Işıklar». Hayranlık uyandıran güçlü ve güzel bir kitaptı bu. «Cezaevinden Mektuplar» ın konuları çeşitli. Ama şöylece özetlenebilir: Yazar, güçlü bir kalemle, parlak gözlem yetisiyle, yüksek prensipçilik ve genelleme becerisiyle, kişileri ve dramatik olayları betimleme ustalığıyla, Dokuz Hazirandan sonraki aşamada politik cezaevinin görünümünü en parlak biçimde çiziyor. Güvenle söyleyebilirim

ki, faşist cezaevindeki hayatı böylesine doğru ve tam, böylesine çok yanlı çizen, politik mahpusun portresini ve ruhunu, özellikle o eşsiz iyimserlik ve dinçlik, özveri ve adanmışlık, yoğun ülküsel ve yaşam, cesur politik çıkışlar atmosferini, o dönemde bizim özlüğümüzü, politik hükümlü Bulgar devrimcisinin özlük ve ayırıcı niteliklerini oluşturan herşeyi böylesine dolgunlukla yansıtan başka bir yapıt edebiyatımızda yoktur. Son Son yıllarda bu konuda pek çok kitap çıkmış olsa da, «Cehennemde Işıklar» yine de eşsiz kalmaktadır.

Bu «Mektuplar» ın ilginç bir yazgısı var.

Bunlar hapislerden çeşitli gizli yöntemlerle çıkarılıyordu. Bazıları temelli kayboldu (hepsi kırk taneydi). Büyük bir bölümü korunabildi ve daha faşist terörün göz açtırmadığı sıralarda iki broşür halinde yayımlandı. 1934'te Moskova'da Rusça çevirisi çıktı.

Yazarı, seyircinin büyük bir artisti tanıdığı kadar, tanıyordum. Kendisini bana göstermişlerdi ve Sofya sokaklarında ona birkaç kez rastlamıştım. Şöyle bir olay anımsıyorum: Bir rem-sist arkadaşla 11 Ağustos sokağında durmuş konuşuyorduk. Bir ara Vrabça sokağında Todor Pavlov'un hızlı hızlı yürüdüğünü gördük. Pek hissettirmeden etrafına bakınıyordu. Bizim artık biraz gizli çalışma sezgimiz olduğu için, durumu kestirdik :

«Todor Aga'nın randevusu var!» dedik.

O zamanlar kendisine hepimiz Todor Ağa diyorduk. Gizli çalışma argomuzda «randevu», partili arkadaşla buluşma anlamına geliyordu. Ve gerçekten, ağamız, oralarda biraz dolaştık-

tan sonra bir yere sokuldu.

1939'da onu daha yakından görebildim ve artık şahsen tanıştım. Sofya liselerinde bir - iki yerde anarşistler belirmişti. Ve biz, Sofya liselerinin Devrimci İşçi Gençlik Birliği (RMS) etkin kadrosu, onlara karşı vakitli direniş gösterilmesini kararlaştırdık. O günlerde «Haksever» takma adıyla bir anarşistin kitabı henüz çıkmış bulunuyordu. Bu anarşist İkinci Erkek Lisesi öğretmeni İ. İ.'nin ta kendisiydi. Belki cüretkâr bir davranışla, anarşizmin özlüğünü açıklaması için başkasını değil de, Todor Pavlov'u çağırdık. Kabul etmiyeceğine emindik elbette. Öyle ya, böyle bir adam dünkü çocuklarla mı uğraşacaktı? Ama kabul etmişti. Toplantı Angel Kınçev sokağında bir yerlerde, ikinci katta oturan bir okul arkadaşımızın odasında yapıldı. Pek büyük olmayan odada, Sofya'nın çeşitli liselerinden kırk kadar genç toplandık. Heyecan içinde bekliyorduk. Ama okutmanımız bizi uzun süre bekletmedi. Belirlenen saatten az sonra, ev sahibi, genç kız ve erkeklerle dolu odaya kendisini getirdi. Kalabalık karşısında belli belirsiz bir hayretle hafifçe irkildi. Bundan ötürü, oturur oturmaz, şakayla söze başladı :

«Biraz geciktim. Ama, ne yapayım, epeyce sokak dolaşmam gerekiyordu. Yoksa, polis tam böyle fırsatı kolluyor. İzime düşerse, Todor Pavlov'un bu gençler arasında ne halt karıştırdığını nasıl anlatırım, bilmem!»

Kırkyedi - kırksekiz yaşlarındaydı. Artık kırmış, hatta büsbütün ağarmıştı Saçları. Ama genç ve dinç bir yüzü vardı. Gözleri canlı ve akıllıydı, coşkun ve esprili bir konuşması vardı.

Verdiği konferans, doğrudan anarşizm üzerine değil, Haksever'in kitabıyla ilgiliydi. Kitabı eleştirirken, anarşizmin tezlerini de tuzla buz ediyordu. Sözleri mantıklı ve etkiliydi.

Daha sonraları, şahsen T. Pavlov'la cezaevleri üstüne konuşma fırsatı buldum. Gerçi bu görüşmenin ne zaman ve nerde olduğu belleğimden silinmiş. Ama anımsadığım göre, etrafını sarmış bir grup arkadaş, cezaevi ve toplama kamplarında yitip giden zamandan dem duruyorlardı... O da kendine özgü şakacılık ve heyecaniyle söze karışarak şöyle demişti :

«Peki ama, beni Eniköy Toplama Kampına göndermeseydiler, (1941 — 1943'te bu kampta kalmıştı - N. G.), yüksek matematikle uğraşmaya başlar mıydım hiç? Oysa, artık yüksek matematiksiz, ne felsefe, ne de başka bir bilim olabilir!»

Todor Pavlov'la daha nice görüşmem olacaktı. Kismetse, bunları başka sefer anlatırım.

Lazar Stanev'i başından ilginç bir olay geçtiği anlatılıyordu.

Bir ara Sovyetler Birliği'ndeymiş. Sığınmış mı, yoksa bir heyet üyesi olarak mı, bilmem. Lazar Amca ordan döner dönmez, polis yapışmış yakasına ve hoop, haydi cezaevine! Siyasal hükümlüler çevresini sarıvermişler. İlk sosyalist ülkedeki yaşam hakkında soru yağmuruna tutmuşlar onu. Anlatmış, anlatmış dilinin döndüğü kadar. Hükümlüler soluğu kesmiş olarak dinliyorlarmış kendisini. Sonunda, yüreklendirici bir sesle eklemiş:

«Ve sizin gibiler, çocuklar, yani vaktiyle ha-

pislerde yatanlar, şimdi orda müdür, general, halk komiseri filân olmuşlar.»

Maneviyat birden yükselmiş. Sabırsız arkadaşlardan biri içini çekerek sormuş :

«Ah, bizde de o zamanlar bir gelse! O zaman yaşamaklardan yaşamak beğen!»

Lazar Stanev demiş ki :

«Hayır, o kadar kolay olmayacak, çocuklar! Yönetimi ele geçiriyorsun, amma o... adamın ayağını kolayca kaydırabilir. İşte şurda solda sıfırsın, mahpusun birisin. Yarın müdür oluyorsun diyelim. Oda, yazı masası, sekreter, hademe... Basıyorsun zile, bayan sekreter geliyor: «Buyurun, müdür yoldaş!» Gülümsüyor. Bir başka zile basıyorsun, kademe gelip dikiliyor elpençe: 'Emredin, müdür yoldaş!' Eğiliyor... Ve insanın başı da kolayca dönüyor!»

Evet, Lazar Amca böyle bilgece bağlamış sözü.

Size bir de iki büyük ustanın, Kristü İvanov'la Nikola Georgiyev'in nasıl satranç oynadıklarını anlatacağım. K. İvanov hâlâ cezaevindeydi. N. Georgiyev ise çıkmıştı. Kristü Amca - kendisine böyle diyorduk -, tekstil işçisiydi. Yani mesleği buydu. Aslında Partinin Sliven İl Komitesi eylemcisiydi. İri yarı bir adamdı. Hareketleri ağır, gözleri derin ve akıllıydı. Satrancın değme ustasıydı. Oyun tahtası başında sakin, dalgındı. Figürlerin durumunu büyük bir hızla genişçe çözümlayebiliyor ve çok tehlikeli çıkışlar yapabiliyordu. Özel bir okuldan geçmiş değildi. Ötekiler gibi çekirdekten yetişmişti. Ama besbelli, büyük bir yeteneği vardı ve başka koşullarda bununla

ün yapabilirdi.

Demem o ki, öteki büyük usta Nikola'yla ikisi, satranç tahtası başına çökerlermiş. Saatlerce, Krüstü Amca, parmağıyla tahtaya hafifçe vurur ve usuldan ıslık çalarmış. Nikola da bir şarkı mırıldanırmış. Oyun sürdükçe sürermiş. Ama sık sık sinirleri iyice gerilir, ve Nikola bağırır verirmiş :

«Yeter tahtaya vurduğun be!»

Öteki de aynı sinirlilikle karşılık verirmiş :

«Senin de şarkı söylediğin yeter!»

Ağız dalaşı başlamak üzereyken, diğerleri araya girer, ikisini de yatıştırırlarmış. Satranç ustaları da ıslık çalmaya, şarkı mırıldanmaya devam ederlermiş.

Bir ara cezaevinde Gençö adında biri yatıyormuş. Fazla boşboğazlık etmezmiş. Etmezmiş ama, akşam oldu mu, ağzını bir açar ve artık susmak bilmezmiş. Diğerleri uykuya daldıkları halde, o hâlâ gevezelik eder dururmuş. Arkadaşlarının canına tak demiş ve sonunda çaresini bulmuşlar. Bir akşam herkes battaniyesini başına çekip uyumaya çalıştığı sırada, o yine kendini bir konuya kaptırmış, konuşuyormuş. Bunun üzerine birisi elini kaldırıp seslenmiş :

«Gençö-o-o!»

Ve iki parmağını makas gibi hareket ettirmiş birkaç kez. Yani yeter, kes artık demeye getirmiş. Gençö da bundan çok alınmış ve somurarak susmuş.

Ondan sonra artık Gençö'ya susması için iki parmakla makas işareti yapmak yetiyormuş.

Bu işaret Gençö salıverildikten sonra da âdet

olmuş. Bizim zamanımızda da, aramızda gevezeliği uzatan oldu mu, birimiz hemen elini kaldırıp parmaklarını hareket ettirir ve uyarırdı :

«Genço-o-o!»

VI

HAYAT ARKADAŞI KADINLAR

Şimdi ulusal kahraman ve fedai Hristo Mihaylov'u değil, eşi Dara Mihaylova'yı anlatmak istiyorum artık. Bu kadına benzeyen başkalarından da söz edeceğim.

Dara, genç kızken Vratsa köylüklerinde öğretmendi. 1923'te Partiye üye olduğu ve devrimci eylemde bulunduğu için görevden alındı. Ama Hristo Mihaylov'la sözlüydüler artık. Böylece büyük bir aşk doğdu, çiçeklendi, gelişti. Dara, Ferdinanda taşındı. Eylül Ayaklanması onu orda buldu. Ayaklanmadan sonra Hristo'yla beraber Yugoslavya'ya sığındılar. Orda nikâhlandılar. Sonradan bir oğulları dünyaya geldi. Çok geçmeden, Dara'nın Bulgaristan'a dönmesi gerekti. Hristo, parti tarafından gizlice örgütçü olarak Vidin yöresine gönderildi. Daha sonra askersel örgütlenme göreviyle Plovdiv bölgesine geçti. Orda tutuklandı ve ölüm cezasına çarptırıldı. Savaş sırasında orduya hizmeti geçmiş bir subay olarak, af dilediği takdirde suçunun bağışlanacağını söylediler. Af dilemeyi reddetti.

Eski siyasal hükümlerden Boris Taskov bana izlenimlerini şöyle özetledi :

«O çetin, sağlam, prensip sahibi bir adamdı. Bir şeye karar verdi mi, birine bağlandı mı, artık asla dönmezdi.»

Todor Pavlov «Cehennemde Işıklar» da şöyle yazıyor :

«Hristo Mihaylov, en bilgili, sağlam ve disiplinli arkadaşlardan biri...»

Dara, çocuğu kucığında, eşsiz - arkadaşsız, işsiz ve çaresiz kaldı. Artık her çeşit sıkıntıya katlanmalı, aşkına ve savaşıma sadık kalmalıydı. Öyle de yaptı. Yükünü özveriyle taşıdı, mert bir kadın olarak yolundan şaşmadı. Geçinebilmek için bir zanaat, terzilik öğrendi. Yalnız çocuğuna bakması yetmiyordu. Mahpus kocasına da destek olmalıydı. Hristo Mihaylov'u da bir cezaevinden ötekine aktarıyor, boyuna hücre cezası veriyorlardı. Ensonu yoksulluğun ateşten gömleği olan vereme tutuldu. Dara peşinden yürüdü hep. Sliven'de küçük bir eve yerleşti. Terzi kalfası olarak işe başladı. Kazancı az da olsa, dışten - tırnaktan artırdığını hep cezaevine yolladı. Ve fizik bakımdan ayrılan, yalnız vefa hissiyle bağlı kalan aile herşeye karşın yaşatıldı.

Oniki yıl geçti böylece.

Tâ 1937'de tekrar görüştüler.

Ama beraberlikleri uzun sürmedi.

Hristo hemen en etkin parti yönetim çalışmalarına katıldı. Kovuşturmalar, sürgünler başladı. Gizlilik koşullarında çalışmak zorunda kaldı.

Dara hep ayrıydı ondan.

1944'te Hristo vurulup öldürüldü.

Son gününe değin, Dara hep onun yanında yer aldı.

Bu ne destansal kahramanlık!

Beklemekle geçen nice yıllar! Eski Elada'da, varsılık ve hükümrancılık içinde, sevgili kocasını yirmi yıl boyunca bekleyen Penelopa'nın vefakârlığı üstüne yüce bir şiirsel yapıt yaratılmıştı. Ya bu Bulgar Penelopa'sı? O da Homer kalemin-den bir destana yaraşık değil mi? Bu Penelopa, bolluk içinde, dalkavukları ve hayranları arasında değil, devrimci olarak, tek başına, yoksulluk içinde, kovuşturularak, herşeyden yoksun edilmiş ve kendi kendini yoksun etmiş bir durumda, sevgilisine, ideallerine, ortak savaşıma bağlı kaldı! Ama Homer artık çoktan susmuş bulunuyor. Ve çağdaş meslektaşları onun konusunu herhalde yazmaya değer bulmuyor olsalar gerktir.

Yıllar yılı cezaevlerinde yatan siyasal hükümlülerin eşleri! Vefalı hayat arkadaşı, fedai ve kahramanlar! Yüreğine taş basarak, yoksulluk ve gönül kırıklığı içinde beklemek, bir gün, iki gün değil, tam beş, on, onbeş yıl boyunca etini susturmak ve namusunu korumak, saygı değer bir kahramanlık. Onlar birer azize değil de nedir? Her birinin önünde saygiyle eğilmek geliyor içimden.

Dara Mihaylova'yı 1946'da şahsen gördüm. O zamanlar Parti Merkez Komitesi örgütünde görevli olarak çalışıyordu. Hemen söylemeliyim ki, Merkez Komitesinin sıradan bir işçisiydi; iç dünyanın zenginliğini hiçbir suretle dışa vurmuyor, gönlünde ulusal kahraman Hristo Mihaylov'un eşi olmak gibi bir mutluluk ve kahramanlık taşıdığını hiçbir biçimde göstermiyordu. Artık kırkbeş - kırkaltı yaşlarındaydı. Kurumsuz,

özenli, çalışkan, üstelik kibar, iyi kalpli ve yumuşak karakterliydi. Hepimiz, geçmişini bilenimiz ve bilmeyenimiz de, kendisine sadece Dara Abla diyorduk. Ona katıksız bir sevgi besliyorduk.

Dara Abla hâlâ sağlam bir maneviyata sahip, hâlâ öyle tatlı dilli ve iyi kalpli. Yine eskisi gibi sosyal işlerde aktif. Hep öyle uzlaşmaz. Hiçbir umursamazlığa düştüğü yok. Şimdi de semt ve mahalle ölçüsündeki törenlerde pek sevdiği şiirlerden birini okumaktan çekinmiyor.

İvanka Boneva'yı da kısaca anlatmak istiyorum.

Sevdiği adam gözaltına alınmış, hakkında soruşturma yapılmıştı. Ağır bir hüküm yediği için, çaresini bulup yurt dışına çıkmış, sonra İspanya iç savaşına katılmıştı. İvanka da onu sabırla beklemeye koyulmuştu. Kendisini, 1938'de ağabeyinin terzi atelyesinde gördüm. Hüzünlü gözlerinin tam ne ifade ettiğini bilmiyordum. ama kızlığının hicran içinde sönmekte olduğunu gördüm. Meğer İvanka şahinini sonuna kadar beklemiş. Bir gün kavuşmuş da sevgilisine. Ne var ki, kavuşmasıyla yine ayrılması bir olmuş. 1940 — 1941 yılında yurda dönmüş genç adam. Kavuşmalarından hemen sonra yeraltı eylemine geçmiş. Kız, bu kez de Çavdar müfrezesiyle dağlarda dolaşan şahinini beklemeye başlamış. Genç adam mutsuz bir günde vurulmuş. Dokuz Eylülü izleyen ilk günlerde kıza sevgilisinin ölüm haberini vermişler. İnanmamış önce, inanmak istememiş. Dolaşıp aramış onu, beklemiş, beklemiş. Bugüne dek bekleyip duruyormuş.

VII KONAK TUTUKEVİ

ÇİNGENE ve ÇÖREK

Konak tutukevleri bir zamanki Bulgaristan'ın en karanlık köşeleri idi, çukuru, dibiydi.

Burjuva toplumu süzülüyor ve tortusu da, çökeltisi de, politik hasımları da buralarda toplanıyordu. Buralarda kimlere raslanmazdı ki! Başkentten kaldırılıp, ıslah ve ibret için kim bilir nerelere gönderilen fahişeler; yerleştirilmek üzere Byala veya Karlukova'ya gönderilen deliler; suç yerinden uzaklarda ele geçirilen, sorgulanmak ve yargılanmak üzere geri götürülen hırsızlar ve dolandırıcılar; tanık olarak çağrıldıkları mahkemeye gitmeyen ve şimdi zorla götürülen yoksullar; kaçak askerler, dilenciler, bir cezaevinden ötekine aktarılan katil mahpuslar ve keza oturma yerleri değiştirilen biz politik hükümlüler. Memlekette zorunlu olarak yolculuk yapması gereken herkes, jandarma gözetimi altında konak tutukyerine düşüyordu.

Jandarma gözetiminde yola çıkarılıp da konaklayan tutuklulara ayrılan yerler gayet kötüydü. O kadar ki, son derece pis, karanlık ve boğucu bir yeri tanımlamak istedik mi, «tıpkı konak tutukyeri gibi,» derdik.

Politik hükümlüler ve aynı zamanda diğer tutuklular, bu yerlerde zorlu sıkıntılara katlanmak zorundaydılar. Bunlar dar, havasız, soğuk

odacıklardı. Tutuklular, tahtakurusu, bit ve her türlü pislik içinde, saatler boyunca, bazen bir gün bir gece ayakta ve aç açına bekletiliyorlardı.

Mezdra garındaki konak tutukodasının en kötü olduğu anlatılırdı. Plovdiv'dekinin de ondan iyi olmadığı söylenirdi. Oraları gözlerimle görmedim, kıyaslayamam. Ama, Pleven'deki tutukodasını çok iyi öğrendim. Jandarmaların odası yer düzeyindeydi. Tahta döşemede bir kapak vardı. Bunu açıp tutukluya buyururlardı :

«İn bakalım!»

Tutuklu bir an ikircime düşebilirdi. Ama fazla düşünmeye vakit yoktu. İster istemez, bir tahta merdivenden inmeye başlardı. Hemen hemen dikey olan merdivenden indi mi, tutukodası olarak kullanılan yerde bulurdu kendini. Yerin altında olmasına karşın, karanlık değildi burası. Tam tersine, fazla aydınlıktı bile. Parmaklıkları iki büyücek pencere oyulmuştu. Yalnız camları yoktu. Gerektiği gibi, köşeye bir ranza da sıkıştırılmıştı. Bu cehennemın gözünde öylesine zorlu eziyetler çektim ki, anlatması çok güç. O, kapağı açıp, beni de birkaç defa aşağı buyur ettikleri oldu :

«İn!»

Bir seferinde iyice gülünç bir şey oldu. Botuşev davasından beş - altı kişi, merdivenden iner inmez, orda Ariko'ya rastladık. Siz Ariko'yu belki bilmezsiniz. Ama o ünlü kişidir ve kendisini tanımanız gerekir. Yankesiciydi, ama öyle ufak - tefek şeyler çalan veya kolayca ele geçen hımbılın biri değildi. Zanaatının iyice ustası, hüner-

li bir cepçiydi. Çabucak tanıştık. Konuşurken, sokulgan ve giderek nükteciydi. Böylece, kim olduğunu, niçin yargılandığını öğrenmek zor olmadı. Yirmisini bile doldurmamıştı daha. Zayıfça, dal gibiydi. Işıl ışıl gözleri vardı. Kimin oğluydu, bilir misiniz? Sofya hahamının, yahudi başrahibinin... Saygıdeğer baba, oğluna elbette başka yarınlar hazırlıyormuş. Ama bizim Ariko kendi yolundan gitmiş. Yankesiciliğe vurmuş işi. Defalarca tutuklanmış, cezaevine atılmış. Şimdi yine kodesteydi. Sofya'nın kenar mahalle külhanbeylerinin argosundan, mahpus deyimlerinden oluşan, biraz da çocukluğunun daha kültürlü çevresinden birşeyler katılmış olan konuşması oldukça ifadeliydi. Yediği haltları işte bu nükteci dille anlatıyordu. Bir ara türkü söylemeye başladı :

**Adım Kotse benim
açıkgözün tekiyim
bende mangiz nanay
zengin değilim...**

Yürekten güldük. Takıldık ona. Ama alınmadı, geniş yürekliydi. Boris Minçev inanmazmış gibi sordu :

«Ariko, ama sen gerçekten sokağın ortasında birinin saatini alabilir misin?»

«Valla, hiç gelir. Alırım da, ruhu bile duymaz. Bir para babasında hoş bir şey dikizledim mi, hemen aşırıp fertiği çekerim. Neye uğradığını şaşırır.»

«Hadi canım, yapamazsın!»

Ariko sağ elinin işaret ve orta parmağını gösterdi :

«Hüner bunlarda,» dedi. (Parmakları uzun

ve inceydi!) Ve parmağını şakağına dayayarak ekledi: «Burası da boş olmamalı elbet.»

Aramızdan biri üsteledi :

«Ariko, şakayı bırak da, şunu nasıl yaptığını göster.»

Yalnız göstermek değil, Ariko, iki parmağının çalışması üstüne koskoca bir konferans verdi bize. Hem de uygulamalı konferans. Birimizi, arkası dönük olarak biraz öteye dikeyor, sonra bize kurnazca göz kırparak o hünerli iki parmağını uzatıyor, hiç sezdirmeden daldığı cepten birşeyler çıkarıyordu.

1942 ocağında bir akşam tren gecikti, ve beni aşağı itelediler. İçersi loştu. Çok da soğuktu. Göbels'in deyimiyile «general - kış» göz açtırmıyordu. Yalnız Rusya kırlarındaki Alman askerlerini donduracağına, bize de çullanıyordu bu kış. Göbels'in propagandasında bizim de katıldığımız bir nokta vardı: Bu gerçekten çoktandır eşi görülmedik korkunç bir kara kıştı. O zamandan beri artık otuz yıl geçmiş olmasına karşın, böyle bir felâketin yinelenmediğini söyleyebilirim. Isı şakaymış gibi eksi 30 ile 40 arasında değişiyordu. Bu «general - kış» Hitlercilerin Doğu Cephesindeki tutukluğunu hoş gördürmeli, Vermaht'ın yenemeyeceği güç olmadığı hayaliyle yaşayanları düş kırıklığına uğramaktan kurtarmalıydı.

Sokaklarda fırtına kopuyor, savrulan kuru kar tutukodasının camsız pencerelerinden içeri doluyordu. Köşeye bir tutuklu sinmişti. Ne adını öğrendim, ne de yüzünü iyice gördüm. Ama ömrüm oldukça onu unutamam. Dayanılacak gibi değildi. Isı eksi 35'in de altına düşmüştü. Donu-

yorduk. Biraz ısınırız umuduyla zıplıyor, horaya tutunuyor, sonra yine yanyana köşeye büzülüyorduk. İt yaşamı! Derken, geceyarısından az sonra, köşedeki adam birden yere yığıldı ve sarsılmaya başladı. Yüzünü iyice göremiyordum. Ne olduğunu anlayamadım. Can çektiğini zannettim. Merdivenden iki - üç basamak çıkıp kapağı yumruklamaya başladım. Uykulu bir polis sesi tersleyiverdi :

«Ne var be?»

«Bu adam ölüyor!»

«Birşeyciği yoktur, sabaha dayanır.»

Yine de yardım isteyecek oldum. Bana öyle canavarca bağırdı ki, artık anladım: Eğer köşedeki adamın yazgısında bu gece ölmek varsa, lammı cimi yok, ölür gider ve onu hiçbir şey kurtaramazdı.

Yere serilen adamın yanına döndüm. Çırpınıp kıvrınmakta devam ediyor, hâlâ elleriyle yere vuruyordu. Kendimi teskin etmek istercesine, «Acaba sara değil mi?» diye geçirdim. İki - üç dakika sonra adam gerçekten sakinleşti, oturdu, sonra doğruldu. Ona birşeyler söyleyerek, avutmak istedim. Elini salladı: Birşey değil, ilk kez gelmiyor ya başına! Sonra zıplamaya, horaya devam ettik.

Böylece, sara nöbetine birkaç kez tanık oldum. Bir gün bayılan bir çocuk gördüm: Sofya Merkez Cezaevinden başkent konak tutukevine büyük bir katile halinde götürüyorlardı bizi. Aramızda on - oniki yaşlarında bir oğlan da vardı. Sevimli çocuktu. Birşeyler çalmıştı. Tutup İnsanîyet Yurduna (Çocuk İslahevine böyle diyorlardı galiba) atmışlar. Ama ordan kaçtığı için,

ruhça daha da burkulup sakatlansın diye, daha yüksek bir üniversiteye, Sofya Merkez Cezaevine, daha görgülü suçlu ve caniler arasına aktarmışlardı. İşte o gün bizimle aynı kafiledeydi. Anızın, yol ortasında kaldırıma yığılıverdi. Zayıf vücuduyla çırpınıp kıvrandı, kasılmaya başladı. Acıklı bir görüntüydü bu. Bir jandarma onu beklemeye kaldı, biz de gara doğru yolumuza devam ettik.

Bu gibi durumlara neden böylesine sık raslıyordum? Nedeni basitti bence: Hastanın içine düştüğü ağır koşullar, açlık, sinir gerginliği, işkenceler, hastalığı azdırıyor ve nöbetler sıklaşıyordu.

Sara nöbeti geçirene hiç dokunmamak gerektiğini daha gördüğüm ilk olayda öğrendim.

Ama St.'yi anmazsam, Kayalık Cumhuriyeti'nin de, cezaevlerinin de tablosu tamamlanmış olamaz. St., Dostoyevski'nin deyimiyle bir «psikolojik olay» dı. İlk bakışta adamın bir şeyciği yoktu. Giderek, artık orta yaşlı sayılabilecek olan bu adamın, herşeyi anladığı ve tamamen ayık durumda olduğu sanılabilirdi. Ne var ki, daha bir iki konuşmada psikolojisinin bozuk olduğu anlaşılıveriyordu. Kendisi devrimci harekette oldukça sorumlu işlerde çalışmıştı. Ama poliste ve ondan sonra çektiği manevi acı ve eziyetler nedeniyle sinirleri ve psikolojisi altüst olmuş, azar azar «oynatma» ya başlamış, sonunda bir insan hurdasına dönmüştü Çehov sosyal anlamda «kılıf içinde adam» diyor. Ben deyimi bu olayla ilgili psikolojik anlamda kullanabilirim. Çünkü St. gerçekten kılıf içine çekilmiş, arkadaşlarından ve

kolektiften, dünyadan kopmuş bir adamdı. Kendisine Georgi Avramov'un ilgi göstermesine bir yere kadar katlanması bir yana, kimseyi yanına sokmazdı. Diğerlerinden uzakta olmak için çoğunca döşemeye yatar büzülürdü. Ranzalarda bile uyuyamazdı. Yatağını tahtaların üzerine serer, eski battaniyesini başına çekerdi. Kimsenin kendisini görmesini istemez, çevresinde olup bitenden de elden geldiği kadar habersiz kalmayı yeğlerdi. Böylece, saatler, günler, gecelerce yattardı. Onu böyle dünyadan yılgınlıkla gizlenir görürken, kendi kendime acaba iç dünyası ne halde şimdi bu adamın, acılarla burkulup inliyor mu, yoksa bir insan hurdasına dönüşen bu yaratık ruhen alabildiğine yıpranarak hayvan gibi duygusuzlaşmış mı bulunuyor, diye soruyordum. İç dünyasını hiç dışlamıyordu. Her yaniyle sanki kirpi dikenlerine bürünmüştü. Ve eğer biri, acımalı bir iyi niyetle yardıma yanaşacak veya sataşma düşüncesiyle yaşamına girecek, ya da en azından kendisiyle yakınlaşmak isteyecek olursa, bu dikenleri gösteriveriyordu. Büsbütün pejmürde bir hali vardı. Yırtık pırtık geziyordu. larının kayışları kopmayagörsün, başka kayış bulup çakacak durumda olmadığı için, artık kimin nalınları önüne gelirse hemen ayağına geçiriyordu. Yalınayak kalan arkadaş da koğuşun kapısına dikiliyor ve avluya doğru birkaç kez bağıırıyordu: «Nalınlarımı kim aldı benim?» Ama Solgun ve cılız yüzü her zaman sakallıydı. Nalın-St. hiç orali olmuyor, nalınları takırdata takırdata avluda bir aşağı bir yukarı dolaşıp duruyordu.

Dünyaya o kadar yabancılaşmıştı ki, artık

yaşlı ana ve babasını bile umursamaz, onlara karşı da kabaca davranır olmuştu. Bir gün çok uzaklardan görüşüne gelmişlerdi. Arkadaşlardan biri rasgele yanlarında bulunmuş, görüşmeye tanık olmuş ve oradan yüreği parçalanarak dönmüştü. Öyle ki, dertli ana, zavallı oğlunun haline acıyıp dövünürken, oğlu kabaca ve soğuk bir hareketle anasını iterek, yiyecek torbasını kaptığı gibi koğuşun yolunu tutuvermişti. Sığ bilgime dayanarak psikolojik - sinirsel hastalık olarak tanımladığım bu illeti, zavallı adama özen gösterilecek olursa, iyileştirmek herhalde zor olmayacaktı. O aslında çifte hapislik içindeydi.

Cezaevlerinde, tek tük, başka sinirsel - psikolojik bozukluklar da gördüm. Biri -ciddi ve anlayışlı bir delikanlıydı-, ağır bir melankoliye tutuldu. Bu ruh haline giderek daha çok gömülüyor, tek başına kalmak için her çareye başvuruyor, «Hayat tezkeresi» filminden Mustafa'nın şarkısını acıklı acıklı mırıldanıp duruyordu :

**Ve hiç kimse bilmeyecek
nerdedir mezarım benim...**

Sonunda artık büsbütün kendinden geçmişti.

Bir delikanlı da - aydın ve uyanık biriydi -, hastalık derecesinde işkil manisine tutuldu. İlk-önce, hiç sezdirmeden, güya fazla titizlik gösteriyormuş gibi, şunun veya bunun gizli düşman olduğu konusunda uyarıda bulunmaya başladı. Ama hastalığı giderek öyle ilerledi ki, artık en temiz insanların kişiliğinde bile tehlikeli düşmanlar görmeye başladı. Kurtuluştan sonra, çeşitli kurumlara, bir takım korkunç açıklamaları içeren raporlar yağdırıyordu. Bu da başına çok

işler açtı. Çünkü o kurumlar hastanın biriyle işleri olduğunu hâlâ anlamamışlardı. Zamanla ortalıktan kayboldu. Tımarhaneye mi girdi, yoksa hastalığı üsteliyip de bitirdi mi onu, öğrenemedik.

Konak tutukevlerinin tablosunu tamamlamak için şunu da söylemeliyim: Jandarma gözetimi altında yapılan yolculuklar sırasında, tutukluyu o zamanki deyimiyle beslemezlerdi, yani herkes boğazını kendisi düşünmek zorundaydı. Jandarmaya para verip ekmek aldırılabilirdi. Doğal olarak, tutuklunun bu iyiliği karşılıksız bırakmaması gerekirdi. Eğer cebinde parası yoksa (böyle haller az değildi), Allah yardımcısı olsun. Artık başının çaresini kendisi aramalıydı. Eski toplumun saçma bir yanıydı bu. Yurttaşları konak tutukevlerine tıkma yasası çıkarabilmişti de, bu adamların yiyeceğini düşünmemiştii.

Eh, bu da kusur muydu!

Bunu özellikle 1942 kışında açık seçik gördüm, yaşadım. Sofya Merkez Cezaevinden Plevne Cezaevine aktarılıyordum. Merkez Cezaevinden çıkışım görüş saatine rastladı. Cezaevi dış kapısının uğursuz eşliğini aşar aşmaz, karşımda... annemi gördüm. Ana - babam başka yere götürüldüğümü bilmiyorlardı. Kendilerine haber verecek vakit bulamamıştım. Anacığım şaşırırverdi! Oğlunun bütün acılarını paylaşan çilekeş ana, önce hayretle irkildi. Sonra hızla üzerime doğruldu. Ellerini jandarmaya doğru uzattı, ağlamaklı bir sesle yalvardı. Savcıdan görüşme izni almış, biraz yiyecek de getirmişti. N'olur versindi oğluna! Ben de üsteledim. Jandarma in-

safa geldi. Annem, içinde bir çörek, daha yeni pişmiş ince bir çörek bulunan fileyi elime sıkıştırdı. Yürüyüp geçtim. Polisin önünden yürüyen, ayağı prangalı ve dengi elinde oğlunu anacığımın bakışlariyle nasıl uğurladığını göremedim. Bir ana için değildi bu görüntü. Anneler elbette çocuklarının başarından başarıya koşmasını isterlerdi. Daha küçükken onları iyice gelişmiş, büyük adam olmuş, hayatını kazanmış olarak görürlerdi... Ama, analar felâket içinde de çocuklarının yanında, başarısız, düşkün, acılı çocuklarının yanında yer alır, onların derdini yüreklerinde taşırlardı...

Yol boyunca bu düşüncelerle kahrılandım. Ve belki de bu yüzden, Merkez Garındaki konak tutukevinin kapısı açıldığında, bir tutuklunun dilenciliğini epey kabaca tersledim.

Jandarma gözetiminde yolculuk eden tutukluların bekletildiği Sofya konak tutukevi garın hemen sol yanındaydı. Erkek ve kadın bölümlerinden oluşan tek katlı bir yapıydı. Erkekler tarafının büyük bir bölümünü kuru tahtalariyle kocaman bir ranza kaplıyordu. Tahtalar çoktandır süpürge ve su yüzü görmemişti. Duvarlarda kan lekeleri vardı. Demek ki burada tahtakuruları bildiğini okuyordu.

Orta yaşta bir çingene ranzanın üzerinde bağdaş kurmuştu. Girdiğimi görür görmez, hemen azgözlülükle bağırdı :

«Ver!»

Elimdeki çörekli fileyi görmüştü.

Bu yüzüzlük ve arsızlığa birden içerledim. Ve bundan ötürü sert bir tepki gösterdim :

«Dur be ,utanmıyor musun, kapıdayım da-

..ha!» gibilerden bir şey söyledim.

Ama çok iyi anımsıyorum, o sağ elini de uzatarak yineledi :

«Ver!»

Bunu olağan bir çingenelik saydım. Oysa bu tek heceli «ver» sözcüğünde ne denli büyük bir facia yoğunlaştığını bilmiyordum. Bu adamcağız ve o çörek sayesinde, bugüne değin hayranlık duyacağım bir kişi göreceğimi, sapına kadar bir insanla tanışacağımı aklımın köşesinden bile geçirmiyordum. Pranganın bir ucunu indirdim (omuzda taşınırdı), dengimi de yere koydum, terimi kuruladım, ama ayakta kaldım. Bitlenmek istemeyenler ranzaya oturmaktan veya yatmaktan çekinirlerdi.

Konak tutukevinde birkaç kişi daha vardı. İkiisi temizce giyimli genç adamlardı. Giyimleri bu ortam içinde birden dikkati çekiyordu. Her tutukevinde elbette ilk söz, nerden, nereye, niçin soruları olurdu. Sözünü ettiğim iki efendi Bulgarca bilmiyordu. Bilmeseler de, Romanya'da Kordeanu'nun Demir Muhafızlar'ından lejyonerler olduklarını anlayabildik. İkiisi de bu Hitlerci örgütün bozguna uğramasından sonra Yunanistan'a kaçmışlar. Orda kendilerini tutuklamışlar ve şimdi jandarma gözetiminde tekrar Romanya'ya gönderiyorlarmış. Bu azılı ideolojik ve politik hasımlarla aynı tutukevinde bulunmak ve kendilerini gözlemlemek benim için çok ilginçti.

Ranzadaki çingeneyi inceledim: Orta yaşta bir adam. Yerli, şehir çingenelerinden olmalıydı. Giysileri yırtık olmakla beraber, büsbütün perişan kılıklı değildi. Ansızın, oturduğu yerde, tah-

talara yığıldı ve kendinden geçiverdi. Öteki tutuklular kapıya koşmak, jandarma çağırmak istediler. Önledim. Böyle durumları artık defalarca görmüştüm. Sara nöbetine tutulmuştu. Yürekler acısı bir hali vardı. Elleriyle tahtaları vargüçle dövüyor, köpük içindeki ağzında dişlerini sıkıyor, kıvranıyor, çırpınmaktan bütün vücudu sarsılıyor, yuvalarından uğramış gözleri hiçbir şey görmüyordu. Birkaç dakika sonra yatıştı. Gözleri yavaş yavaş duruldu. Hiçbir şey olmamış gibi bize baktı ve doğrulup oturdu. Ve belli belirsiz yine konuştu :

«Açım.»

Çörek geldi aklıma. Hemen biraz koparıp verdim. Çöreği iki eliyle kavradığı gibi hırsıyla yemeye başladı. Bu zavallının çoktandır birşey yemediğini anladım. Üç gün önce Dupnitsa'dan (Şimdi «Stanke Dimitrov») kaldırmışlar, Razgrad taraflarına sürgün ediyorlardı. Nedenini tam olarak anlayamadım. Üç gün, üç gece ağzına bir kırıntı bile koymamıştı. Bunun için çöreği görünce içgüdüyle «Ver!» diye haykırmıştı. Dupnitsa'dan Sofya'ya dek üç gün, sonra Sofya'dan Razgrad iline kadar da üç ya da beş gün aç acına nasıl dayanacaktı? «Eski toplumun bir saçma yanı» dediğimizin capcanlı bir örneğiydi bu. Yöneticiler de, bu «ufak» kusuruyla bir toplumun kendini nasıl yadsıdığını akıllarından bile geçirmiyorlardı (elbet bunu umursadıkları bile yoktu).

Nöbet geçiren adamla konuşmaya başladık. Anlayışlı göründü bana. Neden sonra, çörekten kalan parçanın yarısını da koparıp verdim. Öte-

ki parça filede kaldı. Nasıl teşekkür edeceğini bilemiyordu. Ama çingenelerin bol keseden hayır-dua etmelerine alışık olduğum için, kulak asmadım.

Tutuk kompartımanlı (*) trenin Plevne'ye hareket edeceğini bildirdikleri zaman, bagazımı taşımama yardım etmek için davrandı. Prangamı istesem de ona veremezdim. Sağ ayağımın bileğine sıkıcı bağlıydı. Dengi de kendisine emanet etmekten çekindim. «Çingene» ydi. Üstelik tutukluydu. Fırsat bulursa, gözümün yaşına bakmadan aşırırverirdi. Ama o, çörek parçasının kaldığı fileye uzanıp taşımak istedi. «Vermem!» demeye de dilim varmadı. İnsan değil miydi? İnsana güvenmek, inanmak gerekmez miydi? Bir çörekten ötürü adamı güvensizlikle incitebilir miydim? Elimi savurdum, bir çörek parçası da neydi, ha olmuş, ha olmamış, hep birdi. Fileyi aldı. Ama bizi vagonun iki ayrı kompartımanına yerleştirdiler. Çingeneyi ve iki lejyoneri başka kompartımana taktılar. İlişğimiz kalmadı. Plevne garına kadar üç saat yolculuk ettik. Orda inecektim. Dengimi alıp, koridorda «benim» polis önüne düştüm. Fileyi ve çöreği hiç düşünmedim. Çöreğin çoktan yutulmuş olduğundan kuşum yoktu. Ama çingenenin bulunduğu kompartımanın önünden geçerken kapı birden açıldı. Ve seninki, fileyle çöreği uzatarak:

«Arkadaş, al fileni,» dedi. Ve lejyonerlerin çöreği yemek istediklerini, üsteliklerini fısıldadı.

(*) Tutukluların bindirildiği özel vagona her nedense «kompartıman» denirdi.

«Ama ben vermedim. Çörek oğlanın, ben koruyorum sadece, dedim. Hadi al da ye çöreğini.»

Yalvaran gözlerle ve güvenle bakıyordu bana. Çöreği lejyonierlerin açgözlülüğünden koruduğuna, kendisinin de el sürmediğine inanmamı istiyordu. Yani gösterdiğim güveni hak ettiğini tanıtlamak istiyordu. Ömrümde hiç bu kadar şaşırmamıştım. Açlıktan imanı gevremiş bir çingene senin sıcak çöreğini korusun?! Hayır, burda artık çingene veya dilenci sözcüğünün yeri yoktu. Tek bir sözcüğe yer vardı: İnsan. Tutuklu, suçlu, aç çingene, insan güvenci adına kendi kendini yenebilmişti.

Çöreği fileyle beraber ona verdim. Çünkü ikisi de artık ona aitti. Düpedüz kahramanlık değil miydi gösterdiği? Eyet, içindeki kişiöglü, olanca büyüklüğüyle kendini göstermişti.

Polis, konak tutukevinden beni gene önüne katıp Plevén merkezinden geçirerek, kentin öbür ucundaki cezaevine götürdü. Bir defa yarım saat için hastaneye götürüldüğümü saymazsak, Plevén'in başka hiçbir yerini bilmiyordum. Gardan öteye hep bu yolla merkezden, Anıt Kabir önünden geçirir, Kayalık'a götürürlerdi. Bunun için, sonradan, «Plevén'e gittin mi hiç?» veya «Plevén'i bilir misin?» diye sorduklarında, olumsuz yanıt veriyordum. Ama yıllar sonra başka türlü yaptım. Parti Merkez Komitesinde çalıştığım sıralarda, bir arkadaşımınla birlikte görevli olarak Plevén'e gittik. Biletlerimizi aldık, hareket ettik. Çok iyi bildiğim Plevén garına vardık. Arkadaşım buraya ilk defa geliyordu. Kendisine dedim ki :

«Çck kez geldiğim var buraya, düş bakalım ardıma.»

Merkezden geçen bildiğim yoldan yürüdük. Anıt Kabrin önünden geçtik. Hep geniş sokaktan yürüyerek, sonunda kenarlara vardık. Yoldaşım kuşkulanmaya başladı bu seferi .

«Ne diye geldik buraya kadar? Parti İl Komitesinin bir kenar mahallede bulunması olanaksız.»

«Zararı yok,» diye yatıştırdım onu. «Telâş etme. Az kaldı.»

Çok geçmeden ,cezaevinin koca kapısı önüne vardık ve o zaman arkadaşşıma şöyle dedim :

«Pleven'de işte burayı bilirim ben. Seni buraya getirdim, burayı gösteriyorum...»

Hem sevinç, hem üzüntü duyduk.

Ama aynı akşam ruh halimiz tamamen değişti. İşimizi bitirdikten sonra, il komitesinden arkadaşlar, kentin kalkınmasını göstermek istediler bize. Otomobille bir geziye çıktık. Yine cezaevinin yanından geçtik. Bu sefer arkadaşşımla bakışıp gülümsedik. Derken, Kayalık denen o harukulâde yere, şaşılasi doğanın ve insan imgesinin, birçok kişinin girişim ve emeğiyle yarattığı o yeryüzü cennet köşesine vardık. Sosyalizm bir harika yaratmıştı: Yoksulluk, acı ve ıssızlık simgesi olan o unutulmuş yer, insan akli ve eliyle canlandırılmış, restoranları, gölleri, kuğu kuşları, adacıkları, oyun alanları ve dinlenme evleriyle halkın gezi ve dinlenme yeri olmuştu. Devrimciler, halk önünde, yurt önünde yarınlar önünde kendilerinden bekleneni yapmışlardı.

VIII

İKİ YOL

Sol - sekterlik cezaevlerinde 1929'da 52'lerin yargılanmasından sonra girdi. Bu yargılamayı izleyen davalar sol - sekterliği daha da güçlendirdi ve bu akım üstün gelmeye başladı. Sol - sekterlik cezaevlerinde hangi yönlerde kendini gösterdi? Birkaç yönde. Birincisi, genellikle Kolarov ve Dimitrov'a karşı, somut olarak da cezaevlerindeki yandaşlarına karşı yönelik grupçulukta; içincisi, dar sosyalistliği şiddetle reddetmede, partinin dar sosyalistler döneminde eylemde bulunmuş kimseleri kovuşturmada; üçüncüsü, cezaevi idaresiyle ve asker nöbetçilerle aralıksız çetin çatışmalara, dolayısıyla hapisane rejiminin kötüleşmesine, ağır cezalara (birçokları tek kişilik hücrelerden çıkamaz oldu) yol açan eylemlerde. sol - sekterlerin kolektifin ödevi konusunda kendilerine özgü bir anlayışı vardı. Kolektifin ödevi savaşmak, mahpus yığınlarının savaşımını örgütlemektir. Dördüncüsü, sol - sekterlik uzlaşma olanağını değerlendirmeyi beceremiyor, yani olaylara akıllıca yaklaşmıyor, tamamen cansız ve aşırı solcu formül ve doğmalara kapılıyordu. Böylelikle, amacı kendine dönük devrimcilik bir saçmalığa, anlamsızlığa dönüşüyordu. Örneğin, kişisel af cezaevinden çıkma olanağı reddediliyordu. İlle genel af isteniyordu. Ama kiminin bazı somut nedenlerle af olanağı varmış. Hayır, istemez. Varsa yoksa, genel af! D. Terpeşev, bu sekterlik doğrultusuna uyararak kişisel aftan yararlanmak istemediği için cezaevinde altı yıl da-

hayattığını söylüyordu.

Bu yolun en tutkulu uygulayıcısı olarak **oldukça** tanınmış Raço Tsanov gösteriliyordu. Raço Tsanov'un içerde kendine özgü durumu ve **psikolojisi** vardı. Parti Merkez Komitesi örgüt **sekreteri** olarak hapsedilmişti. Grupçuluktan gözü dönmüş, Kolarov'la Dimitrov'u aşağılayıcı sözler söyleyecek kadar da ileri gitmiş. (Bu önderler güya oportünizm bataklığına bütünü saplanmışlar, artık durumlarını hiçbir şey düzeltmezmiş, ve daha bunlara benzer bir sürü endazesiz atıp tutmalar), dar - sosyalistlik döneminde yetişmiş kadroları amansızca kovuşturmuş, kendilerine âdeta eziyet etmişti. Bir türlü yola gelmemişti. Yeni yol tutulunca kendisini hareketten uzaklaştırdılar. Dokuz Eylül'den sonra hayattaydı, daha doğrusu günü gün ediyordu.

Doğaldır ki, sol - sekterlik döneminde oluşan bazı olumlu yönleri görmezlikten gelmek doğru olmaz. Örneğin, kadrolar çelik disiplin, özveri, dayanıklılık ruhunda eğitilmişti. Savaşkanlık ruhu yüksekti: Savaşan cezaevi de örnek oluyor, **halk** yığınlarının inancını pekiştiriyordu.

Bakın, tarihsel karşıtlık ne garip biçimde kendini gösterdi. Sol - sekter yönetim, Leninizm adına, partinin gerçekten Leninci parti haline getirilmesi adına ortaya atıldı. Ama karşıt görüş mevzilerine düştü çabucak. Leninizmin yabancıydı. Eylemi, partiyi Lenincileştirme olmadığı şöyle dursun, tam tersine bu gereklikten partiyi **uzaklaştırıyordu**. Engels bir yerde şöyle demiş:

«İnsanların öznel niyetleri, nesnel olarak kendi karışıklığına dönüşüyor.» Böylece Engels, insanlık tarihinin en büyük sentezlerinden birini yaratmış. Öyle ki, bu formülü birçokları bildiği halde, çok az insan dikkate almaktadır.

Nesnel olarak, Bulgar zemininde gerçek Leninizm (Bulgaristan dışında da olsa), Leipzig davasında sözün tam anlamıyla Georgi Dimitrov'un ağzından işitildi. Ordaki konuşmaları Leninci çokyönlülüğün en yüksek ifadesiydi. Salıverildikten sonra da dar sosyalistliğe ve Blagoev'e hasrettiği konuşma ve yazıları herşeyin yerini belirledi: Dar sosyalistlik Leninizm sayılmazdı, ama İkinci Enternasyonal oportünizmi de değildi. Dar sosyalistlik Lenin öğretisine yakındı, onunla bir soydandı; aynı zamanda birçok yanıyle ondan ayrılıyordu. Yaşamsal gereklik ve doğru yol, olumlu yanlarını özümseyip geliştirmek, olumsuz yanlarından vazgeçmek, Lenin fikirlerini vargüçle benimseyip somut olarak bizim koşullarımıza uygulamaktı. Dimitrov'un 1935'te Komintern'in Yedinci Kongresinde okuduğu rapor, Leipzig'in, irade, korkusuzluk, devrimsel ataklık, enternasyonel kapsamlı yüksek politik düşünce volkanının bir defalık patlaması olmadığını kesinlikle doğruladı. Bu rapor, uluslararası işçi hareketinin, Georgi Dimitrov'un kişiliğinde, dünya durumunu Leninci anlayışla çözümlemiş, kendi çağının yollarını ve amaçlarını göstermiş en parlak ideologuna kavuştuğunu gözler önüne serdi.

Bütün bunlar - Leipzig davasından Yedinci Kongreye kadar.- sözün tam anlamıyla Leninizm-

dir. Partimizin Leninizmle silâhlı olarak kavga-ya atılması için bunun en önemli adım olduğu söylenebilir. Georgi Dimitrov'un partinin başına geçmesi, kadroların onun etrafında toplanıp birleşmesi ve partinin daha sonraki eyleminin utkuyla sonuçlanması olağandışı sayılamaz.

Dimitrov'dan söz açıldığı için, cezaevlerinde kendisi hakkında daha neler anlatıldığını da söyleyeyim.

Dimitrov, Leipzig davasına kadar, Kominternin sorumlu bir eylemcisiydi, ama en ileri gelen yöneticileri arasında yer almıyordu. Gerçi, savaşımın en önemli kesimlerinden birini, Batı Avrupa Bürosunu yönetiyordu; lâkin onun nasıl bir güç olduğu ancak Leipzig davasındaki çetin çatışmalardan sonra anlaşıldı. Y. V. Stalin'in sözleri bunu açıkça gösteriyor. Stalin yargılama sırasında şöyle demişti :

«Nerdeymiş bu aslan şimdiye kadar?»

Bu söz hiçbir yerde belgelenmiş değil, - hiç olmazsa ben raslamadım -, ama gayet anlamlıdır; Çünkü sadece hayret değil, yargı da içermektedir.

Vasil Kolarov'un Georgi Dimitrov'la ilgili tutumu da anlatılıyordu içerde. Kolarov, partinin politik sekreteri olarak Dyado'nun ardıydı. Kominternin ilk genel sekreteriydi. Birçok kardeş partinin bolşevikleşmesi yolunda önemli bir rol oynamıştı. Dokuz Haziran ve 1923 Eylül Ayaklanmasıyla ilgili yanlışların düzeltilmesinde en büyük hizmet katkısı da onundu. Ama belki de asıl bunun için parti-içi fraksiyonun en güçlü darbeleri ona karşı yöneltilmişti. Dolayısıyla, bölünme, birleştirici bir kişinin otoritesiyle de gi-

derilebilirdi. Leipzig'ten sonra Georgi Dimitrov bunun için gerekli saygınlığa sahip olmuştı. Dimitrov, Bulgar dar sosyalistlerinin erdemlerini, Lenin stili, teorisi, taktiği ve stratejisiyle en dolgun biçimde kendinde bağdaştırıyordu. Dimitrov'un parti «önder» i olarak yükseltilmesi fikrini Kolarov destekliyor ve önder olması için aktif olarak çalışıyordu. «Yaşasın partimizin önderi Georgi Dimitrov yoldaş!» sloganını ilkönce duyuranlardan biri olduğu söyleniyordu.

Partimizin iki büyük savaşçısı arasındaki ilişkiler konusu bu kadarla açıklanmış olmuyor. Ben size sadece kolektifin belleğinde kalmış olanları aktarıyorum.

«Önder» sözcüğünü tırnak içine aldım. Çünkü o zaman, bizim koşullarımızda bu sözcüğü yadırgıyorduk. Dışardan getirilip katılma gibiydi. Sanki bizde henüz aşılammıştı. O zaman savaşımında herkes sorumluydu ve herkes başını da, çoluk - çocuğunun selâmetini de tehlikeye atmıştı. Bu nedenle, başka yerde artık iyice kökleşmiş olan önderlik ilkesi bizde kolayca benimsenemiyordu. Şunu da söyleyeyim ki, prensibi kafalarımız kolay kolay almıyordu, ama Dimitrov'u hepimiz başta gelen yöneticimiz sayıyorduk.

Sekterlikten yeni yola geçiş kolay ve çabuk olmamıştı. Çünkü yeni tutuklamalar olmadığı, yeni yolun iletkeni olacak yönetici kadrolar cezaevine girmediği için cezaevlerindeki partililer aynı kafada kalmışlardı. Artık yavaş yavaş bir yeniden değerlendirme, sol - sekterlik çizgisinin yanlış ve eksikliklerini açıklama, yeni çizginin özlüğünü kavrama, aynı zamanda yanlışlığa neden olanların özeleştirileri dönemi başlamıştı.

Genellikle tekil kullanılsa da, ben «özeleştiriler» diyorum, sözcüğü çoğul olarak kullanıyorum. Çünkü o zaman herkesin özeleştirisi üzerinde ayrı ayrı duruluyordu. Özeleştirisi Merkez Komite-sine gönderiliyordu. Doyurucu değilse, yeniden yapılmak üzere geri gönderiliyordu. Böylece, kadroların ezici çoğunluğu dürüstçe yeni parti yolunun yanında yer aldı. Yalnız tek - tük bazı militanlar doğru yola çıkamadılar.

Dimitrov çizgisi denen yeni yol, cezaevinde kolektifin rolünü, yerini ve ödevlerini yeni biçimde tanımladı. Siyasal hükümlünün sağlığını koruması ve bilgisini artırması gerektiği belirtiliyordu. Siyasal hükümlü, harekette yarının her bakımdan yararlı olabilecek kadrosu olarak yetiştirmeliydi. Yani bugün gücünü boş yere harcamamalı, halk arasına gireceği yarınlar için fiziksel ve moral enerji toplamalıydı. «Her adımda, savaşım sürecinde, dışarda da, cezaevinde de, bilgi edinmemiz, boyuna bilgi edinmemiz gerekir» (G. Dimitrov). Görüldüğü üzere, cezaevlerindeki yeni çizginin nitelikleri ayıklık, gerçekçilik, uzak görüşlülüktü. Böylece tanımlanan ödevlerin, zamanın özelliğine, savaşımın perspektiflerine tamamen uygun olduğu söz götürmez. Bu ödevlerin dondurulması da ancak eksiklik ve kusur kaynağı olabilirdi. Şu veya bu gerçeğin doğmalıştırılması, zaman geçtikçe kaçınılmaz olarak reddedilmesine yol açıyor. Ve tersine, bir gerçekten vakitsiz olarak tezelden vazgeçilmesi de büyük değerler yitirilmesine neden oluyor. Yenilikçilik ile gelenek arasındaki orantıyı doğru dürüst ölçüp biçmek yaşamın büyük bilgeliklerinden biridir. Yeniye kör olan,

görmezlikten gelen küflenir, sağlam geleneği önemsemeyen havada kalır.

IX ENİNA'LILAR

Yeni yola geçilirken, arkadan gelen bazı sektörlerlik çıkışları ve tüyler ürpertici polis provokasyonu, Enina konspirasyonu denilen olaya yol açtı.

Kazanlık'ın Enina köyünden Pleven'de dört kişi vardı: Biri yirmisekiz yaşında, yüksek Sokrat alınlı, ağırbaşlı, sakin ve zeki bir adam olan İliya Dolapçıyev'di. Yarınki mesleğinin ne olacağını sanki daha burada, cezaevinde kestiriyordu. Nitekim, sonradan politik ekonomi doçenti oldu. İkincisi, Çavdar'dı. Bu daha başkaydı. Gayet yakışıklıydı (kendisini Mihail Bratov adıyla bilenler çok azdır). Yirmiyedi - yirmisekiz yaşlarındaydı. Bocur gibi kırmızı yüzlü bir erkek güzeliydi. Gür kıvrıkcık saçları vardı. Boylu boslu, enerjik, sağlam ve güçlüydü. Köy delikanlısıydı. Dünyaevine henüz girmişti. Düğünü üzerinden bir ay geçmeden tutuklanmıştı. Beş yıldır zindandaydı. Canlı yüzü neşeli mi neşeliydi ve... kederliydi... Bir gün ben görüşteyken, onu da çağırdılar. Görüşmesine tanık oldum. Parmaklıklar ardında, tam karşısında, gayet güzel bir genç köylü kadını gördüm. Bir içim suydı. Yüzünde kızlık utangaçlığı ve sağlıklı bir genç kadının allığı vardı. Telli duvaklı gelin olduğundan beri bekleyegeldiği, gönül verdiği erkeğine dikili gözleri dolu doluydu. Bana bu görüntü ka-

dar pek az şeyin acı geldiğini söyleyebilirim. Yönetmeliğin bir maddesi gereğince birbirlerine sayılmalarına izin verdiler. Görüşme odasındaki iki tel bölmenin ara kapısı açıldı. Çavdar karısına sokulup onu beceriksizce kucakladı, ve kaçamak yapar gibi sakınarak öpüştüler. «Nedir bu,» diye geçirdim, «köylü utangaçlığı, genç köylülerin tutukluğu mu, yoksa vücutlarda artık başlamış olan yabancılaşıma mı?» Tek sözle, mutsuzdu bu görüşme. Sevinçten çok üzüntü yarattı.

Demir de, Gıdû de, aynı zamanda devrimcilerin kalesi olarak bilinen Dılboki köyünden Boyço Damyanov ve Rayno Çepilov, Vetren köyünden Tenü Bonev de Pleven cezaevindeydiler. Hepsi de yeraltı eyleminde bulunanlar grubundaydı. Birkaç yıl önce bütün ülkeyi dehşet içinde bırakan Enina faciasının ayrıntılarını, yavaş yavaş kimi onlardan, kimi de nice yıl sonra başka koşullardan görüştüğüm arkadaşlardan öğrendim.

1943'te gizli çalışan beş arkadaş, Balkan'da, Enina yakınında bir yeraltı sığınağında gizlenirler. Liseyi henüz bitirmiş Kiril Çolakov adında biri de vardı aralarında. Enina'lı arkadaşları bunlara kumanya sağlama işini hiç aksatmazlar. Günün birinde Demir götürür azığı onlara. Ama sığınaktan yana verdiği sinyaller yanıtsız kalır. İşçillenir Demir. Başka arkadaşları da gelirler. Bir de bakarlar ki, sığınakta upuzun dört ölü yatmaktadır. Uyuşturucu maddeyle iyice uyutulmuş, sonra da kafalarından vurularak, uykudaymış gibi içerde bırakılmışlar. Beşinci aralarında değildir. Katil odur. Sonradan anlaşıl-

cağı üzere, Kiril Çolakov'dur bu. Tüylər ürpertici cinayeti işledikten sonra sığınaktan kaçıp, polise gider ve orda göreve başlar. Arkadaşlar önce katilin kim olduğunu anlayamazlar, çünkü gizli eylemcileri iyi tanımamaktadırlar. Ama bunun bir polis provokasyonu olduğuna emindirler. Ölülerini oracıkta bırakırlar. Ancak iki - üç ay sonra, polis, «rasgele» sığınağı ve ölümleri bulur. Dolayısıyla partiye karşı müthiş bir kampanyaya girişir. Burjuva basını, Enina'lı devrimcilerin arkadaşlarına kıydıklarına değin bir yaygara koparır. Sığınağın fotoğrafları yayımlanır, düzmece ayrıntılar açıklanır. Tek sözle, anti-komünist histerisiyle tozu dumana katarlar. Güya katilleri aramak üzere tutuklamalar başlar. İşte o zaman Enina'dan birkaç arkadaş, bu arada Parti İlçe Komitesi Sekreteri Petko Manalov da gizliliğe geçerler. Cinayetle ilgili gerçeği açıklayan bir bildiri hazırlayıp, çevre köylere dağıtırlar. Polisçe kovuşturulan on kadar gizli eylemci bir araya gelir. Başkaca çareleri kalmayınca, yeraltı barınakları yapmak zorunda kalırlar. Bu barınaklar illegal yapıcılığın birer örneğidir. Büyük barınağın girişi kuyu ağzını andırır. Gayet ustaca örtülmüş olan girişin demirden bir kapısı vardır. Burdan içeri girilir. Barınak enine boyuna beş - altı metre, yüksekliği de üç metre, bir oda gibidir. Hava deliği ve bir de yedek çıkışı vardır. Yedek çıkış barınağın otuz metre uzağına çıkan bir tüneldir. İçerde ranza ve soba vardır. Sobanın bacası bir ağacın oyduğuna çıkar. Barınak insan ayağının çok seyrek bastığı yüz yıllık bir meşe ormanı içinde, bir yamaçtadır. (Enina'lı arkadaşlar barınakta yalnız gizlendik-

lerini ve parti çalışmaları yaptıklarını, çetecilikle falan uğraşmadıklarını kesinlikle belirtiyorlardı. Oysa sonradan kendileri çetecilikle suçlanacaklardı. Artık dediğim gibi, İlçe Komitesi Sekterinin kendisi, Petir Manalov da aralarında daydı.)

Partide sol - sekterliğin artık zamanı geçmek üzere olmasına karşın, hâlâ etkili olduğu bir sıradır. Bir Mayıs 1935 günü Enina köyünde bir kürsü kurulması ve tören yapılması kararlaştırılır. Müzik çalar, hora tepeler. Akın akın insan toplanır. İlegal arkadaşlardan biri bir sandalyeye çıkıp, konuşmaya başlar. Öteki illegal militanlar -on kişi kadar-, köyün kıyısında bir ormanda beklemektedir. Sandalyeye çıkan söze başlar başlamaz, yakınında bulunan polisin biri bağırır: «Kes ulan sesini, yoksa yakarım!» Konuşmacı sözünü kesmez, ve polis de savunmasız arkadaşlara tabancasını doğrultup ayağından yaralar. Kürsüyü koruyan silâhlı köylü gençler, osat polisin üzerine çullanırlar. Araya bazı azıllı faşistler karışır. Derken, köy kıyısındaki ormanda gizlenen öteki arkadaşlar yetişir ve ileri - geri düşünmeden tabancalarını çekerler. Adamakıllı bir çarpışma başlar. Ölen ve yaralanan olur. Bu artık sol - sekterliğin doruğudur; provokasyona eşit bir eylemdir. Sekterlik çizgisi en kötü ürünlerini verir.

İlegal arkadaşlar çekip giderler. Polis ertesi günü daha büyük bir hışımla köye musallat olur, Balkan'a da dalarak kaçanları aramaya girişir, ama koydunsa bul. Barınaklar sanki yerin dibindedir. Ama bir raslantı oralara giden patıklarını gösteriverir.

Demir kapının arkasında gizlenenler, yedek çıkıştan birer birer süzölüp soluğu Orta Balkan'da alırlar.

Ama yeni yol giderek benimsenir, yerleşir. Parti, gizlenenlerin açıkça çekilmesi talimatını verir. Sekreter Petko Manalov, Merkez Komitesinin Beşinci Plenumuna katılır ve kesin bir yönerge getirir. Bunun üzerine gizli eylemciler Varna'ya yollanırlar. Oradan kayıkla Sovyetler Birliği'ne geçeceklerdir. Bu arada tutuklamalar olur. Polis gizli eylemcilerin nerde gizlendiğini kestirir. Balkan'da arama yapacağı yerde, ansızın Varna'yı ablukaya alır ve birçoklarını tutuklar. Bu olay 1935 sonbaharına raslar. Yaygaralı bir yargılama sonucunda üç ölüm cezası verilir. Ölüm cezaları 1937 yılı başında Stara Zagora kentinde yerine getirilir. İlegallerden bazıları herşeye karşın yurt dışına çıkmayı başarırlar...

Kiril Çolakov'un sonunu yıllar sonra öğrendim. Meğer kendini kurtarmak ve yükselmek için, bu iğrenç cinayeti bile bile, planlı biçimde hazırlayan canavarın biriymiş. Bundan çok önce hain ve polis muhbiri olmuş ve böylece o iblisçe işi başarabilmiş...

Nice yıl sonra, bir kurumda çalıştığım sıralarda, onun izine rastladım. Kurumda boş bir kadro yeri vardı. Bu göreve atanmak üzere bir kadın dilekçe verdi. Dilekçesindeki veriler dolgundu. Kocasını BKP üyesiydi, partinin bir basın organında sorumlu görevdeydi. Kimlik işleri şubesine, gereken biyografik yoklamayı yapıp, rapor vermesini söyledik. Derken, yoklama sonucunu saptayan raporda, bu kadının, 1935'te bir sığınakta arkadaşlarının canına kıyıp poliste gö-

reve başlayan bir ajan provokatörün kızı olduğunu okuduk. Raporun daha ötesinde, ajanın poliste işinin tıklarında gittiği, yükseldikçe yükseldiği, giderek İçişleri Bakanı Sekreterliğine eriştiği, Dokuz Eylül'ün de onu bu görevde bulduğunu kaydediliyordu.

Nice yıllar sonra görüştüğüm illegallerden İvan Astacov da, Kiril Çolakov'un nasıl ele geçirildiğini anlattı bana. Dokuz Eylül 1944'ten sonraki ilk günlerde bir arkadaşımız, ekmek almak üzere bir fırında sıraya girer. Ansızın, kuyrukta, biraz önünde Çolakov'u görür. Bizimki hiç renk vermeden dışarı süzülür, sokakta iki milisi durdurup, kuyrukta azılı bir düşmanın bulunduğunu açıklar. Çolakov'u hemen tutuklayıp en yakın milis karakoluna götürürler. Ne var ki, o zaman karakolun komutanı takma adı «Pileto» (piliç) olan ve kimliği sonradan ortaya çıkarılan bir provokatördür. Çolakov'un kendisini bildiği ve ele vereceği düşüncesiyle korkuya kapılan bu şef, hainin daha o gece çıkarılıp yokedilmesini emreder. Ertesi gün de yanlışlık oldu diye bir rapor verir. Hem «zaten alçakların akıbeti ergeç böyle olmalı» gibilerden de birşeyler ekler. Sonradan kendisinin de foyası meydana çıkar.

X ENTERNASYONAL

Koğuşlar heryerden gelen insanlarla hınca-hınç doldu. Güney kanattaki bizim koğuşta hemen hemen bütün Balkan uluslarının temsilcileri toplandı. İki Sırp, beş - altı Yunanlı, birer de

Türk, Ulah, Rus, Yahudi ve Çingene vardı.

Gerçek bir Balkan enternasyonalı!

En önemlisi koğuştta tam bir kardeşliğin ege-men olmasıydı. Tam bir uyuşma vardı. Eh, Yu-goslavya'lı arkadaşlarla ufak tefek anlaşmazlıklar çıkardı, ama bunlar da genel düşünce bir-liği ve içtenlik içinde eriyip giderdi. Ülkü birli-ği, ortak amaç ,enternasyonal ideolojimiz, ortak savaşım, ortak düşman, bizi birbirimize bağlıyor, dayanışma yaratıyordu. O sıralarda Balkan ül-kelerinin ilişkilerinde büsbütün alıp yürüyen o sürtüşmeler, yukarıdan bakmalar veya kin ve nefret yoktu aramızda. Kardeş gibiydik, dosttuk. Birbirimizi sayıyor, birbirimize değer, ödün veri-yor, birbirimizden birşeyler öğreniyorduk. Hele Yunanlı arkadaşların beş - altı kişilik grubu çok sempati kazanmıştı. Aralarında balıkçı, esnaf, öğretmen ve bir de Kavala'lı zengin bir tüccar Yahudi'nin oğlu David vardı. Bulgarca tek söz bilmiyorlardı. Anlaşamıyorduk. Oysa uzun za-man bir arada yaşayacaktık. Bu nedenle Bulgar-ca öğrenmeye başladılar. Her gün sistemli bir çabayla yeni yeni Bulgarca sözcükler bellemeye çalışıyorlardı. Epey zorluk çekiyorlardı. Hele İs-keçe'li balıkçı Dimitro Psaros hiç beceremiyor-du. Yunanistan Makedonyasından göçmen arka-daşımız İvan Radev hepsine öğretmenlik ediyor-du. Bu Yunanlı arkadaşlarla aramızda bir tek sözle bile herhangi uyuşmazlık çıktığını ansımı-yorum. Tam tersine. Akşamları sık sık şarkı söy-lemeyi severdik. Nöbetçileri kızdırmamak, düş-manı hiddetlendirmemek için usulca söylüyor-duk. Bazen hepimiz, tüm koğuş halkı, sevdiğimiz şarkılardan birini tutturuyorduk. Zaman zaman,

arkadaşlardan biri memleket türkûleri söylüyordu. Yunanlı arkadaşlar da sık sık şarkı söyler, bizler de dinlerdik. Onların özellikle iki devrimci şarkısı çok hoşuma giderdi. Biri «Georgi Dimitrov şarkısı» ydı. Bu şarkıda Dimitrov'un Leipzig'teki kahramanlığı övülüyordu. Bir Sovyet melodisiyle söyleniyordu :

**«Devler devi Dimitrov,
dikildin karşısında cellâtların
bir granit kaya gibi... (*)»**

Beğendiğimiz öteki devrimci şarkının da şöyle nakaratı vardı :

**«Zito zito lefteriya!»
(Yaşasın, yaşasın özgürlük!)**

Ama akşam karanlığı çöküp de, çevremizde doğa sessizliğe bürünmeye ve gönüllerimizi efkâr basmaya başladı mı, Samos adasından bir kız için yakılmış olan içli türküyü dinlemeye bayılırdık. Harikulâde, melodisi içli, güzel bir türküydü. Dinlemeye doyamıyorduk.

Anlatımı sürdürmeden önce, size biraz daha ayrıntıyla David'den söz edeceğim. İlginç yanları vardı David'in. Babasının Kavala'lı varlıklı bir tüccar olduğunu söyledim. David başkaca bir yol, bizim dikenli, ama doğru yolumuzu tutmuş ve hapse düşmüştü. İnce yapılı ve boyluydu. İyilik ve soyluluk yanlısı yüzü aydınlık ve canlıydı. David bilinçlilik, arkadaşlık simgesiydi. Yunanlı arkadaşlardan hiçbiri, hısım akrabasından

(*) Bu şarkı Leipzig davası sırasında Atina'da düzenlenen işçi gösterilerinde söylenmiştir.

tek kuruş veya zerrece yiyecek almıyordu (herhalde Bulgar faşist yöneticileri ve işgalciler herşeyi iç ediyorlardı). Ara sıra biz, kâh para, kâh aldığımız yiyecek paketlerinden birşeyler ayırarak onlara yardım ediyorduk. Ama bu yine de yetersizdi... Ne var ki, David yakınlarıyla tez elden ilişki kurdu, düzenli olarak epey para ve paket almaya başladı. Aldıklarının tümünü ortaya koyuyor, arkadaşlarının masasına yığıyordu. Yakınlarının daha da göndermelerini istiyordu. Herşey yine ortak gereksinmelere harcanıyordu. Bu adamda sanki zerre kadar bencillik yoktu. Genellikle işçi ve balıkçı olan yoksul arkadaşlarına, kendilerini kayırdığını tek bir işaret veya sözle sezdirmekten uzaktı. Bunun da ötesinde, ilişkiler zedelenmesin, arkadaşlık bozulmasın diye, giderek daha sade ve teklifsiz davranıyordu. Bu uzun zaman böyle sürdü.

Yaptıklarını gözden kaçırmıyor ve ona hayran oluyorduk.

Ondaki insanlık ve arkadaşlık duygusu yetkinlik düzeyinde gelişmişti.

Giderek, kendi kendime, Hazreti İsa gelip geçtiyse eğer bu dünyadan, Yahudi soyundan olduğuna göre ,o da herhalde tıpkı David gibiydi, diye düşündüğüm oluyordu.

Çağdaş, komünist İsa!

Daha sonraları, Selânik, Trakya ve Make-donya'lı Yahudiler mühürlü vagonlarla Alman-yaya götürüldüler. Ölüm kamplarındaki krematoryumlarda yirmibin kişi yakılmış! Ama büyük sayıyı insan aklı zor alır. Hayır, yirmibini bırakın! David'in babası, annesi, kızkardeşi, erkek kardeşi, yeğeni, dedesi, teyze ve amca çocukları,

yediden yetmişe, bir teki kalmıyasıya hepsini özel yerlerde teker teker boğmuşlar, sonra fırın-larda teker teker yakmışlar. Bilmiyorum, David buna nasıl dayandı. Çünkü artık Pleven'de değil-dim. Kurtuluştan sonra yazgısının ne olduğunu uzun zaman öğrenemedim. Ancak son zamanlar-da bazı bilgiler edindim. David'in sonuna dek da-vaya da, kendine de sadık kaldığı anlaşıyordu. Kimsesiz kaldığı için, cezaevinden çıkınca Ple-ven'e yerleşmiş. Bir Bulgar kıızıyle evlenmiş. Ama Yunanistan'daki devrimci hareketle ilişkisini kesmemiş... Yunan halkı için kahramanlıklar ve yıkım yılı olan 1946'da bir gün, David hiçbir iz bırakmadan ortadan kaybolmuş. Artık kahpe bir kurşunla vurulup da ölmüş müdür, yoksa kaya-lık bir adanın karanlık zindanında çürümekte midir? Bilinmiyor. Onun hakkında bir daha ha-ber gelmemiş...

Size koğuştaki havayı, aramızdaki geçimi anlatıyordum.

Bir de unutulmaz bir akşamımızdan söz ede-ceğim.

Artık karanlık basmıştı. Dışarda fırtına or-talığı kasıp kavuruyordu. Koğuş soğuktu. Yatak-lara girmiş ve battaniyeleri çenelerimizin altına kadar çekmiştik. Şarkı sırası değildi. Ama usul-dan tatlı bir konuşmaya dalmıştık.

Boris bir ara balıkçı Dimitro'ya takıldı. Dil-leri ayrı olsa da birbirlerini anlıyorlardı.

«Dimitro,» dedi Boris, «söyle bakalım, bir tek Bulgarca söz öğrendin mi bari?»

«Öğrendi, öğrendi,» diye yanıtladı ivediyle Dimitro. «Bir söz var: 'Drugari!' (Arkadaşlar) Ben öğrendi.»

Öyle yerinde ve anlamlıydı ki bu yanıt, hepimiz suspus olduk.

Grudi Atanasov Amca, yaşlı-başlı gerçek bir bilge gibi, ağır ağır ve sözcüklere basa basa konuştu :

«Evet... 'arkadaşlar'... bu sözden güzeli yok! Bizi birbirimize bağlıyor, birleştiriyor.» Ve yineledi: «Ar-ka-daş-lar...»

Sessizlik içinde ve dışardaki fırtınaya karşın, bu sözcük tüm koğuştayı ısıttı. Meğer gönülllerimizde, uslarımızdaymış bu sözcük. Ama insan ayırımında olmadan uzun zaman bir şeyi içinde taşıyabiliyor. Derken, biri bunu açıklıyor ve o zaman gerçek açıkça anlaşılıp kavranıyor.

Koğuştakilerin hepsi söze katıldılar :

«Bir düşünün, yarın halklarımız bu küçücük sözcüğün anlamını bizim gibi kavradıkları zaman, nasıl bir yaşam başlayacağını düşünün! Ar-ka-daş-lar... Bizi düşman değil, kardeş yapan, dayanışma yaratan bu sözcüktür işte...»

«Balkan kardeşliği! Savaş, kin, nefret olmasın yeter ki... Uluslarımız birbirine sevgi ve saygı duysunlar.»

«Bütün dünyada kardeşlik! Biz burda yarınki dünyanın küçük bir örneği değil miyiz?»

Ama Boris bu coşkulu düşlemeyi keserek, yine Dimitro'ya takıldı :

«Dimitro, arkadaş sözcüğünün Rumcasını söyler misin?»

Dimitro kıvançla yanıtladı :

«Findrofe!»

Soru Stoyadin'e yöneltildi :

«Ya Sırpça nasıl?»

«Druje,» diye yanıtladı Stoyadin büyük bir

sıcaklıkla.

«Türkçesi nasıl?»

«Arkadaş, yoldaş..»

«Rusçası tovarişt.»

«Romence tovarişul.»

Dışarda tipi vardı, rüzgâr uğulduyordu, ama koğuşun içi sıcacıktı.

XI DÜNYA GÖRÜŞÜ

Çevremdeki gençlerle dost oluyordum. Gözlemliyordum onları. Ben de artık konferansçı olmuştum. Bunun için, fikirlerimiz bakımından ne kadar bilgili olduklarını biliyordum.

Gençlerden birçoğunun politik yönelimi doğrudu: Sosyalizme sempati besliyorlardı; para babaları ve sömürücüler, geçim sıkıntıları içindeki yoksullar konusunda sınıfsal bir sezgileri vardı. Devrimcilerin eşitlik için ve daha birşeyler uğruna savaştıklarını biliyorlardı... Ve aşağı yukarı bilgileri bundan ibaretti.

Bu konu beni çok uğraştırıyordu.

Gerçekte, dünya görüşü - gençlerin çoğunun artık kendi dünya görüşü vardı -, yalnız çok bilginin sonucu değildi. Birçokları Marks ve Engels'in adlarını duymuşlardı. Ama yapıtlarından hiçbirini okumuş değildiler, birşey de bilmiyorlardı.

Bilgilerini ancak içerde artırıyor, yeni bilgiler ediniyor ve dünya görüşlerini pekiştiriyorlardı.

Dünya görüşü sanki havada, zaman içinde, toplumda yüzüyor ve gençlik onu kolayca bulu-

yordu. Marks'ın şu sözlerini düşünüyordum: «İnsanlar, koşulların ve eğitimin ürünüdür...»

Yaşları onbeş - yirmi arasında değişen gençler, elli yaşındaki insanların derin bilgisine sahip olmasalar da, dünya olaylarını anlamak, dünya görüşlerini oluşturmak için doğuştan bir sezgi ve güdüye sahip bulunuyorlar.

Besbelli, her çağın kendi gerçeği, kendi büyük doğruluğu, aynı zamanda gerçek olmayan yanı, adaletsiz yanı var. Galiba doğruluğu ilk önce gençlik anlıyor, görüyor, benimseyip yandaş oluyor. Ortaya çıkarılan erişilen gerçek, pasiflikle bağdaşmıyor. Bir kere ortaya çıkmış ve zamanı gelmişse artık etkin bir bağlılık ve özveri gerektiriyor. İnsanlar, özellikle gençler, açıklanan gerçeğe ve doğruluğa hizmet etmekten çekinmiyorlar. Bu, herhalde insana özgü bir şeydi. Bizim bağlandığımız gerçek, somut politik yünden âdil ve doğrudu. Bu gerçek, savaştan en güvenli çıkış çaresini getiriyor, yurdun kurtuluşunu içeriyor, öte yandan fakir fukaranın, özellikle emekçi gençliğin, halk gençliğinin özlediği eşitlik, gönenc, kalkınma sağlayacak olan parlak ve düşsel ülküyü taşıyordu.

Bu gerçek havada, atmosferde egemendi. Gençler bu gerçeği az söz ve çok inançla anlıyor, ona adanıyorlardı.

Pek çok genç inanç ve kanıları artık oluştuktan sonra, remsist oluyordu. RMS'te, fikirlerimizin gençler arasındaki etkisi ile RMS'in kendi saflarında gençleri örgütsel bakımdan kapsaması arasında bir uyumsuzluk bulunduğu sık sık konuşuluyordu.

Bizim, kendi dünya görüşümüzü nasıl oluş-

turduğumuzu düşündükçe, bu fikirler kafamda birbiri ardınca doğuyor ve kaynaşıyordu. Daha altıncı sınıf öğrencileriydik. Yolumuzu arıyorduk. Kimileri - bunlar çok azdı -, artık yollarını bulmuşlardı. İki - üç ateşli lejyoner, bir - iki de inanmış remсист vardı. Ötekiler hâlâ bocalıyorlardı. Giderek onlar da neye ve nereye bağlanacaklarını belirlediler. Sınıfın hemen hemen yarısı remсист oldu. Öteki yarının büyük çoğunluğu da milliyetçi örgütlere eğilim gösterdi. Faşist örgütler demiyorum, çünkü öğrenciler çoğunca bunları milliyetçi örgütler sayıyorlardı. Çünkü bunların çoğu milliyetçilik duygusundan hareket ediyordu. Nöyi Antlaşmasının Bulgaristan'a karşı büyük haksızlığı nedeniyle zedelenen ulusal onur söz konusuydu onlar için. Şunu da belirtmek gerek: Gençlerin çoğunluğu faşist örgütlere millî duygularından ötürü giriyorlardı. Heryerde, özellikle Almanya'da, faşizmin en büyük kurnazlığı, millî duyguları sömürmesiydi.

Gençlerin diğer bölümünün tutumunu da sosyal duygu ve problemler belirliyordu. Onlar RMS'e geliyorlardı.

Başlangıçta ayrımlaşma pek belirgin değildi. Milliyetçi öğrencilerin çoğunda, daha yoksul ailelerin çocukları oldukları için, sosyal yön ağır basıyordu. Ve tersine ,aramızdan bir çoklarında da yurtseverlik duygusu üstün geliyordu.

Aramızda çok tartışıyorduk, ama eskisi gibi yine dost kalıyorduk. Örgütle hiçbir ilişkim olmasa da, ben artık «komünist» olarak isim yapmıştım.

Lejyonerler artık örgütlenmişlerdi. Ama birçoklarının kafaları henüz karmakarışıktı. Bütün

öğrencileri kazanmak için yoğun bir çaba harcıyorlardı. Aralarından biriyle hâlâ arkadaşlık ediyor ve tartışıyordum. Bir defasında dedi ki :

«Pekâlâ, gel seni bir toplantımıza götürüyim, bakalım o zaman ne diyeceksin!»

«Olur, gelirim.»

Götürdüler beni. Toplantı Oborişte sokağının başındaki Pro Oriente'de, Bulgaristan'a İtalyan faşist sızmasının simgesi olan büyük binada yapılacaktı. Bundan ilk çıkarımı yaptım: «Demek, onları o kadar kayırıyorlar ki, Pro Oriente'yi bile kendilerine veriyorlar!» İlk kuşku kafamı kurcaladı. Bir yabancı devlet, gençlerimizle ne diye böylesine yakından ilgileniyordu? Yurtseverliğim bu olayla bağdaşmıyordu. Bizi salona aldılar. Camlara donuk bir renk verildiği için içerisi loştu. Gizemli bir hava vardı. İkinci çıkarımı dayattım kendi kendime: Neden böyle yarı karanlık bir yerde toplanıyorlar? Bildiğime göre, böyle bir ortam, usu değil, duyguları, bilinçaltısını etkilerdi. Oysa biz usa inanmak istiyorduk. Bir ara, şeflerden biri, Teoloji Fakültesi öğrencisi (yakın geçmişe kadar adını ansıdığım halde, artık unuttum), ortaya çıkıp, çoktandır tarihe karıştığını sandığımız aşırı derecede duygusal, tumturaklı ve sadece coşturma amaçlı konuşmalardan birini yaptı. Ama, bilmem neden, coşturamadı.

Sözünü bitirdi. Birazdan lejyonun lideri İvan Doçev'in geleceğini bildirdi. Kendisi de lideri karşılamaya çıktı. Bu seremoni bana panayırçılık gibi geliyordu. Biraz sonra, lideri görmek üzere başlarımızı çevirmiş olduğumuz kapı açıldı ve ilk olarak yine o Teoloji Fakültesi öğrencisi

girip, olanca sesiyle bağırdı :

«Kalk!»

Ve «Lideri karşılamak üzereeee...» filân bir-şeyler geveledi.

Kalktık.

Lejyonerler şefi selâmlamak üzere hemen Hitler usulünce ellerini kaldırdılar. Besbelli, seremoni başka kez de böyle oluyordu. Lider girdi ve sahneye yöneldi. Durdu ve kendisi de lejyoner usulünce selâmladı :

«Bulgaristan uğruna!»

Yanıt verildi :

«Vatan uğruna yaşıyoruz!» («İtalyan emperyalist sızmasını simgeleyen bu yapıda!» diye geçirdim.)

Lideri süzdüm. Ne diyeyim, silik göründü bana. Yan tutarak konuşmuyorum. Bayağı küçük bir devlet memuruna benziyordu. Üstü başı temiz, ütülüydü; kravat takmış, saçını taramıştı. Görünümü böyleydi işte sayın bayın.

Konuşmaya başladı. Konuşması da ilk izlenimimi pekiştirdi. Dikkati çekecek bir düşünce katmıyordu. Konuşma yeteneği de hak getire...

Dinliyordum. Birden, beni hayrete düşüren sözler işittim:

«Siz şimdi liseyi bitiriyorsunuz (toplantı vesilesinin öğrenim yılı sonu olduğunu anladım), hayata atılacaksınız. Değişmez bir kuralı bilmelisiniz: Yoksul adamın ne ailesine, ne de devlete yararı olur. Zengin olmaya çalışın. Yalnız varlıklı kimse, yurda büyük ölçüde yarar getirebilir.»

«Bu da söz mü yani!» diye geçirdim. Tepem attı. Bir zamanlar nice çaresizliklerle boğuşan

devrimci Bulgar göçmenlerini, bir de çorbacıları ansıdım...

Konuşmasını bitirdi. Seremoni yinелendi. Lideri uğurlamak için avazları çıktığı kadar «hura» diye bağıldılar. Herşey yapmacıktı, öykünmeydi.

Çıktık dışarı. Sınıf arkadaşım, (tekrarlıyorum, altıncı sınıftaydık) sordu :

«Ne dersin?»

Dedim ki ona :

«Bana bak, İvan, yalnız varlıklı kimselerin yurda yararlı olduğunu savlamak olur iş mi hiç? Halkımızın ezici çoğunluğu yoksul değil mi? Onun yararsız olduğu söylenebilir mi? Sonra, savaş sırasında vatan uğrunda bu yoksullar can vermedi mi?»

Çok öfkeli sözler söyledim ona (o beni kendi ülkülerine çekmeye çalışırken, ben boş mu duracaktım?).

Bozuldu. Ne diyeceğini bilemiyordu. Çünkü onun da sosyal sorunları az değildi. (O da iki yakası bir araya gelmeyen bir ailedendi.)

Biraz sustuktan sonra :

«Ama o tam öyle söylemedi.»

«Öyle mi? Peki, nasıl söyledi?»

Delikanlı daha çok ezildi büzüldü :

«Ansımıyorum tam nasıl konuştuğunu, ama başka türlü söyledi.»

O bu işe bir kez karışmıştı, artık dönemezdi.

İnsanın düşünsel yolunda «yazgısal» bir şey de var. O sırf ülküsel - düşünsel bir alanda dünyaya gelmiyor. Artık kökleşmiş ve kafalara ege-men olmuş öğretileri ,akımları, gelenekleri olan

hayata atılıyor. İnsanlar, yerleşmiş bulunan ideolojilerden birine bağlanabilme ölçüsünde seçme özgürlüğüne sahiptir. Bu nedenle, Pascal, insanı «düşünen kamış» olarak niteledi. Ne var ki, kişi, ikili oluşu nedeniyle, ne kadar kamışsa, o kadar da bu kamışı yiyen otçuludur. Yalnız dâhiler, egemen ideolojilere sırt çevirip, yeni gerçeklerin penceresini açarlar. Ama çoğunca da bu ataklıklarının kurbanı olurlar.

Son yüzyılın ilerici ideolojisi egemen sınıf açısından değil, proletarya bakımından insan toplumunun gelişimine ilişkin en yetkin, tümel bilim ve teoridir. Daha erken çağlarda, bu, ortaya çıkamaz, dimağları saramazdı. Nasıl ki, bogomilcilik X. yüzyılın, Hristiyanlık da çağımızın ilk yüzyıllarının öğretisiydi.

Avrupa'da ve başka yerlerde, sınıfsal, politik ve ideolojik bir karşıtlık olarak faşizm belirdi. Faşizmin tek tek ülkelerde değişik adları vardı: Almanya'da nasyonal - soyalizm, İspanya'da falanga, İtalya'da faşizm, Romanya'da demir muhafızlar, Bulgaristan'da milli lejyon... Kendini değişik biçimlerde gösteriyordu, ama özlüğü bir-di: Ulusal nefret ve aşırı gurur, bir ulus ve devletin bir başkası üzerinde egemenliği, dünya imparatorlukları, azılı, vahşi şovinizm ve azgın anti - komünizm ideolojisi... Son çözümde, faşizm, büyük sermayenin en yırtıcı kesiminin çıkarlarının sözcüsü, finans oligarşinin yağma ve talan tutkusunun borazanıydı.

Asıl facia neydi?

Ulusal duyguları ustaca sömüren ve sosyal demagojiyi küstahça geliştiren faşizm, bazı ülkelerde (özellikle Almanya'da), geniş halk yığın-

larını kendi arabasına koşmayı başarıyordu. Facia buydu.

Halk düşmanı, insanlık düşmanı faşizm, kimi yerlerde, halk yığınları arasında - hele küçük burjuvazi çevrelerinde - köylüler, esnaflar, küçük tüccarlar arasında yığınsal bir dayanak buldu.

Bu, tarihin anlamsızlıklarından biri.

Sosyalist insancılık, halkçılık, ilerilik, kardeşlik ideolojisinin karşısına ,açıkça yığınların reddettiği, yabancısı olduğu oligarşik, büyük tekelcilik politikası değil, yalancı propagandayla geniş yığınların gözünü bürüyen insanlık düşmanı kısıyıcı ideoloji çıkarıldı. Üstelik, bu insanlık düşmanı ideoloji harpçi ve saldırgandı. Facia işte buydu.

Sosyalizm, 1918 — 1920'de olduğu gibi düşünsel anlamdan yoksun üniformaya karşı değil, yalan, ulusal bencillik ve aşırı gururla, diğer ulusları yokederek yücelik ve refaha ulaşma isteğiyle büyülmüş yamyamlara karşı direnmek zorunda kaldı.

Kuşağımız işte böyle ortamda yetişiyordu.

O sıralarda Bulgaristan'da iki ideoloji çarpışıyordu : Devrimci ideoloji ve o zaman milliyetçi dedikleri faşist ideoloji.

Dünyadaki kutuplaşma bize, otuzbeş yıldan sonraki öğrenciler ve gençler ortamına da yansdı.

İki kampın sosyal kökeninde göze çarpar bir ayrım yoktu. Ancak RMS'te, genellikle işçi, köylü (yoksul ve orta halli), esnaf çocuklarının toplandığı kesinlikle biliniyordu. Aramızda ana - babaları ya daha varsıl köylüler ya da dolgunca

aylıklı memurlar olan karnı tok sırtı pek gençler de bulunuyordu. Ama parababası oğulları yoktu.

«Milliyetçiler» arasında ise bu kategorilerin her birinden gençler, yani köylü ve esnaf çocukları da, tek tük işçi çocukları da vardı. Ama subayların, köy zengini ağaların ve büyük burjuvazinin çocukları yalnız onların üyesiydiler.

Tarih bu delikanlılara çok kötü oyun oynadı. Yine söylüyorum, bazıları iyi kalpli, ayık kafalı, derslerine iyi çalışan gençlerdi. Yanlış anlaşılan ve anlatılan bir yurtseverlik ve milliyetçilik, kendilerini anti - patriyotik güçlerin kör bir aleti haline getirdi. Faşist örgütler, yabancı elerde giderek daha çok birer maşaya dönüşüyordu. Bunlar yabancı devletler tarafından, Bulgaristan'a karşı kötücül amaçlarla düpedüz finanse ediliyor ve yönetiliyordu. Şefleri sık sık değişiyordu. Bir ara Almanların kiralık adamı olan general Lukov lejyonun başına getirildi. Açıktan açığa hıyanete başladılar. Çığırtañ milliyetçilik, yurtseverlik ve Bulgaristan'a bağlılık yeminleri ulusal hıyanete dönüştü. Bunun da ötesinde, bu müthiş tuzığa düşüp de subay veya polis olan bazı delikanlılar, düpedüz kendi halkının cellâtları kesildiler.

Tamamen soysuzlaşmışlardı.

Tarih alayı aman bilmez. Marks'ın dâhiyane fikri burada da gerçekleşti: «Dünya tarihinin alayı herşeyi tepetaklak eder.»

Oysaki, bizi vatansızlıkla suçluyor, «hain», «soysuz», «yabancı ajanı», «Moskof uşakları» olduğumuzu savlayarak bağır bağır bağırıyor, faşist propaganda sözlüğünün daha nice bulduruş-

lu hakaretleri varsa, hepsini yakıştırıyorlardı.

Biz herşeyren önce politik yaşamın sosyal yanını tutuyor, işçi ve köylülere daha iyi bir yaşam sağlanması uğrunda savaşıyorduk. Grevler yapıyor, tütün işçilerini destekleme gösterileri düzenliyor, diğer ülkelerin savaşılan halklarıyla kardeşlik ve dayanışma yolları arıyorduk. Bizler enternasyonalisttik, yani faşizme, sermayeye, savaşa karşı enternasyonel dayanışma içinde olmak istiyorduk.

Ne var ki, sözde yurtseverler yüzünden anayurdumuz çok zor bir duruma düştü. Yıkımla yüzyüze geldi.

Anayurdu kurtarma sloganını biz ileri sürdük. Bizler, ulusal davayı en çok düşünen ve bunu elbette enternasyonel dayanışmayla bağdaştıran gerçek yurtseverler olarak davranırdık.

Tarihsel gerçek bu.

Yurtseverlik çok yönlü bir insancıl duygudur. Benim görüşüm şu: Yurtseverlik kişinin doğal niteliğidir. Yurtseverlikten yoksun kişi tam değerli bir insan değildir. Boyun borcu olan yurtseverlik özveri ister; anayurda gücünü, vaktini, dirliğini, bazen de yaşamını adamaklığını gerektir. Ama yurtseverlik şarap gibidir. Yurtseverlik şarabına dikkat etmek gerekir. Çünkü tehlikeli aşırılıkları vardır. Bu şaraptan içmeyen, döneklilik, nihilizm, kozmopolitizm denilen alana geçer. Böylesi, ulusuna ve yurduna yararlı değildir, yabancı niyetlere kolayca kurban olur. Bu şaraptan fazla içen de, öteki aşırılığa düşer: Milliyetçiliğe, şovenliğe kapılır, sadece diğer uluslara değil, kendi ulusuna da kolayca düşman olur, siyasal - sınıfsal dürtülerle ulusunun düşmanlarına.

hizmet edebilir. Dikkat edin, tarihte her karanlık dönem, çoğunca ,bu şaraptan fazla içilmiş olması nedeniyle başlar.

Bulgaristan yurtseveri diğer ulusların düşmanı değildir, Yunanistan veya Romanya yurtseverinin de düşmanı değildir. Yurtseverlik ceviz ağacının dallarına benzememeli, yani bütün çevresini kaplayıp altında başkaca birşeyin yetişmesine yer vermeyecek kadar koyu gölgeli olmamalıdır. Kavak gibi olmalıdır yurtseverlik. Alabildiğine ve hızla, ama yukarı doğru ve dümdüz boy atmalı, kimseye engel olmamalı, yanında başka ağaç da aynı coşkuyla gelişebilmelidir.

Yurtsever aynı zamanda mutlaka enternasyonalisttir. Jean Jaures ne güzel söylemiş :«Az enternasyonalizm, kişiyi anayurttan uzaklaştırır; çok enternasyonalizm anayurda kavuşturur.»

Bunu yalnız laf olsun diye söylemiyorum, içimden gelen derin bir gereksinmenin dürtüsüyle konuşuyorum. Dünkü ve bugünkü ulusal yaşantımızı yeterince gözlemledim, inceledim, zayıflıklarımızı, neyi gereksindiğimizi, eksikliklerimizi, nelerin benimsenmediğini kendi payıma görmüş bulunuyorum... Nihilizmin, özellikle son yıllarda -Todor Jivkov'un söz götürmez hizmeti olarak, - devlet politikasının namlusuna hedef olmasına seviniyorum. Nihilizm, milliyetçilik maddiyonunun ters yanıdır ve keza bizde de çok zararlı olmuştur. Nihilizmi geriletme ve giderme savaşımı, elbette ki bazılarının anladığı ve uyguladığı gibi, büyük ulusal erdemlerimizi yalnız yavan sözlerle övmekle yürütülemez. Çünkü yapmacık güzelleme henüz güzellik demek değildir. Ulusal kıvancın yabancısı değiliz; tam tersine

ulusal kıvanç ayık bakış, dolayısıyla ayık yargılar ve doğru ölçülerle bağlı olmalıdır.

Faşizmin gençlik arasında etkisi var mıydı? Genellikle zayıftı bu etki. Ama bazı Sofya liselerinde ve kentlerdeki liselerde oldukça büyüktü. Örneğin, Sofya Birinci Erkek Lisesinde hemen hemen bizimki kadar etkileri vardı. Eh, bu lise merkezde bulunduğu için örnek sayılamazdı. Ama ne de olsa böyleydi durum... Diğer bazı kentlerde de güçlü lejyoner grupları vardı. Bunda şaşılacak birşey yoktu. Dünya çapındaki sınıfsal ve düşünsel çatışmada, Bulgaristan gericiği, hele dışarıdan bol bol beslenen ajanlar, elbette kendileri için bir temel sağlayacaklardı. Ama köylerde ve fabrikalarda, lejyonerlere, genellikle faşizan gençlere hemen hemen rastlanmıyordu.

Sosyalizmi anlayacak ve seçebilecek yetenekte olmayan o «düşünen kamış», âdeta feci bir yazgıyla, bazen kanlı faşist ülkeye doğru yürüyordu. Oysa bu ülküyü bir tanımış olsaydı, çoğu başını çevirip de bakmaktan bile sakınırdı.

O zamanlar bizde sürüsüne bereket faşist örgütler vardı. Herşeyden önce, gençliğe el atıyorlardı. Yalnız zehirli olmaları bakımından değil, çabucak türedikleri için de mantara benziyorlardı. Örneğin, bir «Kubrat» örgütü vardı, dolayısıyla Kubratçılar türemişti. Ama bunlar Güney Bulgaristan'da bir yerlerde at oynatıyorlardı. Sofya'da bu örgütün izi - tozu yoktu. Benimsedikleri isim, kendilerini yeteri kadar tanıtıyordu. O zaman basit bir yasallık vardı (o zaman diyoruz, çünkü her zaman herşey somuttur!) ve şuydu: Eski han'lar ve çarlar, kilise ve boyar'lar

devirlerini pek çok e eleyip de, dayanak ve esin arayacak olursan ,senden artık sadece tutuculuk ve sosyal ilerleyiş düşmanlığı havası eserdi. Demem o ki ,yalnız «Kubrat» ismi bile, bu örgüt üyelerinin hep ta ılla maya, gerilemeye doğru çekerek ayak s rtt klerini anlamamıza yetiyordu. Bir de «Yurt Savunması»  rg t  ve dolayısıyla «yurt savunucuları» vardı. Ama bunlar bizim kuşaktan önce gruplaşmış, örgütleri  l  doğmuş, daha a madan solmuş, artık yalnız izleri kalmıştı. Gerçekte bu örgüt de polisin kanadı altındaydı. Tsankov'un gençler arasında etkisi yoktu. Ben, yetişkinlerin burjuva çevrelerinde bir dayanağı olsa da, kendisi Tsankov'u tutan bir tek genç tanı mıyordum. Zaten halk gençliği arasında onun bir tek  n , kıyııcı halk cell tı olarak bir kara  n  vardı. 1923 — 1925 kanlı insan kırımları üzerinden hemen hemen on yıl geçmişti ve ulusun belle ince kani ici kıyııcılı ı l netli bir isim, Aleksandır Tsankov sim eliyordu. Ona «kanlı katil», «cellât profesör» gibi adlar verilmişti. Tsarya ( imdi Ruski) bulvarında kendisine ve yanından eksik etmediği kurt köpeğine sık sık ralıyorduk. Hiçbir zaman tek başına dola mıyordu (doğal reflekti bu; çevrenin nefreti korku uyandırır, zalimler korkak olurdu). Gelip geçenlerin ona nasıl bir kin ve nefretle baktıklarını anlatamam.

Bir de «Mücahit» ve mücahitler belirdi. Etkisi olmamakla beraber ,en kötücül faşist şebeke siydi bu. Sofya serserileri arasından toplanıyordu  yeleri. Bir ara çok etkin oldular. Herhalde avu la para alıyorlardı yabancılardan. Derken, duvarlara sloganlarını karalamaya başladılar :

«Geliyoruz!» (Her dayanışık topluluğun bir parolası var elbette. Berlin’de «Sieg heih!» diye bağırıp dururlarken biz burda Balkanlıysak, parolasız kalacak kadar ahmak değildik ya!) Diyeceğim, bu «Geliyoruz!» yurttaşları çok güldürüyordu. Aylağın biri, tutup altına yazıveriyordu: «Gelin, ama nasıl gideceksiniz?»

İşaretlerini sağa sola konduruyorlardı (her faşist örgüt kendine bir arma bulmayı ilk ödev sayıyordu. Başka türlü olabilir miydi? Madem Hitler’in gamalı haçı, Mussolini’nin de bir balta-lı çubuk demeti vardı, öyleyse neden bizim de böyle bir şeyimiz olmasındı? Hem öyle gözalıcı bir şey olmalıydı ki, insanlar onu gördükleri gibi hemen ‘hürya’ edip liderin ardından yürümeliydiler!). Kendiliğinden anlaşılıyor ki, böylesine vatanperver her toplum, hemen hemen tanrısal nitelikli, yığınların taptığı ve görünür görünmez dize gelip yerlere kapanacakları bir lider ister. Başka yerlerde tam böyle oluyordu bu. Almanya’da bir yedek onbaşı bir sürü Alman’ı şaşkına döndürerek bir Asur tanrısı önünde eğilircesine kendisine taptırmadı mı sanki! Büyük hevesleri buydu işte, buna öykünüyorlardı. Mücahitlerin işareti, içi haçlı bir tekerlekti (dikkat edin, ne yapıp ediyor, hep o gamalı haç etrafında dönüyorlardı; bir çaresini bulup da şunu doğrudan alabilselerdi; ama olmazdı ki, yabancı bir işareti açıktan açığa benimsemek hepten yakışık almazdı!). Bu cenabet arma, Lejyon’a çok acı çek-tirdi. Bir türlü beğenmiyorlardı: Ne de olsa, öte-kine - biliyorsunuz hangisine - benzemiyordu işte. Nerde o dinamizm (gamalı haç sonrasız devinim demekti), nerde o atılım!.. Bizimkinde o ha-

va yoktu, vesselâm! Hem şu sütü bozuk komünistler öyle bir arma uydurmuşlar ki, adamın aklını alır. Öyle açıklama, aydınlatma filân istemez. En cahil insan bile bir bakışta anlar. Yani yaşasın emek, işçilerle köylüler elele! Kime karşı? Orası belli... Ah bizim de böyle bir şeyimiz olsa da, haklarından gelebilsek!

Önce bir arma yaptılar, ama nerde... Füh-rer'inkine zerre kadar benzemedi. Bir başka uydurdular, gene benzetemediler. Sonunda, Allah-tan uyarına geldi de ,armalarını bulabildiler. Bu hemen hemen ötekinin ,gamalı haçın aynısıydı (ama bizim katkısız ulusal buluşumuzdu. Trafö merkezlerinin 'dikkat, yüksek gerilim, tehlikelidir' anlamındaki uyarıma işaretini, kırık ok'u (il-le kırık birşey olmalıydı!) aldılar. Yalnız okun ucunu yukarı çevirdiler. Yani, biz yüksek gerilim gibiyiz, müthiş bir kuvvetiz, demekti bu. Pe-ki, ama gülünç kaçıyordu işte. Üstelik, program niteliğinde bir kitap yazdılar: «Kimleriz biz ve hangi amaç uğrunda savaşıyoruz?» (dönüp do-laşıp Hitler'in «Kavgam» kitabına öykünüyorlardı). Ama... istemez misin, gene maskara oldular. Bunun üzerine, düzenbazlar, bunca kafa yordukları başlığı değiştiriverdiler: «Bizler kimleriz ve neyimiz eksik». Hükümete bağlı değillermiş gibi davranıyorlardı. Resmîyetin örgütlerini silip süpüreceğinden korkuyorlardı. Ama, her nedense, Çar'a bağlılık yeminiyle yatıp kalkıyorlardı! Ve ne zaman bir eyleme çıksalar, peşlerine bir sürü polis takılıyordu. Sanki korkunç işler olacağını sanırdın. Oysa, Zaharçuk üzerlerine biraz su fişkırtıyor ,onlar da kaçıyorlardı. Sonra yine toplanıyorlar, Zaharçuk da gene üzerlerine su

fıskırtıyordu. Öncesi, görüyorsunuz, bizi kovuşturuyorlar, demeye getiriyorlardı...

Ama genel olarak Lejyon epey genci saflarına çekebildi ve daha çok öğrencileri ruhça zedeledi (başka hiçbir çevrede başarılı olamadı). Bu, Hitler - Mussolini tipinden en karakteristik örgüttü (Lejyon adını Mussolini bulmuştu). Bu örgütte de aynı kuduz ırkçılık, büyük şövenlik, diğer uluslara karşı nefret, anti-komünizm, demokrasi düşmanlığı, gerilik ve gericilik vardı. Ama yine de ayırım ortadaydı: Lejyonerlerin en özgül çizgisi saraya dalkavukluktu. Bundan başka, Hitlercilerin tüyler ürpertici kuram ve uygulamalarını benimseyecek kadar ileri gitmiyorlardı. Eh, ne de olsa, küçük bir ulusa daha az iştah ve heves yaraşırdı. Ama doğrusunu isterseniz, ölçsüz milliyetçilik, insanlık düşmanı hiçbir cinayetin pek de yabancısı değildi. Herşey yalnız zaman ve olanak sorunuydu.

Ayrıca, başında Prof. G. P. Genov'un bulunduğu «Otets (*) Paisiy» örgütü vardı. Üyeleri tutucu görüşlü milliyetçilerdi. Ulusal kurtuluştan önce ve sonraki eski Bulgar tutucularını ve eşrafını ansıtıyorlardı. Görünüşte daha ılımlı, daha ölçülüydüler. Derken Sovyetler Birliği'ne karşı savaş başlayınca, bu G. P. Genov «Utro» (Sabah) gazetesinde en alçak bir küfürbazlıkla Sovyet karşıtı ve Alman yanlısı düzenli yorumlar yayımlamaya başladı. Yığınları ağır yorumlar ve Gobbels'e özgü hafif yalanlarla oyalama işine dört elle sarıldı. Oyuna büyük paralar da karış-

(*) Otets : Ortodoks ruhanilerine verilen unvan. «Baba» anlamında. (Çevirenin notu).

mıştı. Eh, bunca yurtseverlik karşılığında birşeyler almak doğal değil miydi? Yağma yok, bedava milliyetçilik olmazdı! Ulusal hıyanet, sözde yurtseverlerin kaçınılmaz yazgısıydı.

Sonra, Filov hükümeti, o zamana kadarki «vatanperver» birliklerin tümünü yasaklayıp, gene adını eski bir feodal sözcükten alan «Bran-nik» (Savaşçı) resmi örgütü eliyle gençliği topyekûn faşistleştirme yolunda çok ciddi bir denemeydi. Ama bu «Bannik» işi de en sonu cılk çıktı.

İşte otuzlu yılların ikinci yarısında ve kırklı yılların başında, Bulgaristan'da siyasal yaşamın iki kutbu böyle oluşuyordu. Ve bunlar yalnız da kutup değildi; kamuoyunun biricik örgütlü gençleri olarak, yığınların, özellikle gençliğin kafalarını ve kalplerini kazanmak için ölüm - kalım savaşımı veren iki karşıt ideolojidi.

Toplumda başka politik görüşler de uç veriyordu. Ama bunların gençler arasında etkisi yoktu. Anarşistler parmakla sayılacak kadar azdı, tek tük Çiftçi Birliği genç üyeleri, biraz da genç sosyal - demokratlar vardı. Ama bunların örgütleri yoktu. Bir ara Gemeto takma adıyla bilinen Dr. G. M. Dimitrov, kapatılan Bulgar Halk Çiftçi Birliğinin sayısız kanatlarından biri olan «Pladne» (Öğle) grubundaki kafadarlarını örgütlemeye çalıştı. Ama çok geçmeden, 1940'ta örgüt ortaya çıkarıldı ve tutuklandılar (Dr. G. M. Dimitrov, polisin elinden sıyrılmayı ve Londra'ya kaçmayı «başardı»). Korkunç suçlamalarla gürültülü bir dava açıldı onlara karşı. İngilizlere casuslukla, sabotaj yapmak niyetiyle, giderek Sofya su borusunu havaya uçurmaya hazırlanmakla vb. suçlanıyorlardı. Hüküm giydiler. Aralarından

onbeş - yirmi kişi Pleven cezaevinde yatıyordu. Bu davayla ilgili verileri yakından bilmiyorum. Sözü geçen suçlamalardan hangisinin doğru, hangisinin düzme olduğunu da söyleyemem (herhalde epey polis uydurmaları vardı). Ama iki noktada kuşkusuzdum: Sanıkların çoğunun İngiliz casusluğuyla hiçbir ilişkisi yoktu. Gemeto ise, düpedüz Entelijans Servis hesabına çalışıyordu (sonradan bu konuda yeteri kadar kanıt elde edildi).

Gemeto davasından hüküm giyenleri, Pleven cezaevinde iki ayrı koğuşa yerleştirdiler. Fakat avluda beraberdik. Kendileriyle iyi ilişkilerde bulunmaya özen gösteriyorduk. Önemlice bir çıkışta bulunacaksak, onları da çağırıyorduk. Aramızda sürtüşme olmamakla beraber, birlik de yoktu. Yanyana geçinip gidiyorduk işte. Birçoklariyle tanışıyordum. Konuştuğum oluyordu arasıra. Böylece kendilerini daha iyi anlayabildim. Acayip insanlardı. Gencinden ihtiyarına kadar yalnız yaşlariyle değil, aynı zamanda düşünsel ve siyasal görüşleriyle apayrı kişilerdi. Her kafadan bir ses çıkıyordu. Hemen hemen kimse kimseyle anlaşılamıyordu. Herkesin kendi görüşü, yaşam, politika ve ideoloji problemlerine kendi yaklaşımı vardı. Çok seyrek anlaşıyorlardı. Giderek, aralarında ikide bir tartışmalar ve çetin kavgalar çıkıyordu. Politik yöntem tüm renkler tayfını yansıtacak kadar çeşitliydi: Sol vardı. Bunlar bize yakın ve bizimle - pek belirgin ve açık olmasa da - ilişki olanağı arayan kişilerdi. Merkez vardı. Bunlar, yalnız ortada yer almakla kalmıyor, bunun kuramını da yaratıyor, yani bizden uzak durmuyor, ama pek de yakınlaşmıyorlardı.

Sağcılar ve aşırı sağcılar vardı. Bunların biri de, öteki de kendine göre anti - komünistti; politik bakımdan bize yakın olmaktan çok Tsankov ve kafadarlarına yakındılar. Tanıdıklarım arasında şüphesiz ki Tsenko Barev sağcılarının en belirgin temsilcisiydi. Herhalde yirmiyedi - yirmisekiz yaşlarında, boylu ve cılız, burnu Kafdağında, ekşi suratlı, aydın taslağı («saksıda yetiştirme çiftçi» diyorlardı kendisine), tek sözle son derece sevimsiz bir kişiydi. Diyeceğim, bu aydın taslağı azılı bir anti - komünistti; bizden düpedüz nefret ediyordu. Bizim gibi değersiz kimselerle aynı avluya çıkmaktan duyduğu sıkıntıyı gizleyemiyordu. Bunun da ötesinde, kendi omuzdaşlarından da hoşlanmıyor ve hemen hemen hiç kimseyle dostluk etmiyordu. Cezaevi avlusunda kibirli ve bireyci bir görünüşü vardı. Oysa, nesnel açıdan değerli sayılabilecek bir niteliği yoktu. Küçük ruhlu, büyük boylu bir yaratıktı. Fakat kendini büyük adam sanıyordu. Nietzsche'nin ruhu gelip içine yerleşmişti sanki. Hem -neden olmasın- belki de yarının başbakanıydı. Stamboliyski de cezaevinde bulunmamış mıydı yani? Ama Stamboliyski'nin halkın bağrından çıkma bir halk adamı olduğunu unutuyordu. Kendisi ise burnu büyümüş hasis aydınının biriydi. Böylelerini köylerde sopayla kovalarlardı... Tsenko Barev dediğim işte böyle bir politik garabetti.

Gemeto, halk utkusundan hemen sonra dönüp, yoğun bir kışkırtma eylemine girişti. Tsenko Barev de onun peşinden gidiyordu. Hevesine göre rol oynamak fırsatını bulmuştu. Ama Gene-to defoldu (bu sefer Amerikan misyonunun yardımıyla). Ardından oydaşı da savuştu, çekti git-

ti. Onu da batılı koruyucuları beslemeye başladılar. Barev de, hem onlara borcunu ödüyor, hem kendi hıncını ortaya döküyordu. Gemetocu bir takım sığınık satılmışların lideri olmuştu. Ve elbette Bulgaristan'ı kötüleyen yayınlarda da çalışıyordu. Kulak tırmalayan cırlak sesini birkaç kez dinledim de, atasözünü anıdım :

«İt ürür, kervan yürür.»

XII «SOFRALAR»

En önemli, aynı zamanda en bileşik ve nazik konulardan biri yemek sorunuydu. Yemek kolektifçe mi, yoksa tek başına mı yenecekti? Ve eğer kolektifçe yenecekse ,uygulama nasıl olacaktı? Faşist cezaevi kurulur kurulmaz, siyasal hükümlüler önce bu sorunla karşı karşıya gelmişlerdi.

Sorun yalnız tutumlu olmada değildi. İdeoloji de söz konusuydu. Yemek yemenin örgüt biçimlerinde ideolojinin niteliği de açıkça kendini gösteriyordu.

Bu biçimlerin kendi tarihçesi vardır. Bu tarihçe yalnız bilinmesi açısından değil, sosyal psikoloji açısından da ilginçtir.

Eski durumu sonra anlatacağım. Önce bizim gittiğimizde ne bulduğumuzu söyleyeyim.

Siyasiler «sofra» denilen üçer-beşer kişilik küçük gruplara ayrılıyor, böylece yemeği birlikte yiyorlardı. Dışarıdan gelen yiyecek tümüyle «sofra»nın oluyor ve bütün grup üyeleri tarafından eşitlikle yeniyordu. Bazı cezaevlerinde, hastaların, zayıfların vb. gözetilmesi gibi ortak ge-

reksinmeler için de biraz pay ayrılıyordu. Para sorunu daha başka biçimde çözülmüştü. Paranın çoğu «sofra» nın kasasına yatırılıyor (lâfa bakın, yatırılmaya degecek paramız vardı sanki!), geri kalanı, yüzde 25 - 30 kadarı (bu yüzde cezaevine göre değişiyordu) parayı alan kişinin özel gereksinimleri, özellikle sigara için kendisine bırakılıyordu.

Yemek içinde «sofra» lara bölünüş birkaç yolda oluyordu. Kimi bölünüş zorunlu oluyordu; yani bir hücrede bulunanlar ister istemez bir «sofra» da yemek yiyorlardı. Koğuşlarda genellikle gönüllü gruplaşma ilkesi uygulanıyordu. Örneğin, hemşeriler, aynı davadan yargılananlar, akraba olanlar bir arada yiyorlardı yemeklerini. Bazen kolektif yönetimi daha varsıl «sofra» lara yoksul arkadaşları da katıyordu. Böylece denge sağlanıyordu.

«Sofra» lı gruplaşma yöntemiyle kolektivizm ilkesi kendine özgü bir biçimde uygulanıyordu. Bireycilik yoktu. Yani herkes kendisi için yemek aramaz ,almaz ve yemeğini kendi başına yemezdi. Belirli bir çerçeve içinde tüketim kooperatifleşmesi yapılmıştı. Kolektif ve kişisel çıkarlar bağdaştırılmıştı. Dışardan daha çok yemek alan kimse elbette daha çok yiyordu. Doğallıkla, sofra arkadaşlarıyla beraber. Herkesin kendisi kadar arkadaşlarını da kayırması gerekiyordu.

«Sofra» lar çok iyi bulunmuş bir biçimdi. Grup üyeleri arasında çoğunca yakınlık, dostluk, anlaşma yaratılıyordu. Bir tür aile gibi oluyorlardı.

Ne var ki, bu «sofra» biçimi birden bulunmamıştı. Bundan önce başka yollar da denenmiş,

başarı sağlanamamıştı. Bu biçime geçiş de cezaevinde yeni parti yolunun benimsenişine raslı-yordu.

O zaman kadar, yani sol - sekterlik döneminde, tam kolektivizm prensibi egemendi. Kolektif, oluşunda yemek işi bakımından tam bir komün, daha doğrusu tüketim komünü gibiymiş. Dışardan ne gelirse kolektifin genel fonuna veriliyor-muş, alıcı kendisine hiçbir şey ayıramıyormuş. Ancak genel paylaşımda bir şeyler düşerse, - köylülerin deyimiyle - o da sebepleniyormuş. Bu uygulamanın teorisi de varmış üstelik. Bu yüzde yüz kolektif komünizmi hararetle savunulurmuş. Dışardan gelen paketten kendine birşey ayırmaya kalkışan herkes, bencil, bireyci, burjuva elemanı olarak kıyasıya eleştiriliyormuş.

Gelgelelim, zamanla bu tür cezaevi komününün uygunsuz olduğu anlaşılmış. Dışardan gönderilen yiyecek ve para en azına inmiş. Komün giderek yoksullaşmış ve yöntem de ilke olarak anlamını yitirmiş.

Komünün belirmesiyle sosyal bir deneme yapılmış oluşunda. Kurt kanunlarının yürürlükte olduğu bir toplumda tüketim komünü kurma işi denenmiş. Ne ki, başka dönemlerde yapılan benzeri denemeler gibi, bu sosyal deneme de başarısızlığa uğramış. Demek ki bazı önemli ilkelere uygun hareket edilmemiş, gerçekçiliğin dışına çıkılmış koşullara uyulmamış, doktrinerliğe meydan verilmiş. Özcesi, herşeyden önce maddi teşvik konusundaki Lenin ilkesi uygulanmamış. Herkesi tamamen birleme ilkesinde direnilmek istenmiş...

«Nasıl olur?» diye sorulabilir şimdi. «Hep bi-

linçli, özveriye hazır adamlar değil mi bu içerdekiler?» Orası öyle. Ama iş yalnız kolektiften az veya çok almada değil, dışardan da az veya çok öteberi gelmesindeydi. Oysa çoğunca yoksulluk içindeki yakınlardan ne beklenebilirdi? Çelişki bundan ileri geliyordu işte: Kolektif daha iyi geçinsin diye yakınlarının lokmasından ayırmak, ya da tersine, biz savaşıyoruz, nasıl olsa herşeye katlanabiliriz, varsın onlar daha iyi geçinsinler düşüncesiyle hareket etmek. Prensipler insan psikolojisinden, bireylerin kesitinden böylece geçiyor ve uygulama değişiyordu. Yakınları daha çok şey gönderebilecek durumda olan, genellikle daha bencil de oluyor ve belki şöyle düşünüyordu: «Başkasından yarar görmediğime göre, ben ne diye vereyim?»

Tüketim komünü ilkesi Marksist - Leninist ilke değildi. Düpedüz sekterlik ilkesiydi. Koşulları ve durumu gözetmiyor, bunların üzerinden atlayarak, ötelere uçmaya özeniyordu.

Yeni yola geçince, o zamana kadar «kutsal» sayılan bu prensibin tutarsızlığını sezmeye, daha doğru yola yönelmeye başlamışlar. Önce yüzde yüz komünden vazgeçilmiş. Dışardan birşey alana, bunun yüzde bilmem kaçını vermeye razı olmuşlar. Derken, bu yüzde arttıkça, gelen yiyecek ve para miktarının da arttığı görülmüş. Böylece, aşırılığa meydan vermeden, kolektivizmi yaşatmanın çaresi aranmış ve ensonu «sofra» uygulamasına varılmış.

Dediğimiz gibi, bu çeşit gruplaşma, zamana koşullara ve ideolojik gereklere göre bulduruşlu ve doğru biçimdi.

Geçilen yol ibret vericiydi. Herhangi bir uy-

gulama biçiminin gelişmeyi durdurmasına karşın, bizim ona sık sık körü körüne bağlı kaldığımız oluyordu. Zaman, kendi biçimini de gerektiriyordu. Biçimi bulmak başarmak demekti.

XIII A R G O

Politik cezaevinin her ayrı sosyal grup gibi kendi argosu vardı. Bu argoyu bilmeden cezaevindeki yaşamı tanımanın olanağı yoktu. Bu argo Bulgaristan'daki devrimci hareketin kendine özgü dilinden, genel hapis argosundan alınma sözcüklerden, kendi söz ve deyimlerimizden oluşuyordu.

Zamanla partide ve RMS'te bir takım sözcük ve deyimler oluşmuştu. Dikkatli kişi, şu veya bu adamın politik mensubiyetini anlayabilirdi. Bunun için sık sık uyarılar yapılıyordu: «Konuşmanıza dikkat edin, çünkü kendi kendinizi ele veriyorsunuz.» Bir gün Sofya'da bir «delikanlı» yı (bu sözcük bizim dilimizden) tutuklamış ve sormuşlar :

«Kimi bekliyorsun?»

O da kurtulmak için şöyle yanıtlamış :

«Bir kız.»

Ajan yüzüne karşı bağırırvermiş :

«Anlaşıldı!»

«Kız», «genç kız», «delikanlı» sık sık kullandığımız sözcüklerdi. Bir üniversiteli öğrenci, ancak, Bulgar Halk Öğrenci üyesi bir üniversiteli kızla illegal buluşması olacağı zaman «Bir kızla randevum var» diyebilirdi. «Birader» de sevdiği-

miz bir sözcüktü. «Bizim adamlar» ı birbirine bağlayan sıcaklık, sevgi ve arkadaşlığın ifadesi olarak kullanılırdı. Bunun tekili «bizim adam» dı. Külhanbey argosu olan «adamım» bizim dilimizde yoktu. «Bizim adam», oydaş, arkadaş, devrimci anlamında kullanılırdı.

«Dürüst» ve «dürüstlük» sözcüklerinin bizim aramızda değişik bir anlamı vardı. Bunu herkes anlayamazdı. «Dürüst adam» diyerek çok sık kullandığımız bu deyim ,o adamın yalnız hırsızlık yapmadığı ,yalan söylemediği anlamına gelmezdi. Çünkü adam çalmayabilir, hilekâr olmayabilirdi, ama gene de «namussuz» un biri olabilir, yani politik düşman olabilirdi. «Dürüst adam» yalnız tinsel değil ,aynı zamanda siyasal arıklığın, demokratlık ve halkçılığın anlamıydı. Bu tanımlama, herhangi biriyle çalışmaya başlamanın ön koşuluydu.

«Yukarı» - «yukarısı» yöneticiler anlamına geliyordu. «Yukarıya soracağız» veya «yukarıya bildireceğiz» demek, sorunun daha üst yönetim katına, bu arada Merkez Komitesine de götürüleceği demektir.

«Arkadaş» - «yoldaş» ın iki anlamı vardı: Herkesçe bilinen anlamından başka, bu sözcük sevilen kadın veya erkek, hayat arkadaşı, eş anlamında kullanılıyordu. Arkadaşlardan birinin, hayat arkadaşından söz ederken, karım, eşim veya - evli değilse - sevgilim demesi çok seyrek rastlanan bir olaydı. Hemen hemen her zaman kulağı okşayan ve anlamlı «arkadaşım», «benim yoldaşım» sözcükleri kullanılıyordu. Anlamı çok derin «hayat ve savaşım arkadaşı» gibi deyimlerden alınmış sözcüklerdi bunlar. Kadın veya erke-

ğın, ne de olsa, fikirde ve eylemde de eşlerinin yanında yer almaları kesin bir koşul değildi, ama koşul gibi bir şeydi. Bu sözcüklerimiz 9 Eylül'den sonra edebi dilde de benimsendi ve epey geniş ölçüde kullanılır oldu. Ama son zamanlarda unutuluyor gibi...

Polisteki tutum hakkında da şöyle sözcükler kullanılırdı: İşkenceye dayanmış ve herşeye karşın konuşmamış, sır vermemiş olanlar hakkında kısaca «dayanmış» denirdi. Ağzını açmış, sır vermişse, «çözülmüş», «tozumuş», «pislemiş» gibi sözcükler kullanılır veya daha da kestirme ve açık olarak «sıçıp batırmış» denirdi.

«İndirmek» sözcüğünün iki anlamı vardı. Kararlar «indiriliyor», yani andınlatılıyor, bildiriliyor, gerçekleştiriliyordu. Ve görevini yapamamış kişi de «indiriliyor», yani düşürülüyor. alaşağı ediliyordu. Sözcük bu iki anlamıyla de tutundu. Öyle ki, 9 Eylül'den sonra her iki anlam da resmî dilde benimsendi, geniş ölçüde kullanılmaya başladı. Ne var ki, kişiyi putlaştırma döneminde birinin hoşuna gitmedi ve... kullanımdan «indirildi». Ama yeri bugüne bugün boş kaldı.

Uzun yıllar boyunca politik cezaevi kendine özgü sözcükler yaratmıştı. Bunlar çoğunlukla orda kalıyor, yığınlar arasında yayılmıyordu. Bu sözcükler siyasal hükümlüler kendi özgü yaşamı süresince ortaya çıkıyor ve bu yaşantıyla ilgili olarak kullanılıyordu.

Örneğin, «dilli» sözcüğü bunlardandı. Hitler Almanyasına ve Bulgar faşist idaresine karşı söylentiler yaymak, küfretmek, konuşmak, şarkı söylemekten yatan hükümlü demekti bu. İçerde

epey «dilli» vardı. Kimileri sayın bayın birine sarhoş kafayla söverek ataklık göstermiş avarelerdi. Kimileri boş bulunup Rusya'nın üstün geleceğini söylemiş sıradan kişilerdi. Böyleleri arasınca Prokop dedikleri Rus'un durumu ilgi çekiciydi. Adam geniş omuzlu, iriyarı, ama yufka yürekli, alçakgönüllü bir babacan, bir tipik Rus'tu. İç savaş sırasında Bolşeviklerden kaçmış. Ama şimdi Sovyet yurduna arka çıkmış, onu saldırılara karşı açıktan açığa savunmuştu.

Bulgarcaya uyarlanmış bazı Rusça sözcükleri de çok seviyorduk. Örneğin, davet anlamında «haydi», «gelin» demek olan Rusça «davay» sözcüğü dilimize «dayte» olarak geçmişti. Buyruk biçiminde değil, arkadaşça bir çağrı olarak kullanılıyordu. «Gelin, bu işe girişelim», «Haydi, açık konuşalım» gibi anlamlarda.

Bilgelik dolu bir söz, «Belki hayra alâmettir» deymi de sık sık kullanılıyordu. Ne zaman kötülük artsa, bir tatsızlık olsa, «Aldırma, belki hayra alâmettir» derdik. İnsan iyimserliğinin güzel bir yansımasıydı bu!

Pleven cezaevinde bir de «sütçü beygiri» deymi dil persengi olmuştu. Ayakta uyuyan, unutkan, dalgın olanlar için gayet isabetli bir sözdü. Hem ikide bir kullanılırdı. Belki de içerdeki yaşam koşulları dalgınlık ve unutkanlığın dışarda olduğundan daha açık belirmesine yol açıyordu. Bunun için sık sık söz konusu oluyordu. «Sütçü beygiri», hep dalgınlık nedeniyle düzene aykırı birşeyler yapar, birşeyler unuttur, kaçırdı. Örneğin, avludaki çeşmede yıkanır, ama sabunla havlusunu oracıkta unutarak dönerdi. Okuduğu

kitabı köşe bucak arar dururdu. Nöbet sırasını kaçırdı.

Bir ara bu konuda Spas büyük ün yaptı. Sonra birincilik bana geçti. Bu da şöyle oldu: «Sofra» dediğimiz tüketim kolektifimizde biraz mısır unumuz vardı, ve sırayla kaçamak yapıyorduk. O zamana kadar kaçamağı sevmezdim de. Ama içerde kaçamak yapmayı bile öğrendim (kim bilir ne kadar tatlı geliyordu!). Ocak avlunun bir köşesindeydi. Dışardan her nasılsa bir kutu margarin getirmişlerdi. Koskoca bir servetti bu! Kaçamağı pişirdim, ama margarini ocak başında unuttum. İki gün sonra başka birisi kaçamak yapacak oldu, ama margarin kutusunun yerinde yeller esiyordu. Aylarca hayıflandık buna. Benimle de az alay etmediler.

Fakat Kneya'lı tarım mühendisi bir arkadaş gelince, benim ünüm âdeta sönüp gitti. Koğuşlarda bahar temizliği yapıyorduk. Kırpmak ve havalandırmak üzere şilte ve battaniyeleri güneşe çıkarmıştık. İyi ama, o tarım mühendisi adam, eşyasını dışarı çıkarıp, akşamleyin içeri almayı unutmuştu. «Sütçü beygiri» her zaman bol bol takılmalara yol açardı, ama bu sefer herkes kahkahalarla güldü.

«Kongurlama» çok özgün bir sözcüktü. Şiir yazan, eli kalem tutan, edebiyatla uğraşan kimse anlamındaydı. «Teşaür» (şairlik iddiası), «çızıktırma» yerine kullanılan bu acayip söz nasıl türetilmişti? Öğrendiğim kadarı şu: Vaktiyle Haskovo'lu veya o taraflardan bir arkadaş varmış cezaevinde. Şiir yazarmış (değil mi ki adı yaygın değil, şiirleri pek o kadar başarılı olmasa gerek). Biraz da tuhaf adammış. İşte o, birine rast-

layınca, omuzuna pat diye vurur ve her nedense: «Nasılsın be kongurlama?» dermiş. Veya birinin yanına çöküverir, omuzuna vurup acayip hitabını yinelermiş: «Merhaba, kongurlama!» Yatmış kaç takvim yattıysa, sonra çıkıp gitmiş adam. Kendisini unutmuşlar bile. Ama bu acayip sözcüğünü kalıtım olarak benimsemişler. Onun gibi ebedi - kültürel çalışmaya dalan kimseleri hep «kongurlama» - «çızıktırıcı» diye anar olmuşlar. Zamanla çok isabetli, gayet anlamlı bir sözcük olup çıkmıştı sizin anlayacağınız. Falanca yeni arkadaş «kongurlama» dır denildi mi, artık herkes neyin kastedildiğini hemen anlıyordu. «Kongurlama'ların toplantısı olacak» dendi miydi, edebiyat derneğinin söz konusu edildiği biliniyordu.

«Yüzükoyun yatıyor» deyimini birçok şeyin birleşimiydi: Moral, ahlâk kuralı, tutum, şaka ve daha neler vardı bunda... Sevgilisinin (eşi, karısı) kendisini bıraktığını haber alan kimse, artık «yüzükoyun yatar» dı. Bu yalnız bir deyim veya yalnız şaka değildi (insanlar acıları ile şaka yapmaya alıştırtırlar). Başına bir hal gelen kimse, çokçası gerçekten böyle yapar, yüzükoyun yatar, yüzünü kapatır, duyduğu acıyla başbaşa kalırdı. Birinin terkedildiğini yatağına büzülüp susmasından anlardık çoğunca. Çok acı, dayanılmaz derecede acıydı gelen haber: Dışardaki kadın ayrılığa katlanamamış, artık sevmez olmuş veya umutsuzluğa kapılıp ayrılmayı kabullenmişti. Kadının seçme olanağı vardı, ama içerdeki adamın böyle şeyi yoktu. İçerdeki erkek, duygularının gücü ve dayanıklılığı ölçüsünde aşkını yüreğinde yaşatabilir, bunda avunma ve dayanma

gücü bulabilirdi. Mektup gelene kadar elbet... Acının böylesi, yalnız başına yaşanır. Burda kolektif gerekmez. Ve ne yazık ki, insanlar çokçası sevgi ve bağlılıktan söz ederken, işi alay ve şakaya boğarlar. Aşk yalnız romanlarda ve tiyatrodan anlayış görür. Yoksa toplumda anlayışla karşılanmaz ve yaraşır bir yankı uyandırmaz.

Bunun için, kötü haberi alınca burkulan, içinde yeşil bir dal kırılmış gibi olan adam başını yastığa gömerdi... Ama değil mi ki kalabalık içindesin, acını veya sevincini uzun süre yüreğinde saklayıp yaşayamazsın. Kaçınılmaz olarak, duygularını çevrendekiler de öğrenir. Böylece, biraz hafiflersin. Toplulukta ortak duygu egemendir. Seninle biraz şaka ederler, yorum yaparlar, giderek, «en akıllıları» öğüt vermeye de kalkışır (ah, o öğütler bazen öylesine kaba kaçardı ki!). Böylece acın biraz yatışır. Yatışır ama, bu kez yüreğinin bir köşesine çöreklenir. Ve ömür boyu, oradan bir kurt gibi kemirir durur artık içini...

«Tekli», artık söylediğimiz gibi, bir kişilik hücre demektir.

Yeri gelmişken, ilk bakışta acayip görünen bir olguyu açıklayayım; Seçme olanağı varsa, daha yaşlı mahpuslar, çokçası teklileri, yani bir kişilik hücreleri yeğlerlerdi. Oysa insanlar yalnızlık korkusunu bilirler, ve hapisaneyi sık sık hücredeki yalnızlıkla bir tutarlar. Bir bakıma, bu çok doğrudur. Birleşik Amerika'nın modern cezaevlerinde ve ortaçağ kalelerinde, hükümlünün tam bir yalnızlık içinde tutulduğu özel hücreler vardır. İnsanlardan uzak, yalnız kalmak, en ağır cezalardandır. Fakat işin daha bileşik ya-

nı var. İnsan yığincaları çoğu kez büyük acılar kaynağı olabilir. Uzun zaman sadece kalabalık içinde yaşayınca, bu pek kötü olmasa da (kötü olmayanın da kendine göre zorlukları, siniri, sıkıntısı, kabalıkları var), insan dumanlı bir odada temiz havaya çıkma isteği duyduğu gibi, yalnızlığı da özlemeye başlar.

İşte iki aşırı uç. Yalnızlığın ve kalabalığın diyalektiği de budur. İnsancıl olan herşeyde olduğu gibi, burda da çelişki ve ikilik vardır. Salık duruma vardırılan herşey kendi kendini yadsır. Kişi sosyal varlık olmakla beraber, sürü bireyi değildir. İnsanlar bir arada yaşarlar, ancak bunun yanı sıra aileler, konum yerleri, devlet ve uluslar halinde ayrılırlar. İnsanın psikolojisi hep toplanma ve hep ayrılma arar. Hayatı bu birlik içinde sürer.

XIV

ÜNİVERSİTELİ ARKADAŞLARLA ÜZÜCÜ VE SEVİNÇLİ BULUŞMALAR

Öğrenci eylemlerinde öncülerimizden biri olan Daço Marinov'la yollarımız cezaevlerinde kesişti. Ozanımız Stoyan Petrov da, biz hükümlülere adadığı «Çekici Kaldırdığımız Vakit» başlıklı bir şiir yazdı. Şiirinin biricik elyazısını cezaevine yolladı. Pek okunaklı olmadığı için denetimden belki de kolay geçti, ve ben de onu koruyabildim.

Onbeş yıl sonra, ozan, bu tek elyazısından kendisi için bir kopya çıkardı.

Daha ayrıntılı olarak anlatmak istediğim iki buluşma daha var.

Birincisi ender bir şey. Hem oldu, hem olmadı. «Nasıl olur?» diyeceksiniz. Hayatta neler olmaz ki? Olağan ve olağandışı olaylar yanyana.

Veliçko P-v üniversiteli arkadaşımды. En çok onunla dosttuk. Bilgili, anlayışlı, ağırbaşlı bir gençti. Razgrad'lı bir aydın ailenin çocuğuydu. Bana bir - iki kart yolladı. Kendisini sık sık anıyor, görmek istiyordum. Derken, bir gün beni Pleven'den Sofya'ya götürürlerken, kendisini gerçekten gördüm. Evet, jandarma beni kompartımana soktuğu sırada dışarı baktığımda, tam pencerenin altında ona... Veliçko'ya ilişti gözüm. Bir hemşerisiyle konuşuyordu. O da tanıdığım bir öğrenciydi. Heyecanlandım, duygulandım. Oturdum ama, bakışlarımı onlardan ayıramıyordum. Beni görmüyorlardı. Yanımda oturan polis hiçbir hareket yapmama izin vermiyordu. Gizlice el edecek oldum, hiç oralı değildiler. Cama vuracak oldum, ama iyice konuşmaya dalmışlardı, duymadılar. Sevgi dolu gözlerle bakıyordum onlara. Ne yazık, özlemlili bakışlarımın ayrımında değildiler. On dakika kadar böyle geçti. Neden sonra tren kalktı. Ve onlar yarım metre kadar yakında, burunlarının dibindeki arkadaşlarını göremediler.

Bir başka buluşma da tâ... yirmi yıl sonra oldu.

Balkan ötesi bir kasabadan sevimli bir kızdı. Öğrenciliğimizde doğa tarihi laboratuvarında birlikte çalışıyorduk. Aynı mikroskoptan yararlanıyorduk. Eh, insanlık hali işte. Bazen bakışlar buluşur, kimi eli eline, dizi dizine değer. Değer

ki, elektrik akımı geçmiş gibi olur vücudundan. Tek sözle, genç erkek ve kız arasında birşeylerin başladığı bir durumdur bu. Birbirinden hoşlanma duygusu aşka dönüşebilir. Herşey olabilir ama, ne yazık, tatil geldi. Sonra beni alıp götürdüler. Bir daha birbirimizi ne duyduk, ne de gördük. İlişki kesildi...

Bu durum ve duygular öylece saklı kaldı içimdeki kozasında. Birşey beklemeksizin ,daha büyük bir duyguya kapılmaksızın kızın anısını içimde taşıyor, ısıtıyordum. Canlı bir sempatiydi duyduğum. Dışarı çıktıktan sonra hep göresim geldi onu. Ama bir türlü rastlayamadım.

Ensonu, üniversiteden sınıf arkadaşlarımız bir buluşma düzenlemeyi kararlaştırdıkları zaman, aradan artık yirmi yıl geçmişti. Aralarında çok az bir süre bulunmuş olsam bile, beni de çağırdılar. Gittim. Ama arkadaşlara, o kızla yan yana oturmamızı sağlamalarını da fısıldadım. Öyle de oldu. Geldi. Kırk yaşlarında bir kadındı artık. Biraz dolgunlaşmış, o incelik ve kibarlığı epey yitmiş bir bayan öğretmendi yanımdaki. Ama önemli olan bu değildi.

Biraz ötemizdeki dostum, başiyle beni göstererek sordu ona :

«Hatırlıyor musun?»

Kadın bana hayretle baktı ve olumsuz anlamda başını salladı.

Açıkladılar :

«Bu falan yıl, filân sınıfta...»

Boşuna çaba. Belleğinde hiçbir şey kalmamıştı.

Ah, kadınlar! Ah, hapislik yazgısı!

Böyle oluyor işte hayatta. Gençlikle buluşma

her zaman sevinç getirmiyor. Bazen gençlikle ikinci görüşme, güzel bir başlangıcın üzücü bitimi oluyor.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

I

BÜYÜK YARGILAMA

1942 haziranı ortalarında yine âniden Sofya Merkez Cezaevine aktarılacağımızı bildirdiler. Bu sefer gönderme değildim. Candan sevdiğim Pleven kolektifine içim burkularak veda ettim. Çok geçmeden, bu aktarılma nedenini anladım. Yeni bir Poduyane davası tertiplenmişti ve yeniden sanık olarak çağrılıyordum (ama bunu sonra anlatacağım).

Sofya Merkez Cezaevi hıncahınç siyasal hükümlü doluydu. 1941 kasımında burada ancak yirmi kişi varken, bu sefer yalnız sekizinci değil, yedinci bölüm de dopdoluydu.

1942 haziranı, temmuzu... Yeni tarihin en dehşetli ayları. Korkunç zamanlardı!

Askersel ve siyasal olaylar eğrisi en aşağı inmişti. Sovyetler Birliği'nin ve dünyanın, Bulgaristan'ın, her birimizin yazgısının belirlendiği Doğu Cephesinde işler giderek sarpa sarıyordu. Hitlerciler, Moskova yakınlarında güzün ve kışın uğradıkları geçici başarısızlıklardan sonra, büyük güçler yığarak, güney savunmasını yarıp Sovyet ülkesinin güney kesiminde hızla ilerlemeyi, koskoca bölgeler ele geçirmeyi, Volga'ya yaklaşmayı ve Kafkasya için de tehlike yaratmayı başarmışlardı. Niyetlerini anlıyorduk: Tahıl böl-

gelerini ele geçirmek, Volga yolunu kesmek, sonra dolaylı yoldan Moskova'yı vurmak. Japonlar, Birleşik Amerika'nın Pasifik Donanmasını Pearl Harbour yakınında yoketmişlerdi. İngiliz birlikleri Afrika'da bozguna uğruyorlardı. Tüm Avrupa, Hitler çizmesinin altındaydı.

Gobbels'in kusursuz örgütlenmiş yalan ve yanıltma propagandasıyla göklere çıkarılan başarılar, halk arasında ağır bir hava yaratıyordu. Faşist basın, yeni düşen her kent için bayram ediyordu. Stratejik açıdan, savaş önceden planlı yıldırım niteliğini yitirmiş, yeni bir nitelik kazanmış, olanca güçlerle ve bütün kaynaklarla uzun süre yürütülecek bir savaşa dönüşmüştü. Bu, bütün dünyanın Berlin - Roma - Tokyo «mih-ver» ine karşı savaştığı anlamına geliyordu. Ancak taktik utkular düşmandan yanaydı ve asıl psikolojik atmosferi de bunlar yaratıyordu. Bu atmosferden yararlanarak bizde karanlığın, kurşun ve darağacının iktidarı çöreklenmişti. Faşist yöneticiler kuduruyor, hasımlarını asıp kesiyordu. Özellikle gençleri faşistleştirmek için sürekli bir çaba harcıyordu. Yığınları bir başka politik yolda birleştirip örgütleyecek durumda olan tek örgütlü güç partiydi. O da yokedilmek üzere plânlı olarak kıyasıya kovuşturuluyordu. Nice örgütler birbiri ardınca ele geçiyor, tutuklamalar birbirini izliyor, parti komiteleri ve örgütleri darmadağın ediliyor, kadrolar gözaltına alınıp işkenceyle eziliyor ve öldürülüyordu. Faşist Bulgar cezaevleri tıklım tıklım doldu. Kara bölükler ve toplama kampları belirdi. Sayıları boyuna aranan gizli militanlara karşı büyük bir güç harekete geçirilmişti. Yakalanan her militan amansız-

ca eziliyordu. Hun'lara özgü kıyıcılığın tarihe karışıp gitmediğini, iktidar, mal - mülk, saltanat tehlikeye düşünce bütün barbarlığıyla tekrar başkaldırarak ortalığı kasıp kavurabileceğini göstermek üzere Atila zamanı geri gelmişti.

Haziran - Temmuz 1942. Korkunç günler ve aylardı!

Haziranda paraşütçüler yargılandılar. Toplam onsekiz kişi ölüm cezasına çarptırıldı. Benim Sofya Merkez Cezaevine vardığımın ikinci günü hükümleri okundu. Hep pırıl pırıl isimler, yurt-sever, enternasyonalist, acar devrimciler, Bulgaristan'ın yavuz evlâtları Atış Poligonunda kurşunlandı. Partinin silâhlı savaşımının örgütçüsü Tsavyatko Radoynov, kurşuna dizilmeden önce şöyle haykırdı: «Biz Almanlara karşı savaşmak üzere Bulgaristan'a gönderildik... Bir gün bize burda anıtlar dikilecek.»

General Vladimir Zaimov tutuklanıp yargılanmış ve kurşuna dizilmişti.

Derken, en büyük tutuklama gelip çattı. Başta sekreteri olmak üzere partinin Merkez Komitesi ortaya çıkarıldı. En değerli militanlar kurşuna dizildi. Partiye en ağır yumruk indirildi.

Ağustosta Stalingrad dev savaşı başladı. Zorlu döğüş altı ay sürdü. Kentin içinde görülmedik şiddette çarpışmalar yürütüldü. Almanlar yırtıncasına «Stalingrad düştü!» diye bağıryorlardı. Ama bizim içimizde Stalingrad düşemez diye bir inanç yer etmişti...

Merkez Komitesi'nin tutuklandığını daha ben Pleven'deyken öğrenmiştik.

Ağır tutuklamalarla ilgili endişe verici ha-

berler birbirini izlemeye başladı. Sorumlu arkadaşlarımız giderek daha suskun oluyor, ağızlarını bıçak açmıyordu. Fakat biz neler olduğunu henüz kestiremiyorduk. Sorumlulardan birine soracak olsak, kahrıyla elini sallayarak homurdanıyordu :

«Bırak... tutuklamalar çok büyük!»

Sonra iddianamenin bir nüshası gerçekten gizemli bir biçimde elimize geçti (bunun nasıl olduğunu bugüne kadar da anlamış değilim). İddianameyi inceleyen birkaç arkadaş arasında ben de vardım. O sırada da, yıllar sonra iddianameyi rahatça okuyup çözümleme olanağı bulduğum zaman da, burjuva - faşist adaletinin bu en otoriteli belgesinin ne denli yetersizlik, şaşkınlık ve bilgisizlikle hazırlanmış olduğu dikkatimi çekti. Bu belgede, eylemin sorunları üzerinde siyasal ve hukuksal kültür ve yeterlikten çok, işkencecinin kaba gücü seziliyordu. Altmışa yakın kişinin - çoğu bilinmeyen - isimleri sıralanıyor, her birine en ağır suçlar yükleniyordu. Hemen hemen bütün Merkez Komitesi ortaya çıkarılmıştı, ele geçirilmeyen yalnız birkaç kişi kalmıştı. Beynimizden vurulmuşa dönmüştük. Cezaevine daha boğucu bir hava çöktü. Dobri Amca susup olmuş, avluda üzgün ve yıkkın dolaşıyor, hemen hemen hiç kimseyle konuşmuyordu. Georgi Avramov, sorularımı yanıtlamak zorunda kalmamın diye, benimle konuşmaktan kaçınıyordu. Rayko Damyanov iyice tedirgin ve sinirli olmuştu. Fakat Dobri Amca doldukça doluyor ve dayanamayıp acısını dışa vuruyordu :

«Anton İvanov... Ya-a-a! Bilirim kendisini...»

«Trayço Kostov... Yaman adam! Partimizin

beşinci adamıdır o.» Ve sıralıyordu baştakileri : «Georgi Dimitrov, Vasil Kolarov, Stanke Dimitrov, Anton İvanov ve Trayço Kostov... Bunlar işte partimizin en büyük beş adamı... Akıllıdır Trayço Kostov.»

Merkez Komitesi örgüt çalışmaları yönetmeni Tsola Dragoyçeva - Sonya'nın adını o zaman tekrar işittik. Tutuklanmaktan yakayı kurtarabilmişti, dışardaydı. Sonradan Yugov adıyla ün yapacak olan Anton Goşev de, kara haberi bir yıl sonra gelecek olan Hristo Mihaylov da kurtulmuşlardı. Diğer gizli militanlar da vardı. Bu, herşeye karşın, Merkez Komitesinin yaşadığı, ve çok ağır bir darbe yemiş olsa bile, işlevini sürdüreceği inancını yaratıyordu bizde...

Radionov ismi ilk kez bir efsane gibi dillerde dolaşmaya başladı. Bu, politik göçmen, paraşütçü (o zaman denizaltıcıları ayrı bölümlemiyorduk), Sovyet ordusu albayı, Merkez Komitesi savaş eylemi yönetmeni Tsvyatko Radoynov'un illegallik adıydı.

Nikola Vaptsarov adını ilk kez duyuyorduk.

Trayço Kostov'un tutumuyla ilgili haber şimşek gibi çıktı. Bu, parti iç yönetiminin başında bulunan, gizli kalan, bilinmeyen adamın gizemli adıydı. Poliste hiçbir itirafta bulunmamıştı. Bu durum iddianameye de yansımıştı. Trayço Kostov bu belgede altıncı isim olarak sayılıyor ve ona bir sayfayı bile doldurmayan genel suçlamalar yöneltiliyordu: «Merkez Komitesinin genel toplantısına katılmış...», «Merkez Komitesi oturumunda bulunmuş...», «Merkez Komitesinin öteki üyeleriyle sürekli ilişkisi varmış...» gibi suç-

lamalar. Oysa, diğer sanıklara altışar, sekizer, onar sayfa ayrılmıştı.

Sofya Merkez Cezaevine götürüldüğüm zaman, Merkez Komitesi davası sanıkları diğer tutuklu ve hükümlülerden gayet sıkı tedbirlerle ayrılmışlardı. Hepsi de yedinci bölümün kuzey-doğu yanındaki birkaç hücreye tıkmışlardı. Hiçbir olanağı vermemek için orda devamlı olarak bir gardiyan bekliyordu. (Ama herşeye karşın ilişki kurulmuştu!) Onları avluya çıkarmıyorlardı. Bütün gün hücrelerde kapalı duruyorlardı.

Yargılama başladı. Anton İvanov, partinin politik çizgisini açıkladı. Trayço Kostov, mahkemede davayla herhangi bir ilişkisi olmadığını savlamakta devam etti. Hepsi mertçe davrandılar.

Ondördüncü günü hükümlerini bildirmek üzere hepsini alıp götürdüler. On kadar idam cezası verildi, yani Sonya da içinde, ele geçmeyen gizli yöneticiler ve tutukluların altısı ölüm cezasına çarptırıldı. Anton İvanov, Atanas Romanov, Anton Popov, Petır Bogdanov, Nikola Vaptsarov ve Georgi Minçev kurşun adizilmek suretiyle idama mahkûm edildiler. Bir saat sonra altısı çıkarılıp Atış Poligonuna götürülmüş. Orda, kurşuna dizilmezden önce, Anton Popov'la eşi nikâhlanmışlar. Biraz sonra, kurşunlanmadan, «günahlarını çıkartmak» isteyecek olan papaz, önce nikâhlarını kıymış. Nikâh töreninden sonra onları atış tüneline doğru götürmüşler. Ve yiğitler bir ağızdan şarkıyı tutturmışlar :

«Ölmez, düşen özgürlük savaşında...»

Kurşunlar kesmiş şarkılarını...

Kötü bir ün yapan, Kutuz takma adıyla bili-

nen Nikola Hristov'un ihanetinin meydana çıkarmasına ilişkin olarak belleğimde kalan bilgileri de açıklamalıyım. Çünkü başkası, bu bilgileri belki kâğıda dökemez ve koskoca davanın bir kara sayfasıyla ilgili önemli ayrıntılar unutulup gidebilir.

Merkez Komitesi davasında Poduyane bölgesinin etkin militanı Nayden Mişev de hüküm giymişti. Bu Nayden'i şimdi görseniz, belki de pek ilginizi çekmez. Fakat acar ve ateşli bir savaşçıydı. Varını yoğunu davaya adamıştı. Kendini beğenmiş, yaygaracının biri değil, akıllı ve mert bir adamdı. İşçi Partisi semt komitesi üyesi olarak çalışmaları anlayış ve otoriteyle yürütüyordu.

Zaten birini hafife almak veya «adam sende» deyip geçmek sakıncalıdır. İnsanda umulmadık güçler ve yetenekler gizleniyor. Bazen gösterişsiz bir görünümün ardında koskoca romanlık bir özgeçmiş veya paha biçilmez tinsel zenginlik saklanıyor. Örneğin, vaktin birinde, zavallı ihtiyarın biriyle hastanede yatıyordum. Geçirdiği bir hastalığın kalıtı olarak tüm titriyor, güçlkle konuşuyordu. Bir hiçti düpedüz. İlgi göstermeye değmezdi. Değmezdi ama, kimmiş meğer, biliyor musunuz? Komintern Kongresine katılmaları için Georgi Dimitrov'la Vasil Kolarov'u Karadenizden Sovyet kıyılarına götüren kayıkçının ta kendisi! Daha sonra, politik göçmenlik etmiş, Sovyet pilotu olmuş, büyük fabrikalarda müdürlük yapmış...

Demem o ki, sözünü ettiğim o kurumsuz Nayden Mişev, tutukluları Sofya Merkez Cezaevine götürdükleri ve görüşmelerine olanak ver-

dikleri vakit - duruşmadan önce mi, sonra mı, bilmiyorum - bir gün sormuş :

«Yahu, arkadaşlar, Kutuz nerde?»

Soruyu yönelttiği arkadaş gülmüş 'ona :

«Kutuz'u da nerden çıkardın be Nayden? Onun tutuklandığı filân yok!»

«Nasıl yok? Tutukluydu yahu!» diye directmiş Nayden.

Diğer arkadaşlar da üşüşmüşler. Ve hepsi Kutuz'un bu dava ile ilgisi olmadığını söylemişler. Ama hâlâ bildiğini okuyormuş...

«Biz Polis Müdürlüğündeyken Kutuz da ordaydı. Bir ara gözüme iliştiydi uzaktan.»

Ve üstelemeye devam etmiş :

«Kutuz Müdürlükteydi. Yanılmıyorum. Eminim.»

Bunun üzerine kendiliğinden bir soru ortaya çıkmış: Eğer bu gerçekse, Kutuz neden cezaevinde değil öyleyse? Hem iddianamede neden adı geçmiyor?

Ve hemen, Kutuz'un Polis Müdürlüğünde ötekilerden ayrı olarak ne yaptığının yoklanması için dışarı haber gönderilmiş.

Böylece izine düşülmüş ve İşçi Partisinin Po-duyane semt komitesi eski üyesi, sonradan Radoynov'un yardımcısı Nikola Hristov'un (Kutuz) provokatör olduğu meydana çıkarılmış. Besbelli, büyük tutuklamaya vardırıan ipuçlarından birini o ele vermiş.

Polis Müdürlüğüne neden çağrıldığı anlaşılmadı. Belki de tutuklulardan birini tanıması için yardımı istenmişti. Kim bilir...

Böylelikle o sıralarda Kutuz'un yardımcısı olduğu Botuşev grubunun Hristo Nikov'la birlik-

te ansızın ve topluca ele geçirilmesinin nedenlerinden bazılarını (belki başlıcasını) anlamış oluyorduk.

Bunca kötücül ve ahlâksız davranışlarıyla insan adını lekeleyen bu alçağın sonu herkesçe biliniyor. Halk intikamcıları bir gün ansızın işliğine (kendisi doğramacıydı) giriyor, «Haine ölüm!» diyerek bir kurşunla işini bitiriveriyorlar.

Bu arada, gayet anlamlı bulduğum bir gerçeğe de işaret etmek isterim. Hiç kuşkusuz, Kutuz, Merkez Komitesinin tutuklanmasında belirli bir ipucu vermişti. Bu işe Burgaz'da polise hizmet eden bir curnalcının da adı karışıyordu. Ama ne olursa olsun, bunlar Merkez Komitesinin yardımcılarıydı. Demek ki, Merkez Komitesi polisçe bilinmiyordu. Polis, partinin kovuşturulmasına yönelik koskoca şebekesi, büyük bütçesi, etkili mekanizmasına karşın, partinin yöneticileri hakkında yeterli bilgiye sahip değildi. Özcesi, çarpışmada parti baskın çıkmıştı. Partinin örgütü daha zorluydu.

II

TRAYÇO KOSTOV

Hükümlerin okunduğu ve ölüm cezalarının yerine getirildiğinin ertesi günü, büyük davadan hüküm giyen arkadaşları yanımıza getirdiler. İlk defa da avluya havalanmaya çıktılar. O zaman Poduyane semtinden birkaç gençle bir hücredeydim. Meraktan çatlıyorduk. Yeni hükümlüleri, hele Trayço Kostov'u bir an önce görmeye can atıyorduk. Hangisinin Kostov olduğunu kestir-

mek için, gelenleri bir saat boyunca süzüp durduk. Boşunaydı çabamız. Öğleden sonraki avlu çıkışından döndüğümüzde, bir arkadaş sevinçle bağırdı :

«Hangisi olduğunu öğrendim!»

«Hangisiymiş be? Söyle!»

Hayranlıkla mırıldandı :

«Yarın göstereceğim size onu.. Ağarık saçlı, yaşlı, ağır... Ne yaman olduğunu yarın görürsünüz!»

Ve ertesi sabah gösterdi. Gerçekten alımlı bir adamdı. Yüksekçe, dolgunca, hafiften göbekli, ağarık saçlı, temiz giyimli ve aşağı yukarı elli-beş yaşında.. Tek sözle ciddi bir yurttaş sayılması için hiçbir eksiği yok...

«Eh,» diye rahatladık, «Merkez Komitemizin sekreteri böyle olmalı işte. Gösterişli adam. Kahraman dediğin, dış görünüşüyle de kendisi hakkındaki tasarıma uymalı...»

Bir - iki havalanmada volta atarken, ona uzaktan uzağa sevinerek baktık. Derken, başka bir genç, bizi düş kırıklığına uğratıverdi :

«Trayço Kostov değilmiş o adam. Öğretmen Vılü Bonev'miş.»

«E, Trayço Kostov kim öyleyse?»

O da gösterdi birini. Görünüşü tasarımlarımıza hiç uymuyordu. Biraz düş kırıklığına uğradık. Kafamızda çizdiğimiz kişiliğini hiç uygun düşmeyen olağan bir görünüşü vardı. Başını sanki biraz eğri tutuyor ve hep ileri bakıyordu. Yürüyüşü çok düzgün ve ağırdı.

Bizde bıraktığı ilk izlenim böyleydi işte...

Ama ilk izlenim çabucak uçup gitti. Yerini sürekli bir hayranlık ve takdir duygusu aldı.

Baştanbaşa epik - trajik bir özgeçmişi vardı adamın. Önce bize olağan görünen nitelikleri giderek seçkin bir adamın çelik karakteri ve parlak zekâsı olarak belirdi. Gizli eylemde partinin en başarılı elemanıydı. Hem hünerli ve bilgili bir politik lider, hem gerektiğinde kaskatı susmasını, telâş yaratmaktan kaçınmasını bilen iyi bir örgütçüydü.

1923'e kadar parti saflarında bir gazeteciymiş. Rabotniçeski Vestnik (İşçi Gazetesi) başyazarı Hristo Kabakçiyev'in yardımcısı olarak çalışmış. Gazete kapatıldıktan sonra, partinin Merkez Komitesi Sekreteri Stanke Dimitrov'un yardımcısı (yazışma sorumlusu) olarak komite'ye alınmış.

Küçük, fakat önemli bir ayrıntı da şu: Georgi Dimitrov'un en küçük kardeşi Todor Dimitrov'la çok sıkı dostluğu varmış Kostov'un. Todor'un eşi, Nadya da, büyük ozan Hristo Smirneniski'nin kızkardeşiymiş. Şaşılası yazgılar!

Aksamasının ve ilerlemiş miyopluluğunun da acıklı bir tarihçesi vardı. 1924'te Trayço Kostov'u tutuklamışlar. Polis Müdürlüğünde kendisine kıyasıyla işkence yapılmış. Herşeye dayanmış dişini sıkarak. Ama insan gücünün son kertesine gelmiş olacak ki, başka bir çıkış yolu aramış ve ufacık bir olanaktan yararlanarak dördüncü kat penceresinden kendini atmış. Yani Dante'nin hiçbir yerde sözünü etmediği bu cehennem bölgesinin dehşeti karşısında namusuyla ölmeyi yeğlemiş... Ama aşağıya düşerken, iyi bir raslantı eseri olarak ,bir telgraf teline çarpmış, düşme yönü değişmiş ve olanca hızıyla komşu evin damına serilmiş. Ağır surette yaralanmış elbette. Ayağı

kırılmış, kafası epeyce zedelenmiş, gözleri de özürlenmiş. Tekrar yakalamışlar kendisini. Hastanenin tutukodasına götürmüşler. Vicdanlı hekimler kurtarmışlar gerçi kendisini, ama özürler kalmış. Hastanede yattığı sürece Nadya, o yazgısal günlerin bütün tehlikesini göze alarak, gizli eylemdeki Todor'dan selâmlarla Kostov'u sık sık görmeye gitmiş. Aralarındaki kardeşlik böylece perçinleşmiş. O günlerde devrimimizin üç büyük ismi ve ailesi ayrılmaz bir tinsel birlik göstermiş. Çok geçmeden Todor, 1925 nisanındaki feci olaylar sırasında öldürülmüş. Trayço hüküm giymiş ve cezaevine atılmış. Orda 1929'a kadar kalmış. Kardeşsiz, eşsiz, dostsuz, yapayalnız kalan Nadya ise, asla baş eğmemiş, gidip kaynanası Paraşkeva Nineye (*) sığınmış. Paraşkeva Nine, Nadya'yı kendi evlâdı gibi kanadı altına almış...

Bir devrimcinin karşılaşabileceği en ağır sınamalara dayanan Trayço Kostov da, daha o yıllarda yılmaz bir kişi olarak ün yapmış.

Tabii, geniş bilgisi, güçlü kalemi, üstün zekâsı da ününü bir o kadar artırmış...

Bir gün Uzun Hoca dediğimiz Todor İvanov'a sordum :

«O sıralarda cezaevinde Trayço seçkin bir kişi olarak dikkati çekiyor muydu?»

«Evet,» diye yanıtladı. «Bilgiliydi. Kendisinden çok şey öğreniyorduk.»

Trayço Kostov, dört - beş yıl hapislikten sonra, tedavi edilmek ve okumak üzere Sovyetler Birliği'ne gönderilmiş. Orda bir başka isimle ya-

(*) Georgi Dimitrov'un annesi. (Çevirenin notu.)

şamış. Hem okumuş, hem de Komintern yönetim cihazında sekreterlerden Vilhelm Pik'in yardımcısı olarak çalışmış. Komintern onun için büyük bir okul olmuş.

1936 - 1937'de Merkez Komitesinin Yurtdışı Bürosu tarafından Stanke Dimitrov'la birlikte, partinin yeni siyaset hattını uygulamak üzere Bulgaristan'a gönderilmiş.

1936'da ülkede gizlice yapılan ve partinin sol - sekterlik çizgisinden yeni Dimitrov'cu çizgiye geçişini belirleyen Merkez Komitesinin tarihsel Altıncı Genel Toplantısında esas raporu Trayço Kostov hazırlayıp okumuş.

Bundan sonra, yıllar boyunca, 1942'de tutuklanana dek, bir polis ülkesinde ele geçmeksizin Merkez Komitesi Sekreterliği yapmış, partiyi yönetmiş.

Trayço'nun başkaca ne gibi nitelikleri vardı?

O azim ve irade sahibi bir adamdı. Suskunluğu ayırıcı nitelik çizgisiydi. Şaşılacak kadar az konuşuyordu. Sokrat'ın iki tür suskunluk belirlediği söylenir: Biri, söyleyecek şeyi olmayanların suskunluğu, diğeri büyük bilgelerin suskunluğu, Trayço'nun suskunluğu ikinci türdendi. Az ve öz konuşuyordu. Ama her sözü değirmen taşı gibi ağır çekerdi. Sevilen bir adamdı. O sıralarda veya sonradan ,onu sevmeyen yok gibiydi. Ona hepimiz «Trayço Amca» diyor ve her birimiz kendisini dost biliyorduk. Yaşına ve yüksek durumuna bakmaksızın, o da bize dostça davranıyordu. Trayço Amca, volta atmaya çıktığımızda, hemen hemen yalnız «Sivrisinek» dediğimiz Nikola Pavlov'la geziniyordu. Sonradan, Sivrisinek'e

Trayço hakkında sorular sordum. Bir keresinde şakaya vurarak şöyle dedi :

«Trayço'nun annesi ne diyormuş biliyor musun? 'Biz ona suskun olduğu için Trayço (*) adını verdik'»

Besbelli şakacı bir kadınmış annesi.

Trayço, yüksek disiplinli ve ölçülü, soğukkanlı ve üstün erdemli bir adamdı. Çalışkanlığı dillere destan olmuştu. Duygularını - sanki güçlük çıkarmasınlar diye - gemlemişti. Ama onun yalnız iyi yürekli biri olduğunu sanıp da yanılmayalım. Hayır, onda aynı zamanda katılık, sertlik ve titizlik de vardı. Davanın yararı söz konusu olunca, acımasız da olabilirdi. Özcesi, tam bir devrimci tipiydi.

Böylece, gerçek devrimcinin ikinci canlı örneğini görüyordum.

Trayço Kostov'un kim olduğunu öğrenince, avluya çıktıkça çevresine üşüşmeye başladık. Çeşitli konularda ona sorular soruyor, tarih ve teori sorunlarına ilişkin bilgi istiyor, kendisiyle ilişki kurmaktan sevinç duyuyorduk. Böylece, kendisini yakından tanıma olanağını bulduk. 1924'te aldığı yaralar yüzünden miyopluğu epeyce ilerlediği için her zaman çok diyotril gözlük takardı. Gözlüklerinin ardındaki gözleri de kocaman, geniş, fevkalâde görünürdü. Ağır ağır, düzgün, düşünerek konuşuyor .Kulağa hoş gelen yumuşak bir sesi vardı. Çevresindekileri büyüleyici bir etki yapıyordu.

Cezaevinde parti eylemi ve kendisi hakkında bir tek söz söylediğini işitmedik. Görünür

(*) Traya : Susmak. (Çevirenin notu.)

bir dikkat merkezi olmak istemiyordu. Yönetim Kurulunun bir uyarısı hücreden hücreye dolaştı: «Trayço Kostov'un çevresine toplaşmaktan kaçınılırsa, iyi olur!» diye kulağımızı büktüler. Bunun da ötesinde, Kostov, gerçek kişiliğini büsbütün gizlemek için olacak ki, avluda bulunduğu-muz sürece bir grup arkadaşla Almanca, sonra da Rusça ders vermeye başladı. Ve doğrusu ya, bu benim hoşuma gitmedi. Kanıtı güçlendirmek için paravana olarak başka bir şey de bulabilir, havalanmaya çıktığımızda insanlarla konuşması, onlara büyük siyasal ve kuramsal bilgilerini öğretmesi daha yararlı olurdu diye geçiriyordum.

Ama bunun çaresini de kendisi buldu. Daha sonraları, kendi stenografi notlarından, partimizin tarihi üstüne konferanslar vermeye başladı. Söylemeyi unuttum: Trayço gençlik yıllarında parlamento stenografı olarak çalışmıştı. Bu kültür alanını tanıyanlar bilirler ki, parlamento stenografı olmak demek ,en yüksek sınıftan stenograf olmak demektir. Trayço Kostov hiç unutmadığı bu sanatını ,olanağını buldukça kullanıyordu. Georgi Dimitrov'un 1945'ten sonraki birçok konuşma ve söylevi Trayço Kostov'un bu hüneri sayesinde tespit edilerek korunabilmiş, tarihe mal edilmişti. Kostov'un parti tarihi konferansları, hazırlandığı koşullar nedeniyle bazı yetersizlikleri olsa da, önemli bir edebi - siyasal olguydu. Konferanslarını birkaç kişinin âdeta kaşık istifi barındıkları hücrede gayet sıkışık bir durumda hazırlıyordu. Dimitri Blagoev'in «Katki» sından başka yardımcı kitabı yoktu. Her an yakalanma kuşkuları içinde çalışıyordu. Daha çok «Katki» ya dayanarak güçlü belleğini zorlaya zorlaya «kon-

feranslar» ını kaleme alıyordu. Bunların açık ve kesin düşünce, derli - toplu tümce, yüksek dil ve stil kültürü gibi birçok değerli niteliği vardı. Bunun yanı sıra, konferanslar ,o dönemi ,dar sosyalistliğin politika ve ideolojisini Leninci görüşlere dayanarak enine boyuna çözümlüyordu. Trayço Kostov, dar sosyalistlerin olumlu, değerli, kalımlı sınıfsal -devrimci yönlerine dayanıklı bir kalıtım olarak bize kalan, bizi Leninizme yaklaştıran yönlerine önemle işaret ediyordu. Öte yandan, dar sosyalistlerin zayıf yönlerini, bizi Bolşeviklikten uzaklaştıran, devrimci savaşımın genişlemesini engelleyen, ciddi yanlışlıklara yol açan niteliklerini de gösteriyordu. Ve alınabilecek ibret derslerine dikkati çekiyordu.

Konferansların en değerli yanı, dar sosyalistler döneminin olumlu ve zayıf yönlerini Bolşeviklik açısından cesurca çözümlemesiydi. Bu çözümleme, temelde Georgi Dimitrov'un 1934'te ortaya koyduğu dar sosyalistlikle ilgili yargısına dayanıyordu. «Konferanslar» Kostov'un, Lenin fikirlerini ne denli derinine benimsemiş ve uslamamış olduğunu, Bulgar sorunları açısından ne kadar somut ve doğru uygulamalar yaptığını ortaya koyuyordu. Bir de ,onun ne denli ciddi bir politikacı olduğunu, olguları Leninci yönetime dayanarak cesaret ve itidalle çözümleme becerisini gösteriyordu.

Beş - altı konferansını içeren elyazısı, hücreden hücreye, cezaevinden cezaevine dolaştı ve kopva edildi. Ve artık «Katkı» dan başka, partimizin ders kitabı olarak yararlandığımız biricik yazılı tarihi buydu.

Bir süre sonra, Trayço Kostov'un polisteki

ifadesi, avukatların eliyle gizlice mahkeme dosyasından kopya edildi. Bunu ben de okuyabildim. Biz bu ifadeleri, Trayço'nun suskunluk, azim ve iradesinin bir belgesi olarak benimsedik.

İfadeler dışarı çıkarıldı sonra. Çoğaltılarak parti ve Rems grupları arasında gizlice dağıtıldı. Militanın poliste nasıl davranması gerektiğine bir örnek olarak gösterildi. Kuşkusuz, böylece Kostov'un saygınlığı daha da artıyordu.

Sofya Merkez Cezaevinde kısa bir süre kalan ve suçu tanıtlanmadığı için salıverilen bir delikanlı (N. Ç-v), Emniyette Trayço'yla epeyce zaman bir hücrede bulunmuştu. Bu genç, birlikte yargılandığı arkadaşlarına o günlerin izlenimlerini anlatmıştı. Trayço Kostov'un karakter çizgilerini bütünleyen yönleriyle bu izlenimleri önemli buluyorum. O genç ve diğer hücre arkadaşları onun kim olduğunu elbette bilmiyorlarmış. Kostov da kendisinden hiç söz etmemiş. Ama sık sık şöyle dermiş onlara :

«Çocuklar, kendinizi korumalısınız şüphesiz. Ama daha önemlisi partiyi korumalısınız. Partiyi gizli tutmak için daima bir çare bulunabilir.»

Usuldan usuldan Sovyet şarkıları söylemeyi severmiş. Hem ötekilere de söyletecek kadar sürükleyici bir okuyuşu varmış.

«Oğlum falan şarkıyı çok sever,» dermiş çokçası ve başlarmış söylemeye :

«Ey kaptan, şöyle bir gülümse hele,
gülüşün geminin buyruğu olur.

Gidelim seninle kaptan elele,
denize yalnız yiğit meydan okur.»

Arkadaşlarına «Kaptan Grant'ın Çocukları»

filmini anımsatır, kişilerin direşkenliğinden söz edermiş.

Arada bir tuttururmuş :

**«Güneş doğar, güneş batar
ama hücremiz hep karanlık...»**

Ve eklermiş :

«Bu şarkının sözlerini cezaevindeyken Maksim Gorki yazmış.»

Kostov'un Sofya Merkez Cezaevindeki hücrelerinde dostum Lüben Anev de bulundu. Anev'e hücredeki yaşantıları, Trayço Kostov'un günlük yaşamı üstüne sorular sorardım sık sık.

Lüben bir keresinde yarı şaka :

«O hem büsbütün hücreyi dolduruyor, hem orda değilmiş gibi davranıyordu,» dedi.

«Nasıl olur o?» dedim.

«Öyle oluyor işte. Çok seyrek konuşuyor. Ama tinsel gücü tüm hücreyi dolduruyor. Köşeye büzülerek bütün gün, sabahtan akşama kadar çalışıyor. Şaka yapmayı da seviyor elbet. Biz gevezelik ederken, bir kulağıyla dinliyor ve ansızın taşı gediğine koyuveriyor.»

«Peki, çalıştığı nedir bütün gün?»

Lüben'in dediğine göre çok okuyormuş. Elindeki bazı klasikleri yeniden aktarıyor, içeri gizlice sokulan gazeteleri baştan sona iyice gözden geçiriyor ,zaten kötü olmayan Almancasını ilerletiyor, Rusçayı gayet iyi bildiği için bazı Sovyet kitaplarını Bulgarcaya çeviriyormuş. Sonradan, Trayço'nun Rusça'dan çeviriler yapan en kültürlü çevirmenlerimizden biri olduğunu anladım. Meğer, Makarenko'nun «Pedagoji Destanı» adlı kitaplarını o çevirmiş (yalnız konspirasyon nedenleriyle, kitaplarda çevirmen olarak karısı Lü-

ba Kostova'nın adı yazılıydı; böyle alanlarda bile ismini duyurmaktan kaçınıyordu).

Şimdi Moni'nin (Solomon Levi) bana anlattıklarını da anmak istiyorum. Çünkü bunlar artık ayrıntı olmaktan çıkıyor ve tarihsel bir önem taşıyor. Moni, Trayço Kostov'a komşu hücrede yatıyordu. Sık sık Kostov'un hücresine giriyor, avludaki gezilerde Rusça kursuna katılıyordu.

Moni ilginç bir olaya tanık olmuş. Kendi sözleriyle aktarıyorum: Altmışlar Davasından altı arkadaş henüz kurşuna dizilmişlerdi. Trayço artık sekizinci bölüme alınmıştı. Ben de ordaydım. Bir gün koridorun korkuluğuna abanmıştı. Kim olduğunu hatırlamadığım bir arkadaş, belki Sivriskinekti, kendisine elyazılı bir kâğıt parçası verdi. Trayço okudu. Ben çok yakınındaydım. Kâğıt parçasına uzun uzun baktı. Sonra gözlerini kaldırıp bir yerlere daldı ve fısıltıyla konuştu :

«Kurşun, ölüm ve sonra... çürütecek kurt, böcek, Bunda akla sığmayan mantıksız bir taraf yok, Boralı günlerde de seninleyiz halkım, biz. Çünkü seni seviyorduk, seviyoruz yine çok!..»

Ve dedi ki yüksek sesle :

«Şaşılası bir ruh yüceliği!»

N. Y. Vaptsarov'un «Ölümünden Önce» başlıklı şiirini böylece cezaevinde Trayço Kostov okumuş oluyordu. İki büyük adamın buluşmasıydı bu.

Şimdi de, kaçınılmaz olarak ortaya çıkan bir sorunu aydınlatmak istiyorum. Trayço Kostov'un ölüm cezasına çarptırılmayışını, sağ kalışını biz nasıl anlıyorduk?

Bu sonradan başlarımız üstünde Demokles'in kılıcı gibi sarkacak uğursuz bir sorundu.

Gerçekleri olduğu gibi açıklamak istiyorum. Çünkü bunlar, olayların nedenlerini açıklamak-sızın, tarihçi için yararlı olabilir.

Önce şunu belirtmeliyim: Poliste çözülmeyenin, kelleyi kurtarma şansı olduğu, biz politik hükümler için artık bir açık gerçek olmuştı. Bunu hepimiz biliyor ve sık sık birbirimize hatırlatıyorduk. Çünkü defalarca doğrulanmış bir gerçektir bu. (Biz elbette saltık kuraldan değil, şansttan söz ediyoruz.) Besbelli, mahkeme kurulu polisteki itiraflara ve hele suçlayıcı maddi kanıtlara dayanarak hüküm veriyordu. Mahkemede genellikle herşeyi inkâr ettiğimiz için, başka gerçekleri yoktu. Eğer poliste (herşeye karşın!) inkâr edilmişse, maddi kanıt yokluğu ve duruşmada da tekrarlanan inkâr, hüküm vermenin biçimsel hukuksal temelini de çökertiyordu. Hem ilk yıllarda mahkemenin bazı biçimsel adli usullere uyduğu gerçeğini de küçümsememek gerekir. Ensonu, Nisan Ayaklanması kahramanlarından Orço Voyvoda'nın sözlerini de boş yere tekrarlamıyorduk aramızda. Voyvoda düştüğü zindanda şöyle demişti: «Kellene sahip olmak istersen, diline sahip ola!»

İkincisi: Polisteki tutumun kötüyse, o zamanki deyimimizle kendi kendini «karalarsan», ilmeği boynuna kendin geçirmiş olursun. Bu gibi olaylar az değildi. Yalnız ikisini anlatacağım. Birri bilinen E. G. olayı. Adam tutuklanmazdan önce de curnalcılık etmiş miydi bilmiyorum ama, tutukevinde iğrenç bir hiyanette bulunmuştu. Öyle ki, karısını polislerin hizmetine vererek

bildiği arkadaşların evlerini göstertecek kadar ileri gitmişti. Buna karşılık ,bizzat Nikola Geşev duruşmasına gelmiş, iktidara olan hizmetleri için tanıklık yapmış, serbest bırakılmasını istemişti. Ne var ki, mahkeme yine de ölüm cezası vermiş ve o iğrenç yaratık aynı gün öldürülmüştü. Demek ki, polisle mahkeme arasında da anlaşmazlık olabiliyordu. Mahkeme polisin adamını öldürmüştü.

Öteki olay biraz daha başka. Pleven köylüklerinden bir arkadaş poliste çok kötü davranmıştı. Herşeyi itiraf etmiş, çorap söküşü gibi tutuklamalara yol açmıştı. Düpedüz teslim olmuştu. Gerçi cezaevinde biraz toparlanıp mahkemede herşeyi inkâr etti. Ama yine de ölüm cezasına çarptırıldı ve asıldı.

Olağan bir yasallık vardı: Eğer eyleminin kanıtlarını kendin verdiysen ,faşist adalet tanrıçası Temida senden öç alıyordu.

Üçüncüsü : Polis ile adalet organları arasında başlıca ve genel konularda, kuşkusuz bir fikir ve eylem birliği vardı. Ama, yukarıda söylediğim gibi, değişik telden çaldıkları da oluyordu. Ayrı ayrı kurumlar olmaları etkisini gösteriyordu. Adalet Bakanlığı, her zaman polisin dediğini yapmıyor, çok az da olsa ,göreceli bir bağımsızlık gösteriyordu. Hükümlerin, polis tarafından savcılık eliyle belirlenen düzene uygun düşmediği haller az değildi. Botuşev'ler bunun bir örneğiydi. Başka davalarda da öyle olurdu. Diğer etkenlerin payını da olanak dışı saymıyorum. Kimi yargı kurulu üyelerinin satın alınması, kimi şu veya bu düşünceyle etkili bir kişinin işe karışması olağandı.

Dördüncüsü : Polis - yargı kurumunda yürütme usulü her zaman mantığa uymazdı. Tam tersine, mantık dışı kararların alındığını gösteren örnekler gayet çoktu. Bunun bürokratism (hiç de eksik değildi), yetersizlik, anlayışsızlık, bilgisizlik, uyumsuzluk vb. gibi bir sürü nedeni vardı. Bunları söylüyorum, çünkü sonradan her eylemde kesin bir yasallık aranacağı, raslantı veya budalalık yansımalarını açıklamamanın olanak dışı olacağı zamanlar gelecekti.

Beşincisi : Yukarda da söylediğimiz gibi, öncelikle savaş grupları, silâhlı sabotaj eylemleri, orduda çalışma sektörlerindeki arkadaşlar ölüm cezasına çarptırılıyordu. Davalar incelenirse, yürütme ve yargı organlarının bu alanda çalışanlara karşı en acımasız oldukları görülür. Yalnız kışladan bir tüfeğin çıkarılmasından ötürü iki-üç ölüm cezası verildi. Üçüncü derecede sanıklardan olduğu halde, bir Vaptsarov'un da kurşuna dizilmesi rasgele değildi; çünkü Radionov'un sektöründendi.

Altıncısı : Moskova'dan gelmiş olanlar olağanüstü bir hınçla yokediliyordu. İktidar orayı başlıca merkez, dolayısıyla başlıca düşmanı, Yurtdışı Büro'yu, Georgi Dimitrov'u, Vasil Kolarov'u orda biliyordu. Merkez Komitesi yargılaması sanıkları arasındaysa bu baş düşmanın ikisi, yani Anton İvanov'la Tsvyatko Radoynov vardı.

İşte bütün bunları çıkış noktası yaparak, bizler, Dobri Terpeşev ve öteki sorumlu arkadaşlarla birlikte hepimiz, Trayço Kostov'un kurtulmasını doğal kabul ediyorduk. Anton İvanov'un görüşü de böyleydi. Zerre kadar kuşku yoktu.

Kurtuluşu, tutumunun ve yukarda sıralanan etkenlerin mantikî sonucuydu.

Buna şu noktalar da eklenebilir :

Trayço Kostov en son yakalanmış ve hakkında suç sayılabilecek maddî kanıtlar ele geçirilememişti. Bazı yaşlı arkadaşların öne sürdüğü üzere, kendisi bütün manevra yeteneğini göstermişti. Devrimci kanılarını inkâr edemeyeceği için, yalnız İşçi Partisine kayıtlı olduğuna işaret etmişti. Bilindiği üzere, İşçi Partisi, eylemiyle Devleti Koruma Yasası'nın daha hafif maddelerinin kapsamına giriyordu. Aynı arkadaşlara göre, Trayço Kostov bu maddelerden hüküm giymişti. Ama ben bunu kendim yoklamış değilim.

Şöyle bir soru da var ortada: Onun gerçek kimliğini biliyorlar mıydı? Polis sekreter olduğunu öğrenmişti. Ama sekreterler değişiyordu. Trayço Kostov da besbelli onlara en tehlikeli adam olarak görünmemişti. Bir Anton İvanov varken, Kostov herhalde büyük bir militan olmasa, gerekti.

Üstelik, sonradan öğrenildiğine göre, ölüm cezalarına çarptırılacak olanlar, zamanın Harbiye Bakanı General Daskalov'un başkanlığında bir kurul tarafından belirleniyormuş. Bu koşullar içinde, Trayço Kostov ifadesinde ipucu vermemiş ve itirafta bulunmamışken, ortada Yurtdışı Büro'nun yolladığı en tehlikeli savaşçılar ve balta-lama eylemi yöneticileri varken, bir polis yetkilisi veya savcı, General Daskalov'un kurulunu, en tehlikeli adamın Trayço Kostov olduğuna inan-dırabilir miydi? Ve bu durumda Trayço Kostov'un görev ve eylem durumunu isabetle kestirmelerine olanak var mıydı? Şunu da hatırlatayım

ki,iddianamede de Trayço Kostov'un gerçek kişiliği belli değildi, Sekreter olduğu bile söylenmiyor, yalnız genel sayılabilecek eylemlerde bulunduğu ileri sürülerek suçlanıyordu.

O zaman olaylar bu anlayışla kabul ediliyordu.

Sonradan yerşey tersyüz edildi. Trayço Kostov'a karşı korkunç suçlamalar ve kuşkular yöneltildi. Bunlara hemen hemen hepimiz inandık. Herşeyin dibi deşilmeye, öküz altında buzağı aranmaya başlandı. Kuşku giderek arttı ve 1942'de Trayço Kostov'un bambaşka, daha uzak düşünceler ve hesaplarla sağ bırakıldığı kanısı oluştu. Ve âdeta o zaman buna karşı koyabilecek adam ve karşı koyma çaresi yoktu. Trayço Kostov işkil ve kuşkunun kurbanı oldu. Eski dönemlerin olaylarını zamanımızın arşınıyle ölçmenin çok tehlikeli olduğu bilinen bir şeydir. T. Kostov'a karşı suçlama oluşurken, kendisi geçmişiyile efsanevî, o günüyle de güçlü bir adamdı. Aynı ölçü otomatikman 1942 yılına da uygulanmak isteniyordu. Fakat tarihsel Nisan Toplantısından (1956) sonra, BKP Merkez Komitesi gayet titiz bir yoklama yaptı ve kesin bir yargıya vararak Trayço Kostov'u temize çıkardı.

Ben kendim de arşiv, belge ve anıları uzun uzun karıştırarak, partinin bu yargısına uygun bir sonuç çıkardım :

«Trayço Kostov namuslu adamdı.»

1943'te bütün «ömür boyu hapis» lerle birlikte Trayço Kostov da Pleven cezaevine gönderildi. 7 eylül 1944'te galeyana gelen yığınlar, ceazevinin kapısını kırıp öteki siyasal hükümlülerle beraber onu da kurtardılar. Ertesi günü kılık değiştire-

rek Sofya yolunu tuttu. Utku gününden hemen sonra özgür Merkez Komitesinin birinci sekreterliğine seçildi. Merkez Komitesi, Trayço Kostov'un direkt yönetimi altında ve Moskova'da bulunan Georgi Dimitrov'un yönergeleri uyarınca, 1945 sonbaharına dek başarıyla çalıştı. Georgi Dimitrov yurda dönünce, parti ve ülke dümeninin başına geçti. Trayço Kostov onun birinci yardımcısı ve danışmanı oldu. Dimitrov ona üstün bir değer veriyor, saygı gösteriyordu.

Durum öyle getirdi ki, Trayço Amcayla daha birçok defa görüştüm. Bu görüşmelerle ilgili anıların kimisini belleğimde, kimisini not defterlerimde korudum. Zamanı gelince bunların da dünya yüzü göreceğini umut ediyorum.

III DÖRT SANIK

Merkez Cezaevinde, orda olduğunu bildiğim Jelyazko'dan başka, İskeçe yakınındaki Eniköy Toplama Kampına sürgün edilmiş olan Deço Stefanov'u da görünce hayret ettim. Bu buluşmaya ikimiz de sevindik. En çok saydığım ve sevdiğim kişilerden biriydi. Elimize verilen iddianameden, birlikte yargılanacağımızı anladık. Bir mahkeme güldürüsü sahnelenmişti. Ağlar mısın, güler misin? 1942 yılı başında büyük Poduyane davasına bakılmış, birçok genç yargılanmıştı. Ama semt komitesi ortaya çıkarılmamıştı. Semt komitesi üyesi olarak yalnız bir arkadaşın ismi geçmişti. Ama o gizli çalışmaktaydı. Böylece ipucu kesildi. Ne var ki, bu arkadaş neden sonra ele ge-

çirilmiş ve semt komitesini açıklaması için koskoca polis aygıtı üstüne çullanmıştı. Bu acınası durumdan kaçamaklı bir çıkış çaresi bulmuş, değişik zamanlarda gerçekten komite sekreteri veya üyesi olan, fakat o anda ya cezaevinde ya da toplama kampında bulunan arkadaşlardan bir komite uydurup açıklamıştı. Böylelikle, polisin aradığı semt komitesi bileşimi şu isimlerden oluşuyordu: Deço Stefanov, Jelyazko Kolev, Dobri Curov ve Nedelço Gançovski... Ve bizi aramaya koyulmuşlardı. Nerde Deço Stefanov? Toplama kampında. Dobri Curov nerde? O da orda. Ben cezaevindeydim ya, hemen emir çıkmıştı getirilsin diye. Aynı emir, Dobri Curov'un toplama kampından iki gün önce kaçıp gizlendiği bir sırada Eniköy'e ulaşmıştı. Deço Stefanov'u apar topar Polis müdürlüğüne götürmüşler ve hemen sorguya çekmişlerdi: «Semt komitesine kimler giriyor, Söyle bakalım! Yaptıklarınızı itiraf et!» O da yüzlerine karşı gülüvermişti :

«Hangi semt komitesini soruyorsunuz siz? Ben 1941 haziranından beri, yani bir yıldır toplama kampındayım!»

Sorgu yargıcı beni de sorguya çekti. Aynı biçimde cevap verdim :

«1941'in eylülünden beri cezaevindeyim. Bu durumda semt komitesine nasıl üye olabilirim?»

Jelyazko Kolev'le Dobri Curov'a gelince, onların o sıralarda yedek olarak orduya alındıkları anlaşıldı. Yani bir araya gelip de komite oluşturmamız olanak dışıydı.

Saçmalık apaçık ortadaydı.

Fakat kara faşist gericiliğinde mantık ne geçer!

İddianameyi hazırlayıp davayı açtılar. Duruşmalar başladı. Üçümüzü yargılama kurulu karşısına çıkardılar (Dobri Curov artık Balkandaydı). Karşımızdaki üniformalılara durumu birer birer açıkladık. Yeteri kadar kanıt ve tanıklarla, bir arada olmadığımız için, bir bütün meydana getirmemizin olanaksızlığını belirttik. Fakat üniformalı yargılama kurulu bildiğini okuyordu. Kısa bir danışmadan sonra kararını da açıkladı. Hepimizi (Dobri Curov'u gıyaben) sekiz - on, onbeşer yıl hapis cezasına çarptırdı.

Güldürü bitti.

Bu kez Deço Stëfanov da, birkaç sözle, bizim onlar hakkındaki yargımızı açıkladı :

«Burada suçsuz oldukları kanıtlanan kişilere ağır cezalar verildi. Böylesine yüzkızartıcı bir olayı ilk defa görüyorum.»

Yargılama kurulu suçlunun işkilli ivedisiyle salondan çıktı.

Ama «yargılama kurulu» nu bir yana bırakalım. Her biri alçağın tekiydi. Karşılarında ne denli büyük bir adamın bulunduğunu sezebilecek güçte de değildiler.

Deço Stëfanov'u iki - üç yıldır tanıyordum. 1939 sonbaharında RMS (Devrimci İşçi Gençlik Birliği) Poduyane semti komitesine sekreter olarak gönderilmişti. O zaman kendisini ilk kez gördüm. Tanışınca, onu hepimiz sevdik. Yaman delikanlıydı Deço. Sözün tam anlamıyla adamdı. Hıristiyanların, sonradan Uyanış devri devrimcilerinin havari dedikleri kişilerdendi. Özveren, kendini tamamiyle davaya vermiş, kişisel yaşamını, bugününü, yarınını adanmış bir militandı. İnsafli ve iyi yürekliydi. Kardeş bildiği insanlar için lok-

masını bile verirdi. Her zaman güler yüzlüydü. Her zaman insanı ilgiyle dinler, gönlünü okşar, kanatlandırır. Laf ebeliğiyle, gösterişli davranışlarla değil, gülen ve insanın içini ısıtan güzel mavi gözleriyle, sevecen gülümsemesi ve tatlı sözleriyle kazanırdı insanı. Elini, konuştuğu arkadaşın omuzuna koyar ve okşayan bakışlarla sorardı :

«Nasılsın?» Ve bazen pek sevdiği kendine özgü sözcüğü de eklerdi: «Ahretlik!»

Yüzü güzeldi. Ama sanki bunu hiç düşünmüyordu. Herhangi bir kadına, kadın yerine koyarak baktığını hiç ansımıyorum. Oysa boylu boslu, genç (ancak 26 - 27 yaşında), sarışın ve bakışları akıllıydı. Ve kızlar kendisine yalnız yönetici gözüyle bakmazlardı. Kendini bütünüyle işçi sınıfı savaşımına vermişti. Kökeniyle de işçi sınıfındandı. Basımevi işçisiydi. Tırgovişte lisesinde bir süre okuyabildi. Fakat Marksist - Leninist derneklere katıldığı için liseden kovdular. Deço, işçi sınıfı saflarına katıldı, basım işçisi ve... giderek profesyonel devrimci oldu. Sonra yakalandı ve bir buçuk yıllığına hapse atıldı. Cezaevinde yeni yeni bilgiler edindi, çok okudu. O kadar ki, hem lise, hem üniversite öğrenimi eksikliğini giderdi. Aynı zamanda herkesin sempatisini kazandı. Arkadaşlar onun kişiliğinde hareketin yarınki büyük militanını gördüler.

Poduyane komitesine cezaevinden çıktıktan bir süre sonra geldi.

Bizim semtin gençleri arasında çabucak büyük bir otorite yaptı. Gençlerin saygısını, güvenini ve çok önemli olan dostluğunu kazandı. Şiir okumayı severdi. Lâkabını da bundan aldı, «Kar-

ga» şiirini çok okuduğu ve o sıralarda kendi isimlerimizi kullanmaktan kaçındığımız için Poduyane gençleri arasında «Karga» ismiyle ün yaptı. Şiirin kimin olduğu tartışılıyordu. Bazıları Smirnenski'den olduğunu savlıyorlardı. (Smirnenski'nin gerçekten böyle bir şiiri vardı). Deço'nun da Smirnenski'yi kimbilir kaç kez okuduğu vardı. Ama lâkabını Smirnenski'nin değil, Edgar Poe'nun şiirinden aldı. Hemen belirteyim ki, Edgar Poe, otuzbeş yıllarında gençlerce sevilen ozanlardan biriydi. Şiirlerini seviyor ve toplantılarda, sahnede de sık sık okuyorduk. Deço Stefanov'un (ve Edgar Poe'nun) «Karga» sını dinlerken ne denli duygulandığımızı bugüne değin anıyorsun.

Bir süre sonra kendisini bizim bölgeden alıp, il komitesi üyesi olarak işçi gençlik arasında sendikal çalışmaları yönetmeye gönderdiler. Tito Çernokolev şöyle yazdı: «Deço çelik bir ça-vaşçıya özgü sarsılmaz bir ruh gücüne sahipti... O bütün engelleri yıkan kocaman bir devi andırıyordu.» Todor Jiskov yoldaş, «Eylem adamı» başlıklı yazısında şöyle diyordu: «Vlado yoldaş, davaya sonuna dek bağlı kaldı ve bu uğurda gençlik hayatını da verdi.»

Daha sonra Deço «Çiftlik» dedikleri Üsküp cezaevine, ordan Haskovo cezaevine, en sonunda Haskovo'nun Dinevo köyü yakınındaki mahpus kampına aktarıldı. Ordan Jelyazko Kolev ve Dimitir Petrov'la (Fante) üçü kaçtılar. Nice zorluklardan sonra Jelyazko'yla birlikte başkente ulaştılar. Ve hemen Balkanın yolunu tuttular. Partizan olarak Çavdar müfrezesine katıldılar. 1942'de küçük bir grup olan Çavdar, artık büyük bir

partizan müfrezesi haline gelmişti. Dobri Curov komutanıydı müfrezenin. Böylece, üç arkadaşı bir araya getiremeyen polisin ve askeri mahkemelerin yapamadığını onlar kendileri yaptılar.

Deço Stefanov müfrezede Vlado takma adını aldı. Partizan Vlado, Pirdop ilçesinin parti örgütçüsü veya o zamanki deyiimiyle Apostol'u (havarı) olarak görevlendirildi. İlçeyi köy köy dolaştı. Pusulara düşmedi, nöbetçi polislerin yanından kılık değiştirerek geçti, başının üstünde defalarca kurşunlar vızıldadığı oldu. Ama Vlado yolundan şaşmadı, insanları topluyor, inandırıyor, seferber ediyordu. Dillere destan bir havari olmuştu. O da ,ulusal kurtuluşun Apostol'u Vasil Levski gibi, gerçekleri açıklıyor, yurttaşların gözlerini açıyordu.

Ama bir gün hıyanet, halk davasının bu kara gölgesi ,yapacağını yapıyor. Vlado görevle Radoslavovo (şimdi Çavdar) köyüne gidiyor. Ve geclemek üzere bir yatak'ın evinde kalıyor. Sabaha karşı yüz kadar polis ve jandarma evi sarıyor... Silâhlı çarpışma başlıyor ve epeyce sürüyor. Yüz kişiye karşı tek başına dövüşen Vlado, eve yaklaşmalarına meydan vermiyor. Fakat kurşunları tükeniyor. Bir tek kurşunu kalıyor. Onu da dışarı değil, kendi alnına sıkıyor.

Beraber mahkemeye verildiğimiz arkadaşlarımızdan Dobri Curov'la da bambaşka koşullar altında tekrar görüştüm.

Kendisiyle 1940 sonbaharından beri tanış-yorduk. RMS semt komitesinde iki - üç ay süreyle beraber bulunduk. Doğduğu yerlerden kovuşturmalar yüzünden kaçmıştı, yarı legal yaşıyor-

du. Sonradan Dobri'nin ailesi olan Lena'yla, Stefan ve anneleriyle daha yakından tanışıyordum. Bir zamanki Poduyane köyünde, o sıralarda artık iyiden iyiye şehir içine giren bu köyde bir oda tutuyorlardı. Poduyane'lilerin birçoğu kır işleriyle uğraşmakta devam ediyorlardı. Ot tınazlarının, koyunların ve sığırların ,modern başkent olmaya özenen bir şehrin en güzel dekoru olmadığını hiç umursadıkları yoktu.

Gerçek bir proleter ailesiydiler. Babasız kalmışlardı. Anneleri üç çocuğunu büyütmüştü. Daha küçük yaşta fabrikalara girmişlerdi. Lena en büyükleriydi. Berov tekstil fabrikasında çalışıyordu. Uyanık ve başkaldırmaya hazır insanlar olarak, yoksul, ama neşeliydiler. Tek odalarının kapısı iyi insanlara her zaman açıktı. Tinka Teyzeyi hepimiz «Doğa - Ana» adıyla bilirdik. Emekte ve kederde, sevinçte ve uğraşta, yalnız çocuklarından değil ,dostlarından da bir an olsun ayrılmıyordu. Lena iyi insandı. Kadın olarak ne kadar güzel olduğunu ancak Dobri en iyi bilirdi. Çünkü aralarında gönül bağı vardı. Ömür boyu süren aşklardandı sevgileri. Ben ona kadın olarak değil, insan olarak bakıyordum. Lena'da sıcaklık ve arkadaş içtenliği ,kardeş sadakati vardı. Kendine karşı titizdi. Çekmediği zorluk kalmadı. İlk evladı Aksiniya'sını kaybetti (Şolohov'un romanındaki kadın kahramanın adını nedense çok beğenmişlerdi). Kocasını Dobri toplama kampında, sonra Balkandaydı. İşsizlik de bütün çilesine tuzbiber ekiyordu. Polis terörü göz açtırmıyordu. Lena'ydı bu, yukardakileri yıldırان, köşe bucak aranan korkunç komutanın karısıydı. Ama herşeye erkekçe dayandı Lena. Yılmaz bir remsist

ve vefalı eş olarak kişiliğine sonuna dek bağlı kaldı. Sonra Dobri Curov general, giderek bakan oldu. Lena gene değişmedi, Vatan Cephesi örgütünün yorulmak bilmez görevlisi ve semtin parti örgütü üyesi olarak, şan ve iktidarla zerrece başı dönmeyen sıradan kişi olarak kaldı. Çocukları da öyle. Onlara, babalarının ün ve gücüne dayanıp yan gelmesinler diye, Spartak eğitimi vermişler...

Evet, Dobri Curov'la yani partizan müfreze-si komutanı Lazar'la tekrar nasıl görüştüğümüzü anlatacaktım... 9 Eylül'de özgürlük güneş gibi parlayıverdi. Düne kadar politik hükümlü olanlardan bir grup köydeşimle kim bilir nerden el konulup alınmış bir otobüsle baba ocağına dönüyorduk. Derken, Sofya yakınındaki Stolnik köyünde henüz bitmiş kalabalık bir mitinge rastladık. Sevinçten mest olmuş yurttaşlar hemen dağılmamışlardı. Durduk. Kimsiniz, nesiniz?.. Kimin neşi olduğumuzu anladılar.

«Aranızdan birinin konuşmasını istiyoruz!»

Arkadaşlar beni itiverdiler öne. Bir masanın üzerine çıkıp, söylevime başladım. Ömrümde meydan konuşması yapmış değildim. O kadar sözü nerden bulabildiğime hâlâ şaşıyorum. Ben konuştuğum konuşuyordum, halk coştukça coşuyordu. Alanda birçok silâhlı adam görüyordum. Çoktular. Sözümü bitirdiğim zaman, tüfekli bir delikanlı yanaşıp omuzuma dokundu :

«Seni köy kuruluna çağırıyorlar,» dedi.

Karşıdaki yapıya yöneldim. Delikanlı hem yol gösteriyor, hem açıklıyordu :

«Kumandan konuşmak istiyor seninle.»

O şaşkınlık içinde bu komutanın kim ve nerele olduğunu soramadım.

Kurul odasının kapısını açar açmaz, hayretler içinde mihlandım. Gözlerime inanamıyordum. Yazı masası başında Dobri Curov oturuyordu. Evet, ta kendisiydi. Çapraz fişeklikler kuşanmış, tepeden tırnağa silâhlı, koskoca çete... Avurtları çökmüş, boynu uzamıştı (açlık çektiği belliydi!). Yiğit ve azimli bir görünüşü vardı. Yeni bir nite-lik çizgisi de, sertliği, katılığıydı...

«Dobri!» diye bağırarak üzerine atıldım, sarmaş dolaş olduk, öpüştük.

«Çavdar müfrezesi yol üstü bu köyde bir süre durmuştu. Köy halkının akın ettiği mitingte, o da, komutan Lazar da bir konuşma yapmıştı.

IV ACILI EĞİTİM

Hücrelerden birinde Poduyane yargılamasından hüküm giymiş beş - altı delikanlı toplanmıştı. Henüz deneysiz ve toydular hepsi. Politik sorumlu olarak onların hücrelerine gitmem kararlaştırıldı. Bir sürü kombinezondan sonra aktarma manevrası başarıyla sonuçlandı ve ben de Poduyane'li gençler arasına katıldım. Size tanıtmaya değer kimselerdi. İşçiydiler hep, onyed - onsekiz yaşlarında. «Ayıcık» dedikleri Petko doğma büyüme Poduyane'liydi. Boşuna takmamışlardı bu adı ona. Sağlam, güçlü, tıknaz, tok sözlü ve dürüsttü. Gençö, Poduyane ve Sofya'nın en kenar mahallesindendi. Stoyan'la Luko, kardeşiler, ama benzeşen yanları çok azdı. Fabrika işçisi olan Stoyan yalnız yaşça daha büyük değil, aynı zamanda daha boyluydu (aşkın tadını da tatmış-

tı artık). Luko, tersine ,ufak tefek, henüz tıfıl delikanlıydı. Yordan cılız ,biraz huysuz, sinirliydi. Herkes kendi kişiliğiyle, nasılsa öylece gelmişti buraya. Bir süre RMS'te çalışmışlar, az buçuk eğitim görmüşlerdi. Ama hepsi bu kadardı. Başka bir deyişle, yetiştirilmeleri gerekiyordu. İşe giriştik. Sabahleyin ve öğleden sonra ders veriyor, bazı kavramları, sözleri falan yavaş yavaş açıklıyordum. Haber bültenlerini okuyor, yorumluyorduk. Ne zaman elimize Rabotniçesko Delo (işçi Davası) gazetesini geçse, didik didik ediyor, baştan sonuna kadar okuyorduk. Eleştiri ve özeleştiri yapıyorduk. Birbirimizi «yontuyorduk». Polisteki tutum artık yeni açılan ve daha yüksek ölçütler ele alınıyordu. Yanılgılardan ötürü utanç duyuluyordu. Fazlaca konuşmuş, birşeyler kaçırmış olanlar acı acı hayıflanıyorlardı. «Nasıl da yapabildim. Vay anasını.» -sözün burasında mutlaka ağız dolusu bir Poduyane sövgüsü savruluyordu.- «Bu kalın kafanın hiçbir şeyden haberi yokmuş!» derken, yürekleri inanç, azim ve metanet duyguları dolduruyordu. Öyle bir inanç ki, bir dahasında artık etlerini dağlasalar yine dayanacaklardı. İrade çelikleşiyor, azim güçleniyordu. Düşünsel ereğeverma isteği herşeye üstün geliyordu. Daha iyi olmak, her yönden gelişmek, kusurlardan kurtulmak, değerli birer kişi olarak yetişmek eğilim ve azmindeydiler.

Ama... ortak bir kusurumuz vardı. Hepimiz katkısız Poduyane'liler gibi sövüyorduk. Hem de adamakıllı. Ve her söze bir küfürle nokta koyuyorduk.

Eleştiri ve özeleştiri dersinde biri bu sorunu ortaya attı.

«Ama, çok sövüyoruz be, anasını sattığımı! Hiç yakışık almıyor doğrusu...»

Arkadaşlar ilkin güldüler bu sözlerle. Ama sonra bunun üzerinde önemle durmaya başladık :

«Sövmeden edemez miyiz acaba?»

Küfürbazlığın bizi rezil ettiğini kestiriyor-duk. Sövmekten vazgeçmeyi denemeye karar ver-dik. Püsküllü belâymış meğer bu iş! İki - üç gün, birbirimizin sözünü sık sık kesiyor, uyarıyor, ama gene bildiğimizi okuyorduk.

Bunun üzerine kesin karara vardık :

«Sövmekten vazgeçiyoruz. Sövene ceza ve-rilecek!»

«Peki!»

«Kabul ediyorum!»

Hepimiz! Erkek sözü! Lâmi - cimi yok!

Ama ceza ne olacaktı? Uzun uzun tartıştık. Bir sürü öneri yapıldı, ama hepsi reddedildi. Ya verimli bulunmuyor ,ya da uygulanması olanak-sız görülüyordu. Derken, biri, Petko'ydu galiba, şöyle önerdi :

«Küfreden, bir acı biber yesin.»

«Oho-o-o«»

Hepimize çok abartmalı göründü bu. Ama Petko üsteledi, ve bizler yavaş yavaş ona uyduk. Bunun gerçekten iyi bir ceza olacağına aklımız yattı.

«Céza olacaksa, gereği gibi olsun!» diye kes-tirip attı Gençö.

«Tamam,» dedi Luko. Ağır, fakat kesin konu-şuyordu. Aramızda en gencimizdi. Poliste tek bir söz söylememiş olmanın bilinciyle kıvançyordu için için. Genç devrimci olarak yetişiyordu.

Gözlerini bana diktiler. Susuyordum. Sorumluydum ya. Böyle ağır bir cezayı kabul etmek kolay değildi.

Luko üsteledi :

«Korkma yahu, dilimizi tutacağız işte.»

«Peki,» dedim ben de.

Çok neşelendik. Ertesi günü görüş vardı. Acı biber ısmarladık. Petko tembih etmiş: Ama en acılarından olsun!»

Bir dolu getirdiler.

Az kalsın unutuyordum: Tartışma sırasında, acı biberin ekmeksiz yenmesi de kararlaştırıldı.

Sözümüz sözdü.

Aynı günü akşamı Petko ilkin kendisi çuvalladı: Hepimiz bir ağızdan bağırdık :

«A-a-a! Al biberi hemen bakalım!»

Ve Stoyan hemen «yardım» ına koştu; keseden bir biber çıkarıp eline tutuşturdu. Petko da sözünün ériydi hani. Bozmadı. Gözlerini kırptırdı, yüz çizgileri gerildi, fakat biberi dişlerinin arasına alıp bir, iki ısırmada çiğneyip yuttu. Ancak en acılarından düşmüş olacak ki, canı iyice yandı. Acısı geçinceye dek, hücrenin içinde fırladık gibi döndü durdu birkaç dakika...

Bu sinyal karşısında herkes irkildi. Özüne dönük sansür hemen yürürlüğe girdi. Ama alışkanlık henüz çok güçlüydü. Ertesi gün Stoyan'la Gençö birer küfür kaçırdılar ağızlarından. Seremoni yineleni. Mahpus midesi, boş ve aç mide, biber acısıyla yanıp tutuşuyordu. Çocuklar yataklarının üzerinde yuvarlanıyor, ötekiler de gülmekten katılıyorlardı.

Üçüncü günü Yordan'ın, sonra Luko'nun dili sürçtü. Ama dördüncü ve beşinci günü artık hü-

remizde kimse küfretmiyordu. Acı biber yemeyen bir ben kalmıştım. Ama çocuklar çok sıkı izliyorlardı beni. Tehlikeli sözleri söylemiyeyim diye dişimi sıkıyordum. Ne var ki, bir akşam...

Geçmiş olaylardan söz açmıştım. Plovdiv'de tütün işçilerinin grevine nasıl tanık olduğumu, işçilerin nasıl davrandığını, polisin nasıl kudurduğunu, tatilden yararlanarak çalıştığım yerde bir de Beyazordulu bir Rus'un bulunduğunu ve artık sıradan bir emekçi olan bu adamın nasıl çileden çıktığını anlatıyordum ki, ben de hızımı alamayıp okkalı tarafından bir küfür savuruverdim. Çocuklar heyecandan çılgına döndüler. Az sonra benim de gözlerim faltaşı gibi açıldı ve şıpır şıpır yaşlar aktı. Ne cenabet şeymiş o yokolası biber! Çiğneyip yutarak mideye indirinceye dek içimi korkunç bir yangın sardı. Yatakların üzerinde ben de yuvarlandım bir süre...

Bu, hücremizde son sövgüydü!

Kötü bir alışkanlıktan vazgeçtik, vesselâm. Ve şunu da belirtmeliyim ki, hiç birimiz ikinci defa acı biber yemedik.

Sevinçliydik. Hem boyca, hem yaşça büyümüş gibi kıvanıyorduk.

Bizim acılı eğitim tüm cezaevinde ün saldı. Havalanmaya çıktığımızda arkadaşların kimi takılıyor, kimi de bizi övüyordu. Ama örneğimiz başkalarını da özendirmişti besbelli. Bazı arkadaşlar da aynı eğitimi uygulamaya çalıştılar. D. S.'un hücresinde bu yöntemin daha başka bir biçimini benimsemişlerdi. Yanlışlık yapana öğle yemeği verilmiyordu. Ama bu usul etkili olmadı, yürümedi. Daha ilk günü hemen hemen hepsi aç kalmış, bir - iki kişi de tıka basa doymuşlardı.

Tek sözle, Makarenko olayı yineleni. Makarenko der ki: «Benim yöntemimi herkes beğeniyor, ama şimdiye kadar hiçbir yerde uygulandığını görmedim.» Demem o ki, bizim acılı eğitim yöntemimiz de yinelenip sürdürelemedi.

Böylece, pedagojide yeni yöntem de yaratamadık.

V

YEDİNCİ BÖLÜM HÜCRESİNDE

Sonra yine bir yer değiştirme oldu. Biraz da kendi çabam sonucunda yedinci bölümde Jivko Nikolov'un bulunduğu hücreye verildim. Ortak isteğimiz gerçekleşti böylece. RMS'teki ortak çalışmalarımız sırasında Jivko'yla yakın dost olmuştuk.

Tekli hücrede yedi kişiydik. Georgi K-v, Angel ve artık isimlerini iyice ansıyamadığım diğer birkaç genç arkadaş vardı.

Jivko'nun yatağı hücrenin dip yanında duvara bitişti. Orası aynı zamanda onun çalışma yeri, odası, laboratuvarıydı... Cezaevini ve mahpusluğu, çalışma, öğrenim ve yaratım yerine çevirmişti. Eşine ender rastlanan kafalı bir adamdı. Kendisini tayına herkes tarafından, memleketinin yaşamında önemli işler başaracak, adını duyuracak kimselerden biri olarak değerlendiriliyordu. Hem örgütçü, hem bilgin, hem teorisyen, hem de buluşçuydu...

Ne yazık ki, o da yavuz adamların sonucuna uğradı; yitirdik.

Jivko Nikolov ,en çok Marksist felsefeyle, ö-

zellikle Marksist felsefenin yöntemi olan diyalektik materyalizmle ilgileniyordu. Genç de olsa, bilgisi gayet genişti. Bu nedenle, hararetli teorik tartışmalarda otoriter hakemlik ona düşerdi.

Bir gün, görüşmede yakınlarından... kil istedi.

«Kili de ne yapacaksın, a Jivkov?» diye takıldık. Biraz gizemli gülümsemesiyle yanıtladı :

«Görürsünüz.»

Esmer, kültürlü, azimli bir yüzü vardı. Sırım gibi, tuttuğunu koparan, güçlü bir kişiydi. Zorluklara alışık, kuruca, ama çelik yapılı bir vücuttu vardı. Daha çok gençlik çalımını sonucu biraz kamburlaşmıştı. Aydın ailedendi. Kendisi için parlak bir gelecek tasarlamışlardı. Ama o, derin insanseverliğine ve gerçeği arama tutkusuna uyarak işçi sınıfıyla ilişki kurdu. Yaşamını, beden ve ruhen gelecek devrimin hizmetine vermeye başladı. Bile bile yoksunluklara, zorluklara, eziyetlere katlanarak, yarı aç - yarı tok yaşayarak çelikleşti. Kışın paltosuz gezdi. Yazın bisikletle o yollara düşerek cebinde iki levayla Burgaz'a gitti. Başkalarının olanaksız saydıkları işi, o üstlenip başarıya götürüyordu. Daha okuldayken ender yetenekleriyle dikkati çekti. Onun kişiliğinde olağanüstü bir genç görüyorlardı. RMS'e kanat açarak geldi ve hemen kendini gösterdi. Büyüleyici bir etkisi, büyük çapta örgütçü yeteneği vardı. Atılgan ve girişkendi. Sağlam mantıklı bir kürsü adamıydı. Tüm bu nitelikleriyle Devrimci İşçi Gençlik Birliği ve Bulgar Halk Öğrenci Birliği'nin değerli bir militanı oldu. Ve her zaman bir bölümünü bilemediğimiz kendine özgü değişik uğraşları vardı. Düşüncesi giderek de-

rinleşiyor, akli boyuna araştırıyordu. Onda bilgin kafası ve geleceği vardı. Düşünür ve filozoftu. Kimya öğrenimi yapıyordu. Ama artık buluş yapmaya başlamıştı. Fen bilimlerine ilişkin hayrete değer bilgilerini diyalektik materyalizm yasalarıyla bağdaştırıyordu. Sıradan kişilerin en zor girebildikleri alanlarda bile diyalektiğin eylemini seziyordu. Matematik, fizik, kimyada diyalektik yöntemli bir filozoftu. Yaratıcı düşünceli, keskin bakışlı, cüretkâr ve yenilikçi bir adamdı. Cezaevinde gençler ona boş yere Diyalektik Jivko demiyorlardı.

Poliste ve mahkemede mağrur ve cüretkâr davranmıştı: «Kanılarım bakımından devrimciyim... Bilime dayanarak düşünen, dürüstlük açısından bakan kişi... kanılarıyla ancak ve ancak böyle olabilir.» «Yazgımı biliyorum. Yaptıklarım pişman değilim. Hakettiğime katlanmaya hazırım.»

Sofya Merkez Cezaevi hücresinde yorulmak bilmeden çalışıyordu. Zamanını dakikası dakikasına hesaplayarak ya bir bilimsel soruna ya da başka bir uğraşa hasrediyordu. Birkaç dili birden - Rusça, Almanca, Fransızca, İtalyanca, İngilizce - öğreniyordu. En çok gereksindiği ders kitaplarını, sözlük ve gramerleri harıl harıl arıyordu. Bilmediği sözcükleri not ediyor, yarı sesle tekrarlayıp duruyordu. Bir yandan stenografi öğreniyordu. Goethe'yi orijinalinden çeviriyordu. Sonra yine kimya veya matematiğe sarılıyordu. Lenin'in notlarıyla Rusça çıkan Hegel'in «Mantık» ını okuyordu.

Marksist kitapları baştan sona bir çırpıda okuyor, çoğu sayfalarda sözcüklerin ve tümcele-

rin altlarını çiziyor, kenarlara notlar koyuyordu. Ufacık ufacık el yazısıyla duruyor; sayfa kenarlarında yorum, analiz ve eklemeler görülüyor.

«Materyalist Diyalektiğin Temelleri» kitabını sırayla hepimiz okuduk. Bir gün avluda volta attığımız sırada, bu kitapta sorunların büyük bir ustalıkla açım lanışında çok hoşnut olduğumu söyledim.

«Bak, kardeşim,» diyerek elini omuzuma attı, Biraz eğildi, dizginlenen bir gücün ve aynı zamanda yakınlığın belirtisi olan hafif kısık sesiyle ekledi: «Adam gerçekten başarılı bir yazar. Ama iyice göremediği yönler de eksik değil. Bence kitabın üç kusuru var: Birincisi, gneseolojinin de felsefe problemlerinden olduğunu gözönünde bulundurmuyarak felsefeyi diyalektik yöntem indirgiyor. Ama bilindiği gibi, gneseolojik problemin çözümü dünya görüşünü de belirlemektedir. İkincisi, öznel diyalektif, yazarın yorumladığı üzere, yalnız toplumu değil, aynı zamanda doğayı da etkiliyor, dolayısıyla değiştiriyor. Bundan başka, üçüncüsü de, önsözde, Engels'in 'Yaşam fiziksel ve kimyasal süreçlere indirgeniyor mu?' sorusu doğru açıklanmıyor ve galiba düpedüz mekanizma düşlüyor.

Başka kitapları da böylece hiç çekinmeden derinlemesine çözümlüyordu.

Yorulduğu zamanlar, defteri veya kitabı bir yana bırakıyor, kile sarılıyordu. Dikkatli ve dalgındı kili mıncıklarken, Neden sonra. elinin altından ya bir insan figürü, ya bir baş, ya da bir büst belirliyordu. İnce çizgilerle doğru çözümlü biçimlere ulaşmayı beceriyordu.

«Jivko, senin bir de yontuculuğun var ha?»

«Yok, canım, yontucu olabilir miyim hiç? Zaman geçsin diye uğraşıyorum işte.»

Ama hücrede figürler yan yana dizilip di-di-yordu.

Bazen de kabına sığmadığı, coşuverdiği oluyordu. Önüne gelenle güreşiyor, avaz avaz bağırıyordu. Hitler veya Mussolini hakkında fıkralar anlatıyor ya da avarelik şarkıları söylüyordu:

«Onuç kişi tabutunda ölünün,

oh-ho-ho-hom

ve bir şişe rom...»

Kimi zaman tavırlarında, sözlerinde bile bile kabalığa kaçtığı oluyordu biraz. Böylece, gençlerle yakınlık kuruyordu.

«Boş ver, satıver anasını!» diyordu ikide bir konuşurken.

Ama yalnız dıştan böyleydi. İç yaşantısında eşsiz bir ciddilik, düşünce derinliği, yücelik egemendi.

Bir gün, bir yerlerden bir tomar kâğıt çıkarp küçük küçük parçalara ayırdı. Hücre kapısı açılınca, hepsini çöp tenekesine attı ve ancak o zaman bana dönerek mırıldandı :

«Bitti benim ozanlığım!»

Gizliden gizliye yazdığı şiirleri yocketmişti böylece. En yakın arkadaşlarıydık, ama gene de şiire hevesli olduğunu bilmiyorduk. Şiire içini döküyordu oysa. Evet, «LİK» te (mahpus dergi defteri) iki şiirini yayımlamıştı, ama bunları, pek fazla ilgimizi çekmediği için, Jivko'nun yaşantısında rasgele birşey saymıştık. Asıl gücü başka alanda kendini gösteriyordu .Bunun için şiir denemelerine son vermesine üzülmedik. Gençliğinin

de şiir yazmaya heves etmeyen var mıydı? Herhalde o bunu anlamıştı. Ama yine de, şiirlerin bir bölümünü - yırttıklarının kopyalarını mı, yoksa başka şiirler mi, bilmem -, dışarı göndermişti. Bunu ta yirmi yedi - yirmisekiz yıl sonra, 1970'te öğrendik. Şiirlerdeki alev alev duygular, derin düşünceler bizi hayrete düşürdü. Bunların ,şiirsel biçim yönünden belki aksayan yanları vardı, ama şiir yeteneği olan biri tarafından yazıldığı besbelliydi. Bugün bu şiirler herşeyden önce Jivko Nikolov'un iç dünyasını anlamak için önemli bir kaynak olarak elimizde bulunuyor.

«Kardeşlerin için ölmek bir mutluluktur!» diyor bir şiirinde ve böylece kendi yazgısını da belirlemiş oluyor.

«.....

**Ey özlenen mutluluk
nerdesin, hani nerde,
soruyorum yine.**

**Arıyorum seni hep, yoksun ki hiçbir yerde,
hiç mi inmedin sen şu günahkâr yeryüzüne?**

.....

**Hayır, biliyorum, bu böyle değil,
hissediyorum seni ,kulağımda sesin,
sen, seni buram buram özleyişimizde
sana ulaşma yolundaki güçlüklerde varsın,
sen kardeşlerimiz için ölebilme sevincimizdesin.**

..... »

İnsanlar sık sık diyalektik yaklaşımlı olduklarını söyleseler de, gerçekte dünya ve toplum olgularıyla ilgili görüşlerinde düpedüz metafiziktirler. Bu bir güzel söz, belâgat sorunu değildir. Materyalist diyalektik, insanlığın yüce bir buluşu ve kazanımıdır. Diyalektik yasaları bil-

dikleri halde, felsefe veya tarihte, politika veya sosyolojide bu yasalardan eylemde yararlanmaya çalışanlara pek sık rastlamıyorum. Çokçası, olayların basit yüzeysel yanından ele alınmasına devam ediliyor. Derinlikler ve ters yanlar görülmüyor. Herşeyin bileşik çelişmeli olduğu, öznel ve nesnel yönlerin birbirine örüldüğü, öznelin her zaman nesnel olmadığı, nesnelin de her özneli hesaba katmadığı, doğrunun bir yandan doğru olmayanın oğulcuğunu taşıdığı, devinimi durgunluğun izlediği, gelişimde de geri kalma olduğu görülmek istenmiyor.

Jivko Nikolov bakın neler yazmış :

**«Olmak veya olmamak? Ne farkeder sanki?
Ölmek üzere doğdun, yaşamak için ölüyorsun.
Kutsal savaşın alevleri içinde sen
yokolup gitsen de, sonrasızsın inan ki..**

.....

**Öl sen! Yorganda bir alçak gibi değil ama,
düşmanla savaşta ilk ve dimdik vurulan er,
genç kanın çimenlere çiy olur damla damla
ve yeniden toprak anaya döner.**

.....

**Gecenin gündüzü, gündüzün de gecesi var,
dört mevsim birbirini izliyor durmacasız,
başsız ve sonsuz dünya, hep öylesine ihtiyar
ve hep öylesine genç, değişiyor sonrasız.**

..... »

Şiirleri, onun iç dünyasını yansıtan bu doğrucu ayna, felsefe ve ideolojisinin sağlam mantığını içermiyor ve görüldüğü gibi, bir yere kadar çelişkilidir. Bu belki gelişme, öykünme veya beraklaşma sorunudur. Bunu böyle sayılı satırlar içinde açıklamak da zordur. Ama büyük bir

erek ve yüksek atılım adamı olan Jivko Nikolov'un aralıksız olarak gerçeği araştırdığı kuşku götürmez.

Nice zaman sonra ,evinde ,tutuklanmazdan önce doldurduğu üç defter bulundu. Bu defterler dünyada büyük ve küçük olanın diyalektik özlüğünü yirmi yaşında kavrayan bir düşünürün yüksek atılımlarına ilişkin paha biçilmez bir ta-nıt olup, bilim alanında zamanının çerçevesini aşan, ama ne yazık ki bugüne değin değerlendirilemeyen düşünceleri içeriyor.

Daha sonra ayrı hücrelerde bulunduk ve başka cezaevlerine verildik. Ama yine de tekrar tekrar buluştuğumuz ve ayrıldığımız oldu.

Son olarak 1944 eylülü sonuna doğru görüş-tük. Tahliye edilerek köye yerleştirilmiş olan ana babamın yanına gitmiştim birkaç günlüğüne. Orada Jivko'nun bir telgrafını aldım. «Hemen gel, komutan yardımcıları olarak cepheye gidiyoruz,» diyordu. Hemen Sofya'nın yolunu tuttum. Herşeyden önce Jivko için tasalanıyordum. O adam cepheye gitmemeliydi. Kendisini alakoymak için diğer arkadaşlarla birlikte elden gelen çabayı gösterdik. Ama her zaman olduğu gibi, kararından dönmedi.

«Ya adam olur, ya ölürüm!» dedi.

Kendisinden hep memnun değildi. Yetkinliği arayıp duruyordu. Davaya adanmışlığı eksiksizdi.

Jivko Nikolov, 22 ekimde Strasin yakınlarında Hitlerci Alman birlikleriyle bir çarpışmada öldü. Yirmiüç yaşındaydı.

Birliğini kurtarmak için, yanına yalnız bir er alarak, ansızın saldıran düşmanla çarpışma-

ya girişmiş. Ve bu eşitsiz savaşta düşmüş.

Jivko Nikolov, başkaları için ,halkı, yurdu, davası için bile bile canını feda etti.

Büyük mü büyük kayıp!

Düşün dünyasında henüz parlamadan bir yıldız aktı.

VI ÖLÜMDEN ÖNCEKİ MEKTUPLARIN SORUMLUSU

Bu pek sık rastlanan bir görev olmasa gerek.

Durum öyle getirdi ki, bizde görevin böylesi de belirdi.

Bir ara Sivrisinek'in hücrelerine verildim. Yeteri kadar anlamlı bir isim bu. Başka hiçbir şey eklemesem de, Bulgaristan'da birçok kişi kimi kastettiğimi anlar. Asıl adı olağandı: Nikola Pavlov. Partinin profesyonel bir militanıydı.

Cezaevinde daha önce de yatmıştı. Toplama kampında bulunmuş, nice kez tutuklanıp sürgün edilmişti. İnce ve uzun, tenor sesli bir adamdı. Vaktiyle içerde ağır bir hastalık geçirmiş, canlı cenazeye dönmüş, sesi zor işitilir, sivrisinek gibi vızıldar olmuş. Bu yüzden de ,daha o zamandan itibaren Sivrisinek demeye başlamışlar kendisine...

Kendisi de bu adı kullanırdı. Lâkabının belirme nedenleri ve sahibinin özgeçmişi nedeniyle Sivrisinek adı saygınlık bile kazanmıştı. Büyük Merkez Komitesi davasından hüküm giyerek gelmişti içeri. Trayço Kostov'un en yakın

dostuydu. Dostlukları daha dışarda başlamıştı. Trayça Kostov Merkez Komitesi Sekreteriyken, Sivrisinek onun sağ koluymuş. Merkez Komitesinin kalem ve teknik bölümlerini yönetiyormuş. Ülke içi ve dışı bağlantılar, parolalar, buluşma yerleri ve daha bir sürü büyük gizler hep onun elindeymiş. Ama bu konuda çıt çıkmazdı.

Merkez Komitesi böyle işler için herhalde ondan daha elverişli birini bulamazdı. Şeytan gibi kurnaz, kıvrak, bulduruşlu, tedbirli ve temkinli adamdı. Gayet titiz çalışırdı. Konuşkan olmadığı da söylenemezdi; gevezeliği, şakayı sever, kendisi de şaka kaldırırdı. Ama ağzı öylesine sıkıydı ki, sözlerine bakıp da işi hakkında birşey sezmenin olanağı yoktu. Bu onun ayırıcı vasfı olmuştu. Konuşmasında arkasını getirmedeği birşeyler kalırdı sanki hep. «Ötesini bir ben bilirim,» der gibiydi.

İçerde de benzeri bir görev yapıyordu. İçerinin dışarıyla ilişki kanalının sorumlusuydu. Dışarı gönderilmesi ve değişik yollardan alınması gereken herşey bizim hücreden geçiyordu. Merkez Komitesinin ilişkilerini Sivrisinek gerçekleştiriyordu. Çeşitli tutuklamalar hakkında içerdeki yönetimin görüşünü de içeren belgeler, tek tek sorumlu arkadaşların açıklamaları belirli bir yol ve yöntemle Merkez Komitesine gönderiliyordu. Oradan da yönerge, gazete, bildiri, genelge falan alınıyordu. Sivrisinek beni yardımcı olarak kullanmaya başladı. Bağlantılar işine kendisi bakıyordu, ve benim bu konuda tam bir bilgim yoktu. Bana çokçası materyalleri hücrenin gizli köşelerine saklamamı söylüyordu. Bazen bir takım eşyayı paketliyordum. İdam edilenlerin

mektupları, eşyası, vasiyetleri bizim elimizden geçerek belirli yollardan yakınlarına ve arkadaşlarına ulaştırılıyordu. Ölen devrimcilerin mektuplarının zamanı gelince ne kadar değerli olacağını zamanında anlamış bulunuyorduk. Mektupları özenle gizleyip göndermekle kalmıyor, yazılıp bırakılmasını sağlamaya da çalışıyorduk. Zamanla, belki biraz da kendi çabamdan ötürü, bu görev benim omuzlarıma yüklendi. Sivrisinek'in acı bir alayla dediği gibi, ölümden önceki mektupların sorumlusu oldum.

Mektupları sağlamak ne demekti? İdamlık arkadaşlardan bazıları vasiyetlerini önceden kaleme alıyor ,o ölümcül saat gelip çattığında mektubu zamanında başkasına veriyor ve böylece bize ulaştırıyorlardı. Kimisi mektubunu hücrede bırakıyordu. Ve biz yolunu bulup, gardiyanlardan önce mektubu oradan alıyorduk. Ama birçok arkadaş vaziyetini peşinen yazmıyordu. Kendilerine bunu ansıtmak da hiç uygun değildi. Fakat son saatleri gelip çattığında, tezelden ayrı yere alınmışlarsa ve ellerinin altında birşey yoksa, ille çaresini bulup, onlara gereken kalem kâğıdı biz sağlıyorduk.

Böylece, ölümden önce yazılmış nice satırlar hücremizden geçti.

Mektupların bazıları kayboldu. Bir ara elimize küçük bir destanın geçtiğini anıyorum. Sivrisinek kimin olduğunu söylemedi. Anladığımız kadariyle ,idamlıkların bulunduğu sekizinci bölümdeki arkadaşlardan birinindi. Destanın ne konusunu, ne de içeriğini anıyorum şimdi, ama bizi çok etkilediğini iyi biliyorum. Dışarı gönderdik onu da. Ne ki, sonradan bu destana bir daha

raslamadım. Bir bölük mektuplar hemen silâha dönüşüyor ve - deyim uygunsa eğer - savaşım safına giriyordu. Merkez Komitesine veya diğer ilgili komitelere gönderilen mektuplar Rabotniçesko Delo (İşçi Davası) gazetesinde, partizan bülten ve gazetelerinde, tek sözle gizli parti basınında yayımlanıyor ve ölenlerin vasiyetleri bütün savaşçıların gücüne güç katıyordu

Genç kahraman Petır Kiryakov'un ölümünden önce yazdığı mektup bir türlü aklımdan çıkmıyor. Ruse'nin Ştrıkleva köyünde dünyaya gelmişti. Daha çocuk denecek yaşta Sofya'da kunduracı çıraklığı yapmaya başlamıştı. Derken remsist olmuştu. Grubu önemli ve tehlikeli bir işe girişmiş, Doğu Cephesindeki Almanlara yapılan yardımları engellemekle görevlendirilmişti. Hitlercilere yollanacak gocuklarla dolu depoyu ateşe vermek için giriştikleri bir eylem sırasında, ansızın önüne çıkan polisi yıkıp geçmiş, ama kendisi de yakalanmıştı. Gerçek bir genç savaşçıydı. Heyecanlı, coşkun ve gözü pekti, canını da esirgemesi yoktu. Onsekiz - ondokuz yaşındaydı. Yani henüz ergin değildi. O zamana kadar ergin olmayanlara ölüm cezası verilmezdi. Sonradan yasayı değiştirdiler. Öyle ki, artık nerdeyse çocukları bile öldürebilirlerdi. Pusulayı şaşırان bir iktidar her alçaklığı yapabilirdi. Halk sözüdür: «Can çekişen öküzün çiftesi yaman olur.» Halkın ve tarihin yadsıdığı, sırt çevirdiğı hükümet, acizliğinden çılgına dönüyordu. İddianamede Peşo'ya (Petır adının okşamalığı) ölüm cezası isteniyordu. Ama böyle barbarlığa cesaret edebileceklerine inanasımız gelmiyordu. Herşeye karşın, duruşmaların gidişini derin bir endişeyle izliyorduk. Avukatı ile Peşo arasında büyük bir

anlaşmazlık çıkmıştı. Avukat, Peşo'nun - güya durumunu hafifletmek için - herşeyi itiraf etmesini istiyordu. Ama Peşo inkâr yolundan şaşmadı. Karar duruşmasına çağrıldılar. Çok geçmeden, kara haber yüreklerimizi dağladı: Peşo kurşuna dizilmek üzere ölüm cezasına çarptırılmıştı. Duyduğumuz öfke ve kini sözle anlatmak çok zor. Peşo kendini hepimize sevdirmiş, kolektifin gözdesi olmuştu. Bu vahşet karşısında derin bir öfke duyuyor, Peşo için acı çekiyor ,alabildiğine kederleniyorduk. Onu hemen sekizinci bölümde ayrı bir hücreye verdiler. Uğursuz işaretledi bu! Belki de bir - iki saat sonra kurşuna dizmek üzere alıp götürceklerdi.

O anı dün gibi anıyorum. Daha doğrusu, belleğimde herşey kalmış değilse de, bir tablo apaçık gözlerimin önünde duruyor. Sekizinci bölümdeki arkadaşlar hücrelerine alınmış mıydı bilmiyorum ,ama biz yedinci bölümdekiler, yüreğimiz ağzımızda, gözlerimizi sekizinci bölümün parmaklıklarına dikmiş bekliyorduk (iki koğuştan birkaç metrelik «tekerlek» dedikleri kesim birbirinden ayırıyordu). Derken, kapı açıldı. Peşo dışarı çıkarıldı. Arkasından gardiyanlar yürüdüler. Atış Poligonu tüneline götüren yola koyuluyorlardı artık. Bir saat sonra Peşo da cansız halde yere serilecekti. Sevdığınız kişilerin ölüsünü mezarlığa kadar uğurladığınız oldu mu hiç? Ya sevdığınız bir kimseyi diri diri mezara yolcu ettiğiniz? İnsanı deli eden o çaresizliği bilmem hiç duydunuz mu? Karşınızda onu sapasağlam, güçlü, güzel, tertemiz görüyorsunuz, yüreğiniz parçalanıyor, ama elinizden hiçbir şey gelmiyor. Sevdiğin insanı dipdiri ölüme göndermek! Ben-

de Dostoyevski'nin yeteneğinin bir zerresi bari olsaydı da, bu yürekler acısı yazgıyı anlatabilseydim! Onun iç dünyasına da sızarak, bir saat sonra ölecek olanın neler duyduğunu anlayabilseydim!

Peşo bizi gördü ve bir işaretle veda etti. İşte bu tabloyu iyi anıyorum. Bugüne bugün tek bir ayrıntısı gözümün önünden gitmiş değil. Yumruğunu sıkarak elini birden güvenle yukarı kaldırdı. Bütün gücünü topladığı eli öylece yukarda, yay gibi gerilmiş duruyordu. Yüzünde de bir gülücük parladı. Durgun, umutsuz, zoraki bir gülümseme değildi bu. Hayır, geniş, ıslıl ıslıl bir gülümsemeydi. Bembeyaz dişleri parlıyordu.

Başka hiç bir şey farketmedim. Ne onu merdivenlerden aşağı itip kakmalarını, ne de bizim neler yaptığımızı anıyorum. Ötesi, belleğin objektifine girmeyen bir fon. Yalnız sevimli delikanlının o son ıslıl ıslıl görünümünü belleğime işlemiş ve bellek de bunu kaydetmiş, bunu saklamıştı.

Ölüme nasıl gidilirdi?

O fedakârlık, o atılım, o kendine egemenlik neydi?

Başına gelen ve gelecek olan her şeyin üstesinden gelmek, sinirlerine, duygularına, acılarına egemen olmak, ancak özveri ve yaraşık bir ölüm bilincine yol vermek...

İnsan bundan daha öteye ne olabilirdi?

Son saatinde mektubunu da yazmıştı.

Mektubu hemen alıp, dışarı yolladık.

Satırları arasında şöyle bir düşünce vardı :

«Vatan Cephesi davası uğruna, ergin olmadan ölen ilk delikanlı olduğum için mutluyum.»

Ama bundan önce başka mektuplar da yazmıştı. Bunların çoğu bugüne değin saklanıyor, ruh gücüne, zekâ ve dayanıklığa tanıklık ediyor. Kunduracı delikanlı, yaşamının son saatlerinde şiirsel doruklara yükselmişti. Güçlü bir dil ve yüksek bir esinle çok değerli satırlar yaratmıştı. Örneğin, şu düşüncesi başka neyi gösterebilirdi :

«Ben kutsal görevimi yaptım ve belki bu akşam vızıldayarak üstüme gelecek kurşunlarla rahatça ölebilirim.»

Ve çağrısı şuydu :

«Benim yiğitçe ölümümü dilden dile türkületştirin!»

Son saatin ,bu insanca, sosyalistçe yaratıcılık incileri daha nice örnekleriyle işte böylece doğdu, korundu ve dışarı gönderildi. Sonradan bu mektuplardan özel bir derleme çıktı. Vasil Kolarov bu kitabı şöyle değerlendirdi: «Ölümünden önce yazılan bu mektuplar gerçek bir ulusal servettir. Bunlar birçok dile çevrilip yayımlanmalıdır.»

Ne yazık, belleğim herşeyi koruyabilmiş değil.

Fakat arkadaşlarımızdan İvan Sergiev ve İvan Hristov'la («Zıbçe») ayrılmamızı ömrüm oldukça unutmayacağım.

İkisi de RMS Poduyane semt komitesi sekreterleriydi. İvan Sergiyev (ona teklifsizce Vanço diyorduk) benden hemen sonra, Hristov («Zıbçe») da ondan sonra sekreter olmuştu. Vanço, semtimizde büyüyüp yetişmiş, ileri gelen bir yerli militandı. Semtin doğal yöneticilerindendi. Eski bir devrimci ailede dünyaya gelmişti. İşçi sınıfının ve hareketin tüm erdemlerini kendinde toplayan

ve aramızda bu erdemleriyle en çok parlayanlardan biriydi. Makine teknik okulunu bitirdikten sonra askere gitti. 1941 sonbaharında döndü ve hemen RMS'in semt komitesi yönetimini yükümlendi. Platno fabrikası tekstil işçilerinden Ana ile yıllanmış bir gönül bağı vardı. İkisi, bizim sevgi ve sevgide sadakat anlayışımızı simgeleyen, sadakat, sevgi ve arkadaşlık ,karşılıklı saygı ve eşitlik, hayat ve savaşım arkadaşı kadın konularındaki görüşlerimizi yansıtan örnek çiftlerden sayılıyordu .Ana ,alımlı ve akıllı, cana yakın bir kızdı. Kadınca ince ve zarif olsa bile, savaşımın tüm zorluklarına katlanmaya hazırdı. Vanço'nun askerliğini bitirmesini sabırla bekledi. 1942 yılının o ağır günlerinde de yanından ayrılmadı.

Anlatacağım olaydan bir yıl önce Vanço bana bir yılbaşı kartı göndermişti :

«Yeni yılın sana **özgürlük** getirmesini dilerim.»

Özgürlük sözcüğü italik yazılmıştı. Demek ki, büyük özgürlüğü kastediyordu.

Oysa olaylar çok acımasız ve amansız bir gelişme gösterdi.

Daha sonraki yılbaşında o artık ölümle yüz yüzeydi.

Acı olay, insanın sık sık yoldaşı oluyor ve yazgısıyla oynuyordu.

«Zıbçe» dediğimiz İvan Hristov ise RMS'in Plovdiv'li militanlarından biriydi. Otuz yaşlarında'ydı. Artık bir defa içeri girip çıkmış, babayı-ğit, gözü pek bir tütün işçisiydi. Harakette yetişmiş işçilere özgü bir bilgi ve zekâya sahipti. Geleceği parlak, çetin ve etkin bir devrimciydi. Plovdiv'de mimmendiği için, RMS Merkez Komi-

tesi, onu polisin gözünden saklamak üzere kalabalık Sofya'ya çekmişti. Aynı zamanda Poduyane semtinin yönetimi Sergiev'le birlikte kendisine havale edilmişti. Ama Poduyane'de kısa bir süre çalışabildi. Bir sabotaj girişimi sırasında, ikisi de diğer bazı gençlerle birlikte yakalanmıştı. Yeni bir Poduyane davası açıldı. Yargılama üç ölüm cezasıyla sonuçlandı. Üçüncü sanığı aramaya değmez. O hainlikte elinden geleni ardına koymuştu. Fakat mahkeme bunu kendisini kayırma gerekçesi olarak kabul etmemiş; sürüngeleşen bu adam da, kellesini kurtarmak için ihanet ettiği kahramanların akıbetine uğramıştı.

Gardiyanlar, ansızın bizim bölüme dalıp, koridor korkuluklarına anahtarlarıyla vurmaya başladılar :

«Hücrelerinize girin? Çabuk!»

Poduyane davası hükümlüleri geliyorlardı.

Üç hücre ivediyle boşaltıldı. Kurşuna dizilecek olanları buralara yerleştireceklerdi. Ama biz «meydancı» hükümlülerin yardımıyla, hücrelerine biraz kâğıt, mürekkep ve kalem koymayı başarmıştık.

İvan Sergiev'le İvan Hristov hemen boşaltılan hücrelere verildiler. Üstelik, artık tecrübe sahibi olan müdürlük, bizim yaklaşmamızı önlemek için hücrelerin önünde koridora bir ip gerdirdi. Bir de idarenin dalkavuğu olmuş - adına Starski diyelim - bir hükümlüyü oraya nöbetçi diktiler (bu Starski'den ilerde gene söz edeceğiz). Fakat bizi önleyebilecek güç yoktu. Herşeyi göze almıştık. Bana açıkça ödev verildi:

«Onlarla irtibata gireceksin!»

Helâlara gizlendim, ve gardiyan ortaklıktan kaybolur kaybolmaz, hücrelere doğru yöneldim. Arkadaşların son isteklerini dinlemeli, kolektifin son sözlerini iletmeli, kalem - kâğıdın nerde olduğunu haber vermeliydim...

Gerili ipin altından eğilerek geçtim. Bunu gören Starsik, hemen atıldı :

«Defol burdan! Hükümlülerle konuşmak yasak.»

«Starski, nolursun bırak beni,» diye yalvar-dım. «Yalnız bir çift söz söyleyeceğim. İkisi de yakın arkadaşlarım.»

Üstüme yürüyüverdi :

«Dünyada olmaz! Çekil burdan, yoksa gardi-yanı çağırırım!»

Ayı gibi güçlü bir herifti. Bense cılızın biriy-dim. Yumuşak tabiatlı olsam da, artık kanım ba-şıma sıçradı, çileden çıktım. Duyduğum acı ve keder ölçüsüzdü. Kendimi tutamıyarak bağırdım:

«Sen çekil karşımdan, hergele!»

Ve her tehlikeyi göze alarak ben de onun üstüne yürüdüm.

Cesaret karşısında güç de geriler. Herifçioğ-lu kuyruğunu apış arasına alıp, hemen beni cur-nal etmeye gitti. Bir yandan bana küstahça sö-vüp sayıyordu :

«Gösteririm ben sana! Anana ağlatacağım seni!.. Tabutlukta çürüyeceksin...»

(Bu gözdağının ötesine gitmeye cesaret ede-medi. Zalimlerin çokçası korkak da olduğu doğ-ruydu.)

Sırayla gözetleme deliklerine yanaştım. İki-si de, hücrelerin ortasında, şaşakalmış gibi dikili-yorlardı.

«Vanço, dayan! Bütün arkadaşlar sizinleyiz!» gibi sözler söyledim. Böyle anlarda insan konuşacak şey de bulamıyor.

Sonra kâğıtlarla mürekkebi nereye zula ettiğimizi, mektupları nasıl gizlemeleri gerektiğini söyledim.

Ve gardiyanların hışmına uğramadan tekrar ipin altından geri süzöldüm.

Nasıl çıkarılıp götürüldüklerini hâlâ görür gibi oluyorum. Merdivenin demir parmaklığı önünde birkaç saniye yanlarındaydım. Hristov da, Sergiev de o kendilerine özgü canlılık ve ruh gücünü yitirmemişlerdi. Bakışlarımla üzerinde daha çok durduğum Sergiev, hafifçe sararmıştı, gözlerinde derinlere sinmiş büyük bir acı okunuyordu. Yüzünde hep o sevimli gülücüğü vardı. İnsan onun sanki bir yere gidip döneceği hissine kapılıyordu. Hiç olağanüstü bir şey yokmuş gibi, biraz konuştuk. Bir takım avuntu sözleri araya-
cık oldum. Neye yarardı? Bir saat sonra hayatta olmayacak bir adamı avutacak söz bulunabilir miydi? Demir parmaklığın önünde heyecanla uzun sarmaştık. Yüreğim kan ağlayarak bağrıma bastım onları. İnsan bir türlü çözülmek istemiyor, onları canının içine alası ve bu yiğitlerin bir parçacığını olsun saklayıp koruyası geliyordu. Kardeşçe öpüştük. Bir daha görüşmemek üzere vedalaşma öpücüğüydü. Vanço fısıldadı :

«Slavka'ya göz kulak ol.» (Slavka candan sevdiği kızkardeşiydi).

Gardiyan elindeki anahtarlarla korkuluğa hırsıyla vurdu ve bizi merhametsizce ayırdı. Ona ne oluyordu sanki? Eline beylik geçmiş ilkel adamlara özgü kendini beğenmişlik ve kalın kafalılık-

tan bir an olsun vazgeçmiyordu. Önündeki faciayı anlamak, cezaevine de sığmayan derin acıyı sezmek, capcanlı ayrılığı duymak aklının ucundan bile geçmiyordu. Altımızdaki ikinci katta olağan hükümlüler tırabzanlara yığılmış, gözlerini yukarı dikmişlerdi. Bu insan mucizesi karşısında hayretten dilleri tutulmuştu: Güpegündüz ölümle götürülen insanlar yine de dimdik ve mağrurdular; inlemiyor, merhamet dilenmiyorlardı.

Zıbçe başını onlara eğerek konuştu :

«Faşizme ölüm! Yaşasın özgür Bulgaristan!»

Gardiyan kabaca iteledi onları.

Artık kapıdan çıkarlarken, İvan Hristov (Zıbçe) yumruğunu kaldırıp bize dönd :

Yoldaşlar, unutmayın bizi! Değerli davamızın tam utkusu uğrunda «savaşa devam!»

Ve gittiler.

Son mektubu yalnız Hristov (Zıbçe) yazabilmişti. Mektup elimize geçti. İvan Sergiev'in vakti yetmemişti. Mektubunu ancak yarılacağı sırada cellâtlar içeri dalmış ve elinden kâğıdı çekip almışlardı. Mektubun ne olduğunu öğrenemedik. Yırtıp attılar mı, yoksa arşive mi koydular, anlamadık. Sonradan da çok araştırdım, ama izine rastlayamadım.

İvan Hristov'un mektubu, veya - son günlerinde yakınlarına yazdıklarını da sayarsak -, mektupları, akıllıca ve duyguluydu :

«Gam yemeyin, sevgili ana - babam ve kardeşlerim!

Ben sınıfımın ve ulusumun gerçek evlâdı olarak borcumu ödedim... Şimdi tam bir sükûnet içinde, vicdanım temiz olarak size ve yaşama veda ediyorum. Tüm ezilenler uğruna canımı da

veriyorum... Dinç ve sakinim... Nice kurbanlar verildi ve daha da verilecek... Ama bu kurbanlar gözyaşı istemez ...Kurbanlar, sizlere hiç ikircim göstermeden, ama akıllıca ilerlemek gerektiğini öğretecekler. İşte böyle sevgili ana - babam ve kardeşlerim...

Bu mektup şaşılası bir bilinçli gücü ve kendine egemen bir ruh yapısını içeriyordu.

Ölümden önceki mektupların sanatsal ve siyasal bir olgu olarak taşıdığı nitelikler üzerinde durmak da yerinde olur.

Kimi mektuplar daha olağan. Bunlar genellikle yazma yeteneği olmayanların mektupları. Bunun için bunlarda düşünce ile sözler arasında sağlam bir ilişki kurulamadığı görülüyor. Fakat çoğu mektuplar, gerçekten birer edebi yaratıcılık incisi. Hem de, bunları yazanların bazıları yüksek öğrenimli kimseler de değiller (örneğin Pıtır Kiryakov!). Bu mektuplar, insanın yaratım dehasının bir parıltı ürünü. Günü belirli zorunlu ölüm karşısında, insanda iç sıkıntısının, fiziksel ezginliğin yanı sıra bir ruhsal coşku da doğuyor. Devamlı yazı yazma alışkanlığı olmayan bir kişi, başka koşullarda çok zor yazabileceğini, böyle bir durumda, kendiliğinden, hem de parlak, ateşli ve yüce bir biçimde yaratabiliyor; söz sanatının gerçek şaheserleri olan soylu düşünce ve yüksek duygular için gerekli özdeyişleri bulabiliyor.

Bu cümleden olarak Yordan Lütibrodşki'nin mektubu, bütün dünyada bir bayrak gibi dalgalandı. Marko Fridman'ın mektubunu okurken, insan onur ve kıvancının ululuğuna hayran olu-

yorsun. Veya Nasko Boev'in duygulu satırları... Ne derin bir içebakış, ne eşsiz güzellik ve soğuk-kanlılıktır onlar!

«Seviyorum, seviyorum seni, ey hayat!»

«Ben de bir artist değil miyim acaba? Rolünü çok iyi oynayan, görünüşte ölüme doğru attığı adımla, memnun seyircilerin heyecandan ürpermesine yol açan bir artist değil miyim? Yoksa şu anda görünmez bir rejisörün işaretiyle mi yerinden fırlıyor şimdi benim kalbim?.. Bu karmakarışık acılı düşüncelerden jandarmaların kabaralı çizmeleri uyandırdı beni ansızın...»

İvan Bankov'un mektubunda dupduru yücelik dolu sözler sıralanıyor. Bu sözler, Radetski gemisindeki (*) anları ve bir başka ölüm öncesi mektubu ansıtıyor :

«Sana söylediğim gibi, herşeyi kendim için değil, halkın iyiliği için yaptığımı inanarak, bilinçli, kıvanç içinde ölüyorum.»

«Yokluğun bitimsiz enginliğine giriyor, ölüyorum. Benim ölümüm ve benim kanım, yeni yaşamın güvencesidir. Ben yaşamak üzere ölüyorum.»

Aleksandır Voykov'un bir tek tümcesinde bile büyük bir şiirsel güç var:

«Ben ölümün ta gözünün içine bakıyor, fakat yaşamak istiyorum.»

Hele Nikola Şopov'un özlü sözlerle, Nikola Botuşev'in esinli şiirsel düşüncelerle dolu mektupları! Sonra Nikola Vaptsaroş'un olağan, fakat

(*) Hristo Botev'in, kurtuluş savaşına girişmek üzere, çetesiyle birlikte Tuna'yı geçtiği Avusturya vapuru (1876). (Çevirenin notu.)

insanın gözlerini yaşartacak kadar etkili «Ölüm-
den Önce» başlıklı şiiri!

İdam edilen devrimci ve remsistlerin ölüm-
den önceki mektupları, coşkun ve yüce ruhların
yanmazdan önce birden tutuşmasının yansıma-
sıdır. Bir top ateşinin coşkun yalımları gibi göz
kamaştırıcı bir tutuşmadır bu. Bu yalımlar, ölen
kahramanların yaşamlarının yoğun bir yansıması,
hayattaki inançlarının özetli bireşimi, aynı za-
manda bu yolun izlenmesine çağırان vasiyetleri-
dir. İsim yapmış bir sanatçı bile, olağan yaşa-
mında böylesine güçlü bir duygusallık ve yoğun
düşünceler içeren satırlar yazmakta güçlük çe-
ker. Bu satırlar ancak düşünsel, siyasal, sınıfsal
düşmanla, fiziksel bakımdan öldürenin üstün
geleceğı, manevi ufkunun da öldürülenin olacağı
peşinen bilinen savaşta korkunç bir direniş ge-
rektiren en çetin sinamaların eşliğinde, kişinin
kendini seferber edişinin o yüce anlarında doğar.
Ölümden önce yazılan mektuplar sözün yaşamsal
anlamıyla vasiyet karakteri taşımaz (hukuksal
açıdan düzenlenmiş vasiyetnameler vardır, ama
bunların ölümden önceki mektuplarla hiçbir il-
gisi yoktur). Bu mektuplar hayat dilenmez, inilti
veya pişmanlıktan uzaktır. Baştanbaşa coşku-
dur bunlar. Başlar üzerindeki bayrağı benzer-
ler. Bayraktar, bölüğün simgesi, cesaret ve atılım
belirtisi olarak hücumla geçerken bayrağı böy-
lece kaldırıp dalgalandırır. Ölümden önceki mek-
tuplar, hükümlülerin yaşamının amaç ve anlamı-
nı ortaya koymaktadır.

Mektuplardan bazılarında yaşam ve ölümün
özlüğü üstüne düşünceler var. Bu açıdan, insa-
nın son anlardaki ruh halini anlama bakımın-

dan, psikoloji için gayet değerli bir kaynaktır bunlar. Örneğin, İvan Vladkov'un mektupları böyledir. İdamından bir gün önceki notlarında şöyle diyor :

«Tek isteğim yaşamaktır.

Boğulur gibi oluyor, algılama gücünü yavaş yavaş yitiriyorsun. Yerin dar gelmeye başlıyor. âdeta havasızlaşıyor. Oysa yaşama isteği o kadar büyük ki!»

Ve devam ediyor :

«Fakat büyük olaylar karşısında bu ufak iş. Demem o ki, sevgili yavrularım, yaşam sorunu sizin açınızdan ufak iş değil, ama hayat bakımından, dünyanın geleceği yönünden çok az birşeydir.»

Ne var ki, elimizde kişinin ruh halini yansıtan, heyecan ve acılarını sonuna dek açıklayan, savaşçının iç dünyasını gözler önüne seren bir itiraflar güncesi çok. Yaraşık biçimde ve mertçe ölme yolundaki ideolojik buyruk ve parti istemleri, hiç kimseye kaçınılmazlıklarla duyduğu ezinç ve açılara eğilip, bunları enikonu yazma olanağı vermez. Metanet ve yiğitliğe yol açmak amacıyla, her olumsuz duygu bastırılır ve tezinden giderilir.

VII İKİ GÖRÜŞME VEYA MARKO DOBREV'E DAİR

Merkez Komitesi davası üzerinden birkaç gün geçmişti. Koridorun korkuluklarına abanmış, bir yerlere dalmıştım. Bir ara yanımda birinin

durduğunu sezdim. Anlamlı bir «Merhaba!» duy-dum. Sözcülüğün her hecesi kesinlikle söylen-miştir.

Dönüp baktım... İrade ve ölçülü duygular ifade eden sert çizgili bir yüzdü gördüğüm. Gö-züm ısırır gibi oldu. Ama birden çıkaramadım.

«Beni tanımıyor musun?» dedi yarı sesle ve yüzüme kurnazca baktı.

«Hatırlayamıyorum,» dedim sonunda.

«Tanışıyoruz! Sen Nedelço'sun, değil mi?» diye sürdürdü. «Geçen haziranda çevre yoluna gelen sen değil miydin?»

Şaşıp kaldım. Fazla hatırlatmasına gerek bı-rakmadan :

«Sen de oradaydın,» dedim.

«Ben öteki arkadaşla beraberdim.»

Herşey anlaşıldı. Semt komitesi sekreterimiz Rayna Georgieva 1941 haziranı sonuna doğru tu-tuklanıp sürgün edildi. Fakat bundan on gün ka-dar önce, bir toplantıda, her ihtimale karşı bir sekreter yardımcısı seçilmesi sorununu ortaya koydu... Beni önerdi, ve seçildim. Rayna sürgü-ne gönderilince, ben otomatikman sekreter ol-dum. Fakat yukarıyla hiçbir ilişkim yoktu. Bir süre sonra, ne yolla anımsıyorum, ama il komite-sinden bir arkadaşla görüşmek için parola aldım. Sonradan öğrendiğime göre, görüşmeye gelen a-dam, il komitesinin o zamanki sekreteri Marko Dobrev idi. Yirmiyedi - yirmisekiz yaşlarında, or-ta boylu, konuşmaktan çok, susmayı yeğleyen, ağzı sıkı bir adamdı. Semtteki durumu kendisine anlattım, semt komitesi hakkında bilgi verdim. O da bazı direktifler verdi. İkinci kez, Slatina'nın ardında bir yerlerde, çevre demiryolunda görüş-

meliydik. Fakat yalnız gelmedi. Beraberinde bir arkadaş daha vardı. Hiç tanıtmasına gerek duymadan, RMS Merkez Komitesinden olduğunu kestirdim. Onun da neden geldiğini sonunda anladım. Epey süre konuştular benimle, çeşitli sorular sordular. Sonunda yeni arkadaş sözü bağladı:

«Madem arkadaş seçmişler...»

Beni, kadro olarak, tanımış, incelemişlerdi. Böylece sekreterliğim onaylanıyordu.

Marko Dobrev, belki temmuz, belki ağustos-ta, bir görüşmemizde şöyle dedi :

«O arkadaşla saklanacak ev bulmalısınız.»

Bilmem, bundan zor iş var mıydı? Ama çaresi bulundu. RMS semt komitesi üyelerinden, çok uyanık bir adam olan genç işçi Filü Zapryanov (sonradan partizan olup, öldürüldü) onu yanına aldı.

RMS Merkez Komitesinden olan o arkadaşla tekrar karşımda görmekten çok memnundum. O görüşmelerimiz öylesine büyüleyiciydi, öylesine kardeşçe bağlılık ve anlayış havası içinde geçiyordu ki, anısı bana her zaman heyecan veriyordu. Gizemli adını merak ederek, sormaktan kendimi alamadım :

«Peki, hadi şimdi söyle bari kim olduğunu!»

«Maslarov,» dedi.

İddianemeden, İvan Maslarov adını iyi biliyordum. RMS Merkez Komitesi üyesi Maslarov metal işçisiydi. Örgütte savaş eyleminden sorumluydu ve poliste hiçbir bilgi vermemişti.

Üçümüz o biricik eski buluşmayla kalmadık; nice zaman sonra gene bir araya geldik. Ama bu sefer cezaevinde görüştük. Ekim veya kasımda Marko Dobrev de Sofya Merkez Cezaevine geti-

rildi. RMS ile komitesi ele geçmiş ve o da tutuklanmıştı. Feci ve kısa bir görüşmeydi o! Marko Dobrev'in davasına ivedilikle bakılmıştı. Ölüm cezasına çarptırdılar kendisini. Hemen ayrı hücreye atıldı. Geri kalan sayılı günlerde, yanı başımızdaki havalanma yerine onu tek başına çıkarıyorlardı.

Bu arkadaş ve kardeşimizin son saatlerini iyi anıyorum. Yüzü kararık, omuzları çökük, tek başına ağır ağır yürüyordu. Yalnız birkaç metre ötemizdeydi. Öylesine yakın ve öylesine uzak... Bizi ölüm - kalım sınırı birbirimizden ayırıyordu. Yüreğim parçalanıyor, boğazım düğüm düğüm oluyordu.

Marko Dobrev hakkında bir bölüm ayrıntılı bilgiyi o günlerde, çoğunu da utkudan sonra öğrendim. Genç bir işçiydi. Daha 1931 yılında K.G. B.'nin üyesi olmuştu. 1935'te Merkez Komitesi üyeliğine yükselmişti. O sıralarda gözaltına alınmış, kendisine ağır işkenceler yapılmıştı. Fakat herşeye mertçe dayanmış, kimseyi ele vermemiş, hiçbir şey itiraz etmemişti. 1938'e kadar Moskova'da Leninci okuldan geçerek eğitim görmüştü. Döndüğünde, kendisine RMS Sofya il komitesi yöneticiliği görevini vermişlerdi.

Remsist olduğum sürece, Sofya Rems örgütünde yönetici olarak işte bu temkinli ve soylu adamı gördüm.

Nasıl yaşadıysa, öylece de can verdi: Yaygarasız, fakat onurlu olarak.

Onu 11 ocak 1943 günü öğleden sonra bir «Yoklama» için çağırmışlardı.

Aynı günün akşamı saat 6,30'da Atış Poligonunda hayatına son verildi.

Volta atmaya çıktığı yer boş kaldı.

Benim içimde de bir boşluk oluştu.

Ölümden önce yazdığı mektup korunabilirdi. Özetle şöyle yazıyordu :

«Değerli yoldaşlar... Sizden bir tek dileğim var. Sevinç ve neşe dolu, mutlu yaşam günleri geldiğinde, yüce halk özgürlüğü uğrunda savaştıkları için ipe çekilen arkadaşlarınızı anmayı unutmayınız, hakkımda iyi anıları olan bu gençler... Büyük savaşıma, yüce davamıza sonuna dek yaraşık olunuz.»

Onun hakkında «iyi anıları olan» bu gençler arasında ben de varım.

Bizden çok az şey istedin sen, Marko Dobrev!

Bu mektubunda ip'ten söz ediyor. Belki bu sözcüğü, ölümü konusunda epeyce çelişkili yazılar yazılmasına sebep oldu. 1966'da basılmış otoriteli bir yayın olan «Antifaşist Savaş Kahramanları» adlı bibliyografik kılavuzda «11 ocakta ipe çekildi...» deniliyor. Ayrıca bir yazar, Dobrev'in nasıl asıldığını ayrıntılarıyla anlatacak kadar imge gücünü çalıştırmış. Öyle ki, anlatımının başarılı olduğu inkâr edilemez. Az kalsın ben de bu savın etkisi altında kalıyordum. «Unutmuş olmalıyım, herhalde yanılıyorum,» diye geçirdim. Fakat «Cezaevi Notları» mda şu kayıt vardı: 1943'te ocak ayında Noel'den hemen sonra Marko Dobrev kurşuna dizildi.» Bu, beni polis dosyasını da karıştırmaya yöneltti. İnfazda bir ajan da bulunur ve sonra şeflere olup biten hakkında bilgi verirdi. Nitekim, infazla bulunan ajanın raporu dosyadaydı. Ve raporda özetle şöyle deniliyordu: «Sofya garnizon cezaevi yanındaki Atış poli-

gonunda akşam üzeri 6,30'da kurşuna dizildi. Son sözünü söylemekten vazgeçti.»

Herşey apaçık belliydi.

Anıları kitaplamada ne de olsa başta gelen bir zorunluk var : Gerçeklere dayanmak. Bundan öte yazarlar varsın sürükleyici yazsınlar. Onlar, okurun ilgisini canlı tutmak için, imgelerini istedikleri kadar çalıştırabilirler. Ama anı yazarı, çok ilgi çekici olmasa da, gerçeğe uygun şeyler yazmalıdır. Ne yazık ki, son zamanlarda bazı anı kitaplarına uydurmalar giderek daha çok soku-luyor. Anımsamayan, bilmeyen, gerçeğe benzer durumlar uydurmaya çalışıyor. Ve bir de bakı-yorsun, şu veya bu kişi, hiç bulunmadığı bir yer-de, herhangi bir olayın kahramanı durumunda görünüyor. Tehlikeli bir şey bu. Buna karşı ke-sinlikle tepki gösterilmesi gerek. Bize, küçük iş-lerde de, büyük işlerle de, gerçeğe benzetme de-ğil, doğrunun, gerçekliğin ta kendisi gereklidir.

VIII KİTAPLARIN YOLU

Her yasanın bir arka kapısı var. Her yönet-meliğin bir eksiği var. Ve her kuralın bir ayrıklı-ğı var. Biz bunu biliyorduk. Gardiyanların daha akıllı olanları da biliyorlardı. Müdürlerden biri - kim ve nerde olduğunu ansımıyorum -, emrinde-ki gardiyanları şöyle öğütlüyormuş :

«Gözünüzü dört açın. Ne kadar kollasanız da, onlar ne yapıp eder, sizi kafese koyarlar. Mahpus her zaman gözetçisinden daha kurnazdır.»

Bu gerçek boyuna doğrulanıyordu. Hapis ki-

şı su gibidir: Sızıp akmak için çare arar hep. Mahpus şeytan kadar buluşçudur; durumunu iyileştirmek, düzeni bozmak, yaşama ve daha serbestçe hareket etme olanaklarını genişletmek için, nöbetçilerin hareketlerini titizlikle izler, gedikleri bulur, hemen oraya parmağını basar. Özgürlük, iki kere iki şu kadar kesinliği içinde donuk bir şey değildir. Özgürlük belirsiz, devingen, esnek ve çelişkili bir şeydir. Özgürlük içinde olmak, özgürlük anlamına gelebilir. Tersine, yarı - özgürlük gerçek özgürlük olarak kabul edilebilir. Tam özgürlük de (eğer böylesi varsa), kimilerine katlanılamaz bir sınırlılık gibi gelebilir. İnsan, devinim ve eylem olanaklarını daima genişletmeye çalışır. Ama bununla beraber, bu olanakları boyuna kendisi kısıtlamaya, yalnız belirli yasalara indirgemeye yatkındır.

Hapis kavramı da gayet değişik, çok yanlı ve çelişkilidir, Hapislik vardır, tiksindirir, çünkü içerdeki insan kalabalığı, alçaklıklarla, ahlâksızlıklarla, birinin posta koyup ötekileri buyruk altına almasıyla kendi kendini zorlu sıkıntılara sokar. Hapislik vardır, insan kolektifinde anlaşma hüküm sürer ve böylelikle özgürlüğün çerçevesi genişler, mahpusluğun duvarları uzaklaşır. Bazen yalnızlık özlemi, bazen kolektif özlemi duyulur. Cezaevleri vardır, eziyet etmekten, sınırlamaktan, yasaklar koymaktan zevk alan canavar gardiyanlar bir araya gelmiştir; bunlar yetkilerinin dışına çıkar veya yetkilerini bütünüyle kullanırlar, dolayısıyla özgürlük alabildiğine kısıtlanmış olur. Cezaevleri vardır, müdür veya olağan bir gardiyan ılımlı bir düzen kurabilir, bu da kolay katla-

nılır ve daha rahat bir yaşam koşulları sağlayabilir.

Mahpusun kendi öznel yanı da az önemli değildir. İşçi iş bırakımı yaparak greve girmeyi kararlaştırır; bundan ötürü kovuşturulur, hücumlara uğrar, açlık çeker, ama asıl o zaman kendini özgür hisseder. Birçok arkadaşımız günlerce açlık grevi ilân ederler, bu yüzden tekli hücrelere kapatılır, açlık direnişini orda da sürdürürlerdi. Ve bu ağır çile, özgürsüzlük anlamına gelmez, özgürlük yoksunluğu içinde özgürlük sayılabilirdi. Bu önemli bir şeydir ve bunu anlamak gerekir. Eğer cezaevine, bunun, savaşımın ayrılmaz bir bölümü, başka bir deyişle kaçınılmaz gereklilik olduğu bilinciyle girdiysen, içerde yatmanın da anlam ve amacı olduğunu anlıyorsan, günlerin acısına daha kolay katlanırsın. Ve tersine, anlamsızlık, amaçsızlık, çile acısını daha da artırır.

Cezaevinde sevilen bir kitabın elimizde bulunması ve okunması, küçük küçük özgürlüğümüzün büyük bir belirtisiydi. Yöneticilerle siyasal hükümlüler kolektifi arasında kitap konusunda gerçek bir düello sürüp gidiyordu. Gerçekçi kitabın içeri girmesini önlemek amacıyla, koşuşturma, elkoyma, hücre cezası gibi birçok tedbir alınıyordu. Ve tersine, biz de cezaevi rejiminde her gedikten yararlanarak kitabı içeri sokma, saklama, okuma fırsatı kolluyorduk. Bazen, insanın elinin altında veya kolayca edinilir olan kitabı gereği önemsemeyişine ne kadar şaşılsa yeridir. Kitap sanki faşist cezaevinde gerçek değerini kazanıyor. Daha doğrusu, cezaevinde kitap bizim için değeri ölçülemez bir şeydi. Kitap, hücrenin kapısını kırıp, cezaevinin duvarlarını aşarak, o-

'kurunu uçsuz - bucaksız dünya enginliklerinde gezdirir, insanı ve insanlararası ilişkileri yüceltir, kişileri daha insancıl yapar, sıkıntıları hafifletir, öldürücü zamanın daha çabuk geçmesini sağlar ve bilgi, inanç, iyimserlik aşılardı. Bütün bunlar, özellikle bizler, cezaevlerindeki devrimciler için geçerliydi. Marks şöyle demişti: «Filozoflar yalnız dünyayı değişik biçimde açıklamışlardır. Ama ödev dünyayı değiştirmektir!» Biz bu değiştirme işinin illetkenleriydik. Değiştirme bilimi, öğretisi de kitaplarda, Marks, Engels, Lenin, Dimitrov'un yapıtlarındaydı... Elbette, o zaman Stalin'in kitaplarına da büyük bir önem veriliyordu. Stalin o zamanlar saltık bir otoriteydi ve büyük sorunları alabildiğine açık ve olağan biçimde açıklama ustalığı bakımından eşi yoktu. Yıllar sonra bizi beynimizden vurulmuşa döndürecek olan olgu, onun sözü ile işi arasındaki uçurum henüz açıkça belirmemişti. Neyse, bu konuya söze gelişi değindik. Asıl kitapları anlatıyordum. Dünyanın ideal edindiğimiz gelecek düzeni, ideal toplum, o sıralarda kitaplar içindeydi, bu topluma giden yol da kitaplardaydı. «Kitapsız bilgi yoktur, bilgisiz sosyalizm olamaz.» (V.İ. Lenin). Şimdiye dek, dünya, kendi bildiği gibi kurulmuştu; Bundan sonra biz onu kitaplara, toplum bilimini içeren kitaplara göre kurmak istiyor ve buna hazırlanıyorduk. Akıllı insanların kurduğu akılcı bir toplum oluşacaktı.

Cezaevindeki kitap kavgasında biz üstün geliyorduk. Binbir kurnazlığa başvuruyor ve enisonu çoğu kez istediğimiz kitaba kavuşuyorduk.

Bilmiyorum siyasal hükümlülerin bütün kitapları bir yere toplandı mı?.. Ama bunlar bir a-

raya getirilip sıralanırsa büyük bir kitaplık oluşabilir. Pleven cezaevinde kimbilir ne zaman içeri sokulmuş ve nice cezaevi dolaşmış bir kitaplık çekirdeği vardı. Bu temel oldu. Sonradan çoğaldıkça çoğaldı. Ama çoğalmasını sonra anlatacağım.

Önce kitap sayısını çoğaltma yollarını izleyelim. Sanıyorum, bu bakımdan Sofya Merkez Cezaevi kanalının katkısı büyük oldu. Daha çok oradan yeni kitap giriyordu. Kanal çok başarılı ve güvenliydi. Bir kitabın Sofya Merkez Cezaevine girmesi için, cezaevi müdürlüğünden geçmesi, «İzin veriyorum. Savcı yardımcısı - Müdür» diye mühürlenip imzalanması gerekti. Eğer izin verilmezse, getirilen kitap siyasal hükümlünün yakınına geri verilirdi. Fakat kitaplar posta paketi halinde gönderilir veya bir kimse tarafından getirilip de aranmazsa, içeri alınmasına da izin verilmezse, cezaevi kitaplığı deposuna gönderilirdi. Artık ordan da alınıp okunamazdı.

Koğuş ve hücrelere kitap sokmanın iki yolu işte burdan başlıyordu. Yollardan biri şöyleydi: O sıralarda, 1941 - 1943 döneminde, bir olağan hükümlü kitaplığa bakıyordu. En azından bize sempatisi vardı. Belki de büsbütün bizdendi. Bir adi suçtan yargılanıp hüküm giymişti. (Böyle haller az değildi. Örneğin, 1942'de ileri gelen sendika eylemcilerinden G. Ts. adi hükümlülerin yanında yatıyordu; illegal çalışmada ele geçirilmiş, başkaca ispat ve kanıt bulunamadığı için, sahte kimlik belgesi taşımakla ilgili yasa uyarınca yargılanıp hüküm giymişti.) Diyeceğim, 33 - 34 yaşlarındaki kitaplığa baktığını söylediğim Milan, o canlı, zeki ve temiz yüzlü, sevimli ve sempatik

adam, bize çok büyük bir anlayış gösteriyordu. Onu bilen arkadaşımız çok azdı. Ama yaptığı hayırlı işi ben de öğrendim. Kendisiyle arada bir konuştuğum da oluyordu. Kattan kata, kaşla göz arasında konuşuyorduk, çünkü siyasal hükümlülerle adi hükümlüler arasında ilişki kurulması yasaktı. Onun hakkında artık daha fazlasını, ne sonraki yaşam yolunu, ne de soyadını öğrenebilirdim.

İşte kitapları depodan gizlice bu Milan alıp bizim bölüme yolluyordu. Bu sefer işin ikinci bölümü başlıyordu. Bu kitaplar üzerinde de hemen «İzin verildi» işlemi yapmak gerekti, yoksa daha ilk yoklamada hepsini çekip alırlardı. Bu «işlem» i çeşitli yollarla uyguluyorduk. En çok mimikri (uyarlama) yöntemini kullanıyor, resmen izin verilen kitabın kapağını ve ilk sayfalarını alıp gizli kitaba ustaca, ekini belli etmeden yapıştırıyorduk. Öyle ki, bazen satırbaşları bile bir hiza-ya geliyordu. İki ayrı kitabın böylesi zoraki birleşmesini ancak dikkatli bir bakış ve daha yüksek kültür sezebilirdi. Ve bereket versin - bilindiği üzere - gardiyanlar o kültür düzeyine pek yakın değildiler.

Başka yöntemler de vardı. «İzin veriyorum. Savcı yardımcısı - müdür» damgasının bir eşini edinmiştik. İmza atmak da zor değildi. Böylece imzası da tekmil «izinli» kitaplar bütün memleket cezaevlerini dolaşıyordu. Yorulmak bilmez buluşçumuz Jivko Nikolov'un, bu «izin» işleminde başlıca uzmanımız olduğunu belirtmeden geçemem. Nikolov, getirilen kitabın legalize edilmesi için birçok usul bulurdu. Her kitap ilkin bizim hücreden, yani Jivko'yla beraber olduğumuz

hücreden geçerci. Bizim hücrede, tıpkı simyagerlerin laboratuvarlarında olduğu gibi, gizlice kut-sandıktan sonra, kitaplar artık hücreden hücreye dolaşabiliyor, şiltelerin üzerine rahatça bırakılabiliyordu.

Çok eğlenceli olaylar çıkarırdı bu kitaplar. Bayağılık, kurnazlıkla ve kıvraklıkla çarpışır, nice gülünç durumlar yaratırdı. Özellikle Sliven cezaevinde geçen bir olayı ansıyorum.

Koğuşların birinden duvarlara vurularak. Hemen harıl harıl ortalığı toplamaya başladık. alarm işareti verildi: Arama - tarama geliyordu! Gereken şeyleri sakladık ve saf bir tavır takınarak, cezaevi kitaplığından alınma dinsel ve diğer yavan kitapları ortaya çıkardık. Kimileri uslu uslu oturup yakınlarına mektup yazmaya koyuldular. Ama bir yandan endişemiz de arttıkça artıyordu. Derken, yirmi dakikaya varmadan, yine aynı koğuştan «tehlike geçti» sinyali verildi. Avluya çıkma saatini zor bekledik. Dışarı çıkınca, o koğuşta yatan arkadaşları soru yağmuruna tuttuk. Onlar da bize bakıyor ve gülmekten kırılı-yorlardı. Başlarına bir olay gelmişti ki, güler misin, ağlar mısın! Onların koğuşu, yerden yalnız iki - üç metre yükseklikte, ilk katta bulunuyordu. Şolohov'un «sakin Akar Don» romanını sesli sesli okuyorlarmış. Roman bir din kitabının kapağıyla ustaca maskelenmiş. Her ihtimale karşı kapıya hükümlülerden bir nöbetçi koymuşlar, ama açık olan pencerenin yanına da nöbetçi dikmeyi unutmuşlar. Tam o anda, çarlık ordusundan, dişli aydın düşmanı bir yüzbaşı olan nöbetçi âmiri denetim yapmaya gidiyormuş. Sesli sesli birşeyler okunduğunu duymuş, kulak kabart-

miş ve... Kızıl Ordudan söz edildiğini dehşetle tespit etmiş! O saat idare bölümüne koşmuş. Müdür bir sürü gardiyan göndermiş hemen. Gardiyanlar bu sefer daha kurnaz davranıp, koridor duvarı boyunca sinsi sinsi yaklaşmış, bir ganimet elde edecekleri umuduyla kapıyı ansızın açmış ve gözlerini hâlâ okuyan hükümlüye dikmişler. Onun birden irkilmesine bakarak birşeyler sakladığına inanmışlar. Ve üzerine atılıp kitabı elinden almış, doğruca müdürlüğe götürmüşler.

İşte o zaman koğuştan alarm işareti vermişlerdi. Büyük arama - tarama tehlikesi ortadaydı. Böyle bir denetimde çok şey ele geçirilebilinirdi. Kitap kavgası en çetin evresindeydi.

Koğuştaki endişe son kertesini bulmuşken, beklenmedik bir anda kapı açılmış ve gardiyan elinde kitapla girerek suçlu suçlu mırıldanmış:

«Alın kitabınızı. Bir sakınca yok. Güzel kitap, okuyabilirsiniz.»

Ve şaşıp kalan arkadaşlar, ne diyeceklerini bilememişler.

Olup bitenler daha o gün anlaşıldı. Kitabı müdürlüğe götürmüşler. Müdür yüzbaşının önünde kitabı alıp açmış. Bir de ne görsün... Dinsel bir romanmış getirdikleri! Ve müdür yüzbaşını kalaylamış: «Cahil, hem bir boktan anlamaz, hem de burnunu sokar!» gibilerden...

Böylece, «Sakin Akar Don» romanı sağ - salim geri döndü. Ve giderek, bize hep böyle kitaplar okumamız salık verildi.

Sofya Merkez Cezaevi deposundan kitap almak için uygulanan ikinci yöntem daha başkaydı. Bu yöntem, yasa ve yönetmeliklerin boşluklarına dayanıyordu. Yönetmeliğe göre, hükümlü,

hapse girerken içeri kitap sokamazdı. Ancak beraberindeki kitap, cezaevi kitaplığı deposunda, hükümlünün adına korunurdu. Bir cezaevinden ötekine götürülürken de kitap kendisine verildi. Doğal olarak, öteki cezaevine girerken arama-tarama yapılacağı ve tekrar alınacağı sanılıyordu. Fakat, anlaşılabileceği üzere, bir cezaevinden ötekine gidesiye kadar çok olanaklar açılıyordu. Gerekli, gerçekçi, devrimci kitap, yol boyunca işlemi yapılarak «izinli» kitap haline getiriliyordu. Eğer olanağı bulunamazsa, aramada ille bir kolayı düşünülüp yine içeri sokulabiliyordu.

Bir defasında böyle bir kitap yüzünden eğlenceli bir iş geldi başıma. Maksim Gorki'nin «Ana» romanıydı. O çağ ve koşullar için korkunç ve büyük bir kitaptı bu. İnsanların gözünü neredeyse «Komünist Manifesti»'nden daha çok açabilen bir yapıtı. Sofya Merkez Cezaevinden ayrılırken verdilerdi onu bana. Kompartımanda bir grup siyasal hükümlü başbaşa kaldığımızda, kitabı çıkından çıkardım. Ne yapacağımızı beraberce düşünmeye başladık. Ama bir aksilik oldu... Bütün vagonda elli kadar siyasiydik. Bize yalnız birkaç jandarma eşlik ediyordu. Başlarında parlak, kurumlu ve sert bir jandarma çavuşu vardı. Elindeki isim listesinde, daha sıkı gözetilmeleri gerekenlerin isimleri karşısına «tehlikeli» diye bir işaret konulmuş. Benim adımın karşısında da böyle bir kayıt varmış. Oysa ben, hiç de daha az tehlikeli olmayan arkadaşlarımdan neden ötürü daha tehlikeli olduğumu bilmiyordum. Demem o ki, jandarmalara «tehlikeli» olanları ve hele beni dikkatle gözetlemeleri için uyarıda bulunulmuş..

Ve ben çıkından kitabı çıkarır çıkarmaz, ko-

ridorda, kapının önündeki polis hemen içeri girdi ve elimden çekip aldı.

«Yazık oldu güzel kitaba!» diye geçirdik.

Az sonra o kurumlu çavuş da yetiştir ve daha uzaktan hiddetle sordu :

«Ne var?»

Aldığı yanıtı aynen aktarıyorum :

«Birşey yok, gomutanım. Maskim Gorski, anasını annattırıyor!»

Kitabı geri verdiler.

Sonra Pleven cezaevine girdi «Ana!».

Böylelikle, Marks'ın temel yapıtı «Kapital» in birinci cildi ve «Komünist Manifesti» de dahil, Marks ve Engels'in Bulgaristan'da çevrilmiş ve yayımlanmış eserlerinin hemen hemen hepsi elimizde vardı. V. İ. Lenin'in Bulgarca çıkmış nice yapıtını, ayrıca birçok Rusça kitabını da edinebilmiştik.

Bu arada önemli bir gerçeği daha belirtmek istiyorum. Lenin'in savaşım ve devrimde Leninci taktiği benimseme bakımından o sıralarda paha biçilmez önemi olan «İki Taktik» adlı ünlü yapıtının Bulgaristan'daki biricik nüshası Rusça olarak cezaevinde bulunuyordu. Kitap henüz Bulgarcaya çevrilmemişti. 1936 - 1937'den sonra yeni yol tutulduğunda, cezaevinde kolektifin kararıyla Bulgarcaya çevrildi. Öyle ki, Lenin'in bu ünlü yapıtının ilk Bulgarca çevirisi faşist cezaevinde yapıldı. Ve biz bununla elbette kıvanıyorduk.

Ne yazık, çevirmenin kim olduğunu öğrenemedim. Bunu saptamak önemli bir kazanım olurdu.

Kitaplarımız arasında Blagoev'in «Katkı» adlı kitabı, Stalin'in «Leninizm Sorunları», Georgi

Dimitrov'un Komünist Enternasyonalı VII. Kongresinde okuduğu rapor, Leipzig davasındaki söylevlerini içeren kitap, Vasil Kolarov'un sol sektterliğe karşı raporu da vardı. Smirnenski, bir symbolist ozanın adı arkasında gizleniyordu. Geo Milev'in «Eylül» destanı elyazısı olarak dolaşıyordu. Botev'in yapıtlarından bir cilt, Zahari Stoyanov'un «Notlar» ı ve Uyanış Devrine ilişkin diğer bazı kitaplar, Trahtenberg'in «Felsefe Öğretmeniyle Söyleşiler» i, Timoheev'in «Edebiyat Teorisi» ve daha nice kitaplar hep içerdeydi...

En çok Sovyet edebiyatını okumayı seviyorduk. «Uyandırılmış Toprak» nasıl okunurdu, bilseniz« Bu kitaptan elde yalnız birkaç tane vardı ve bundan ötürü diğer birçok kitap gibi topluca okunuyordu. Yani biri sesli okuyor, ötekiler dinliyorlardı. O sıralarda topluca okuma usulü çok yaygındı. Bunun da önemli bir rolü vardı :Hem tekdüzeliği gideriyor, hem insanların düşünsel gelişmesini sağlıyordu. Topluca kitap okuma bir çeşit ruhsal bütünlük havası yaratıyordu. Romanın kahramanı Davidov'un etkileyici bir karakteri vardı. Parlak konuşması, iradesi, işçenliği, düşünsel özverisi, bütünüyle ne kadar da beğeniliyordu! Ştukar Dede ise diya doya güldürüyordu. Ne tuhaf? «Uyandırılmış Toprak» propaganda kitabı değildi; çok derin bir içtenlikle, kooperatifleşme hareketinde karşılaşılın çetin zorlukları, o yıllarda kolhozlardaki başarısızlıkları anlatıyordu; ama ters yönde değil, bir tek yönde, S. B. K. P. (b)'nin sosyalist kooperatifleşme siyaset hattını destekleme yönünde etki gösteriyordu! Başarılı propagandanın halnız övgüden ibaret olmadığını gösteren önemli bir kanıttı .bu. Aynı şey diğer iki

yazarın iki kitabı için de öncelikle geçerliydi. İlyas İlf ile Evgeyin Petrov'u ve onların iki yergigüldürü romanını kastediyorum. Bu iki kitap hücre hücre dolaşıyor, hükümlüler tarafından birer birer veya toplu halde okunuyordu. Bir kez, iki kez, üç kez, tekrar tekrar okunduğu vardı. Öyle ki, nice sayfaları, parçaları artık ezbere biliniyordu. Ostap Bender'in özlü sözleri hemen her vesileyle ortaya atılıyordu. Biri durup dururken, «Buzlar çözüldü, sayın yargılama kurulu üyeleri!» diye bağırıveriyordu. Bir başkasına «Teğmen Schmidt'in harika çocuğu!» diye takılıyorduk. Bir felsefi konu açıldı mı, derhal Vassialiy Lohankin'in «abalı doğruluk» u yürürlüğe giriyordu. «Oniki Sandalye» ve «Altın Boğa» kusurları eleştiren yönüyle okurlarda dost ülkeye karşı ancak ve ancak sevgi uyandırıyor.

1943'te hükümlünün biri Sliven cezaevine Byron'un «Don Juan» destanını soktu. Onu büyük bir zevkle okurduk. Elime ilk kez geçiyordu. O zamana kadar bu destanı bilmiyordum, Byron'u da az tanıyordum, olup olacağı «Child Harold»u ve daha birkaç şiirini öğrenciliğimde okumuştum. Bu defa destanı okurken Byron'u ilk kez gerçek boyutlarıyla gördüm. Heyecanlandıran, coşturan, esinlendiren o güçlü şiirsel akışı, insan ruhunun her engeli aşan isyanını, bir delikanlının bizi gizemli yollarda gezdiren harika serüvenlerini, hele boyuna yinelenen o ateşli sevgiyi her zaman anıyor ve unutamıyorum. Kadın kılığına giren kahramanın Osmanlı sultanının haremine düştüğünü, cariyelerden biriyle yatmak zorunda kaldığını anlatan sayfalarda çok fazla oyalandığımızı elbette saklayamam.

Zaten böyle olmasaydı, ne gence, ne de hükümlüye benzerdik.

Kitap savaşımı bu kadarla bitmiyordu. Bunun kovuşturulan, gizli ve tehlikeli bir uzantısı vardı. Kitaplar, özellikle en gerekli olan ve şiddetle yasaklananlar yetmiyordu. En az on - yirmi kitap gerekliyken, bir - iki taneyle yetinmek zorunda kalıyorduk. Bundan ötürü, kitaplar, deyim uyuşsa eğer, «elbaskısı» yle çoğaltılıyordu. Sabır, dikkat ve zaman isteyen çok zor, fakat o kadar da gerekli bir işti bu. Koskoca kitaplar, yarım yapraklı, bazen de daha küçük defterlere kopya edilip, hücrelere ve diğer cezaevlerine gönderiliyordu. Sovyetler Birliği Komünist Partisi (bolşevikler) Tarihi de böylece defalarca kopya edilmişti.

Burgaz'daki elbaskısı zanaatçılığını iyice anıyorum. Zanaatçılık diyorum, çünkü başka defa böylesine büyük çapta bir kopya işi görmüş değilim. Bu ivedili tedbiri gerektiren neydi? Tam olarak hatırlamıyorum. Belki de kolektif pek yakında başka cezaevlerine dağıtılacağı için böyle yapılıyordu. Birkaç kişi bağdaş kurup dizlerine birer yastık alıyor, kâğıtların altına birer kitap koyuyor ve başlıyorlardı yazmaya. Koskoca kitapları satır satır tıpatıp aktarıyorlardı. Bu arada nöbetçilerimiz kapıda dışarısını kolluyor ve en ufak bir kuşkuda hemen işaret veriyorlardı. Tehlike anında kâğıtların saklanması için gereken tertibat alınmıştı. Tüm koğuş halkı - otuzbeş kişi - yazı işine engel olmamak için gürültü etmemek zorundaydı. Yazı işinin de kuralları vardı: İlle kitap harfleriyle yazılmalı, fazla parmak izi kalmamalı, herhangi bir sözcük veya sa-

tır kaçırılmamalıydı. Altı - yedi kişi yazıyorduk. Anıyorum, Georgi Dimitrov'un Komintern Yedinci Kongresinde sunduğu raporu, Lenin'in «Solculuk» kitabını, Marks'ın «Fransa'da Sınıf Savaşımı» nı kopya ettik böylece. Yalnız bunlar değildi elbette. Şimdi hatırlayamadığım başka kitaplar da vardı. Kopya işi günlerce sürdü. Bu yasak yazıların hangi yolu tuttuğunu tam olarak bilemiyorum. Ama kimilerinin Varna'ya, kimilerinin de Sliven'e gönderildiğini sanıyorum.

Merkez Komitesinin genelge ve bildirileri gibi parti belgeleri de böylece kopya edilerek çoğaltılıyordu. Bu belgelerden biri elimize geçti mi, hemen çoğaltılarak cezaevlerine dağıtılıyordu.

Fakat bu tür kitap ve yazıların saklanması kat kat daha zordu. Bunlar hiçbir şeyle örtbas edilemeyen yasak materyallerdi. İdare'nin eline bir tanesi bile geçse, mahkemelik olabilirdik. Oysa çok geniş bir uygulamaydı bu. Parti eğitimi çalışmalarının bu gibi elyazması kitaplara dayandığı güvenle söylenebilir.

Marksizm - Leninizm klasikleri, çokçası bu kitaplardan öğreniliyordu. Komünist Enternasyonal ve Komünist Gençlik Enternasyonalinin raporlarını, Komünist Partisi Toplantılarının kararlarını böyle elyazması materyallerden okuyorduk. Elyazması kitaplardan şiirler okuyor, şarkılar öğreniyorduk.

İşte bundan ötürü gardiyanlarla en çok bu elyazması kitap ve materyaller için kavgamız vardı. Elyazmaları genellikle saman şiltelerin içine saklanırdı. Şiltenin bir köşesi sökölür ve kâğıtlar samanın içine sokulurdu. Saman hışırda-
dığı için kâğıt hışırtısı da duyulmazdı. Fakat ce-

zaevi yöneticileri bu numarayı biliyorlardı. Tiz bir aramayla herşeyi bulabilirlerdi. Bu nedenle bizi tekrar mahkemelik edebilecek parti belgeleri gibi önemli materyaller için daha güvenli yerler arıyorduk. Duvarlarda gizli kovuklar açıyor ve bazı materyalleri buralarda saklıyorduk. Böyle zulalar kolay kolay ortaya çıkarılamıyordu. Daha başka kurnazlıklara da başvuruyordu: Çifte dipli sandık ve bavullar epey yararlıydı. Evimde çifte kapaklı bir kitabı bugüne kadar koruyorum. İzin verildiğine dair damgası bulunan çifte kartonlu önemsiz bir kitap alınıyor. İki kartonun arasına elyazması kitap yerleştiriliyor. Bu kitapçık bir lastikle bağlıdır. Okurken ansızın tehlike belirirse, lastik salınıyor ve kitapçık yine hemen karton kapakların arasına giriyordu.

Bu kitap kavgası tablosunu bütünlemek için bir şey daha söylemeliyim. İstedığımız kitabı sağlamak için bir yolumuz daha vardı, o da kitabın cezaevinin içinde yazılmasıydı. Cezaevinde kitap yazılıyor muydu? Evet! Az ve sınırlı da olsa, yazılıyordu. Her şeyden önce, Trayço Kostov'un parti tarihi konferansları bunlardan biriydi. Nikola Pavlov, yönetimin isteğiyle Sofya Merkez Cezaevinde, «Konspirasyon, tutuklamalar, poliste, mahkemede ve cezaevinde tutum» adlı broşürünü yazdı. Broşür dışarı çıkarıldı ve gizli yollardan Parti ve Rems örgütleri içinde dağıtıldı. Daha önceki yıllarda da böyle haller olmuştu. Yukarıda söylediğimiz gibi, Todor Pavlov, cezaevinde, sonradan «Cehennemde Işıklar» adlı kitabını oluşturan mektup ve öyküleri yazmıştı. Ve doğal olarak, bu arada «kongurlama» dedik-

lerimizin cızıktırmalarından meydana gelen cezaevi dergi-defterlerini de belirtmemiz gerekir.

Cezaevleri, devrimciler için Üniversite oldu. Polis de alayla bunu böyle diyordu. Biz de cezaevlerini böyle biliyorduk ve gerçekten de böyleydi. Durumu değiştirme yolundaki bütün denemeler suya düşüyordu.

Cezaevinde geçen yıllar, insanların büyük bir bölümü için öğrenim yıllarıydı. Bu yıllar geniş bir siyasal kültür kazandırıyordu. Böylece kendine özgü bir aydınlar tabakası oluştu. Kimileri ilkokulu, kimileri ortaokulu bitirmiş, bazıları liseden uzaklaştırılmış veya henüz üniversiteye başlamış nice diplomasızlar, Bulgar ve dünya edebiyatı da içinde olmak üzere birçok alanda, diplomalı ve fakülteli kimselere bile taş çıkartacak geniş bilgiler ediniyor, kültürlü biçimde konuşma ve yazma becerisini benimsiyorlardı.

Öğrenim düzeni koşullara göre değişiyordu. Dersler kimi daha küçük, kimi daha büyükçe gruplar halinde yürütülüyordu. Herkesin ayrımlı olanakları gözönünde tutuluyordu. Yıllar yılı uygulama sonucunda bir öğretim yöntemi oluşmuştu. İşte bu öğretim yöntemini, bulduğum biçimiyle anlatmak istiyordum. Bu yöntem kerte kerte ilerleme temeline dayanıyor, daha kolay benimsenen derslerden daha bileşik ve zor olanlara geçiliyordu. Ders dizisi şöyleydi: Toplumlar tarihinden başlayıp uluslararası işçi hareketine geçilerek, SBKP (b) tarihine, sonra BKP tarihine varılıyor ve politik ekonomi ile felsefeye doğru devam ediliyordu. Bundan başka, Marks'ın «Kapital» i, Engels'in «Anti - Düring» i, Lenin'in «Ne

Yapmalı», «Bir Adım İleri...», «İki Taktik...», «Dönek Kautski», «Kapitalizmin en yüksek aşaması: Emperyalizm», «Komünizmin Çocukluk Hastalığı: 'Solculuk'» adlı eserleri, Stalin'in «Leninizm Sorunları» adlı yapıtı ayrı ayrı kurslar düzenlenerek okutuluyordu. Çağdaş politika, genellikle, Georgi Dimitrov'un Komünist Enternasyonalı Yedinci Kongresinde okuduğu rapordan, Vasil Kolarov'un Bulgaristan'da sol sekterlik konulu raporundan ve diğer parti belgelerinden okutuluyordu.

Bunlar üniversitemizin teorik ve politik dersleriydi.

Bundan başka, okur yazarlığı daha zayıf olanların öğrenimine özen gösteriliyor, okuma yazma bilmeyen köylü ve işçilere alfabe öğretiliyor, genel tarih, coğrafya okutuluyor, Bulgar dili ve gramerine ağırlık veriliyor, yabancı diller (özellikle Rusça) ve stenografi öğretimi yapılıyordu.

Toplumlar tarihi her zaman en ilginç dersi. İlk olarak, Engels'in «Maymunun İnsana Dönüşmesinde Emegın Rolü» adlı yapıtından başlanıyor, Morgan'ın «İlkel Toplum» adlı değerli eseri inceleniyor, Segal'ın «Ağaç Sabandan Strastatlara Kadar» adlı kitabı, Engels'in «Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni» ve diğer kitaplar okunuyordu. K. Kautski'nin «Hıristiyanlığın Kökeni» adlı kitabını da çok değerli buluyorduk. Yazarını oportünizminden ötürü eleştirsek de, kitap kölelerin acıklı durumunu hayret verici bir açıklıkla ortaya koyuyordu.

Böylece, insan toplumunun ilkel aşamalardan daha yüksek aşamalara doğru geliştiğı, alt

aşamadaki toplumun yerini üst aşamada bir toplumun aldığı, Marks'ın dediği gibi «toplumlar tarihinin sınıf savaşımı tarihi» olduğu tanıtlanıyordu.

Bir Sovyet yazarının uluslararası işçi hareketi tarihiyle ilgili ders kitabı, bu konudaki öğretimi kolaylaştırıyordu. Kitapta, 1789 Büyük Fransız Devrimi, bunun devrim güçleri, prensipleri, yükselişi ve düşüşü, Babeuf'ün değindiği sosyalist hareket başlangıcı ve «kuduzlar» oldukça geniş bir biçimde ele alınıyordu; sonra İngiltere'de çartist işçi hareketine, Fransa'da 1830 ve 1848 devrimlerine, Almanya'da 1848 devrimine («kuduz» yıl!), Marks ve Engelsin bilimsel 'komünizmi oluşturmalarına ilişkin bilgiler ediniyor, Birinci Enternasyonal'den geçerek üzerinde önemle durduğumuz Paris Komününe dek ulaşıyorduk. Yine bu dersle ilgili olarak, Marks ve Engels'in «Komünist Manifesti», «Fransa'da Sınıf Kavgası», «18. Brümer», «İngilterede İşçi Sınıfının Durumu» «Fransa'da İç Savaş» adlı yapıtlarını da inceleyip öğreniyorduk. Paris Komünü üstüne yazılmış olan «Fransa'da Üç Savaş» adlı kitap hem geçmişe, hem geleceğe ışık tutan bir yapıtı.; proletaryal devrimi yaparken, yönetimi ele geçirir ve gerçekleştirirken, nelerden sakınmamız ve neyi nasıl yapmamız gerektiğini bize en iyi bu kitap öğretiyordu.

Felsefe dalında herşeyden önce Stalin'in «Kısa Tarih» teki diyalektik ve tarihsel materyalizme ilişkin açıklamaşı ele alınıyordu. Olanağın sınırına varan en popüler ve yetenek ürünü bir açıklamaydı bu. Ama ne tuhaf! Stalin, Hegel - Marks - Engels'in üçüncü diyalektik yasasını,

yadsımanın yadsımasını tanımıyordu. Biz bunu «Doğa'nın Diyalektiği» nde okuyorduk. Ama Stalin'in yapıtında buna yer verilmiyordu. Bu çelişkiye zor akıl erdiriyorduk. Başlıca yasalardan biri, ansızın yokoluyordu. Herşeye karşın, en çok «Materyalizm ve Ampiriokritisizm» üzerinde duruyorduk. Korkunç kitaptı! Felsefenin yaman eri olan Lenin, bu kitapta her tür idealizmi, papazlığı, fideizmi, mahizmi, tanrıcılığı tuzla buz ediyor, çağdaş bilimin buluşlarını materyalist diyalektik yasaları uyarınca açmılıyordu. Her zaman karaya kara diyebilen, her çeşit uydurmayı kesinlikle iteleyeni, en çetrefil sorunları aydınlatabilen büyük bir akıl!

Fakat bizim üniversitede eğitimin kitapla pek ilişkisi olmayan bir başka yanı da vardı. Bu parti - eğitim çalışmaları sorunuydu. Parti eğitimi ikincil değil, birincil ödevdi. Ve bu ödev tüm yaşantımız boyunca, düşünsel - eğitim dersleri sırasında topluca sanat eserleri okunurken, toplantılarımızı yaparken, bazı politik sorunları ele alırken... tek sözle her zaman gerçekleştiriliyordu. Kolektifin tümel eylem ve yaşantısının, karakterleri, kanıları, birikimleri nasıl yoğurup oluşturduğunu gözlüyordum. Herkes kendi doğal haliyle, köylü, esnaf, memur olarak birçok bakımdan yaşantısının belirlediği zihniyetiyle geliyordu. Ve içerde bir arınma oluyordu.

Ama ben anlatımı biraz genişlettim. Bu kadarı okuyucuyu sıkar sanıyorum. Özcesi, eğitim - öğretim çalışmaları sırasında eğlenceli ve acıklı, nükteli ve trajik her çeşit olaya tanık oluyorduk.

Bir gün, Sofya Merkez Cezaevinin bir hücre-

sinde «Kapital» i okuyor, her cümleyi, her düşüncüyü, yorumluyorlarmış. Fakat K-v, Sofya köylüklerinden bir genç, doğuştan akıllı ve yeterince espirili olsa da, bu dersleri zor kavriyormuş. Ya-
tağına yan geliyor, giderek battaniyeyi de üstüne çekiyor, okuma ve yorumlamalara pek kulak vermiyormuş. Arkadaşları çıkışıyorlarmış :

«Nasıl olur, yahu? Ne anlayışsızlık bu sende? Okuman gerek!»

K-v, bir - iki kez sesini çıkarmamış, ama ensonu kestirip atmış :

«Bana bakın, siz o Marks yoldaşa, tüm yazdıklarını kabul ettiğimi söyleyin!»

Ve bu sefer battaniyeyi başına çekmiş.

Sistemli öğretim çalışmalarını hükümlülerin sık sık cezaevinden cezaevine aktarılması bozuyordu. Bazen kimisinin bir kursa yine baştan devam etmesi gerekiyordu. Böyle bir arkadaş cezaevi değiştirmiş. Yeni gittiği cezaevinde, «Kısa Tarih» i okuyup okumadığını sormuşlar.

«He,» demiş. «Okudum.»

«Hangi bölüme vardın?»

«Bund'a (*) kadar.»

Arkadaşları hayret etmişler :

«Neden öyle?»

«Öyle işte,» demiş beriki. «SBKP (bolşevikler) Tarihi'ne artık üçüncü kez başlıyorum. Her defasında Bund'a varınca beni tutup başka cezaevine aktarıyorlar!»

Basmışlar kahkahayı.

(*) BUND : Rusya'da Yahudi işçilerin sosyal - demokratik örgütü.

IX ŞARKILAR

Şarkı siyasal hükümlünün yol arkadaşıydı. Şarkı söylemek onun değişmez bir alışkanlığıydı. Dışarda, bazı hallerde, geziler ve arkadaş buluşmaları gibi vesilelerle şarkı söylenirdi... Ama çok kişi tarafından bilinen şarkılar veya çok şarkı bilen kimseler azdı. Cezaeviyse sanki şarkıyı hemen gerektiriyordu. Hemen hemen herkes her şarkıyı öğreniyordu. Cebinde şarkı sözleri yazılı bir küçük defteri olmayan gence seyrek rastlanırdı. Daha tutukevinde şarkılar söyleniyor, avluda volta atarken hafiften mırıldananlar oluyor, yeni melodi ve sözler burada öğreniliyordu. Özellikle akşamları, kimi alçak sesle, kimi daha yüksek ve atakça sevilen şarkıları tutturuyorlardı.

Şarkı asıl hüküm giydikten sonra söyleniyor, ölümün üstüne de şarkıyla gidiliyordu.

Şarkının bu sürekli yol arkadaşlığı nerden geliyordu? Belki saatlerin ve günlerin o renksiz ve sıkıcı akışı içinde bir değişiklik gereksinmesinden. Belki de insanın hapiste hiç yakasını bırakmıyan güçlü duygulanmalarını ortaya koyma isteğinden. Bu belki bir heyecan ve devrimsel coşku yansımasıydı? Siyasal bir gösteriydi, inancını ortaya koyma biçimiydi belki? İnsanın şarkıdan zevk alma doğal gereksinmesi de olabilirdi. Ya da bütün bunların toplamıydı belki?...

Ama işin bu yaniyle varsın psikologlar uğraşsınlar. Biz anlatımımıza devam edelim.

Faşist baskı ve terör yıllarında cezaevinin şarkı yaratıcılığında çok daha büyük bir rol oynadığını sanıyorum.

Birincisi, cezaevi, dışarda kovuşturulan ve kurşunlanan şarkının koruyucusuydu sanki, özgürlükçü ve isyankâr şarkının sözgelişi yalnız hücrelerde söylenebildiği dönemler vardı. Nitekim, RMS çevrelerinde ne gibi şarkılar söylendiğini iyi bildiklerini ileri süren arkadaşlar gibi, ben de, çoğu eski devrimci ve siyasal hükümlü şarkılarını ancak cezaevinde öğrendim.

İkincisi, şarkıyı yaygınlaştıran yine cezaeviydi. Hapiste öğrenilen şarkı, çoğu kez buradan çıkarak köylerde ve kentlerde hayranlarını buluyordu.

Ama üçüncü özellik daha da önemliydi. Cezaevi şarkıyı aynı zamanda yapar yaratırdı. Eğer dikkatle inceleyecek olursak, bütün o dönemde (partizan çetelerinde bazı şarkıların yaratıldığı 1943 - 1944 yılına kadar) bizim Bulgar devrimci şarkılarımızın genellikle cezaevinde doğduğunu görürüz. Bu şarkılar ilk kez hapislerde söylemiş, ülke içine yayılmak üzere buralardan yola çıkmışlardır.

Bizim siyasal hükümlülere özgü şarkı repertuarımız epey zengindi. Elbette, devrimci şarkılar ve her şeyden önce Bulgar devrimci işçi hareketi şarkıları çoğunluktaydı: Georgi Kirkov'un «Birlik Şarkısı», Hristo Smirnenski'nin «İşçi Marşı», «Bir Mayıs» («Fabrika düdüğü kesilsin artık kara iş denilen bu çile bitsin...»), Hristo Kırpaçev'in «Eylülcüler» şarkısı («Eylülcüler tekrar yola çıkacak...»). Diğer ülkelerin devrimci şarkılarını söylemekten de zevk alıyorduk. Ör-

neğin «Bandera Rosa», «Karmanyöl» «İşçi Marsilezi» vb. Ama doğallıkla, gerek eski Rus devrimci şarkıları, gerekse Sovyet bestecilerinin yapıtları yeğleniyordu. Ah, o otuzlu yılların Sovyet şarkıları! Ne eşsiz melodi, ne şiirsellik ve anlam servetiydi onlar! Devrimsel yaratıcı dehanın o ne parlak belirtisiydi! O şarkılar ölümsüzdür bence. Yalnız bizim kuşaklarımız değil ,gelecek kuşaklar da onları seve seve söyleyecek, baştacı edeceklerdir. İnsanı nasıl da yüceltir o şarkılar. «Neseli Çocuklar» ı hele bir ansıyalım :

**Şarkılarla şen, esen,
yaşam yolu umutlu,
daima şarkı söylersen
her zaman olursun mutlu!..**

Fakat Sovyet şarkılarından biri üzerinde özellikle durmak isterim. Bu şarkı yalnız en yaygın olmakla kalmıyordu, aynı zamanda derin bir anlamı vardı. Lenin'in toprağa verilmesiyle ilgili şarkıydı bu. Ve ordan başlıyordu :

**«Mezar değil İliç'in
Gömüldüğü yer...»**

Sonra mezarı başında ant içildiğine değiniliyordu :

**«Ant içtik hepimiz...»
Ve anlamlı sözlerle bitiyordu :
«Kaptan köprüsünde kaptan yok artık...
Komintern var dümen başında.»**

Tutkuyle söylenen, güçlü, derin bir şarkıydı bu.

Utkudan sonra repertuvarımızın en öndeki şarkıları arasında yer almalıydı. Ama, ne yazık, kayboldu. Eski şarkıları bir araya toplayan ha-

cimli kitapta bile yer almaması acayip. Bunun son dize nedeniyle böyle olduğunu sanıyorum :

«... Komintern var dümen başında!»

Putlaştırma devrinde bu dize herhalde uygun görülmemiş, sonradan da zamanı geçmiş sayılmıştı. Fakat ben bunun en güzel Lenin şarkılarından biri olduğu kanısındayım. Son dizinin değiştirilip şarkının canlandırılmasına elbette bir engel yok. Bugün de sevilen bir şarkı olabilir.

«Kırmızı Gelincik» şarkısı da çok söyleniyordu. Eski siyasal hükümlülerden bunun, Blagoev'in en sevdiği şarkı olduğunu öğrenmiştik. Onlar da seviyorlardı, biz de sevdik bu şarkıyı. Daha sonraları tüm halk Dyado'nun şarkısını söylemeye başladı. Sözlerinin sembolik bir anlamı var:

**«Ektiğin tohumdan yarın bitecek
en azından binbir çiçek!»**

Bu sözler, Blagoev'in, toprağında böylesine gür ekinlerin başak bağladığı bu ekicinin tarihsel misyonunu açıklıyordu.

Şarkının içli bir melodisi var. Kendi kendime sorduğum olurdu: Böylesine duygusal bir şarkı, sert adam olduğu bilinen Dyado'nun hoşuna gidebilir miydi? Sonraları bir süre Georgi Dimitrov'un yakınında bulundum. Bir akşam törene çağrılıydık. Programda, Dyado'nun sevdiği şarkı olduğu için «Kırmızı Gelincik» e de yer verildiği söylendi. Dimitrov birden başını bana çevirip hayretle baktı ve «Öyle mi?» demeyi andırır bir edayla :

«A!» dedi.

Demek ki Dimitrov bunu bilmiyordu. Oysa Blagoev'in çok yakınıydı.

Cezaevinde söyleneni daha sonra hiç kimse-
nin doğrulamadığını da, yalanlamadığını da duy-
madım. Ama «Kırmızı Gelincik» halkın belleğin-
de Blagoev'in sevdiği şarkı olarak yer etti.

Siyasal hükümlülerin lirik şarkıları canı gö-
nülünden söylenirdi. Örneğin «Anı» şarkısı çok ho-
şuma giderdi. Şarkının gayet dokunaklı bir me-
lodisi vardı. Sözleri de ortak ruh halimize uygun
düşüyordu: Genç mahpus, sevgilisiyle son bu-
luşmasını ansıyordu :

«Hatırlar mısın o hazin şarkıyı
yaprak dökümüydü, heryer ıssızdı,
hatırlar mısın, güzdü, ıslaktı kıyı,
hem de o gece son buluşmamızdı...
Gülbüz gençliğimi yıkar bu hapis,
duvarlar mengene, sıkar bu hapis.»

Bu şarkının, yazanın ve besteleyeninin yazgı-
larını, yıllar sonra tanık olduğumuz bu şarkıy-
le ilgili olayları da anlatmak geliyor içimden.
«Anı» şarkısı 1936'da Şumen cezaevinde meydana
getirildi. Sözlerini ozan Hristo Kozlev yazdı (o
zaman siyasal hükümlüydü, sonradan partizan
olarak vuruldu). Genç ozan kendi acısını dile
getiriyordu :

«Şimdi güz, bent sisli ve yağar durur,
ve orda, bilirim, bir ırmak çağlar,
deli rüzgâr yaprakları savurur
ve salkım söğütler ağlar da ağlar...»

Doğum yeri olan Dolna Oryahovitsa köyün-
de gerçekten bir bent ve ırmak olduğu söyleni-
yor, ozanın düşünce ve duygularında önce bu
motifler canlanıyordu.

Şarkının müziğini bir başka genç siyasal hükümlü yazmıştı.

Ama onun kötü bir sonu var. Bu adam, her nasılsa, çile ve zorluklara katlanamayıp hain ve polis yardımcısı olmuştu. Utkudan sonra da haklı olarak düşman işlemi görmüş, yokedilmişti. Böylece, yaşamıyla iki iz bırakmıştı: Birincisi, gençliğinde bugüne bugün beğenilen en güzel Bulgar şarkılarından birini yaratmış olması; ikincisi, adını lekeleyip militan ve insan olarak kendi kendini çürütmesi, manevi bir paçavraya dönmesi...

Ne var ki, bu yazgının ve yarattığı şarkının yanı sıra bir insan arıklığına rastladık.

İlginç bir olaydı bu.

Radyo müdürüydüm. Bir grup redaktör ve müzisyen arkadaşla, siyasal hükümlü şarkılarını canlandırmaya heves ettik. Bu şarkıların ne zaman en heyecan verici olabileceğini düşündük. Elbette bunlar en usta bir okuyuşla da olsa, sadece şarkı olarak söylendikleri zaman değil, bir zamanlar yaratılıp söylendikleri atmosfer içinde en etkili olabilirdi. Böylece metnini D.A.-va'nın hazırladığı «Parmaklıklar Ardındaki Şarkılar» programı doğdu. Bu programın gördüğü büyük ilgiden esinlenerek, yeni bir program hazırlamayı kararlaştırdık. Bu sefer yalnız «Anı» şarkısını ele alacak, bunun yolunu izleyecek, yazanı ve besteleyeni bulacak (kimler olduklarını henüz bilmiyorduk), yaşamlarını anlatacaktık. Tüm program «Anı» şarkısının melodisiyle örülecekti. Çok duygusal bir program olacağını düşünüyorduk, heyecanlanıyorduk. Duyarlı bir kalemi olan program yapımcısı V. K.-va, metni hazırlamaya

girişti. Şarkının izine düştü, kimler tarafından ve ne zaman meydana getirildiğini anladı, bes-tecinin ailesini buldu ve... kötü sonunu da öğrendi. Ne var ki, BKP il komitesinde, kendisine o adamın eşinin parti üyeliğine hiç ara vermediğini, dürüst ve sadık bir devrimci olarak bilindiğini söylediler.

Redaktörümüz V. K-va, bu defa gidip o kadınla görüştü. Kadın, artık büyüyüp yetişmiş olan oğlunun, babasının alçaklığından haberi olmadığını açıkladı. Bu konuda herşeyi oğlundan saklamaya çabaladığını söyledi ve şunları ekledi: «Babasının ikili yaşamı küçük yaşta oğlumun ruhunu kirletmesin diye, ona gerçeği yeteri kadar olgunlaştığında anlatacağım. Oğlum babasının yalnız ilk dönem yaşamından örnek almalıdır. Ona, ancak yargılayabilecek duruma geldiği zaman herşeyi söyleyeceğim.»

Varsın, o anne soylu niyetini başarıya ulaştırsındı.

Pleven cezaevinde bir de «Emekçi Halkın Savaşçıları» adlı yığinsal bir şarkı yaratıldı. Bu da şöyle oldu :

**«Bilinmiyor ki ilk düşenler nerde,
mezarları hangi çukur ve çizim?
Sosyalizmle uslarda, yüreklerde,
ensonu doğacak utkumuz bizim!»**

Şarkı, bu savaşkan ruhu, mertçe sözleri ve harikulâde melodisinin o kanatlı enginliğiyle o saat herkesçe benimsendi. Yaşamsal canlılığı sayesinde günümüze kadar da ulaşabildi. Uzun süre halk eseri olarak söylenegeldi. Kimin tarafından yazıldığı bilinmiyor ve belirtilmiyordu. Emil Manov da yazarı olarak araya girmeyi ge-

rekli bulmadı. Ancak yıllar sonra Sofya Radyosunda durumu biz aydınlığa kavuşturduk.

Dobri Jotev de lirik mahpus şarkıları yazdı. 1942 sonbaharında, Sofya Merkez Cezaevinde, özgürlük özlemimizin yansıması olarak Vitoşa üstüne bir şarkının sözlerini o kaleme aldı.

Romans melodili bir başka şarkı da çok seviliyor, çok söyleniyordu.

«İdam haberimi aldığın anda
Bir zorlu acıyla burkudur musun?
Ah dirilebilsem ben işte o an

İlkin fısıldardım, bahtiyarlıktan:
ve aşabilsem ölümün üzerinden,
«Ne mutlu, sevilen bir adamım ben!»

Fakat bu şarkı da halk eseri olarak söyleniyordu. Sözlerini kimin yazdığı bilinmiyordu. Ancak bu şarkının Dobri Jotev tarafından yazıldı.

1942 ilkbaharında küçük bir mahpus korusu oluşturduk. Ancak yönetmen yoktu. Nerden bulabilirdik yönetmeni? Emil Manov'a yüklenedik, kendisini bu koroyu her halde yönetebileceğine inandırmaya çalıştık. İtiraz etti doğal olarak, ama sonunda kabul etmek zorunda kaldı. Ve bu küçük koronun repertuvar gereksinmesi için, Emil Manov, bir Sovyet melodisinin ritmine göre bir şarkı yazdı. Birinci dörtlük şöyleydi :

«Es ey rüzgâr şimdi deli dolu es
es de şöyle, tozu da dumana kat,
kartalların kanatlarını bu kez
gücün yetmeyecek kırmaya fakat.»

Provalar başladı. Fakat koro öğreninceye kadar, mahpusların çoğu şarkıyı artık söylemeye başladılar :

ğını ben de son zamanlarda öğrendim. Polis karakolunun tutukodasında, askeri mahkeme karşısına çıkarılmayı beklerken yazmıştı bunu. Sonradan destansal bir partizan komutanı olan Slavço Trınski de o sırada aynı hücrede bulunmuştu. Sonradan, müzik tarihçisi Nikolay Kaufman, şarkının yayılmasına Slavço Trınski'nin öneyak olduğunu, ilkönce partizan birliklerine ulaştırdığını açıkladı.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

I

ÜSKÜP GÜNLERİ

1943'te bir mart gecesi Sofya Merkez Cezaevinin yedinci ve sekizinci bölümünde ansızın bir kaynaşma oldu. Koridorlarda nalçalı çizme sesleri duyuluyor, buyruklar veriliyor, anahtarlar çakılıyordu. Ne oluyordu? Zorlu bir arama tarama mı yapılacaktı? Yoksa toplu idamlar mı vardı? Hücreyi bir telâştır aldı. Suç sayılacak herşeyi ivediyle yoketmeye başladık. Şiltelerin içindekileri de (artık onlara da güvenemiyorduk) çıkarıp parça parça yırtarak, idrar kovaşının dibine indirdik. Derken, bizim kapının anahtarı da döndürüldü. Bir listeden isimlerimiz okunduktan sonra, emir verildi :

«Alın bagajınızı, koridora çıkın!»

Sivrisinek, elinden geldiği kadar tatlı ve yalvaran bir sesle sordu :

«Ne var, bay gardiyan?»

«Konusma! Emre uy yalnız!»

Mahpus, bagaj toplamayı bilir. Kaderi böyledir: Bagaj toplayıp hücreden hücreye, cezaevinden cezaevine taşınmak. Bu sefer de öteberimizi çıkılıp denk bağlayarak koridora çıktık. Bagajdan, insandan, ayak basılacak yer kalmamıştı. Sonra denklerimizi omuzlayıp, apar topar merdivenden aşağı indik. Nereye? Niçin? Kimse birşey bilmiyordu.

Gara götürdüler bizi. Hayvan gibi kara vagonlara tıktılar. Batı yönüne hareket ettik. Garların adlarına bakarak Dragoman'ı ve eski sınırı geçtiğimizi anladı. Yolculuk daha da sürdü. Bir ara tren durdu. Biri bağırdı :

«Sınırdayız.»

Dışarda gerçekten bizim askeri nöbetçilerimiz vardı.

«Yurtdışına ilk kez bu durumda çıkmak yazılıymış alnımızda,» diye şakalaştık.

Artık «yabancı» topraktan, Nadiç'in «Sırp» devletinden transit geçecektik. Ama yalnız bir yanda nöbetçiler vardı. Öte yanda yoktu. Nediç'in kukla hükümeti, sınırlarını koruyacak kadar belini doğrultamamıştı.

Üsküp'e vardık. Bizi vagonlardan indirip, şehrin cezaevine doğru götürdüler. Üsküp'ün kaldırımlı sokaklarında hayvan sürüsü gibi haydanarak ağır ağır ilerleyen kederli bir kafileydik..

Eski «yerli» cezaevinde geceledik. Ertesi günü bizi gene çıkarıp önlerine kattılar. Yine o ereği belirsiz yolculuk başladı.

«Bizi tâ buralara sırf kurşuna dizmek için getirmiş olamazlar!» diye söz attı biri.

Bir başkası :

«Onlara pek pahalıya mal oluruz,» diye ekledi.

Yorgunluk ve açlıktan bitkin halde, çamurlu yollarda dört - beş saat daha ayak sürüdük.

Böylece «çiftlik» e vardık. Böylelikle cezaevlerinde geçirdiğim en kötü günler başladı.

Üsküp'te iki cezaevi vardı: Birine «yerli cezaevi», ötekine «çiftlik» dedikleri zindan, kentin 18 kilometre uzağında, Vardar ırmağının kıyısında idi. Her katında dörder koğuş bulunan iki katlı bir yapıydı bu. Pek büyük olmayan avlusu - her herde olduğu gibi - yüksek duvarlarla çevriliydi. Cezaevinin yönetim yeri duvarın dışındaydı. Bir zamanlar burada Sırp (Yugoslav) kralının çiftliği varmış. Çiftlikte az cezalı mahpusları çalıştırmışlar. Ve bu küçük hapisane onlar için yaptırılmış.

Orada Sofya Merkez Cezaevi ve ülkenin diğer cezaevlerinden üçyüz - dörtyüz kişi kadar birikmiştik.

Karşılaştığımız ilk düşmanlar sürüsüne bereket geleneksel asalaklardı / bit, pire, tahtakurusu... / Dile kolay, ama bu türlerin her biri apayrı bir orduydı ve bu orduyla özel bir savaş yürütmek gerekti. Üstelik, kötü yaşam koşulları bu asalakların gelişmesine elverişliydi. Su yetmiyordu. Örtü ve giysilerimizi kaynatmanın olanığı yoktu. Sabun hemen hemen hiç yoktu... Bu yetmiyormuş gibi, koğuşlardaki iki katlı ağaç ranzalar da tahtakurusunun bol bol üremesine olanak veriyordu. Herşey âdeta bu asalaklar için çalışıyordu. Bütün delik ve çatlaklar tahtakurusu yuvasıydı. Ekmediğin yerde bitiyorlardı. Kurtuluş yoktu. Üst ranzada yatanlar neyse,

ama alttaki zavallıların durumu anlatılacak gibi değildi. Geceleyin bütün o netameli tahtakurusu ordusu, karganın leşe üşüşmesi gibi, onların üstüne çullanıyordu.

Bir Hristo Amca vardı. Yaşlı, iyi yürekli, uysal bir adamdı. Karıncaya yol verir diye bir söz var ya yani, işte öyleydi. Seçkin bir militanı en hristiyanca dürtülerle sakladığı için, cezaevine düşmüştü. Üst ranzaya çıkamıyordu. Çoğu yaşlılarda olduğu gibi, onda da açık ağızla uyuma alışkanlığı vardı. Bazı arkadaşlar, bu Hristo Amcanın ağzına üst ranzadan tahtakurularının düştüğünü söylerlerdi. Ağzı burasıdır diye, at-larlarmış zavallının açık ağzına! Bitlere gelince, o cenabetler giysilerimizde veya saçlarımızın arasında ürüyorlardı. Ne de olsa, onlarla daha kolay başa çıkılıyordu. Bitleniyorduk. Gömleğimizi çıkarıp «avlama» ya başlıyor, evire çevire araştırıyor, ele geçirdiğimizi tırnaklarımızın arasında ezmekten bayağı zevk alıyorduk. Elbette böylelikle kökünü kazıyamazdık onların. Ama hiç olmazsa, hınç alıyorduk, içimiz rahatlıyordu. Asalak düşman o kadar çoktu ki, bir bit öldürsen, geceleyin arkasından on tanesi sökün ediyor, adamın kanını emiyorlardı. Ömrümde hiçbir zaman, hiçbir yerde ordaki kadar çok bit görmüş değilim. Savsak arkadaşın biri üstüne başına özeni iyice boşlamıştı. Neden sonra kazağını çıkarıp baktığında kıpır kıpır yüzlerce, binlerce bit sardığını gördü. Silkeledin mi, çıtır pıtır düşüyorlardı. Bir ara bir kazan getirdiler. Giysilerimizi kaynatmaya başladık. Bitler biraz azaldı, ama yine de arınamadık.

Derler ya, bir kötülük tek başına gelmez.

Uyuz belirdi! O da kurbanlarına çullanmaya başladı. Uyuz, insan için iğrenç bir işkenceydi. Kahrolası illetin böceği derinin altına girip yuvalanıyor, mahpusun zaten kıt kanını emiyor da emiyordu. Bu yüzden dayanılmaz bir kaşıntı başlıyor ve uyuz artık kaşına kaşına bir hal oluyordu. «Uyuz gibi kaşınır», «Gicikli gibi dönenir» biçimindeki halk deyimleri de burdan geliyordu. Uyuzu anlamak gayet kolaydı. Deride ortası siyah benekli küçücük sivilceler belirliyordu. Önceleri hastalığı bilmiyor, bunun için doktora başvuruyorduk. Şimdi, «Ooo, doktorunuz da vardı ha?» diye hayret eden olabilir. Ama acele etmeyin. İki yıl tıp fakültesinde okumuş olan Mitko Rusinov'a doktor diyorduk. BONSS'un etkin üyesi, akıllı, boylu boslu, yakışıklı bir delikanlıydı. Fakültede daha hekimlik bilimlerini okumaya başlamamış, yalnız genel dersler dinlemişti. ama cezaevinde biz onu doktor ilân ettik ve öyle de oldu. Zora bağlıydı herşey, zor insana neler yaptırmazdı ki? Mitko, hem hekim olmadığını, bu yönde bilgisiz olduğunu söyler, hem de dert yananları anlayış ve dikkatle (doktor gibi!) dinlerdi. Derdini dinlemenin hastanın ferahlamasını sağladığını anlamıştı. İşte bu genç, uyuzla savaşımı bigüzel örgütledi. Avluda üç kazanda giysiler kaynatılıyordu. Felâketzedeler de, anadan doğma (aylardan mayıstı ve güneş artık ısıtıyordu), bir yerlerden sağlanan kükürtlü ilâcı tepeden tırnağa sürünmüş olarak giysileri kuruyuncaya kadar, ateşin çevresinde dolaşıp duruyorlardı. Çabası dışında doktorcuğumuz çok defa zor duruma düşüyordu. Arkadaşlar bayağı hastalanıp yatağa düşüyorlardı. Doktorcuğun e-

lindeyse, böyle hasta düşenlere verecek tek bir aspirin veya kinin bile yoktu.

Hele Sofya'nın Yahudi semtinden David'in hastalığı büyük bir telâş yarattı. Bu güleç, akıllı ve iyi kalpli genç hepimizin sevgisini kazanmıştı. Hiçbir yerden, hiçbir yardım görmeden günlerce kıvrandı zavallı. Mitko Rusinov ve yöneticilerimiz, hastaneye kaldırılması için günden güne daha çok üstelediler. Ensonu alıp götürdüler David'i. Ama hastaneye yatıracaklarına, yapayalnız şehir cezaevine atıvermişler. Böylece, yüzünü görmeden, yolcu edemeden, vedalaşamadan aramızdan yitip gitti. Herhalde bunun içindir ki, yüreklerimiz alabildiğine sızladı ve acısını bugüne dek unutamıyoruz!

Genişliği altı - yedi, uzunluğu onbeş - yirmi metre kadar olan koğuşumuz oldukça büyükçeydi. İki katlı ranzalarda 50 kişi yatıyordu. Doğuya bakan pencerelerden, avlunun ötesinde Vardar ırmağı görünüyordu. Irmak, yüz metre kadar uzağımızdan dönüyordu. İki yakada yeşillenen söğütler, bizi oyalayan ve çeken taze bir görüntü oluşturunuyordu. Bu Vardar, boyuna kölelik ve kıyıcılık, âsılık ve çetecilik ansıtıyordu, onun bizi nice olay ve tarihlerle bağlayan derin bir romantizmi vardı. Bizi partizan otağlarına çağıran, mutlaka olacak birşeyi heyecanla beklememize yol açan bir romantizmdi bu...

II

RUSKA. ABLA VE DIŞ DÜNYAYLA İLK İLİŞKİ

Bizi en çok üzen dış dünya ile tüm ilişkile-

rimizin kesilmiş olmasıydı. İlk defa hemen hemen tam bir yalnızlığa düşmüştük. O yazgısal ve tedirgin yıllarda bu bir çeşit işkenceydi. Yeni oluşan yönetim, bu durumdan çıkış çaresi aramaya başladı. Tüm kolektif de elinden gelen çabayı esirgemedi. Öteberi isteğiyle mektuplar yazılıyor, dostlarla görüşmek isteniyor, imalar yapılıyordu. Yavaş yavaş tek tük bazı aralıklar bulundu. Haftada, on günde bir olsa da, savaş harekâtına dair bir bülten hazırlanmaya başlandı. Kimi vakit içeri gazete de veriliyordu. Bunlar elbette hükümet yanlısı, faşizan gazetelerdi. Karayı ak göstermek için, Almanların Stalingrat önündeki gerilemesini, yarın son zaferi sağlayacak alabildiğine kurnazca bir strateji olarak göstermek için ellerinden geleni yapıyorlardı. Stalingrad utkusu savaşta köklü bir dönüm noktası oldu, ve adıyla büyük dönüşümün simgesi haline geldi. İşte yalan da tam o sıralarda son kertesine vardırılmıştı. Yalan hiçbir zaman o günlerde olduğu gibi açıkça ve küstahça at oynatmamıştı. Yalanın baş ustası Gobbels, «Yalan söyleyin! Yüz yalandan bir tanesi de tutsa yeter!» diye haykırıyordu. Öyle ki, savaş alanında iyice pataklanıyor, eziliyor, ama bağır bağır bağırıyorlardı: Bu bizim manevramızdır! Rusya yollarında tozu dumana katarak kaçıyor, geriliyorlar, ama yine yaygarayı basıyorlardı: Biz yeni bir esnek strateji uyguluyoruz! İşte bu ustaca, atak, şaşırtıcı, uslara durgunluk verici tükenmez yalanlardır ki, zerre kadar da umut yokken, Alman askerinin cephelerde çürüme durumuna düşmesini, Berlin düşerken bile umutlanmasını sağladı.

Böylesine ustaca olmasa bile, bizim gazeteler de Gobbels'in sınanmış yolundan gidiyordu. Oysa Bulgar - Almandan ayrımlı olarak - kolay kolay inanmaz, aldığı haberi iyice didikler, evirip çevirir, kuşkudan kuşkuya geçerdi. Ve Bulgar, inancından çok kuşkusuyle güçlüydü. Soydaşımız, artık Almanın yenileceğini ve satılmış hükümetin aptalca politikası yüzünden bizim de yıkıma gittiğimizi görüyordu. Duygular artık değişiyordu. Herşeyde yeni hava seziliyordu. Halk yeni bir ruh kazanıyordu.

Demem o ki, baştan sona yalan kumkuması olsalar bile, bu gazetelerden de olup bitenler hakkında bilgi ediniyorduk. Akıllı kişi satırların arasını da okuyor ve redaktörlerin gizlemek istediğini de anlıyordu. Biz, Bulgaristan'da ayaklama ordusunun büyümekte olduğunu anlıyorduk. Bu bir gerçektir. Eski yurdumuzu Hitler arabasına koşulmanın sürüklediği yıkımdan kurtaracak olan yeni Bulgaristan doğmaktaydı.

Günün birinde dış dünyadan kopmuşluğumuzda beklenmedik ve parlak bir gedik açıldı. Kıyasıya kovuşturulan fedai ve kahraman Rabotniçesko Delo (İşçi Davası) gazetesinin son sayısını aldık. İzinde bir sürü polis olsa da, gazete Sofya'dan, doğruca, selâmetle bize ulaşmıştı. Gizi sonradan anlaşılan bir kahramanlıktı bu. Sivrisinek'in koğuşunda bir de Sofya'lı remsist vardı. Adı Stefan Vasilev olan bu gence «Parmaklı Stefan» diyorduk. Aslında «Kesik parmaklı Stefan» dı, ama kesik sözcüğünü de atarak böyle demek kolayımıza geliyordu. Parmağını küçükken babasının doğramacı işliğinde yitirmişti. Babası, Sofya'nın Poduyane semtinde iyi

bilinen devrimci İvan Vasilev'di. Bir parantez. açarak söyleyeyim: Bu İvan Amcanın benim partiye girmemle yakın bir ilişkisi var. 1941 mayısında, kendi sektöründeki parti grubuna üye alındığımı bana o bildirdi. Biz Üsküp'teyken İvan Amca Eniköy Toplama Kampına gönderilmişti. Büyük oğlu Stefan'dan başka, ortanca oğlu Vasko da hapisteydi. Evde yalnız karısı Ruska Ablayla küçük oğlu, oniki-onüç yaşlarındaki Saşko kalmışlardır.

Sözü böylece o günlerin kahramanı Ruska Ablaya getirmiş oluyoruz. Hem yalnız o günlerin kahramanı mıydı? Henüz kırkını bile aşmamış olan, abla dediğimiz bu kadın nasıl bir insandı? Ruska! Ufak tefek, sarışındı. Pek fazla öğrenimi yoktu. Uyanık, tez canlı ve konuşkandı. Davaya canını bile vermeye hazır, sadık, korkusuz, özveren, etkin bir kişiydi. Parti bölgesinde özel bir yeri vardı. Parti semt komitesinin hemen hemen değişmez bir üyesiydi. Herkesi sever, ıslıl ıslıl gözleriyle ve sıcak sözlerle karşılardı. Dava uğrundaki çalışmalara canla başla katılıyordu. Hayatını da, üç oğlunu da, kocasını da davaya adanmıştı. Evinin kapısı her zaman açıktı; orda herkes barınabilir, yardım görebilirdi.

O sıralarda kendisi ağır bir duruma düşmüş, erkeğinin desteğinden yoksun kalmıştı. Artık tek başına ailenin geçimi için didinmeli, üç mahpusa bakmalıydı. Oysa o zamanlar olanca gücünü devrimci çalışmalara vermesi gereken bir dönemdi. Ve Ruska Abla, bir an olsun elini kolunu bağlamadı. Bağlayanlardan değildi zaten. Tıpkı Tonka Nine gibi!

Sofya'nın üstünde İngiliz ve Amerikan bom-

bardıman uçakları uçuyor, planlı olarak konut semtlerini düşüyor, yıkıyorlardı. Ruska Vasileva'nın evine, Merkez Komitesinin belgelerini    altmak üzere bir makine monte edilmişti. Korkunç bir gece, Ruska Abla, bombardıman g  mb  rt  leri arasında,    altma makinesini çalıştırıp Georgi Dimitrov'un mektubunu    altarak gizli adreslere ulaştırma zamanı olduğuna karar vermiş. Ruska Vasileva oturmuş dikte ediyor, Sa  sko da mumlu kâğıda daktilo ediyormuş.   ocuk hastaymış, çok ateşi varmış. Ama çalışmak gerekmiş! Dimitrov'un sözlerinden her ikisi de cesaret alıyor, çevredeki cehennemden korkmadan çalışıyorlarmış. Ve polisin köşe bu  ak saklandığı o saatlerde Ruska Vasileva ile Sa  sko    altma i  ini başarıp, Georgi Dimitrov'un çağrısını bütün semte yaymışlar.

«Yurdu kurtarmak için şimdi tüm halk evlâtları elele verip savaşıma katılmalıdırlar!»

Ve Sa  sko hemen iyileşmiş. Ruska Abla söyle diyordu :

«Dimitrov'un sözlerinden hastalığı ge  iverdi!»

Hekimler bu sava herhalde gülerler. Ama bazen bir ruhsal coşkunun en ağır hastayı bile ayağa kaldırdığı doğru değil midir?

Ruska Abla, kıt-kanaat azı  ından, toplama kampındaki babaya da, Ste   o ile Vasko'ya da, Sa  sko'ya da ayırıyordu. Ama bir defasında, Ste   o içinde biraz ekmekle peynir bulunan pakette bir şey daha gizli oldu  ununu sezdiren bir işaret gördü. Bu da bir besin, güzel, özlenen, tüm siyasal tutukluların bekledi  ı bir besindi. Anne, oğluna parti gizli basın organı Rabotniçesko Delo

gazetesini gönderiyordu. O kara günlerde ruhu en çok neyin aydınlattığını, neyin umut doğurup beslediğini, savaşçıları çelikleştirdiğini Ruska çok iyi biliyordu.

Aradan aylar, yıllar geçti. Nice yıkım ve dehşetler geçirildi. Sofya sokaklarında ufak tefek, sarışın, mavi gözlü, tatlı dilli bir kadın mekik dokuyordu. Kendisiyle görüşen emekçiler, onun inancıyla de yüreklenererek ayrılıyorlardı.

«Şafak sökecek. Sular ışıyacak. Yakındır. Umudunuzu yitirmeyin! Zafer gelecek!»

Ve zafer geldi. Kalpler sevinçle dolup taşı. Halk o coşkuyla sokaklara döküldü. Ruska da ilk saflardaydı. Yönetime el konmalıydı. Düşmanın direnişi ezilmeliydi. Halkçı, özgürlükçü yeni iktidar yaşamın özlüğü olmalıydı.

Stefço sağ salim döndü.

İvan, Vasil, Saşko, hepsi sağ salim bir araya geldiler.

Ana kıvançlı mı, kıvançlıydı. Halkına böylesine evlâtlar vermişti. Bir kadın daha fazla neyle kıvanabilirdi?

Her zamanın kendi zorlukları vardı.

Ruska Vasileva, İvan Vasilev, Stefan, Vasil, Saşkop, her biri bir yerlerde çalışıp çabalamaya koyuldular.

Yıllar geçti. Çocuklar yetişti, erkekleştiler. erkekler çoluk çocuğa kavuştular. Anneler nine oldu. Ruska Ablanın da sarı saçları ağardı.

Şimdi aynı semtte çalışıyor yine. Sokaklarda eskisi gibi hızlı hızlı yürüyemiyor artık. Ama sözleri hep öyle ateşli.

III FARELİ KAHVE

Yalnız mahpus tayınına kaldık. Ona da el uzatmayan mı vardı? Başka yerde de bu tayından tırtıklananla semirenler çoktu, ama yine de ölçülüydü hırsızlıkları. Cezaevine gelince, burada yiyecek hırsızlığının sınırı yoktu. Bakanından gardiyanına dek, mahpus payına herkes ortak çıkıyor ve zavallı hükümlüye yalnız kırıntılar kalıyordu. Öğle ve akşamları, bakraçlar içinde getirdikleri çorba bulanık bir suydü. Ekmek tayını çok azdı. Düpedüz açlık çekiyorduk.

Gerçekten açlık çekenleri ömrümde ilk defa görüyordum. Şöyle bir tabloyu bugünmüş gibi anıyorum: Avludayız. Sol köşede giysi kazanları kaynıyor. Çevrelerinde sarı ilâç sürünmüş çıplak uyuzlar dolaşıyor. Cümle kapısının önünde on kişi kadar bekleyen var. Posta gelmiş. Kimileri belki bir mektup, giderek bir paketle sevinecekler. Bu arkadaşlara bakıyorum ve bacaklarının nasıl titrediğini, yüzlerinin alabildiğine solduğunu, bakışlarının iğneleştığını görüyorum.

Her koğuşun bir karavanacısı olmalıydı. Bizim koğuşta karavanayı alıp dağıtma işiyle beni görevlendirdiler. Doğrusunu söylüyeyim, bundan daha sorumlu bir ödevi çok az üstlendiğim oldu. Ama arkadaşların güveni de içimi ısıtıyordu. Bu görevi üç ay yaptım. Karavanayı dağıtmak için özel nitelikler, hak gözetmek, ayrıcalık tanımamak, kimsenin hakkını yememek, kimseyi kayırmamak, özenli olmak gerekiyordu.

“Ölçü tam olarak bilinmeliydi. Karavanadaki yemek ne kadarsa dağıtmada kepçe ona göre doldurulmalıydı. Herkese eşit pay düşmeliydi. Karavana getirilince, koridordaki masanın başına dikiliyordum. Arkadaşlar, kapları ellerinde, sıraya diziliyorlardı. Ben de kepçeyle bir ölçü kestirip kaplara yemek koyuyordum.

Ne var ki, karavanalar giderek hafifliyordu. Bahardı. Kazanlar da hep cücüklenmiş patatesle dolduruluyordu. O mübarek de piştikçe dağılıyor ve bakraçlarda düpedüz patates ezmesine benzer çok sulu bir bulamaç taşıyorduk. Arkadaşların kaplarına bunun nesini döksündü insan?

Sonra, bir ara, öğleyin kahve çorbası (!) yapmaya başladılar. Biri büyük bir dalavere çevirmişti, ceremesini de biz çekiyorduk. Bakraçlara artık kara ve pis bir su doldurmaya başladılar.

Ama günün birinde bu çorbadan başka bir şey de çıktı. Kapları doldururken kepçe, bakraçcın dibinde katıca bir şeye ilişti.

«Bir dakika, çocuklar,» dedim. «Kahvenin içinde galiba et de var!»

Kepçeyi yine çorbaya daldırdım. Dipteki şeyi alıp çıkardım. Bunun, çorba içinde boğulmuş irice bir fare olduğunu gördük!

Birkaç kişi homurdandı :

«Rezalet!»

Tepemiz attı. Çevremizde o anda idareden biri bulunsaydı, farenin herhalde onun başına çalınacağından kuşkusuz yoktu. Ama... çar uzakta, tanrı yüksekte, yani yer bakır, gök demirdi. Kimden yakınabilirdik! Bulgaristan toptan ve pera-

kendi satışa çıkarılmıştı. Bunun sonuçlarından biri de karşımızdaydı.

Bu artık bardağı taşıran son damla oldu.

Açlık grevi yapmayı kararlaştırdık. Üç gün boyunca bakraçları geri çevirdik. Birinci katta adi hükümlüler vardı. Onları da kandırdık.

İşte o zaman, başgardiyanın emri üzerine, artık bildiğimiz Starski'nin yazdığı bir ilân merdiven başındaki duvara asıldı :

«Siyasilerin adi hükümlülerle ilişki kurmaları yasaktır.»

İkili anlam öylesine sırtıyordu ki, bizimkilerden şakacının biri ilâna hemen şunları katı-verdi :

«Onlarla yalnız Starski'nin ilişki kurma hakkı vardır!»

Starski herkesçe şüpheli bir kişi olarak biliniyordu.

Size bu herifi iyice tanıtmak için, konudan biraz ayrılacağım.

Adını ansımaya veya anmaya değmez. Ama mademki insanoğlu adıyla vardır, bize de o adı kullanmak zorundayız. Ona insan demeye kırk tanık isterdi. Ama... neylersin, zaman öyleydi. Kendisi «dilli» dediğimiz soydandı. Bir yerde ağzından birşey kaçırmış, hemen enseleyip Sofya Merkez Cezaevine getirmişler. İri yarı, 45 yaşlarında bir adamdı. Mesleğinin ne olduğu ve öğrenimi benim için belirsizdi. Halinde memuru andıran bir şey vardı. Kentli küçük burjuva tipindendi. Kuşku veren yalpalı bir yürüyüşü vardı. Aşağılık kişiliğini çok kısa zamanda açığa vurdu. Gardiyanlara yaltaklanmaya, el etek öpmeye başladı. Onlar da kendisini dalkavuk olarak ka-

bul ettiler. Gardiyanlara yardım ediyor, herhalde müzevirlik yapıyordu. Üsküp'te artık idarenin yardımcılığı görevini resmen üstlendi. Ömrümde onun kadar nefret edilen çok az kimse gördüm. Mahpuslar, duydukları tiksintiyi gizlemiyor ve yüzüne karşı söylüyorlardı. O da gözlerini kırıştırıp yutkunuyor, yılışık yılışık birşeyler söyleniyor ve gene bildiğini okuyordu.

O günler üzerinden birbuçuk yıl geçmişti. 1944 sonbaharında RMS Sofya bölge komitesi danışmanı olarak Pirdop kentine gönderildim. RMS ilçe komitesinden arkadaşlarla epey çalıştık. Sıra öğle yemeğine geldi. Arkadaşlardan biriyle restorana gittik. Gelip kuponlarımızı almalarını ve önümüze birşeyler koymalarını bekledik (sıkıntılı bir yıld). Bir ara kapı açıldı ve içeri... Starski girdi. Bulgar Halk Çiftçi Birliği ilçe örgütü başkanı beraberindeydi. Söylemeyi unuttum: Öğrendiğime göre, önceki gece Pirdop Çiftçi Birliği örgütü toplantısında Sofya'dan gelen biri konuşmuştu. Adını söylemediler. Çiftçi Birliği Merkez Yönetim Kurulundan bir örgütçüymüş. Toplantıda hep Gemeto'nun borusunu öttürmüş, onun sloganlarını ortaya atmıştı. Bir fikrini bugün hâlâ ansırım :

«Georgi Dimitrov adında iki kişi vardır,» demiş. «Biri Moskova'daki G. Dimitrov, diğeri de Sofya'daki!» (G. M. Dimitrov - Gemeto, bir süre önce Londra'dan dönmüş ve Vatan Cephesine karşı olan tüm gençleri çevresinde birleştirmek, partimizi tek başına bırakmak için hummalı bir eyleme girişmişti. Bu uğurda Georgi Dimitrov adının saygınlığından da yararlanmaya çalışıyordu.)

Starski, beni görünce sararıverdi, durakladı, bocaladı. Ama geri dönemezdi. O saat taktik değiştirdi. Hızla bana doğru yöneldi ve yüksek sesle konuşmaya başladı :

«O, merhaba be savaş arkadaşım!»

Böyle yılışıkça birşeyler daha ekledi ve elini uzattı.

Tiksinerek sandalyemden doğruldum ve seşimi herkesin duyabileceğı kadar yükseltiverdim:

«Alçak! Düne kadar cellâtlara dalkavukluk ediyordun. Şimdi bana savaş arkadaşı mı diyorsun?»

Ve daha ağzıma gelen bir çok şeyi söyleyerek kalayladım.

Köpek gibi maskara oldu. Tek bir söz söyleyemeden, kuyruğunu apış arasına alıp, parti arkadaşıyla beraber köşedeki masaya doğru yürüdü.

Olayı yine devrimcilerin bağdaşmazlığıyla açıklamaya çalıştığını sanıyorum.

Yanımdaki RMS ilçe komitesi görevlisi önceki akşam Çiftçi Birliğı toplantısındaki konuşmacının bu adam olduğunu söyledi. Ben de ona bu yeni türedi politikacının «vatan cephesi» geçmişini anlattım. Starski, besbelli kendini siyasal hükümlü olarak tanıtmış, Gemeto'ya hizmet etmeye başlamıştı ve tıpkı hapisteki gibi aşagılık işlerini sürdürmekteydi.

O günlerde bununla ilgili olarak Rabotniçesko Delo gazetesine bir yazı yolladım. Başlığı şöyleydi: «Siyasal hükümlü arkadaşlar, Starski Bulgar Halk Çiftçi Birliğı eylemcisi olmuş!» Ne var ki, bu yazı yayımlanmadı. Çünkü o sırada

Gemeto'cularla görüşmeler başlamıştı. Ve onlara karşı dikkatli davranmamız öğütleniyordu.

Fakat çok geçmeden, Starski de, Gemeto da, Çiftçi Birliğinden süprülüp atıldılar.

Olay yine de ibret vericiydi!

Gelelim bizim yemek sorununa: Cezaevi yöneticileri tutumumuzdan ötürü küplere bindiler. Öfkeleri birkaç gün sürdü. Sonunda imana geldiler. Yemeği iyileştirmeye söz verdiler. Doğaldır ki, söz vermek kolaydı ve adamakla mal tükenmezdi. Ne de olsa, o mide bulandırıcı olay hayli zaman yinelenmedi.

IV

CEZAEVİNDE AMATÖRLÜK VE NİKOLAY HRELKOV'UN ŞİİRLERİ

İçerde gündüzler iyi kötü geçiyordu. Ama akşam olmaya görsün... İnsanın hiçbir iş yapmadığı, acının ve kederin suyüzüne çıktığı o akşamlar bitmek bilmiyordu. Gündüzleri insan dollaşıp oyalanıyor, acıyı unuttur gibi oluyordu. Akşam oldu mu ,acı olanca şiddetiyle depreşiyor ve bağrımıza hançer gibi saplanıyordu. Hain akşamlar! Mahpusu en özlemlili ve duygusal anında gafil avlıyordu akşamları. Kuşlar akşamları en güzel ötüyor, doğa akşamları en durgun, en çekici oluyordu.

Dışarsı buram buram bahar kokuyor, Vardar boyunda söğütler yeşeriyor, doğa yine canlanıyordu. Özgürlük özlemimiz yüz kat daha artıyordu. O kahrolası parmaklıkları insanın dişleriyle kemiresi geliyordu. Nice zaman susturu-

lan duygular yüreklerin kapısını yumrukluyor, göğüslerden taşıyordu.

Aradan yıllar geçtikten sonra, cezaevlerinde onaltı - onyediyıl yatan Uzun Hoca dediğimiz Todor İvanov'la hapislik konusunda konurken, şöyle sordum :

«Todor abi, sence mahpusun acısı en çok ne zaman üsteler?»

Soruyu sorarken, bu acının pek kolay tanımlanamadığını ve herkesin bunu kendi açısından yorumladığını gözönünde bulunduruyordum. Todor İvanov bana şöyle yukardan baktı - ben pek kısa boylu sayılmam, ama o benden oldukça uzundu - ve yanıtladı :

«Biliyor musun, en çok ilkbaharda depresir hapislikte o acı. Öyle üsteler ki, insan kederden boğulur gibi olur, dışarda, doğanın koynunda, yakınları arasında olabilmek için, herşeyi parçalayıp kırası gelir...»

O geçmek bilmez akşam saatlerini doldurmak için bir çare arıyorduk. Böylece amatörliğün sırası geldi. Kimi vakit koğuştaki akşam eğlenceleri düzenlemeye başladık. Bu eğlencelerde herkes ne biliyorsa ve ne hüneri varsa gösteriyordu. Bunun dışında, örgütlü olarak programlar da hazırlıyorduk. Bir raslantı eseri olarak bu iş benim üzerimdeydi (sonradan şakalaşıyorduk: Adam kıtlığında neler olmazdı!). Şiir okuyor, şarkı söylüyor, öyküler anlatıyorduk. Benim de sık sık şiir okuduğum oluyordu. Özellikle Nikolay Hrelkov'un şiirlerine tutkundum. Bu ozan, devrimsel romatizmi, hem kederli, hem yiğit ruhuyla çok hoşuma gidiyordu. Şiirlerinde kendimi buluyordum. İkide bir hep onun şiirlerini okuyor-

dum. En çok hâlâ dilimden düşmeyen «Bir Şarkı Var» başlıklı şiiri gönlüme yatıyordu :

«Bir şarkısı vardır doğduğum yerin
Onunla dert yanar ovalar köyler,
Dilinde o şarkı emekçilerin
Yorgun işçiler de hep onu söyler.»

Kuşağımın çoğu gençleri gibi ben de Nikolay Hrelkov'u ilkönce «Gece Kongresi» adlı destaniyle tanıyıp sevdim. Destan, bir geceyarısı, çeşitli ülkeler temsilcilerinin, yani son savaşlarda düşenlerin görüntülerinin, yeni bir kanlı çılgınlık hazırlandığı konusunda ulusları uyarmak üzere bir araya gelmelerini sahneliyordu. Bu destandan da akşam eğlencelerinde, toplantılarda, gezilerde parçalar okuyorduk. O sıralarda en sevdiğimiz yapıt olmuştu. Ozana gelince, Dimitir Osinin'in söylediği doğru: «Gençler arasında devrimci yazarlardan Krelkov'un en çok sevildiğini söylersek, abartmış olmayız.»

1938'de bir gün ozanın kendisiyle karşılaştım ve tanıştım.

Veremden hasta olduğunu, durumunun git-tikçe ağırlaştığını, Sofya yakınında, Gorna Banya'da tek başına oturduğunu, daha doğrusu yat-tığını biliyorduk. Ama savaşımın nabzını da duy-mak istediğini, yalnızlığın ve dış dünyadan kop-muşluğun çok ağrına gittiğini haber aldık. Sofya liselerinin RMS eylemcileri ozanı ziyaret et-meye karar verdik. Üst sınıflardan onbeş - yirmi kadar kız ve erkek öğrenciydik. Beş numaralı tramvayla Gorna Banya durağına vardık. Ora-dan köye yaya gittik. Arkadaşlardan biri ozanın evine önceden gitmiş olduğu için, yolu kolay bul-duk. Evin belirli bir özelliğini ansımıyorum. An-

cak girdiğimiz oda belleğimden hâlâ silinmiş de-
ğil. Orta büyüklükte, doğuya bakan bir odaydı.
İçerde küçük bir kitaplık, demir karyola, bir
masa vardı.

Hrelkov yataktaydı. Üstüne bir battaniye
çekmişti. Arkası birkaç yastıkla beslenerek başı
ve omuzları biraz kaldırılmıştı.

Bende uyandırdığı ilk izlenim bugüne dek
silinmedi: Yatağa sığmayacak kadar iri bir adam-
dı. Geniş alınlıydı.

Bizi gülümseyerek karşıladı. Solgun bir gül-
lümsemeydi bu. Ağır ağır konuşuyordu. Besbel-
li ki, hastalık onu oldukça zorluyordu. Sözlerin-
de dinçlik, tutku, inanç, ama sesinde güçsüzlük,
yorgunluk, ezinç vardı.

Kendisini selâmladık. Şiirlerine hayran ol-
duğumuzu gizlemedik. Şundan bundan söz et-
tik ve sustuk. Genellikle öğrenciler yaşlıların ya-
nında böyle davranırlar. Konuşacak şey bula-
maz, sıkılıp susarlar. Ama Hrelkov'un, ziyareti-
mizden çok memnun olduğu belliydi. Bazı konu-
larda bize sorular soruyor, gençlerin yaşamıyla
ilgilieniyordu. Edebiyattan söz ettik. Bir arkadaş,
«Gece Kongresi» nin o günlerde bir toplu gezide
okunduğunu açıkladı.

Yavaş da olsa, ozan da epeyce konuştu.

Söz dünya çapında büyük yazarlardan açıl-
mış olacak ki, şöyle devam etti :

«Evet! Büyük uluslar büyük yazarlar da ye-
tiştirmişler ve yetiştiriyorlar. Bunda bir ilişki ol-
sa gerek... Tolstoy'u alalım. Böylesi dev yazar
sanki ancak uçsuz bucaksız Rusya'da doğabilir-
di. Ya da Shelley yalnız İngiltere'de...»

Shelley üstüne daha bir hayli konuştu.

Ne yazık ki, belleğimde yalnız bu parça bu-
çuk sözler kalmış. Akıp giden zamanın amansız
süngerı yalnız onları aklımdan silmemiş. Bunla-
rı sözcük sözcük iyi anımsıyorum.

Bizi o solgun gülümseyişiyle, iyi sözler ve
dileklerle uğurladı.

Yüceliğine ve acılara katlanma gücüne hay-
ranlık duygularıyla ayrılıık yanından.

Hapiste bu karşılaşmayı, tanışmamızı sık sık
hatırlıyordum. «Bir Şarkı Var» şiirini okurken,
daima ozanın kendi yazgısını dile getirdiğini dü-
şünüyordum.

**«Söyler bu şarkıyı kardeş, yoldaşlar,
Bacılar da söylemeye doymasın,
Uykusuz gözlerden aksa da yaşlar
Dertli anam iniltile duymasın.
Doğduğum yerlerde cınlar bir şarkı
Fabrikalar dinler, ovalar dinler.
Yok ölümüm için ağıttan farkı
Halkın acısını söyler de inler.»**

Kimi zaman Krum Penev'in «Boğulanlar»
başlıklı balad - destanını okuyordum. Ozanı ta-
nımasam da, bu destanını çok beğenmişim. Re-
pertuvarımıza elbette başka şiirler de giriyordu.
Smirnenski, Geo Milev, Hristo Botev, Yavorov,
Puşkin'in nice şiirlerini okuyorduk. Gorki'nin
«Fırtınakuşu» çok beğeniliyordu. Genellikle yeni
Sovyet şarkılarını söylüyorduk. Vaptsarov'u ozan
olarak henüz bilmiyorduk. «Motor Şarkıları» nı
okumuştuk, ama bu şiirler o zaman iyi değerklen-
dirilmemişti. Giderek, kitap çıktığı sıralarda bir
çokları omuz silkiyor, biz de böylelerine uyarak
«henüz tanınmamış yeni bir ozanın denemeleri»
deyip geçiyorduk. Şiirleri anlayamamıştık. On-

ların anlamına bizi ancak ozanın ölümü, o da yıllarca sonra vardırırdı. Somut kişiliği, kendisini gereği gibi değerlendirmemize engel oluyordu. Destansal kahramanlığı daha sonraları bu somutluğu eritecek, ve o artık bütün boyutlarıyla doğrulacaktı.

Akşamları daha nelerle doldurabileceğimizi düşünüyorduk. Biri şöyle önerdi .:

«Temsiller verelim!»

Önermek kolaydı. Ama içerde piyesi nerden bulacaksın? Oturup kaleme sarıldım. Birer perdelik iki piyes yazdım. Bir grup arkadaşı topladım. Okuduk. Beğendiler. Temsile hazırlanmak üzere kolları sıvadık. Provalarımızı aptesaneler bölmesinde yapıyorduk. Bir şeyi belirtmeyi unuttum yalnız: Her yerden farklı olarak, lavabolu aptesaneler bir kapı ötede, aynı koğuş içindeydi. Kolaylık olsun diye böyleydi besbelli! Ama su kışkırtıcılığı oranın kokusu koğuşa doluyor, havamızı bozuyordu. Ne çare, öyle de olsa, provalarımızı yine orada yapıyorduk.

Birinci piyes şöyleydi :

Savaş sona eriyor, halklar Hitlerci çapulcuları yenilgiye uğratiyor ,eziyorlar. Hitler yakalanıyor. Halklar onu yargılamak üzere toplanıyorlar. Birer birer söz alıyor ve canavarı suçluyorlar.

«Milyonlarda Alman devrimcisinin öldürülmesinden sen sorumlusun!» diyor biri.

Ve artık suçlamalar birbirini izliyor :

«Binlerce Sovyet köy ve kentinin yakılıp yıkılmasına sen sebep oldun!»

«Yahudileri sen koğuşturuyor, sen öldürtüyorsun!»

«Sen milyonlarca insanın canına kıydın!»

Halklar böylece birbiri ardından geliyor, Hitlercilerin işledikleri cinayetlerin yanıtlarını sayıyorlar. (Şunu da söylemeliyim ki, o zaman bu cinayetlerin gerçek ölçülerini ve görülmedik sadizmini bilmiyorduk. Hitlerist kıyıcılığı açığa vurmakta en tutkulu bir çalışma vermekle tanıdığımız İlya Erenburg bile, sonradan, «Ben o zaman / 1944 yazında - not yazarın / henüz ne Maydanek'i, ne Treblinka'yı, ne de Osviensim'i biliyordum...» diyecekti.)

Suçlamalardan sonra, sıra Hitler'e ceza verilmesine geliyor.

Ve değişik öneriler yapılıyor :

«İpe çekilsin!»

«Hayır!» diye diyor biri. «Böyle çok ucuz kurtulur. Parça parça edilmeli!..»

«Giyotine gönderilsin!»

Ve buna benzer daha nice ağır ceza önerileri sıralanıyor.

Sonunda bir bilge adam kalkıp şöyle diyor:

«Hayır, kardeşlerim. Ölüm nedir ki? Ani bir acı... ve tamam. Oysa nice kişilerin ölümünden sorumlu o...»

Ve bilge adam, Hitler'in sağ bırakılıp, bir demir kafese konmasını, böylece bütün dünyada dolaştırılarak herkese gösterilmesini ve görenlerin de suratına tükürmelerini öneriyor.

Halklar bu ceza önerisini kabul ediyorlar.

Ve Hitler bir kafese konularak dünyanın dört bucağında dolaştırılıyor...

Görüldüğü gibi, deklaratif ve safça bir oyundu bu. Ama balık olmayınca, yengeç de yenir. Ne var ki, rol bölümü yaparken hiç kimse Hit-

'ler'i oynamak istemedi. Çattık belâya! Kura çektik sonunda. Rolü oynayacak talih sizin perçemi alınının sol yanına çektik, bıyığını uydurup yapıştırdık. Al sana korkuluk!

Seyirciler oyunu merakla izlediler. Dört kişi, kafesi ranzaların önünden geçirdi. Seyirciler iyice etkilenmiş olacak ki, kendilerini uyarmak zorunda kaldık :

«Arkadaşlar, aşırı olmayın, yalnız tükürür gibi yapın...»

Tek sözle, temsil başarılı geçti. Sonunda yatağıma oturduğum zaman, Jivko Jivkov memnun olduğunu belirtti. Ve sordu :

«Kim yazdı bu oyunu?»

Söyledik. Şaşkın şaşkın mırıldandı ve alt dudağını ısırды. Bu bana verilen en yüksek değerdі.

Öteki piyesten hiç bir şey ansımıyorum.

Oyun yazarlığım böylece başladı ve bitti. Sonradan bir ademoğlunun dediğı gibi, bu yönde ad yapamadık.

Kuşkusuz, Dobri Jotev kültürel girişimleri-mizde önemli bir yer tutuyordu.

Kendisini ilk kez 1942 sonbaharında Sofya merkez Ceazevinde gördüm. Pernik lisesinden gizli eyleme katılmış bir grup öğrenciyle birlikte tutuklanıp yargılanmıştı. Birkaç kişiydiler, ve yanılmıyorsam, hepsi bir hücreye tıkılmıştı. Ayrı, kendi içlerine kapanık bir yaşantıları vardı. Onlarla ilişki kurmak zordu. Dobri de, Simço, Penço ve Peter de, hep ozandılar. Bu bakımdan ruh halleri biraz başkaydı. Otuzlu yıllarda, kırklı yılların başında sanat adamının, özellikle genç olanların, tutumları böyleydi. Bir sanatçının sıra-

dan kişilerden ayrımlı olması gerektiği sanılıyordu. Pernik'li remsist ve ozanlarda bu anlayış ağır basıyordu. Giyiminde özensiz, derbederdiler. Disiplini önemsemiyorlardı. Şiirsel düşünlerine dalmış bulutlarda uçuyorlardı sanki. Hepsini işte böyle hatırlıyorum. İnsan olarak dürüst kimse-lerdi. Köylü çocuklarıydılar. Pernik'li proleter savaştısı kişilikleri henüz oluşuyordu. Ruhlarında köylüce başkaldırmaya yatkınlık ağır basıyordu. Hücrede de yaşamlarını bildikleri gibi sürdükleri anlaşıyordu.

Bir gün bizim yönetimden bir arkadaş, yanlarına gitmemi ve yeni bir gizli yazıyı kendilerine okumamı istedi.

Gardiyanlardan gizli olarak hücrelerine girdim. Gelişimin nedenini açıkladım. İlgi yoktu, «Senin bileceğin iş,» der gibiydiler.

Sanki başka birilerine okuyordum; beni dinlemiyorlardı.

İşte böyle garip adamdılar. Kendilerine özgü bir derbeder tutumları vardı. Sonradan başka hücrelere dağıtıldılar. İnsanların arasına karıştılar. Kolektif onları yavaş yavaş yoğurmaya başladı. Kimisi daha kolay, kimisi daha zor değişiyordu. Bambaşka oldular. Bazıları ozan olamayacaklarını anlayıp, şiir yazmaktan vazgeçtiler. Yıllar sonra seçkin tarım mühendisleri, parti eylemcileri oldular. Peter ileri gelen bir RMS ve parti elemanı oldu. 9 Eylül'den sonra komutan yardımcısı olarak cepheye gönderildi. Anılarımızda namuslu ve yiğit bir arkadaş ve savaşçı olarak kaldı. Doğup büyüdüğü köy olan bugünkü Bankaya kentinin ana caddesi bugün «Binbaşısı Peter Budinov» adını taşıyor.

Dobri de epey aktifleşti. Kısa adı LİK (Edebiyat, Sanat ve Eleştiri) olan gizli defter - dergi-mizi yayımlamaya başlayan komisyonun girişken bir üyesi oldu. Bu dergide onun şiirleri de çıkıyordu.

Üsküp'te Deço Stefanov ve Jivko Nikolov'la aynı koğuşta yatıyordu.

Dobri çelişkili bir kişi olarak kaldı. Giyim kuşamı önemsemiyordu. Bazı toplumsal kurallara ve düzene saygı göstermiyor, öğrenim işini savsaklıyordu. Bununla beraber, düşüncelerinde, eylemlerinde ve şiirinde son derece ciddi ve gayet titizdi. Sırf insanseverlik ve tertemiz arkadaşlığa adanmıştı. Baştanbaşa vicdan, içgüzelliği ve ruhsal arıklık simgesi-ydi. Pernik'li arkadaşlarında yetenek yetersizliği varsa, onun yeteneği hepsinin yetersizliğini giderebilecek ölçüdeydi. Ne ki, ideolojik eğitim çalışmalarına ilgisiz kalmakta devam ediyordu. Diyebilirim ki, edebi kitaplar dışında bir tek kitap okumamıştı. Ama olayları ve sorunları az sözle ve kendi izlenimleriyle görüp anlamada korkunç bir sezgisi var gibiydi.

Onun görüşünü çizmek de kolay değil hani. Güzel adam olduğu söylenemez, giderek bunun tersi bile ileri sürülebilir... Ama güçlü ve gösterişliydi, insanı çeken ve kazanıveren bir ruhsal yapılışı vardı. Pernik köylüklerindendi. Köylülüğün onun bütün varlığına iyice sindiğini ve bugüne kadar da özlüğü olarak kaldığını sanıyorum. Görünüşü de daha çok köylü olduğu izlenimini yaratıyordu. Düşünceleri, duyguları da, hep oraya, kendisini kıt-kanaat besleyip yetişti-

ren toprağa yönelik gibime geliyordu. Ne de olsa, mutsuzluktan kurtulamadı.

Yeteneğini cömertçe dağıtıyordu. O zorlu bunalımın içinde pırıl pırıl taptaze bir dağ kaynağını andırıyordu. Koğuştaki marifetlerini yalnız başkalarından öğreniyordum, ama avluda kendisini gözlerimle görüyordum. İkide bir takıldık :

«Dobri, birşey yap be...»

Çokçası kabul ederdi. Ve bir başladı mı, seyret artık, koca bir eğlence programı sunardı. Herkes çevresinde toplanır, ona bakardı. Gerçek artist gibiydi. Bağırmadan, sıcak ve içli bir sesle şiirler okurdu. Kendi şiirlerinden de okurdu. Sonra şarkı söyler, ıslıkla birşeyler tuttururdu. Fıkralar, masallar anlatırdı. Bazen sirk numaraları bile yapardı. Taklidi de iyi becerirdi. Perçemini alnının soluna indirir, Führer gibi dikilir, ırk üstünlüğüne ilişkin bir nutuk çeker, İslavların ve Yahudilerin neden yok edilmeleri gerektiğini anlatırdı. Artık bayılıncaya kadar gülerdik. En çok Stoyço Amcanın gülüşünü taklit etmeyi severdi. Stoyço Amca üç özelliğiyle bilinirdi: Postacıların büyük davasından hüküm giymiş eski bir devrimciydi; Dobri'nin de katıldığı «sofra» grubunun erzak sorumlusuydu (birbirlerine büyük sempatileri vardı), hem düzensizliğinden ötürü çıkışır, hem de Dobri'ye bir baba gibi özen gösterirdi; üçüncü özelliği de gülüşüydü. Olağan bir gülüş değildi o. Koskoca bir besteydi. Kahkahasında kâh ince veya kalın, kâh alçak veya yüksek ses ve tonlar birbirine örölüp kaynaşırdı. Ancak bedenen ve ruhen sapa sağlam bir kişi böyle gülebilirdi. Dobri işte bu gülüşü çok büyük başarıyla

taklit ediyordu. Ama Dobri taklide başlayınca Stoyço Amca da makaraları koyveriyor ve artık eşsiz bir düet oluyordu.

Dobri işte böylece boyuna kendini veriyor, arkadaşları eğlendiriyor, yüreklendiriyor, neşelendiriyordu. Ama kendisi her zaman ciddiye.

O sıralarda şiirde henüz ilk adımlarını atıyordu. Ama doğal yeteneği artık seziliyordu. Sonradan şiirinin özlüğü haline gelen fırtınanın esinti başlangıcı vardı dizelerinde. Hiçbir zorlama, usturuplu şeyler söyleme özeni ya da kısır duygu ürünü gevelemeler yoktu onda. Güçlü, güzel, tutkulu şiirlerinde bir doğa coşkusu, kasırga havası vardı. İşte «Deli Rüzgâr» şiiri :

**«Toprak kulak vermiş çılgın rüzgâra,
zorlu esen bir lodosu dinliyor.**

**Ormanda uğultu, gökyüzü kara
telgraf telleri bile inliyor.**

**Sonrasızlıkla bir söyleşidir bu
dışarda dostlarım, yoldaşlarım var,
rüzgârın üstünden engine doğru
rüzgâr kanatlıdır hep atılımlar.**

**Hayat sevgisi bir sevinç yüzümde
dünyayla büsbütün doludur gönlüm,
bilirim, sürececek odur özümde**

bilirim, dirime yok asla ölüm...»

Ben, Dobri Jotev'in şiirine inanıyorum.

Onda Bulgaristan'ın büyük ozanlarından biri olması için gereken bütün nitelikler var.

Onun şiiri de şimdiden sonra yaraşır yerini alacak.

Yalnız şu erken, zamânsız yorgunluk olmasaydı... Karamsarlık dokusu şiirlerinde ağır basmaya başladı. Bunun nedeni belki de onu içten

içe eriten bir sinir yorgunluğuydu. Ama son şiir kitaplarından birini okuduktan sonra aynı karamsarlıktan ötürü kendisini yediğimde, kesinlikle itiraz etti.

«Kitapta asıl karamsarlık yok. Bu iyimserliktir, anlıyor musun ,iyimserlik...»

V

GERÇEĞİ GÖSTEREN BİR TARTIŞMA

Bizimki dayanışma içinde ve savaştan bir gruptu. Koğuşumuzun siyasal sorumlusu, ağır başlı ve anlayışlı Hristo Apostolov, ideolojik eğitim çalışmalarının sorumlusu da Jivko Jivkov'du.

Jivko Jivkov'la yataklarımız hemen hemen yanyanaydı. Artık yirmisekizindeydi. Hukuk öğrenimi yapmıştı. Zayıf değildi, ama benzi uçuk ve sarıydı. Konuşkan değil, daha çok suskundu. Fakat suskunluğuyla de varlığını duyuran kimse lerdendi. Ötekilerden pek ayrımlı parlak bir yanı yok gibiydi, ama buna karşın arkadaşlar sözlerine önem veriyor, kendisine belirgin bir saygı ve açık bir sempati duyuyorlardı. Bazılarıyla kalbinde bir kötülük olmadan eğlenmeyi, bazı olaylar karşısında hafiften gülümseyerek kısa kısa sözlerle tepki göstermeyi seviyordu. Geniş alını, dengeli davranışı, bilgeliği, herşeyi iyice tarttıktan sonra konuşma becerisi, iyiliği ve yüksek erdemleri nedeniyle, çevresindekiler ona büyük adam gözüyle bakar, saygılı davranırlardı. RMS ve BONSS'un ileri gelen yöneticilerinden biriydi. Konferanslarında genişlik ve mantık var-

dı. Her sözcüğü basa basa söyler, hayrete düşüren bir açıklıkla gerçekleri gözler önüne sererdi. Yarının bir bilgini veya profesörü olacağını sanıyordum. Ama gelişimi çok daha büyük bir potansiyeli ortaya koydu. RMS ve DSNM (*) yöneticisi durumundan Zakanlar Kurulu Başkan Yardımcılığına ve Merkez Komitesi Politbüro üyeliğine yükseldi.

İdeolojik eğitim çalışmaları çok iyi örgütlenmişti ve yoğun biçimde sürdürülüyordu. Gerçekte koğuşumuz bir dersaneyi andırıyordu. Henüz profesör olmasalar da, konferansçılarımız, okutmanlarımız vardı. Dinleyiciler de ortadaydı. Üstelik hep bilgisever ve meraklı kimselerdi. Zamanımız da boldu. Bu durumda cezaevi üniversiteye dönüşmez de ne olurdu? O aylarda politik ekonomi üzerinde duruyorduk daha çok. Politik ekonomiyi Mihalevski'nin yetkin ve yaygın kitabından öğreniyorduk. Mal ve para, sömürü ve kazanç, sermaye ve gelir derken, kapitalist toplumu didik didik ediyor, zembereklerini araştırıyor, ölümünü ve ölümüne giden yolu görüyorduk. Herşeyi yorumluyor, konuşuyor, hararetle tartışıyorduk. Tüm tartışmalar sonunda yatışıyor veya otoriteli arkadaşlardan biri inandırıcı bir yanıtla sözü bağlıyordu. Ama bir defasında iş çetrefilleşti... Artı-değer bölümü üzerindeydik. Bilindiği üzere, Marks, bu konuda en güçlü ve yenilmez bir bilgi ve mantıkla belirir. Her servetin temelinde emek vardır. Emek doğayı verimli kılar, böylece değer, nimet, kazanç, ser-

(*) DSNM: Dimitrofçu Halk Gençlik Birliği. (Çevirenin notu.)

maye yaratılır. Emek insan toplumunun temeli-
dir. Yaşam emeğe dayanır. Sermaye işçiye yalnız
ailesini geçindirebilecek kadar ücret vererek, o-
nun emeği ürününün bir bölümünü benimser,
çalar. Bu artı - değerdir.

«Bu doğru değil!» diye kesinlikle belirtti bi-
ri. Marks'ı böylece eleştiren cesuru alaylı bakış-
larla aradık. Dupnitsa'dan (şimdi Stanke Dimit-
rov) gerçek bir proleter, çok iyi bir arkadaş olan
bir bütün işçisiydi. Adı Peter'di sanıyorum. Orta
yaşlı, sapasağlam bir adamdı. Konuşması kaba -
saba, ama mantıklıydı. Kendine göre bir hayat
anlayışı vardı. Marks'ın öğretisine tam da onun
karşı çıkmasına, üstelik en iyi akıl erdirmesi ge-
reken bölüme itiraz etmesine şaşıktık.

Üsteliyordu :

«Kabul etmiyorum. Öyle değil o iş...»

«Dur yahu Peter, ne diye öyle değil!» dedi
konferansçı. Ve Marks'ın artı - değer öğretisini
tekrar açıklamaya başladı: Kapitalist yalnız eme-
ğin bir bölümünü, yani işgücünün yenilenmesi-
ne ve soyun devam etmesine yetecek kadarını
ödemekte, öteki bölümü talan etmekte, böylece
de sermaye meydana gelmekte...

Ve okutman, sömürü şemasını daha ayrıntı-
lı olarak bir daha anlattı :

«Örneğin, Sofya 'Platno' fabrikasında üçyüz
kadın işçi çalışıyor. Kendilerine ekmeğe ve kira-
ya, şöyle böyle giyinmeye yetecek kadar para
veriliyor. Kazancın bütün öteki bölümünü patron
kasasına indiriyor...»

«Bunda haklı değilsiniz,» dedi yine Peter hiç
istifini bozmadan. «Durum başka.»

«Pekâlâ, durumu sen anlat öyleyse,» dedik.

Bu itirazla ne demek istediğini merak ediyorduk.

Peter sakın ve emin bir sesle konuşmaya başladı :

«Yahu, neler söylüyorsunuz siz? Patron emeğin bir bölümünü alıyor ve işçiye, kendisini ve çocuklarını geçindirmeye yetecek kadar gündelik veriyor, öyle mi?.. Hele Dupnitsa'ya gelin de, tütün tüccarları ve fabrikatörlerin ne ödediğini bir görün. Beş kişiye bir gündelik veriyorlar be, beş kişiye bir gündelik! Açın gözünüzü! Sabahın erinden akşamın körüne kadar bütün aile çocuklariyle, ninesi ve dedesi, erkeği ve kadınıyla didiniyor. Aldıkları sekiz gündelik değil, bir tek gündelik! Soyup soğana çeviriyorlar bizi, anamızı ağlatıyorlar...»

Adam, tütün işçilerinin çilesi üstüne daha nice korkunç gerçekler anlattı. Kiminin bir - iki dekar çorak toprağı da vardı. Tütün ekiyorlardı. Bütün aile bir parça ekmek için o tarlada didiniyordu. Tütün tüccarları ürünü yok pahasına alıyorlardı. Bulgaristan'da en büyük para babalarının, sermayelerini tütün ticaretiyle yığmış olmaları rasgele değildi.

Hepimiz birden, Peter'e, bu sözlerinin, Marks'ın sömürüyle ilgili gerçekçi öğretisini doğruladığını, olanağını buldukça sömürünün hiç karar bilmediğini, adamın kanını bile emebileceğini açıkladık.

Ama Peter kanmıyor, kendi bildiğinde direniyordu.

«Artı-değer değil bu!» - Bazı politik terimleri kullanabiliyorduk artık. - «Bu düpedüz yağmadır. İşçinin lokmasını alıyorlar ağzından. Eğer yalnız ben çalışır ve ailemi geçindirebilirim, e-

meğimin kalanını da patron alırsa, o zaman artı-değer olur. Ama fabrikatör benim anama - babama da tütün kırdırıp dizdiriyor bir ekmek için...»

Bu tartışma üç - dört gün sürdü. Ama onu kandırabildiğimizi söyleyemem. Kendi bildiğinde direniyordu.

Böylece Peter, artı-değer teorisini öğrenmek istemedi. Çünkü hayat, kendi yaşamı, bunun en korkunç belirtilerini gösteriyordu ona..

VI GEŞEV'LE İKİNCİ GÖRÜŞME

Bir gün 1943 haziranı başında, cezaevi duvarı dışındaki kalem odasına çağırdılar beni.

«Hemen tasını tarağını topla, Sofya hapisanesine gidiyorsun!» dediler.

Şaşıtm. Birşeyler öğrenmek istedim ne de olsa.

«Gönderme mi, yoksa başka türlü mü?»

«Gönderme filân değil,» dediler sertçe. «Orada yatacaksın.»

İvediyle eşyayı topladım. Arkadaşlar yürek-lendirici sözler söylediler. Sofya'ya döneceğim için, o cehennemden kurtulacağım için sevinmem gerektiğini söylediler.

Arkadaşlardan biri ekledi :

«Sizinkilere yakın olacaksın hem.»

Ama gerçekçiliğin dışına çıkamıyorduk..

«Ne de olsa, bu aktarmanın bir nedeni vardır..»

Koğuştaki arkadaşlardan, kolektiften çalış-

kili duygularla ayrıldım. Nice sevdiklerim orada kalıyordu. Kader kim bilir bizi ne zaman yine bir araya getirecekti? Belki hiç görüşmeyecektik. Önümüzdeki aylarda başımıza neler gelecekti? Er-geç üstün geleceğimize inanıyorduk. Ama her birimizin sağ kalıp utkuyu görebileceğine emin değildik. Böyle bir düşünce safdillik olurdu. Çünkü bu Diyarbekir'de (*) neler olmazdı? Benim gönderildiğim Sofya da çok güvenli değildi. Jivko Nikolov, en yakın arkadaşım, beni heyecanla kucakladı :

«Güle güle, birader!»

Ayrıldığımıza içten üzülyordum.

«Bir yere yerleşir yerleşmez, sana yazacağım Jivko!» dedim.

Deço Stefanov, bana yine bildiği gibi seslendi :

«Ee, ahretlik, bizi bırakıyorsun demek. Aldırma, gene görüşürüz.»

Elini omuzuma koymuş, sevecen bakışlı mavi gözlerini gözlerime dikmiş, beni yüreklendirmek için o dupduru gülümsemesiyle, «Dayanıklı ol, kaldır başını!» der gibiydi. Arkadaşlık ve kardeşliğin bundan daha iyi yansıması seyrek görüldü.

Ama önce de dediğim gibi, onunla bir daha görüşemedik.

Ben önde, polis arkamda, yürüdük. Bir halden ayırımım yoktu. Tüm bagajımı omuzlamıştım. Haziran sıcağında sırtında ve ellerinde ağır ve uygunsuz bir bagajla onsekiz kilometre yaya yürümek kimisine belki çok görünebilir.

(*) Sürgün yeri anlamında. (Çevirenin notu.)

Zordu gerçi bu, ama o kadar değil. Halkın dediği gibi, insanoğlu iyiyi de bilir, kötüyü de, dayanıklıdır. Başka koşullarda belki de altında ezilip gideceği akıl almaz zorluklara katlanabilir. Yeter ki, bu zorluklara uyarlanmış olsun... Neyse, yine ara tutukevleri, trende tutukkompartımanı, başkent istasyonundan Merkez Cezaevine gene yaya yürüyüş derken, varacağımız yere ulaştık ve... sekizinci bölümün kapısı açılıp tekrar üstüme kapandı. Hücrede dört - beş arkadaş beni içtenlikle karşıladı. Bir ikisini de tanıyordum.

Altı gün geçti. Bana hiç ilişmediler. Eve yolladığım acele mektup, bir açıklık sağlayacağı yerde, durumu daha da karmaşık hale getirdi.

Görüşe gelen ana - babam, ilkin endişeyle sordular :

«Niye aktardılar seni?»

Altıncı günün akşamı durum anlaşıldı. Gardiyan, ertesi sabah Polis Müdürlüğüne götürüleceğimi söyledi.

Zaten altı gün boyunca da bu olasılık üzerinde durulmuştu. Haberi aldıktan sonra yoğun bir psikolojik hazırlığa başladık. Herşeyi çözümlemeye çalıştım: Sebep ne olabilirdi? Bir tutuklama olmuş da beni de mi katmışlardı? Birbuçuk yıldır hapiste olsam da, eylemim açıklanmış değildi. Belki de polis bir ipucu ele geçirmiş olabilirdi. Neyi nasıl inkâr edecek, dayığa nasıl katlanacaktım?..

Hristo Hristov Amca, hem yol gösteriyor, hem şakalaşıyordu :

«Dayan bakalım!»

Seviyordu beni. Belki hepimizi seviyordu! İnsanı incitmeyecek biçimde şakalaşmaları vardı.

Bu adam çağımızın dayanıklılık örneği idi. Onu yakından tanımayan, insan soyunun ender rastlanır bir temsilcisini tanımamış demektir. Veremden hastaydı. Solgun ve çökük yanakları, hummalı gözleri, daralmış göğsü, tek sözle herşeyi kötücül hastalığı açığa vuruyordu. Merkez Cezaevinde olsun, görüştüğümüz öteki hapisanelerde olsun, ne kadar acı çekerse çeksin, inlediğini, yakındığını hiç duymadım. Ruhsal gücünü ve dinçliğini yitirmeyen bir adamdı. Herşeye karşın gülme, iç açıcı sözler söyleme gücü buluyordu.

Sabahleyin erkenden, saat altıya doğru, beni hücreden çıkardılar. Arkadaşlarla kucaklaştık. Hristo Amca öğütledi :

«Sen nasıl davranacağını bilirsin!»

Aşağıda bekleyen polisler, daha saat altıbuçukta Polis Müdürlüğüne vardık. Kaçınıcı olduğumu hatırlayamadığım bir kata çıktık. İpissiz, daracık bir koridora girdik.

«Sen burda bekle!» dedi polis.

Polis Müdürlüğü sessizlik içindeydi. Ne hareket, ne gürültü vardı. Polis görevlileri henüz işe gelmemişlerdi. Tutuklular da ya uyuyor, ya kapıların ardında kulak kabartıyorlardı.

Ansızın sol yanımda bir kapı açıldı. İçerden uykulu uykulu... Geşev çıktı. Koridorda yüz yüze geldik. «Demek burada yatıyor!» diye geçirdim o anda. «Dışarda görünmekten korkuyor herhalde. Baksana, sabah erkenden işbaşında. Kopoy gibi bağlı kötücül işine...»

Birkaç adım yürüdü bana doğru. Hep öyle iriyarı, haşın, ağır yürüyüşlüydü. Mahmurluğu canavarlığından birşeyler azaltıyor gibiydi.

«He, sen misin?»

Yalnız birşey söylemiş olmak için geveledi bu iki sözcüğü ağır ağır. Ve yanımdaki kapıyı açtı. Girerken beni de güya buyur etti :

«Gel!» dedi.

Arkasından ben de girdim. Geşev'in odası o anda tüyler ürpertici bir görünüm içindeydi. Ortalık sırt çantaları ve turistik ayakkabılar, golf pantolonlar, dağcılık ceketleri, tabanca ve tüfeklerle doluydu. «Herhalde boş bu silâhlar!» diye düşündüm.

Bütün bunlar döşemede üst üste yığılıydı. Yazı masasına doğru zor geçiliyordu.

Geşev, masasında bir takım fotoğrafları karıştırmaya başladı. Ben odayı gözden geçiriyor, partizan eşyaları yığınının bakmaktan kendimi alamıyordum.

«Kimbilir kaç kişinin canına kıydılar yine!» diye geçti aklımdan. «Herhalde büyük bir grupele geçirmişler. Belki de çete, birliğine giderken yakaladılar onları...»

«Giderken» diyordum, çünkü partizan giysileri ve donatısı temiz ve yeniydi.

Geşev fotoğrafları önemsemez görünerek karıştırıyordu.

Sonra iki tanesini ayırıp, birini bana gösterdi :

«Tanıyor musun bunu?» (Bakışından ve sesinden hiçbir anlam sezilmiyordu.)

Dikkatle baktım. Fotoğraftaki adamı tanıyacak olursam, bunu hissettirmeyeyim diye kendimi toparladım. Gerçekten tanıyamayınca, cevap verdim :

«Hayır!»

Bu sefer bir grup fotoğrafı gösterdi :

«Ya bunları?»

Onlar da tanıdığım kişiler değildi.

«Bunları da tanımıyorum.»

Bunun üzerine, hiç beklemediğim sözü işittim :

«Gidebilirsin!»

Kulaklarıma inanamadım. O kadar ki, yazı masası önünde biraz bocaladım.

Böylelikle Geşev'le ikinci görüşmem sona erdi. Nevar ki, onunla bu son buluşmam değildi. Kendisiyle bir defa daha karşılaşacaktım. Bir kez... gıyaben.

Polis beni gene önüne kattı. Habire düşünüyor, ölçüp biçiyor, çözümlüyordum.

«Tamam,» diye değerlendirmeye başladım. bir anlık izlenimlerimi. Demek ki burada, ininde yatıyor herif. Sokaklarda görünmekten, evine gitmekten korkuyor besbelli. Polis de, silâh da onun emrinde, ama sokaklar herşey karşın bizim! Geşev sokaklarda kendisini güvensiz hissediyor. Bu bir. İkincisi, sınıfına, burjuvaziye, faşizme o kadar sadakatle hizmet ediyor ki, sabahın altıbuçuğunda çalışmaya başlıyor. Bir memur gibi çalışma saati gözetmiyor, gece gündüz işinin başında. Üçüncüsü, odasındaki yığılı partizan eşyası kimlerin acaba? Korkunç kanıtlar bunlar. Odasından çıkarmıyor demek. Sevincinden mi, tutukluları şaşırtmak için mi, yoksa övünme isteğinden mi?»

Ele geçirilen büyük gruplarla ilgili bilgileri sonradan izlediğim halde, o eşyanın kimlere ait olduğunu bir türlü anlayamadım. Belki de bu satırları okuyan bazı arkadaşlar hatırlayacaklardır.

Herşeyin üstünde niçin çağrıldığım sorusu yine boşlukta kalıyordu. Sorgudan vazgeçtiğine göre Geşev'e niye gerekliydim? Fotoğrafların ister istemez, laf olsun diye gösterildiğini anlıyordum. Böylece, Sofya'ya getirilişimi haklı göstermeye çalışmışlardı. Geşev, bana resimleri gösterir göstermez kimler olduklarını söyleyeceğimi zannedecek kadar safdil değildi. Hayır, ben artık Geşev için düpedüz gerekli değildim. Ne olmuştu? Bir hükümlünün polise geri gönderilmesi için bir kurumun başka bir kuruma isteğini kabul ettirmesi gibi karmaşık bir işleminden geçerek beni çağırmasını gerektiren neydi? Cezaevleri Adalet Bakanlığına bağlıydı, dolayısıyla savcının gözetimindeydi. Demek ki, beni istetmek için savcı gözetimi tarafından önemli sayılarak kabul edilen büyük bir neden vardı. Öyle görülüyor ki, sonra bürokratik makine harekete geçene kadar, yani emir bir kurumdan ötekine, savcıdan cezaevine, bir cezaevinden ötekine varınca, ben de Sofya'ya gelinceye kadar o önemlice neden ortadan kalkmıştı. Geşev, bakanlığın önünde, herşey boşa gittiği için mahcup duruma düşmesin diye, beni çağırtmıştı.

Böyle çözümledim işte durumu. Ama ilk nedenin ne olduğu sorusu gene de cevapsız kaldı. Herhalde hakkımda birşeyler konuşulmuş, ipuçları bende toplanıp düğümlenmiş ve bunun ancak sorguya çekilmemle çözülmesi düşünülmüştü. Cezaevinde de bu sonuca vardık. Bir süre önce, Stanço Amcamın kızı Donka, tanınmış Kulço Yanakiev'e yaptıkları suikasttan ötürü, Miko Papo ile birlikte tutuklanmıştı. Donka'yı savaşıma ben yöneltmiştim. Onunla ve kahramanlığıy-

'le kıvanıyordum. Belki de Miko Papo'yla ikisi, polisin önünde yalnız benimle ilişkili olduklarını söylemişlerdi. Cezaevinde olduğum için, böyle demeleri benim açımdan sakıncalı değildi, onların da yararınaydı. Üsküp'ten getirilmememin nedeni bu muydu acaba? Olabilirdi, ama emin değildim. O sıralarda kızkardeşimin - o da Donka - savaş grubuna katıldığı anlaşılmış, ama kızkardeşim saklanmış, Sofya'dan kaçmış ve gizli çalışmaya geçmişti. Çağrılışım, onunla da ilgili olabilirdi, ama yine emin değildim.

Şimdi Geşev'le üçüncü, gıyabî görüşmemi anlatayım. Bu gıyabi görüşme bambaşka koşullar altında oldu.

16 - 17 Eylül 1944 günüydü. Cezaevinden henüz çıkmıştım. Boşaltma'da Smolsko'ya yerleştirilmiş olan ana - babamın yanındaydım. Köy yönetimi bizimkilerin elindeydi. Devlet de bizim elimizdeydi. Çılgınca bir sevinç, alabildiğine coşku zamanıydı. Ve bir akşamüstü, biri gelip, köyün alt yanında oturan F-v'lara, akrabaları olan ünlü bir Sofya'lı polisin girdiğini söyledi. Hemen bir bölük adam toplandık. Tüfekleri aldık ve evi sessizce kuşattık. İki - üç devrimci köylü, yoklamak üzere, eve girdi ve... elleri yukarda, iriyarı bir adamı önlerine katarak dışarı çıkardı. Belediyeye götürdük onu. Sorguya çektik. Meğer bu. Emniyet'te ekip şefi olan, işkenceci sadizmiyle tanınmış Svinarski'ymiş (adı üstünde domuzcu herif!).

Svinarski, son günleri hakkında bize şunları anlattı: 9 Eylülde, sabah erkenden, Emniyet'in tüm yönetim kurmayı, neler olup bittiğini anlayınca, hele radyoyu dinleyince, başlarında Ge-

şev olmak üzere, bir kamyonu binmiş ve İstanbul karayolunu tutarak Türkiye'ye doğru yollanmışlar. Panik halinde kaçıyorlarmış düpedüz. Ne var ki, Vrana Sarayı yakınında kamyon ansızın bozulmuş (belki şoför birşey yapmış olur a!) ve kaçaklar yola devam edememişler. Bunun üzerine, dağılmayı ve herkesin başının çaresine bakmasını kararlaştırmışlar. Svinarski köy yolunu tutmuş. Akrabalarının kendisini bir süre, hiç olmazsa fırtına geçinceye ve bir çare buluncaya kadar saklayacaklarını umut ediyormuş.

Halkın uyanıklığı, dediğim gibi, onun yolunu kesti. Ama alçak herif, sonuna dek alçaklığından vazgeçmedi. Ona karşı insanca davrandık. Silâhlı iki remsist, onu önlerine katıp Pirdop'a götürdü. Fakat bir fundalıktan geçerlerken ızbandutun biri olan Svinarski, ansızın gençlerden birinin üstüne atıldığı gibi, tüfeğini elinden almış ve hemen yere yatmış. Nerdeyse ikisini de oracıkta vuracaktı! Ama askerliğini yapmış olan öteki genç de derhal akıl edip kendini yere atmış. Böylece iki - üç metre mesafeyle birbirlerine karşı tam siper alarak, parmakları tetikte, bir saniye durmuşlar. Genç remsist, Svinarski'den önce tetiği çekmeyi başarmış. Keskin nişancının kurşunu tam hedefini bulmuş. Ve polis oracıkta yığılıp kalmış.

Gerçi, bu böyle olmamalıydı, Svinarski bize gerekliydi. Ama delikanlı kendini ve arkadaşını kurtarmak için böyle davranmak zorunda kalmıştı.

Ne de olsa, Svinarski'nin ifadesinden, Geşev

hakkında gerçeğe uygun son bilgiyi edindik (*). Bundan öteye izler kayboluyordu. Sanki yerin dibine batmıştı. Nice yıl sonra Türkiye'de bir yerlerde olduğu duyulduysa da, doğru çıkmadı. Giderek, bir kardeş ülke istihbaratının kendisini tanıyıp yakaladığı bile söylendi. Ama bunun da sadece bir söylenti olduğu anlaşıldı.

Yüksek faşist görevlilerden bazılarının sorgulanması sırasında, Geşevin' yaşamının bir başka yönü de ortaya çıktı: Yalnız bir efendiye değil, iki-üç efendiye birden hizmet ettiği anlaşıldı. Sadece Bulgar ve dolayısıyla Alman polisine hizmet etmekle kalmamış. İngiliz istihbarat örgütü Entelijans Servis hesabına da çalışmıştı.

Geşev hakkında hiçbir haber alınmadı.

Oysa o da çok gerekliydi.

Kasasında, işçi hareketi içindeki en gizli yardımcılara dair veriler bulunuyordu. Onun böyle yardımcıları vardı.

Bu sırlarını bizim önümüzde açıklamalıydı.

Ne yazık, zaman onu bilinmezlik örgüsüyle sarıp sarmaladı. Gizli belge ve bilgileri de tam bir giz olarak kaldı.

Provokatörler tehlikeliydi elbette. Fakat provokatör korkusunun da daha az tehlikeli olmadığı anlaşıldı. Provokatörlerin hafife alınması tutuklamalara yol açtığı gibi, ortaya çıkarılmamış provokatörler tehlikesini abartma saplantısı da nice kötü sonuçlar doğurabilirdi. İşçi hareketinde polisin gizli muhbirleri vardı. Ama bun-

(*) Bazı arkadaşlar Plovdiv dolaylarında görüldüğüne ilişkin bilgi verildiğini ileri sürüyorlar. Ama bunun doğru olup olmadığını bilmiyorum.

lar çoğu halde ortaya çıkarılarak, zararsız hale getiriliyordu. Lenin ve Bolşevikler, Azev'e karşın, Oktobr Devrimini gerçekleştirdiler. Kutuz ve Nikola Milev'e karşın, biz de 9 Eylülü başardık. Provokatörün uzun süre gizli kalması zordur. Temiz bir insan alçaklar arasında çok zor gizlenip tutunabilir, ama yüksek ve edil amaç söz konusu olursa bunu daha kolay başarabilir (kurtlar arasında kurt gibi ulumak gerekir). Oysa insanın pisi, alçağı, temiz kişiler arasında uzun zaman saklı kalamaz. İlle kendini ele verir. Tinsel ve siyasal düşüşü onun özlüğünü ortaya çıkarır. Öyle ki, su gibi para harcamaya başlar (eline geçmişken niye harcamasın!), kapıp koy verir, sarhoşluk eder, kadınlarla düşüp kalkmada civıtır. Hareket, provokatörleri hep su yüzüne çıkarıyordu. Uzun süre gizlenebilen de etken olamıyordu. Sonunda, gizli eylemde bulunmak, tutunmak ve ilerlemek nice zorluk ve sıkıntılara katlanmak demektir. Yeraltı örgütünün çekirdeğinde yer almak, kurşunlara göğüs germek, kurşun sıkmak, yıllar yılı cezaevinde çürümek demektir. Ama böyle özveri, kiralık ajanlara özgü değildi. Bunu ancak düşünsel amaca yönelik arkadaşlar başarabilirlerdi.

Utkudan sonra, o zamana kadar daha iyi gizlenmiş bazı provokatörler ortaya çıkarıldı. Herhalde bilinmeyenler de kaldı. Bunlar artık fazlasiyle yaşlanmış olsalar da, yeni efendilere hizmet edebilir, yolumuza engeller de çıkarabilirler.

Fakat ülkede ve partide normal koşullar içinde bu zarar en azına indirilebilir. Hem uyanıklık, hem de demokratizm gerek demek istiyorduk.

yorum. Bu durumda, herkes yeteneklerini, siyasal bağlılığını, eylem yeteneklerini, eleştiri ve özeleştiri becerisini serbestçe ortaya koyabilir.

Geşev'in ele geçirilmesi acaba yalnız olumlu sonuçlar mı verecekti! Kimbilir. Sonraları yakalanan yüksek görevli polislerin, bazı namuslu arkadaşları bile leekledikleri oldu. Örneğin, H. kentinde bölge polis veya emniyet şefi G-v tutuklanmıştı. Sorgu sırasında bazı isimleri güya rasgele anmış, sonra da söylediklerinden hemen caymıştı. Hiçbir kanıt gösteremediği, arkadaşlara karşı herhangi bir suç delili de olmadığı halde, alçak adam, vazgeçmiş de olsa, diyeceğini demiş oluyordu. Bu elbette çok aptalca bir manevraydı. Fakat o anormal ortamda tutabilirdi. Belirli ölçüde uyanıklık göstererek insanlara inanmak ve güvenmek en doğru yöntemdi. Eğer Geşev ele geçip de, daha sonra uç veren hastalık derecesinde kuşkuculuk döneminde konuşmuş olsaydı, nice namuslu insanın yok edilmesi ne sebep olabilirdi.

Geşev'le ikinci görüşmemi adeta unutmuş, ilginç bir olay deyip geçmiştim. Böylece 1951 yılı başladı ve o zaman «Trayço Kostov davaları» diye anılan yargılamalar gelip çattı. Bu çığırda birçok insan vesvese ve kuşkuculuk hastalığına kapıldı. Provokatör korkusu belirdi. Artık herkes çevresinde gizli hainler arıyor, oraya buraya raporlar ve ihbarlar yağdırılıyordu. Nice namuslu ve temiz insan haksız yere suçlandı. Geçmişe ait her belirsiz nokta suçlamalara sebep oluyordu.

İşte ta o zaman Geşev'le ikinci önemsiz gö-

rüşmem gözümün önüne geliverdi. Beni hiç kimse suçlamış değildi. Hayır, böyle birşey yoktu. Ama «uyanık» arkadaşlardan biri kolayca şöyle diyebilirdi :

Hadi, Nedelço'da Geşev'in kendisini niye çağırdığını açıklasın!»

Bu takdirde, ben yalnız omuz silkebilirdim. Çünkü akla yatar hiçbir açıklama yapamazdım (*). 1950 - 1953 yıllarında işte bu tür suçlamalar alıp yürüdü. Falanca neden sağ kalmıştı? Neden salıverilmişti? Değişmez sadakatini nice kez tanıtlamış arkadaşlar, o kargışlı polisin kendilerini nasıl olup da elden kaçırdığını ezile büzüle açıklamaya zorlanıyorlardı. Tutuklunun kurnazlık ve kıvraklığı, metinlik ve dayanıklığı, aynı zamanda koca polis aygıtının rüşvetçilik ve bürokratizmi gibi kanıtlar tanınmaz olmuştı. Polis aygıtı, tutukluk yapmayan, bozukluk ve alçaklığı olmayan, yağlanmış gibi kusursuz çalışan bir makine olarak gösteriliyor, bu makinede aksilik çıkması, bir kurtuluş yolu bulunması olaştığı hiçe indirgeniyordu. Öte yandan, birçokları, savaşımın hep dosdoğru bir çizgi üzerinde geliştiğini, herşeyin mantıklı, ardıcıl olduğunu, zikzaklar ve raslantılar görülmediğini sanıyorlardı.

(*) Ancak 1970'te arşivleri karıştırırken, amcamın kızı Donka'nın 1943 ağustosunda yol-adiğı bir mektubu buldum. Donka şöyle diyordu: «... senin hakkında ayye-ce fazlaca konuşmuştum ve yargılamada bizi bir araya getireceklerini, görüşebileceğimizi sanıyordum. Ama sonra herşey açıklandı.» Bu satırlar halkayı bütünlüyor. Artık hüküm giymiş bir kişinin adı kullanılarak gerçek ilişkileri gizleme girişiminde bulunulduğu sanısı tamamen doğrulanıyor.

Oysa savaşım hiç de ip gibi doğru bir çizgi izlememişti; savaşım yolu karmaşık ve zikzaklı, sallantılar, iniş - çıkışlarla doluydu, düşe kalka yürünüyordu ve bazen insanın hayatını kurtaran, bazen de ölümüne yol açan rasgele etkenler çoktu.

Sözünü ettiğim 1950 - 1953 döneminde, her ilde faşist geçmişte parti kadrolarının tutumunu incelemek üzere bir komisyon kuruldu. Bunların bazıları öküz altında buzağı arama psikozuna kapıldılar, savaşımın tüm olası karmaşıklığını görmediler, birçok arkadaş hakkında ağır yargılara vardılar.

Bir inceleme komisyonuna beni de kattılar. Ama bu özel bir komisyondur. O sıralarda Merkez Komitesi «Propaganda ve Ajitasyon» şubesinde çalışıyordum. Bir gün yazışma şubesine çağırıldılar beni. Sorumlu kadrolara karşı verilen raporları inceleme komisyonu sekreterliğine getirildiğimi bildirdiler. Son zamanlarda böyle bir komisyon kurulmuş, Georgi Dimitrov'un kabinelerinden meslektaşım olan Tsvyatko Bançev sekreterliğe atanmıştı. Fakat Bançev öteki işinin başından ayrılamadığı için, yerini benim almamı kararlaştırmışlardı. Komisyonun epey yüksek düzeyde bir bileşimi vardı. O sıralarda Merkez Komitesi sekreterlerinden biri olan Todor Jivkov yoldaş komisyon başkanıydı. Angel Gramçev, F. Kozovski, Todor Nenov, V. Kısovski gibi emektar devrimciler komisyon üyeleriydiler.

T. Jivkov yoldaş, çalışmalara doğru bir yön ve ton verdi. Her rapor dikkatle, sorum duygusuyla, sabırla gözden geçirilecek, aşırılığa meydan verilmeyecek, kadrolara saygı gösterilecek,

herşey yoklanacak, ama aynı zamanda haksız suçlamalara karşı savunulacaktı. Jivkov yoldaş hiç bir davada yan tutmadı, çalışmaların sonuna kadar görüş genişliğini korudu. Şöyle bir olay anıyıyorum: P. kentinden B-v yoldaşın görüşmeye çağırılması kararlaştırılmıştı. Haber gönderildi. Arkadaş geldi. Jivkov tarafından kabul edildi. Görüşmede biz de bulunduk. Kendisine iki - üç soru soruldu. Kısaca yanıtladı. Ve Jivkov yoldaş hemen sözü bağladı :

«Birşey yok, gidebilirsin B-v yoldaş. Sana boşuna zahmet ettirdik, hoşgör.»

Sonra yalnız bizim önümüzde şunu söyledi :

«Arkadaşı çağdırmamak gerekmiş, bilemedik.»

Jivkov'da genellikle bu inceleme tarzına, bütün bu raporlar ve karşılıklı suçlamalar kampanyasına karşı gizli bir içsel önyargı vardı. Görüşünü sözle açıklamıyordu, ama tutumundan belliydi.

Komisyon birkaç ay çalıştı ve çalışmalarını başarıyla bitirdi. Yığınla rapor gözden geçirildi. Politbüro'ya gereken rapor sunuldu. Politbüro her ihbarı ayrı ayrı karara bağladı. Başlıca sonuç, büyük sayıda en etkin arkadaşımızın nice karalayıcı suçlamalardan arınmasıydı. Bugün saygı gören birçok eski militan ve dönemde gayet ağır bir duruma düşmüşlerdi. Öyle ki, başka koşullar altında uzun zaman bellerini doğrultamazlardı.

İş çoktu ve alabildiğine ağırdı. Yavaş yavaş bir çalışma grubu oluştu. Asıl yoklama işlerini yapan bu gruba Angel Gramçev, Kısövski ve ben giriyorduk. Giderek işlerin büyük bir bölümü-

nün benim elimde toplandığını gizlemeyeceğim. Üçümüz bütün gün dosyalar karıştırıyor, çeşitli kimselerle görüşüyor, belgeleri inceliyor, yanımıza tanık çağırıyor, taşraya gidiyorduk.

İşte bu çalışmalarım sırasında Geşev'le ikinci görüşmemi sık sık ansıyordum. Bu görüşme, savaşımın akışındaki karmaşıklığı ve çelişkili durumları anlamama yardım ediyordu. Öyle ki, gerek bilinmeyen durum ve koşullar, gerekse polis aptallığı veya satılmışlığı yüzünden ilk bakışta açıklanması olanaksız durumlar meydana gelebiliyordu. Başımdan geçen o olayı Angel Amca ile Kisoyski'ye anlattım. Ve biz ilk bakışta inanılmayacak durumlarla karşı karşıya geliyorduk. Örneğin, V. N. yoldaş yabancı istihbarat servisiyle ilişkili olmakla suçlanıyordu. Çünkü bir çarpışmadan sonra partizan çetesinden ayrılmış, İtalya'nın Bari kentinde hastaneye düşmüş, yani İngilizlerin yanında bulunmuştu. Kanıtlar korkunç bir biçimde örülmüştü. V. N. ağır bir suçlamaya hedef olmuştu. Üstelik suçlama duyulmuştu ve adam artık damgalı olarak dolaşıyordu. Hem İtalya'ya nasıl düştüğünü de bir türlü açıklağa kavuşturamıyordu..

Kendisini çağırdık. Uzun uzadıya konuştuk. Daha birçok kişinin bilgisine başvurduk ve durumu aydınlattık. Adam siyasal hükümlü olarak uzun yıllar hapis yatmış. Sonra partizan olmuş. Çetede yönetici görev almış. Fakat bir çarpışma sırasında ağır surette yaralanmış. Düşman geçip gidene kadar fundalıklarda gizlenmiş. Yarası çok kanıyormuş. Elinden geldiği kadar bağlamış ve sığınak aramak üzere sürüne sürüne ilerlemeye başlamış. Yaralı, aç acına ve müthiş ağrılarla

günlerce sürünerek, ensonu canlı cenaze halinde bir köye varmış. Orada sadık yataklar, güvenilir bir sığınak bulmuş. Ama artık kendini kaybetmiş. Yataklık edenler onu bu halde bir başka partizan çetesine teslim etmişler. Ve bir Yugoslav partizan çetesinin eliyle, diğer Yugoslav partizanlarıyla birlikte İtalya'da bir hastaneye gönderilmiş. Orada kendine gelmiş, fakat nerde bulunduğunu bilmiyor, giderek oraya nasıl götürüldüğünü de hatırlamıyormuş. Neden sonra yurda dönmüş. Ama «sen hainsin» kuşkusu da başlayıvermiş. Bu durumda kendini neyle ve nasıl temize çıkarsındı adam? O zaman yalnız namus sözü yeterli değildi.

Yaralanmasından sonraki çileli yolunu gün gün izledik. Önünde saygıyla eğilmeye değer bir kahramanlık çıktı karşımıza. Komisyonun önerisi üzerine Merkez Komitesi Politbürosu kararıyla arkadaşımız temize çıkarıldı, yaraşık olduğu güven ve saygınlığa tekrar kavuşturuldu.

Başka bir olay, daha kötü sonuçlandı. Tanınmış üç savaşıdan birinin hain olduğu ihbar edilmişti. Çeşitli tanıklar çağırdık, soruşturduk. Tüm kanıtlar ayrı ayrı üçünün de tertemiz olduğunu gösteriyordu. Suçlamanın, olayların şeytancıl bir biçimde örülmesine dayandığını düşünerek, soruşturmaya son verdik. Komisyon bunu önerdi ve öneri kabul edildi. Fakat daha sonra aynı suçlama başka ellere geçti. Söz konusu arkadaşlardan bir ikisi (yukarının himmetiyle) tutuklandı ve birkaç ay boyunca pek de yasalara uygun olmayan biçimde sorgulandılar. Arkadaşlar kendileri için feci olan bu yaklaşımdan sonra salıverildiler. İftiralarından arınarak tekrar hakla-

rına ve saygınlığa kavuştular. Tek sözle, komisyonumuzun haklı olduğu anlaşıldı.

O sıralarda can sıkıcı olduğu kadar da güldürücü bir olay oldu. Daha komisyonun çalıştığı günlerde evime tanımadığım bir adam geldi ve beni... tutukladı. Evet! Tutukladı beni. Ve gene Aslanlı Köprü'deki yapıya götürdü. İkinci, üçüncü kata çıktık. Beni loş bir koridorda bırakıp, saygılıca :

«Burada bekleyin!» dedi.

Yarım saatten fazla bekledim. Sonunda 35 yaşlarında bir adam gelip, bana, biraz öfkeli bir tavırla odasına girmemi söyledi. Girdim. Yazı masasının önünde dikildim. Yerinde asık suratla oturuyor, kaşlarını çatmış sert sert bakıyordu.

«Sen (evet, sen diyordu!) falanca fişmanca-yı tanıyor musun?»

Sorduğu kimseleri tanıımıyordum.

«Ya filâncaları?»

«Onları da tanı mıyorum.»

Salıverdiler beni.

Nedenini gene anlayamadım. Georgi Dimitrov'un eski yardımcılarından bazılarına kara çalınmıştı. Kimileri gözaltına alınmıştı. Ben kurtulanlardan biriydim. Gözaltına alınanlardan biri ifade verirken beni de karıştırmış olmalıydı.

Eve döndüm. Hem içim içimi yiyor, hem güleceğim geliyordu.

«Hey gidi, Nedelço, ne de kısmetlisin!» diye geçirdim bir ara. «Bu koridorlarda hep aynı biçimde dikilir durursun.»

Daha sonra Nisan Plenumu yapıldı ve işler düzeldi.

B E Ş İ N C İ B Ö L Ü M

I

K A Ç I Ş

Haziran sonunda Sofya Merkez Cezaevinden yirmi, otuz kişilik bir grubun Burgaz'a aktarılacağı bildirildi. Kafilede, Kara Kolü Ağabey de içinde olmak üzere tüm «felsefe» derneği yer alıyordu. Bu da ne derneği mi? Siyasal hükümlülerden üç genç - Dik, Dimi ve ben -, 1943 haziranı günlerinde felsefe okumaya karar verdik. Kitapları okuyor, inceliyor, tartışıyor ve galiba en çok da şakalaşıyorduk. Eski bir üniversiteli olan ve şakacılığıyla tanınan Dimi (yani Dimitir Stanoev), bizim öyle rasgele değil, sapına kadar filozof olduğumuzu, derneğimize katılmanın da olağan bir iş olmadığını, bunun iyice hak edilmesi gerektiğini söyledi. 22 - 23 yaşlarında bir işçi olan, keza şakayı seven ve kaldıran Dik de (David Levi), derneğin Dimi ve benden (adım bir harf eksiğiyle Ganovski'ydi) başka, Mitin'den (en ünlü Sovyet filozofu), Levinskiy'den (felsefe alanında böyle bir isim yoktu, ama o kadar tumturaklıydı ki, varlığını kimse tartışmaya kalkışamazdı) oluştuğunu duyurdu. Karar şuydu: Derneğe, ancak dernek için bir kilo kiraz satın alanlar üye olabilecekti. Hevesli olan çoktu. Ancak giriş ödentisi o kadar büyüktü ki, kimse tamamını sağlayamadı. Sadece Pavel Ts. biraz ödeyebildi, ama ancak aday üye oldu.

Bunları, hem şakanın devamlı yol arkadaşımız olduğunu göstermek, hem de bu «filozof»

lar sonraki anlatımımızda gerekli olacakları için söylüyorum.

Nikola Petrov (Kara Kolü veya Kolü Ağabey dediğimiz arkadaş) şakacılar kralıydı. Ona Sofya sokaklarında rastlarsanız, size gayet ciddi görünmesine aldanmayın. Yalnız önemli yaşam sorunlarını görüşmesini bilir gibi görünen o çok ciddi davranışının ardında öyle bir nüktecilik, şakacılık, fıkra bolluğu gizlenir ki, sizi gülmekten kırıp geçebilir. Ne var ki, en büyük zevzekliğine bile kendisi gülmezdi. Zaten güldüğü çok seyrek görülürdü.

Kolü Ağabey, arkadaşları güldürmek için hep birşeyler uydurur dururdu. Hem de şakaları bütün cezaevine yayılır, mahpuslar katıla katıla gülerlerdi. Bir yıl kadar önce bana da bir oyun oynamaya çalıştı.

Yine «gönderme» olarak Plevne'den birkaç günlüğüne getirilmiştim. Ve bu defa beni yedinci bölümde bir hücreye tıkmışlardı. Hücre, köşede de olsa, oldukça genişti. İçerde beş - altı siyasal hükümlü vardı. Aralarında Kolü Ağabeyi artık biraz tanıyordum. «İyi günler!», «Merhaba!», «Hoş geldin!», «Hoş bulduk!» derken, öğle vakti oldu. Yemeği taslara koydular. O anda Kolü Ağabey buyruğu bastırdı :

«Duaya kalkın!»

Hayretten donakaldım. Baktım, ötekiler kalkıyorlar. «Vay anasını!» diye geçirdim, «Bu da nesi?» Nesi olursa olsun, ben de kalktım.

Kolü Ağabey yine buyurdu :

«Nöbetçi duayı okusun!»

Biri dua okumaya başladı, ötekiler de habire istavroz çıkarıyorlardı.

Doğrusu ya, numara olduğunu anlayamadım. Ama aklımca nedenini buldum. Bu cezaevinde arkadaşlar bir uzlaşma kabul etmiş olabilirlerdi (sanıyorum bazı yerlerde cezaevi yönetimi bunu dayatmıştı). Ama, kalkmış olsam da, duanın ne başında, ne de sonunda istavroz falan çıkarmadım. Ve iyi ki çıkarmamışım. Çünkü avluya ilk çıktığımızda, Kara Kolü'nün bana nasıl bir numara yaptığı hemen öğrenildi. Boş bulunup da haç çıkarsaydım, artık beni tefe koyup çalarlardı.

Gerçekte iyi adamdı Kolü Ağabey. İşçiydi. Merkez Komitesi mensuplarından, yeraltı eyleminde deneyli eski bir devrimciydi. O sıralarda Sofya Merkez Cezaevi kolektifi sekreteriydi. Tatlı dilli, hoş bir konuşma arkadaşıydı. Siyah kıvrıkcık saçlı, bıyıklı, esmer yüzlüydü. Güzel olduğunu söyleyemem. Çünkü biraz irice biçimli bir yüzü vardı. Ama çok sempatikti. Herkes onu sevip sayıyordu.

Diyeceğim, ona ve bana ağır bir ödev düştü. Biz, Burgaz cezaevinde Dobri Amcayla ilgili kararı uygulamalı veya bildirmeliydik. Daha doğrusu, bu ödev Kolü Ağabeye verilmişti, ama durum öyle getirdi ki, ben de katıldım. Bunun için önce kararın nasıl kabul edildiğini anlatmam gerek.

Pleven cezaevi kolektifinin bileşimi 1943'te büyük değişikliğe uğramıştı. Dobri Amcayla öteki eski hükümlüler başka yere gönderildiler. Pleven'de, Trayço Kostov başta olmak üzere, «ömür boyu» olanlar toplandı. (Pazarcık'a «idamlık» lar yığılmıştı). Trayço ile öteki arkadaşlar, siyasal hükümlüler arasında saltık bir otoriteye sa-

hip Dobri Amcanın büyük ününü ve .. görüşlerini herhalde daha önce de duymuşlardı ama Pleven'de bu görüşlerle doğrudan doğruya karşı karşıya geldiler. Olayların nasıl geliştiğini, Merkez Komitesinin fikrini alıp almadıklarını (alınmaları gerekirdi!), Dobri Amcadan yazılı açıklama istenip istenmediğini (istenmesi gerekti) bilmiyorum, ama orda arkadaşlar (belki ileri gelenler) bir araya gelmişler ve Dobri Terpeşev'in yanılgıları üstüne bir karar alıp onaylamışlar. Karar, parti görüşü olarak kabul edilmiş. Ben bu karar konusunda ikili bir görüş içindeydim. Bir yandan, bazı noktalar beni epey tedirgin ediyordu. Özellikle, bu yaklaşım partisel miydi? Parti üslubu başka yönden çığnenmiyor muydu? Ama ele alınan noktaların özlüğüne bakarak saptamaların birçoğunu kabul ediyordum. Bunları zaten kendim belirtmiş değil miydim? Ne de olsa, ona karşı böyle mi davranmamız gerektiği sorusu, bir türlü kafamdan çıkmıyordu. Böyle bir vuruş'a geçmeden, başka bir etkileme biçimi bulunamaz mıydı? Ne var ki, disiplin disiplindi, partide disiplin bir numaralı yasaydı. Parti öylesine yoğun kovuşturmalara uğramıştı ki, güvenilir silâhı ancak disiplin, bilinçlilik, bağlılık olabilirdi. Karar hücreleri dolaştı, görüşüldü, gereken dersler çıkarıldı: Cezaevinde Merkez Komitesi değiştirilmemeli, parti politikası konusunda keyfi görüşler ileri sürülmemeli, durumu içerden çözümlenmelerden sakınılmalıydı vb...

Burgaz cezaevine aktarıldık. Oraya vardığımızda kentte kalmıyacağımızı anladık. Biraz daha ötede, Bilgarovo köyünde bir mahpus çalışma kampı varmış, oraya gidecekmişiz. Kolü A-

ğabey Burgaz'da kalacaktı. O hâlâ sorgulanıyordu; sorguya çekilmekte olanların çalışma hakkı yoktu. Bunun üzerine, beni yanına çağırdı ve Bilgarovo'ya gidecek kafilenin sorumlusu olacağımı bildirdi. Ayrıca, kararı uygulama veya bildirme konusunda kendisine verilen (kimin tarafından verildiğini söylemedi) görevin otomatikman benim üzerime geçtiğini söyledi. Biraz bozuldum ama... başka çarem yoktu. Kararın bir kopyasını verdi bana. Sakladım belgeyi.

Aynı günün akşamı kampa vardık. Kamp, engebeli ve çıplak bir arazide üç - dört tahta barakadan oluşuyordu. Yakınlarda bir taşocağı vardı ve siyasiler güya orada çalışıyorlardı. Mahpuslar arasında, başlarında Dobri Amcanın bulunduğu Pleven'li eski arkadaşlarımdan büyük bir grup vardı. Aradan bir - iki gün geçti. Susuyordum. Ama konuşmalıydım. Parti buyruğundan daha güçlü ve önemli bir şey yoktu! Bizi yönetim adına karşılayan arkadaş'a, bana verilen ödevi söyledim. Üstelemedim, yalnız bildirdim. Güldü arkadaş (herhalde bir bildiği vardı).

«Kolektifi toplan, açıklamanı yapman için sana sözü veririz, o kadar...» dedi.

Bu sözlerden şöyle bir anlam çıkıyordu : «Kendin çıkmalısın işin içinden. Ama bil ki, kolay olmayacak.»

Bir - iki gün daha geçti. Bir akşamüstü gelip haber verdiler :

«Seni Dobri Amca istiyor.»

İçim hafifledi. Yerimden sevinçle fırladım. Dobri Amcayı seviyordum. Onu görmekten mutluluk duyacaktım. Hem de kendisiyle peşinen konuşacaktım. Yine kaputunu omuzlarına almış,

her zamanki gibi biraz aksıyordu. Tutuk bir içtenlikle karşıladı beni :

«E, ne halt ettiniz orda?» diye diklendi. «Canavar gibi peşime düştünüz gene. Cezaevinden cezaevine gidiyor, beni kötülüyorsunuz boyuna. Sekterler yıllarca beni rahat bırakmadılar. Şimdi yeniden...»

Sözlerinde, sesinde acı ve güceniklik vardı. Yüreğim sızladı.

«Senin bu işte parmağın olmadığını biliyorum, ama arkadaşlar nasıl oldu da içi bu kerreye getirdiler?»

Yarım saat kadar konuştu benimle. Sözleri çok acı ve tutku yüklüydü. Kendisine yöneltilen eleştirinin anlamını kavrayamıyordu. Eleştiriye kabul etmiyordu.

Şimdi, kamp yaşamıyla ilgili anlatıma biraz ara vererek, beş - altı yıl ileri gidelim. Dobri Amca Bakanlar Kurulu Başkan Yardımcısı olmuştu. Başbakanlıktaki bölümlerden birine yerleşti. Ben de orda çalışıyordum.

Bir gün işleri daha azken lâfa daldık. Eski bildiklerden, eski dostlardan söz açıldı. Birçok konuyu değtik. Söz o bilinen karara geldi.

«Dokuz Eylül'den sonra bu sorun herhangi bir yerde ele alındı mı?» diye sordum. «Ne düşünlüdü, sonuç ne oldu?»

«Hiç bir yerde ele alınmadı!» Ve ekledi: «O zaman kaçmasaydım, o karar yüzünden siyasal bakımdan silinir giderdim. Hiç kimse beni aklımdan bile geçirmezdi.»

Ne de olsa, Trayço Kostov hakkında kötü söz söylemedi. Oysa Trayço Kostov'un en yoğun biçimde eleştirildiği dönemdeydik...

Kampta üç - dört gün daha geçti. Gündüz-

leri taş kırıyor, daha doğrusu güya kırıyorduk. Akşamları ders yapıyor, bültenleri okuyor, tartışıyorduk... Dış dünya ile iyi örgütlenmiş bir ilişki seziyordum. Eski arkadaşlarla buluşmaktan sevinç duyuyordum. İvan Radev, İvan Bonev, Georgi Krıstev, Lıçezar Avramov ve daha birçokları kamtaydılar. Bir akşam bizim barakanın önünde Dobri Amcanın durduğunu gördüm.

«Dyalka!» - Bana hep böyle takma adımla sesleniyordu - «Gel biraz konuşalım.»

Heyecanlı, huzursuz gibime geldi biraz sesi. Hemen koştum. Barakaların yanından yürüdük. Biraz uzaklaşınca açıldı :

«Çoğu yönetimden olan bir grup arkadaşın kaçıışı örgütlendi... Sen kolektifin yeni yönetimine katılacaksın. Hemen işi elinize alın. Arkadaşları birleştirin. Şimdi en önemli şey dayanışmadır. İnsanları birbirinden uzaklaştıran herşeyden kaçının. Görüş ayrılıklarına hiç meydan vermeye çalışın...»

«Dobri Ama,» dedim, «ben de gelsem, olmaz mı?»

«Şimdi olanağı yok. Çok olacağız Sen ikinci gruba kalacaksın.»

«Bu birlik uğruna elimden geleni yapacağım emin olabilirsiniz.» (Böylece, o karar sorunu kendiliğinden ortadan kalkmış oldu!)

Vedalaşmadı, çünkü hemen kaçmaları söz konusu değildi. Yalnız elimi kuvvetle ve uzun uzun sıktı. Hep öyle kor gibi yanan gözleri - o huzursuz gözleri - bana sevecenlikle bakıyor, gülümsüyor, daha çok çakmaklanıyordu.

Açıktaki yediğimiz akşam yemeğinden sonra, günün henüz bitmediği, fakat artık ortalığın kararmakta olduğu sırada -, birinci barakadan

(Dobri Amca da oradaydı) bir gölgenin çıkıp uzaklaştığını gördüm... Dobri Amcaya benzettim...

Sabahleyin sevinçli bir haber ağızdan ağıza dolaştı :

«Dün akşam altı kişi kaçmış!»

Uzaklaşan gölgeyi ansıdım. Onu son olarak o zaman görmüştüm. Kaçan öteki mahpuslar, Pleven cezaevinden dostlarım İvan Radev ve İvan Bonev (Amiko), aynı zamanda Varna'dan Stoyan Dobrev (Stranca), Karnobat'tan Ganço Hardalov ve Gaydacı dediğimiz Toşo'ydu.

Çok heyecanlandık. Hem çalışıyor, her... bekliyorduk. Gardiyan bir ara Dobri Amcanın çalıştığı gruba koştu :

«Dobri Amca nerde?» (Gardiyanlar bile ona böyle diyorlardı.)

«Buralardaydı, su dökmeye gitti» diye yanıtladı biri.

Başka gruplara da koştu. Aradığı mahpuslar hep su dökmeye gitmişlerdi. Saat ona doğru kampa alarm verdi. Hemen kampa topladılar bizi, sıraya dizip saymaya başladılar. Altı kişi eksikti.

Eksikliği nasıl anlamışlardı?

Geceleyin, altı mahpus, kamptan çıktıktan sonra, her biri kendi memleketinin yolunu tutmuştu. Bize gayda çaldığı için Gaydacı dediğimiz Toşo, yakın köylerden olduğundan, köyünün yolunu tutmuştu. Şans işte, bir bağın içinden geçerken kötücül bir silâhlı kır bekçisine rastlamış.

«Dur bakalım! Kimsin sen?»

«Yabancı değilim, köydenim.»

Fakat herif işkillenmiş. Tüfeğini doğrultup, «Kıpırdama!» demiş. Sonra Toşo'yu köye götürmüş.

«Kimsin sen ve nerelisin?»

«Uzak değil, falanca köydenim,» diye aldatmış onları.

Telefonla araştırmışlar. O köyde öyle biri yokmuş. Ama ne de olsa, köy telefonu. Aradan bunca da zaman geçmiş.

«Söyle, kimsin sen?» diye üstelemişler.

«Daha uzak... köyünden falancayım.»

Araştırmıncaya kadar geceyarısı olmuş.

Ancak sabahleyin doğruyu söylemiş bizimki :

«Ben siyasi mahpusum. Dün akşam Bilgarovo yakınındaki kamptan kaçtım.»

Peki, neden o zaman söylemiş?

Aralarında öyle anlaşılmışlar: Eğer biri ele geçecek olursa, kim olduğunu kaçıştan oniki saat sonra söyleyecek. Bu zaman içinde de ötekiler saklanmış olacaklar. Bunun için Toşo herifleri o kadar oyalamış.

Sonra kampa telefon etmişler :

«Dün akşam kaçan mahpusunuz var mı?»

«Yok!» diye yanıt vermişler. Çünkü sabahki sayımda eksik çıkmadı. Bunun için özel tedbir alınmıştı.

Kamptan böyle yanıt alınınca, Toşo'ya sağlam bir dayak atmışlar.

«Yalan söylüyorsun, anacığını... Kimsin?»

Toşo, yalan söylemediğine inandırmaya çalışmış onları. Adını söylemiş. Gene telefon etmişler kampa :

«Şöyle şöyle bir mahpusunuz var mı?»

«Var.»

«Araştırın bakalım, orda mı?»

Bunun üzerine gardiyan koşup sordu :

«Gaydacı nerde?»

Yanıtladılar: «Buradaydı, su dökmeye gitti!»

Gardiyanlar artık fazla vakit kaybetmeden, ileri gelen arkadaşların gruplarına koştular.

Ama iş işten geçmişti. Her biri kendi yolundan yerine varmıştı. Dobri Amcayla İvan Radev Plovdiv'e, İvan Bonev Sofya'ya, Stranca Varna'ya, Ganço Hardalov Karnobat'a gitmişlerdi. Devrimsel savaşım zorlu bir takviye gücü kazandı. Dobri Amca, Politbüro üyesi olarak, ayaklanma hareketi yönetiminde yerini aldı. İvan Bonev, acar bir partizan komutanı oldu; 9 Eylülde etkin bir eylem gösteren Şop müfrezesini yönetti. İvan Radev, İkinci Ayaklanma Harekât Bölgesi komutanı oldu. Stranca ve Ganço Hardalov kendi bölgelerinde savaşımın başına geçtiler ve öldürüldüler.

Dobri Amca derin bir gizlilik içinde öyle daldı ki çalışmaya, bir daha tâ 9 Eylül 1944'te artık... bakan olarak sesini duyduk. Özgürlükten esrimiş yığınların en çok sevdiği yöneticilerden biri oldu. Cezaevlerinden çıkan siyasal hükümlüler, adını daha da yayarak, ününü kat kat arttırdılar. Dobri Terpeşev önemli devlet görevlerinde bulundu. İlk iki yıllık planın hazırlanmasıyla ilgili çalışmaları yönetti. Parti V. Kongresine ilk beş yıllık plan tasarısı konusunda rapor sundu...

Her zaman öylesine içtenlikli ve sevecendi ki, insan onunla görüşmekten hoşnutluk duyuyordu. Ama hep öyle huzursuzdu, başı hep yukarıdaydı.

1955'te «Cezaevi Anıları» adlı küçük bir kitap yayımlandı. Bana armağan ettiği nüshaya

çok sıcak sözler yazdı: «İçten arkadaşlık ve bana karşı evlâtça tutumundan ötürü yürekten şükran ifadesi olarak: «Ben de kendi payıma, Novo Vreme (Yeni Zaman) dergisinin isteğine uyarak bir eleştiri yazdım. Elbette hayranlık ve övgü dolu bir eleştiriydi bu. Kitabının bir yerinde şöyle demektedir herhalde haklıydı :

«Bugün de, Pleven Cezaevinde beraber bulunduğumuz arkadaşlardan bazılarıyla görüştüğümde, o harikulâde arkadaşlık ilişkilerini tatlı bir heyecanla hatırlıyorum.»

Bununla beraber, karardaki noktalar da, yeni bir biçimde, artık değişik siyasal koşullar içinde, ama özlük bakımından hep aynı olarak ortaya çıktı. Görevden alındı. Fakat eninde sonunda her zamanki yerine, parti anaya döndü. Ve hayatta gözlerini kapadığı gün, parti onun içinde de bilgelik yansıması olarak bir nekrolog (ölüm duyurusu) çıkardı, hizmetlerini takdirle andı.

Onlar her nasılsa kaçtılar. Ama olanaklar sorununu kafamı kurcalamaya devam ediyordu. Neden yalnız altı kişi kaçtı? Olacaksa, neden gerektiği gibi olmasındı? Yirmi - otuz kişi, belki daha da çok insan birden kaçamaz mıydı? Sonra ya her rü, ya merrü! Koskoca bir partizan çetesi olabilir-dik. Hazır, eğitilmiş elemanlar. Başka bir deyişle, yine o yazgısal yıllarda cezaevlerindeki savaşçı rezervleri sorununa dönüyordum. Cezaevleriyle ilgili, barışçı zamanlara özgü taktik pek fazla sürmemiş miydi? Bu konuyu bugün kimse yazmıyor, tartışmıyor. Belki 1935 yılına kadarki yöntemlere benzer bir yol tutulmalıydı: Yöneticilerin uykusunu kaçırarak asi bir cezaevi, toplumu

elektriklendirici bir yanar meşale benzeri cezaevi! Sekreterlik saçmalıkları bir yana atılmalı, sonraki dönemin katıksız eğitme - aydınlatma işlevlerinin de ötesine geçilmeliydi. İlle bir şey gerekliydi! Artık aman kaçılmasın, bayrak açılmasın, açık siyasal eylemlere girişilmesin, cezaevi idaresiyle çatışmaktan kaçınılsın gibi eski yönergelerin kaldırılmasında gecikiliyor muydu?.. Dışarda şimdi kan gövdeyi götürürken, herşeyden önce sağlığın korunması ödevi, artık çok eskimiş değil miydi?

İşte, zamanı için doğru olan bir düşün, böylece dogma haline geliyordu. Gerçek, genellikle kolayca dogmalaşüyor; dogmaya dönüşen gerçek de artık gerçeğin kendisini yadsıyor. İnsan ruhunun bu eğilimi nice mutsuzluk doğurmuş, ilerlemeyi kösteklemiş, gerçeği ve özgürlüğü, kendi kendini boğan jandarmalara dönüştürmüştür. İnsan, her düşünsel yargısını dogmaya dönüştürmemeyi henüz öğrenebilmiş değildir. Bugün bulunup bilinen gerçek, bu koşullar ve bu zaman içinde gerçektir. Bu gerçek yarın değişime uğruyor, çünkü yaşam, gelişim, yeni açıdan aydınlatılması gereken yeni yanlarını ortaya koyuyor. Gerçeğe inan, ama şuna da inan ki, gerçeği tapılacak ikon gibi duvara astığın anda, yeni gerçeği görmeden geçme ve eski tanrılara iyi niyetle hizmete devam etme tehlikesiyle yüzyüze gelmiş oluyorsun. Hayata yenilikçi yaklaşım, Leninizmin canı, özüdür, Lenin bize nasıl hem sadık, hem atak, cüretkâr olabileceğimizi öğretiyor, gösteriyor.

II

... VE CEZA

Kamp üzerinde gökyüzü kararırverdi. Her an hazır olan makineli tüfeklerin namluları her yandan bize bakıyordu. Dışarı çıkmak, her türlü kıpırtı yasaklandı. Öç almaya hazırlanıyorlardı. Bunda gecikmediler. Polisler bizi dört yandan kollayarak Burgaz cezaevine götürdüler. Üçüncü kata çıkarıldık. Öndeki gruptaydım. Açılan ilk koğuşa tıkıldık. Ancak kapı kapandıktan sonra neye uğradığımızı anladık. Ayakta olduğumuz halde koğuşa hemen hemen doldurmuştuk. Salhaneye sığır doldurulur gibi tıklımiştık içeri. Kaç kişi olduğumuzu saydık. Otuzaltı kişiydik. Oysa koğuş ancak yedi kişilikti. Öç iyi düşünülmüştü. Zorluk daha ilk saatlerde ve günlerde kendini gösterdi. Temmuzda deniz kıyısında sarı sıcak vardı. Hava yetmiyordu. İki küçük pencere de daha fazlasını geçirebilecek gibi değildi. Sıtma bataklıklardan koğuşlara girdi. Birbiri ardından dokuz kişi hastalandı. Kimisi «tersiana» denilen sıtmaya, kimisi daha da tehlikeli olan «tropik» sıtmasına tutulmuştu. Hastaların ateşi yükseliyor, nöbet göz açtırmıyor, titreye titreye debeeleniyor, acı çekiyorlardı. Bir hücrede dokuz sıtmalı. Ve ilâç falan hak getire. Düpedüz kaderlerine terkedilmişlerdi.

Cezamız açıklandı: İki ay böyle sıkı rejimle yaşayacaktık. Dışardan yemek, paket, para alma

hakkından yoksun edildik. Mektup sayısı sınırlandı. Gerçekte toplu hücre cezasına çarptırılmış-tık. «Tutulan at harman döver» atasözü yürür-lükteydi. Bu bir çaresizliğin öcüydü. Başkaları kaçmış, kalanlar cezalandırılmıştı. Yalnız mah-pus tayını ile yetinen bizler, 1943 yazında cezae-vinde beslenmenin ne demek olduğunu çabucak anladık. Her gün öğle ve akşam yağsız domates ve biber çorbası yapıyorlardı. Domatesler ezilip suyla karıştırılıyor ve bu çorbada tek - tük biber parçaları yüzüyordu. Yüzen biberlerle bir tür çaydı bu. İkiyüz gramlık kapkara tayını nasıl bö-lersen böl, kahvaltıya bile yetmiyordu... Açlık, sıtmadan sonra iki numaralı düşman olarak üs-tümüze çullandı. Çok defa açlık çektiğim oldu, ama Burgaz'daki açlığımızın eşi yoktu.

Üç «filozof» aynı koğuştaydık. Birlikte yemek yiyorduk. Gerçekte yiyecek birşeyimiz de yoktu. Herşeye karşın, her gün avluya volta atmaya iniyor, giderek bir süre jimnastik yapıyorduk. A-ma havalanmak için avluya çıkanlar günden gü-ne azalıyordu. Artık üç kat çıkmak zor geliyor-du. Fakat biz üçümüz iniyorduk. Bir ara, iriyarı, güçlü kuvvetli, atlet vücutlu bir adam olan Dik de içerde kalmaya başladı, dışarı çıkıp volta at-maz oldu... Tuhaf şey. Ben vücutça zayıf ve cı-lızdım, iki yıllık hapis beni iyice kurutmuştu, ama yine de hâlâ avluya inip dolaşabiliyordum. Dayanıklılık ne kadar da göreceli şeydi! Ama yatak beni giderek daha çok çekiyordu. Gücüm göz gö-re eriyip gidiyordu. O zamana kadar hiç öyle yattığım yoktu. Şilteye upuzun serilip yatıyor-dum. Sanki vücudumun her parçası saman şilte-ye yapışıyordu. Açlık yalnız midenin duyumu de-

ğildi. Vücudumun her zerresi açlığı duyuyordu. Parmak uçlarımın bile aç olduğu duygusu vardı içimde.

Fakat cezaevine yerleşir yerleşmez, örgütümüz eyleme geçti. Koğuşumuzun yönetim kurulu belirlendi. Solak dediğimiz Georgi Bogdanov politik sorumlu seçildi, Liçezar Avramov okutman, ben de muhtar oldum. Ötekileri sonra anlatacağım, çünkü yeteri kadar beraber olacağız. Önce muhtarlıktan söz edeyim: Muhtar argomuzun bir süzcüğüydü. Yarı ciddi, yarı şaka. Bu tanımlanması zor bir görevdi. Hem idare müdürü, hem iç düzen ve öteberi sağlama sorumlusu, hem de veznedar... İlk işlev gayet zor ve ağırdı. Arkadaşların yerleşmesine yardım etmeliydim güya. Ama ayaktayken koğuşu dolduruyorduk, yataklarımızı nasıl yerleştirebilirdik? Arkadaşlara şunu önerdim :

«Herkes olduğu yere şiltesini serip yatsın. Daha uzun iki duvar boyunca iki sıra halinde...»

Yattılar ama on kişiye yer yoktu.

Bunun üzerine :

«Sıkışın,» dedim. «Birbirinize sokulun, yan dönün.»

Beş arkadaş daha yerleşti. Ama beş kişiye gene yer yoktu. Güzel Sanatlar öğrencisi, sonradan Bulgar Ressamlar Birliğinin ileri gelenlerinden biri olan Kolü Mirçev de aralarında vardı. Sıraların iki başında yatanların ayakları arasına iki yatak daha sıkıştırdık zar zor.

«Ayaklarınızı toplayın! Uzatmak yok. Büzülerek yatıp uyuyacaksınız.»

Kolü Mirçev'e yine yer kalmadı. Geçici olarak odanın ortasındaki kovanın yanına sığınma-

sı gerekti. Orada yatması da hem üzücü, hem güldürücü işlere yol açıyordu. Geceyarısı biri kalkar, kovayı arar. Karanlıkta yarının büyük ressamının bir yerine basıverir istemeden. O da birden köpürür :

«A be, dikkat etsene be cenabet... nereye bastığını görmüyor musun?»

Ama Nikola Mirçev'den daha sonra söz edeceğim. Şu varki, Sofya Merkez Cezaevinden bildiğimiz Todor Bogoslovov'un durumu kötüden kötüydü. Genç Toşko, yirmibir - yirmiiki yaşlarında, temiz ve namuslu, ateşli ve sadık bir arkadaştı. Bizim tutuklandığımız sırada o da Polis Müdürlüğünde tutukluydu. Çok dövmüşlerdi. Ama yılmamış, direnmmişti. Şarkıyı, şakayı, hayatı seven neşeli bir delikanlıydı. İnsanlarla dostluk kuruyor, RMS'in o yıllarda birçok gence aşıladığı bütün olağanüstü nitelikleriyle onların güven ve sempatisini kazanıyordu. Bu nitelikleriyle yarının yetkin bir parti elemanı olacağını kestiriyorduk. Ama başına büyük bir belâ geldi. Hiç durmadan burnu kanamaya başladı. Bir, iki, üç saat geçti, kan durmak bilmiyordu. Ne doktor vardı, ne ilâç. Daha yaşlı arkadaşların bildikleri bütün çareleri denedik, fayda etmedi. Kan damla damla akıp duruyordu. Bir gün, bir gece geçti, kan akmakta devam ediyordu. Kapıları vurmaya başladık, cezaevi yöneticilerinden hastaneye kaldırılmasını istedik. Hiç ses çıkarmadılar. Susuyor, kaş altından da kinle bakıyorlardı. Dokuz gün, dokuz gece delikanlının kanı aktı böylece. Çaresizlik içinde çırpınarak çevresinde döndük durduk. Yürekler acısı bir tabloydu! Koğuşun havası dayanılmaz derecede ağırlaştı. Bir hamamdaki

kadar boğucu havada korkunç bir önsezi dolaşıyordu. Ancak onuncu günü Toşko'yu hastaneye kaldırdılar. Bir çaresini bulup kanamayı durdurmuşlardı. Birkaç gün sonra geri getirdiler. Ama bu artık o neşeli, iyimser, şaşılası bir ruhsal temizliğe sahip pırıl pırıl delikanlı, Todor Bogoslovov değil ,bir gölgeydi. 9 Eylül'e kadar güç halle ulaştı. Biraz çalıştı ve... günün birinde sönüverdi. Ona bugüne bugün yanarım da yanarım.

Böyle olaylar bir yana, siyasal hükümlülerin maneviyatı yüksekti. Bezginlikten eser bile yoktu. Durumumuzu daha başlangıçta anladık ve boyun eğmeyeceğimize ant içtik. Ne olursa olsun, eğitim çalışmalarına ara vermemeyi, Bulgaristan ve Doğu Cephesindeki olaylarla ilgili haberleri elden geldiğince izlemeyi, açlık, hastalık, ve eziyetlere pabuç bırakmamayı kararlaştırdık. Öğrenimi sürdürmek zordu. Çile çeken insanların düşüncesi dağılıyor, okutmanın dediklerini zor izliyorlardı. Okutman Lıçezar da dermansız kalmıştı. Fakat dersler bir gün olsun kesilmiyordu. Lıçezar, bileşik materyali fazla heyecana kapılmadan, açık ve mantıklı biçimde yorumluyordu.

Burada da akşamlar çok zor geçiyordu. Işık yoktu, okuyamıyorduk. Bunaltıcı havasızlık giderek artıyordu. Sıtmalılar titriyor, sayıklıyorlardı. Uyumanın olanağı yoktu. İki çare düşündük: Ya tartışacak, ya özgeçmişlerimizi anlatacaktık. Bu tartışma ve anlatımları enikonu açmak istiyorum. Çünkü ilginç söyleşilerdi bunlar. Neler tartışılmıyordu ki! Savaş harekâtından da, savaşımın gidişinden de söz açılıyor, en çok her gün karşı karşıya geldiğimiz teorik sorunlar görüşülüyordu. Tartışmalar, sonu gelmez Kar-

taca Muharebelerini andırıyordu. Ansızın patlak veriyor, bazen günlerce, haftalarca sürüyor, giderek daha çok kişiyi çekiyordu.

Bir defasında hiç beklenmedik bir konuda tartışma başladı: Sosyalizmde içki içilecek mi, içilmeyecek miydi? Şimdi bu konuda tartışma bazılarına gülünç görünebilir. Çünkü yerleşim yerlerinde adım başında alkollü içkiler satan mağazalar. Ama o zaman bu çok ciddi bir sorundu. Taban tabana zıt iki cephe oluştu. Koğuş halkı ikiye bölündü. Tartışma gerçek bir tutkuyla yürütülüyordu. Bir yanda Solak ve Lıçezar başı çekiyordu, öteki yanın başını da ben, Angel Vasev ve Hoca çekiyorduk. Bizim tezimiz kesenkesti: Eğer yurttaşlar zehirlenirse, ne biçim sosyalizm olurdu o? Yarının toplumu, alkolü çevresinden çıkaracak, içki içmeyen kimselerden oluşacaktı. Karşı yan da tezini o kerte isabet ve kesinlikle formüle ediyordu: İnsan bir bardak şarap içmeyecek olduktan sonra, ne biçim sosyalizm olur o? Evet, alkolizme meydan verilmemeli, ama yaşamın tüm zevklerine sırt çevirmek de doğru olmaz.

Işıklar sönüp de uzanıp yattığımız zaman, tartışma derhal alevleniyordu. Biri sözü alıyor, fikirlerini ortaya döküyor, hayattan ve edebiyattan örnekler veriyor, Marks ve Lenin'den alıntılar yapıyor, coşuyor, kandırıyordu. Ondan sonra öte yanın sözcüsü yeni kanıtlar ortaya atıyor, öne sürülen fikirleri çürütüyor, geleceğin tablosunu çiziyordu. Bu bazen geceyarısına kadar böyle sürüyordu. Her iki yanın tutumlarını belirleyen ölçüt ilgi çekiciydi. Georgi Bogdanov (Solak) otuzbeş - otuzaltı yaşlarında, Varna'lı

bir işçiydi. Gerçekçilik duygusu çok güçlüydü. İzin verirsiniz, asıl konudan biraz ayrılp, size onu tanıtayım önce. Anlatılmaya değer çünkü. Akıllı adamdı Solak. Eski komitacı, partinin etkin eylemcisiydi. Önceleri de yatmıştı içerde. Yetişkin bir militan, değerli bir kişiydi. Doğuştan aydıındı adam. Zehir gibi bir akıllı ve arı - duru bir dili vardı. Az ve öz konuşurdu. Tepkilerinde canlı, hareketlerinde kesin ve kararlıydı. Sürdüğü işçi hayatı, ayık görüşlü ve doğru yargılı olmasını sağlıyordu. Koğuşumuzun politik sorumlusu sıfatıyla kişiliğini hiçbir surette öne sürmez, giderek dışardan bakan, işlerin kendiliğinden yürüdüğünü sanabilirdi. Sevilip sayılıyordu. Georgi Bogdanov, utkudan sonra diplomasi alanında gelişecek, en ünlü diplomatlarımızdan biri olacaktı... Evet, karşı tarafın temsilcilerinden biri oydu tartımda. Lıçezar başka noktadan hareket ediyordu. O sosyalizmin ilk yurdundan geliyor ve orada nasıl içilmediğini çok iyi biliyordu. Bizim tarafın kesin tutumu da, 1937'den sonra hemen hemen bütün remsistlerin katıldıkları içki ve sigara aleyhtarlığı hareketinde eğitilmiş üniversite ve lise öğrencilerinin görüşlerinden ileri geliyordu. RMS ile içki ve sigara kullanmayanlar hareketi kaynaşmış, birinin fikirleri ötekinin ideolojisinin bir bölümü olmuştu. Bu, kötü birşey değildi ve çok iyi etkiler yaptı. Remsistler, hiç ayırımına varmadan, ayıklığın sargın savunucuları olmuşlardı. Alkol ve tütün kullanmanın zararlarına, bunun büyük bir sosyal kötülük olduğuna, ölümcül sonuçlar doğurduğuna tamamen inanmışlardı. Elbette RMS'e üye olmak için içki ve alkol kullanmama koşulu yoktu. Ama içki ve siga-

ra kullanmayanlar derneklerinde eğitilen biz öğrencilerin, yarının dünyasını ayıklığın dışında düşünmemiz olanaksızdı.

Tartışmalar sırasında bazı eğlenceli olaylar da çıkıyordu. Kimi bir şaka, öteki bir başka şey yapıyor, tartışma hem ateşli, hem eğlenceli biçimde uzayıp gidiyordu. Hele Hoca bir akşam bizi çok güldürdü. Oluşunda o henüz öğretmen değildi, yalnız İslav Filolojisinde öğrenimini ve stajını tamamlamış durumdaydı. Şimdi de okumada büyük çabası vardı; boyuna okuyor, yazıyor, steno ile notlar alıyordu. Ama nedense biraz karışık düşünceliydi. Tartışmada da böyleydi. Dünya kadar söz söyler, ama arada düşünce yitip giderdi. Bir akşam bizim görüşümüzü savunmak üzere «nöbetçi» ydi. Konuştu, konuştu, sonunda sözü karşı tarafa bıraktı. İyi ama, öteki konuşurken, bizim Hoca uyuyakaldı. Bir ara ayırımına vardık, biraz şakalaştık ve artık tartışmayı onsuz sürdürdük. Geceyarısı, saat yarım olmuştu. Karşı tezi savunan biri konuşup dururken, Hoca birden fırladı :

«Sözü bana verin!»

«Sen uyuyorsun ya!» diye gülüştük. «Niye söz almak istiyorsun?»

«Yoo, uyumadım, hep dinledim!» dedi.

Daha çok güldük.

Genellikle, zaman geçtikçe, eski olaylar daha eğlenceli yönünden ele alınmaya başlanıyor. Bu insan psikolojisinin ilginç bir çizgisidir. O ağır yılları birlikte geçirdiğimiz arkadaşlar ne zaman bir araya gelsek, hep güldürücü olayları daha çok anımsarız. Askerler de öyledir. Başçavuşların hödükçe sözlerini hatırladıkça, gülmekten

bayırlılar.

Biz hâlâ arkadaşlarla buluştukça ve geçmişten söz açıldıkça, sabırsızlıkla sormaktan kendimizi alamıyoruz :

«Ya Dimi'nin kurnazlığı nasıl sonuçlandı?»

Ve dinleyici de bulursak, artık fıkraya dönmüş olayları kimbilir kaçınıcı kez yineliyoruz.

Şimdi siz okurlarımın sabrından da yararlanarak, bu eğlenceli olayların bazılarını anlatacağım.

Dimi'nin işi şöyle oldu: Babası assubay veya Dik'in deyimiyle «asgeneral» di. Endişeye düşen bu «asgeneral», ne yapıp etmiş, cezalı oğlunun Burgaz cezaevinden Haskovo'ya aktarılması kararını sağlamıştı. Öyle de oldu. Arkadaşımızla hem üzülerək, hem... sevinerek (kurtuluyordu!) ayrıldık. Ama yalnız birkaç gün sonra Haskovo yakınındaki Dinevo kampının bir kaçış olayı nedeniyle kapatıldığını, bütün mahpusların tıklım tıklım Haskovo cezaevine doldurulduğunu haber aldık. Dimi, çok «şanslı» çıktı, yağmurdan kaçarken doluya tutulma hesabı, bir ceza daha çekti. Gülünç değil mi?

Dik'in karpuz olayı da hem güldürücü, hem üzücü. Cezalandırılmamızın üzerinden bir ay geçmişti. Bize biraz acır gibi oldular. Yüzer leva kadar para almamıza izin verildi (bilmem bugünkü bir leva kadar değeri var mıydı!). Parayı da ne yaparsın? Kantinde birşey yoktu. Başka mal olmadığı için, tutup karpuz getirmişlerdi. Dik'le iki - üç kiloluk küçük bir karpuz aldık. Mahpusluk adalet ve iştahıyla, ikimiz yedik. Bu ne biçim adalet ve iştah, bilir misiniz? Karpuz iki eşit parçaya bölünür, ufacık bir parçası ve

damlası ziyan olmasın diye kaşıkla oyularak ve kabuğu da kazınarak yenir. Dik'in o kadar hoşuna gitti ki bu, sonunda ellerini çırparak bağırdı :

«Ah, bir karpuz daha olsaydı, çok iyi olurdu!»

Kolü Mirçev atıldı :

«Yiyemezsin!»

«Yerim!»

«Bitiremezsin!»

«Bitiririm! Bahse girelim!»

«Peki. Benim karpuzu veriyorum!»

Dik, kaşığını kavradığı gibi, müthiş bir iştahla karpuzu atıştırmaya başladı. O hızla dörtteüçünü yedi, ama bir çeyreği kaldı. Millet yaygarayı bastı. Özendirdiler, yüreklendirdiler, boşuna. Aç mide daha fazla almıyordu. Üstelik şişkinlikten fenalaştı. Neden sonra, iyileşince, epey matrak geçtiler, epey gülüştüler.

Özgeçmişlerin öyküsü başka. Herkesin sırayla biyografisini anlatması için sözleştiğimizi söylemiştim. Aklımızca, hem zaman daha kolay geçecek, hem birbirimizi tanıyacaktık. Çeşitli insanların değişik özgeçmişleri vardı. Daha birşey görmemiş, başından pek birşey geçmemiş, yirmisinde bir köylü genç ne anlatabilirdi? Anlatacak birşeyi olsa bile, bunun için de ustalık gerekirdi. Böylesi, köyünü, ana - babasını, remsi ve bildirileri, partizanlarla görüşmesini yirmi - otuz dakika içinde bitiriveriyordu. Oysa kimisinin çok dolgun biyografileri vardı. Anlatmaya başladı mı, adamın aklını alırdı. Halkı ayaklanmaya seferber etmiş, grev örgütlemiş, eşek sudan gelinceye kadar dayak yemiş, görmüş, geçirmiş, ki-

tap da okumuş... Üstelik, bir de tatlı dilliyse, artık dinle de dinle. O susunca da, bu neden öyle oldu, şu nasıldı diye sorular yağdırılırdı. Lıçezar'a herkes gizemli birşey beklercesine bakardı. Salt o yaşamıştı Sovyetler Birliği'nde. Dünyanın ilk sosyalist ülkesindeki yaşamı gözleriyle görmüş, Sovyet uçağına binmiş, gelip paraşütle atlamış, memleket toprağına inmiş. Kendisini ilk kez yakından görüyordum. Gençler ona büyük bir tutkuyla sorular soruyorlardı. Her sözünü nasıl da dikkatle dinliyorlardı! O da konuşkan değildi ki... Önemli noktaları açıklar, bildiklerinin çoğu kapalı kalırdı. Bundan ötürü kendisini soru yağmuruna tutardık :

«Peki, söyle bakalım, sen Georgi Dimitrov'u hiç gördün mü?»

«Görmez olur muyum, canım!» (Kendine özgü ağırca bir el hareketi vardı. Bu onur anlamlı, görünmez gizli bir gücü içeriyordu.)

«Osoviahim'de paraşütçülüğü nasıl öğreniyordunuz?»

«Nasıl mı?.. Parkta bir paraşüt kulesi var. Gençler oraya gidiyor. Enstrüktör var. Anlatıyor, öğretiyor. Öğrenenler de atlıyorlar.»

«Peki, sizi nasıl ele geçirdiler?»

Bulgaristan'a dönüşünü kısaca anlatıyordu.

Özel bir uçakla geliyorlar. Paraşütle Balkana inecekler. Hiç oyalanmadan ilişki kurabilmek için, atlayacakları yer önceden belirlenmiş. Ne var ki, Tryavna kenti üstünde atlıyorlar. Lıçezar bir eve, olanca hızıyla damın üzerine düşüyor, paraşütü dolaşıyor, müthiş bir gürültü ve yaygara kopuyor (gökten insan inmiş!). Sonradan polisin eline geçiyor ve o da tutukevi ve ce-

zaevlerinde çile doldurmaya başlıyor.

Yurttan ayrılmak zorunda kalan, politik göçmen olarak Sovyetler Birliği'ne sığınan BKP'nin tanınmış savaşı, sendika önderi olan babası da, Moskova'yla anayurt arasındaki yola koyuluyor. Fakat yollar çeşitli. Babası denizaltıyla yola çıkarken, paraşüt Lıçezar'ı Tryavna'ya ulaştırıyor. Babasından bize söz etmiyordu; bu büyük gizi hiç açmıyordu. Canı kadar sevdiği babasının kaderi hakkında kendisi de birşey bilmiyordu. Herhangi bir bilgi edinme olanağından da tamamen yoksundu. Endişe içinde yaşıyordu. Üstelik, bu konuyu kimseye açmaması gerekti. Bu suskunluk başlıbaşına bir işkenceydi. Çoktan babasız kaldığını, o şerefli adamın, büyük militanın artık hayatta olmadığını bilmiyordu.

Babası Avram Stoyanov denizaltıdan başarıyla karaya çıkıyor, saklanıyor ve ilişki kuruyor. Sliven proleterleri arasına gönderiliyor. Yoğun bir eyleme giriyor. Ama çalışmaları uzun sürmüyor. 1942 ağustosunda gizlendiği ev polise kuşatılıyor. Ve yiğit militan, düşmanın eline diri diri geçmektense, ölmeyi yeğleyerek saklı zehiri kullanıyor. Ele geçmesinin, gizlendiği evin bulunmasının nedenleri bilinmiyor. Sığındığı yere giden yolu, polise, başarılı bir izleyişin mi, yoksa sinsice bir hıyanetin mi gösterdiği belli değil. Büyük bir adamın parlak yaşamı böyle sona eriyor. Adı efsaneleşen Avram Stoyanov'un yazgısını ancak 9 Eylül'den sonra öğreniyoruz.

Çok geçmeden, bizi Burgaz'dan alıp Sliven cezaevine yerleştirdiler. Lıçezar da bizimle beraberdi. Ama o zaman babasıyla bir kentte bulun-

duğu, bir gece karanlığında polisten gizli olarak babasının ölüsünün gömüldüğü bahçeli avluya çok yakın olduğumuz aklının köşesinden bile geçmiyordu.

Baba - oğul bir kentte!

Lıçezar bu trajik raslantıyı ancak özgürlüğe kavuştuktan sonra öğrendi.

İşte Lıçezar o zaman böyle bir kişiydi.

Şimdi biraz da en yaşlımız olan, altmışı aşkın Angel Amcadan söz edeceğim. Kendisine «vicdanlı» Angel Amca diyorduk. Bu lâkabı koğuşta edindi. Besbelli, bugün modern bir hastalık olan, ama o zamanlarda seyrek rastlanan nevroz vardı adamcağızda. Hep sinirliydi. Kıpırtıya, hele gençlerin itişip kakışmalarına katlanamıyordu. Delikanlılara boyuna çıkışıyor, öğütler veriyor, onları hep aynı deyimle azarlıyordu: «Sizde vicdan yok mu?»

«Cereyan oluyor, kapayın kapıyı! Vicdan yok mu sizde?»

«Gürültü yapmayın! Ortada dolaştığınız yeter!» Ve yine: «Sizde vicdan yok mu?»

«Vicdanlı» lâkabı böylece doğdu, sizin anlıyacağınız. Aslında iyi adamdı elbette. Evet, işte ona geldi şimdi sıra.

Yaşlıların, anılarına belirli bir düşkünlüğü vardır. Yaşlı adamın anlatmasını istedin mi, artık zaman ölçüsünü bir yana bırakacaksınız. Öylesine dalarlar ki anlatmaya, bir daha zor alırsın sözü ağızlarından. Düşen kahramanların anısına düzenlenen büyük toplantılarda da görmüşümdür. Herşey kırk - elli dakikada bitebilir, ama sadece anılarını anlatan bir yaşlı yoldaş kürsüde bir saat kalabilir.

Demem o ki, Angel Amca da bu tipik tutkunluk çizgisinin dışında değildi. O da yaşam öyküsünü anlata anlata bitiremiyordu. Çocukluktan başladı (nasıl da sevilir şu çocukluk anıları!), lisede nasıl okuduğunu, nasıl dar sosyalist olduğunu anlattı... ve biz birer birer uyuduk.

Ertesi akşam, «Vicdanlı» Angel Amcanın komşusunu söz almaya davet ettik.

«Nasıl olur?» diye atıldı Angel Amca. «Ben bitirmedim daha.»

Saygısızlığımızdan ötürü yaşlı adam karşısında utandık ve yine dinlemeye başladık.

Girdiği savaşları anlattı birer birer, sonra sıra Eylül Ayaklanmasına geldi... vakit yine geceyarısını geçti ve yine hepimiz uyuyakaldık.

Üçüncü akşam, artık bitirdiğinden emin olarak, sözü sıradaki arkadaşına vermek istedik. Ama Angel Amca yine sertçe çıkıştı :

«Yahu, sizde hiç mi vicdan yok? Yaşlı bir adamı dinleyemeyecek kadar sabırsız mısınız? Ben bitirmedim daha.»

Yıldırım ile vurulmuşa döndük.

O gece Angel Amca anlatımını bitirene kadar uyumamış olan bir arkadaş ertesi günü mustuladı :

«Angel Amca sonunda bitirdi!»

Şimdi Nikola Mirçev'e dönelim. Canlı ve hareketli, huzursuz, bazen hırçın, düşüncelerinde kesin ve dürüst, insanlarla ilişkilerinde içten entelektüel bir kişiydi. Biyografisini anlatırken çoğu gençler gibi, söyleyecek fazla birşeyi yoktu. Mirçev, biyografisini henüz yapıyordu ve daha da yapacaktı. Sonradan büyük bir sanata temel

olacak yaşam izlenimlerini biriktiriyordu. Yıllar geçecek ve biz başkentteki resim sergilerinde Bulgaristan'ın büyük ressamlarından Nikola Mirçev'in tablolarını görecektik. Bu tablolarda tutukluluk ve cezaevleri sürekli konulardandı. Bu konudan hiçbir zaman ayrılmaması, yıllar geçtikçe eski olaylara daha çok tutkunlaşması ve güçlü paletini ve fırçasını hasretmesi hem garip, hem doğaldır. Seyirciler onun yıldan yıla daha heyecan verici tablolarını görecektlerdi. Şimdi artık güvenle söyleyebilirim ki, Mirçev siyasal mahpusluk epopesinin ressamıdır. 1970'te düzenlenen genel sergide ve Lenin jübilesi sergisinde yer alan tabloları da olgun bir ustalığın ürünüdür. Her iki tablosu da siyasal hükümlünün yaşamı üstüne. İlk tablonun adı da «Siyasal Hükümlü». Üzüntü ve aynı zamanda azim okunan çehresiyle tablodaki adam, elleri göğsünde, küçücük pencereden sızan ışık demetine özlem dolu gözlerle bakıyor. Etkileyici bir tablo! Hüzünlü çehresine karşın, göğsünde kavuşuk ellerindeki güç, mertlik, insan onuru üstün geliyor. Bunu ressamın stilinde yapmacıklık sayan olabilir belki, ama sanatçının vermek istediği anlamı bu ellerde topladığı, bunu başardığı bir gerçek...

Diğer tablonun adı «Üç Kuşak,». Demir parmaklıklar ardında her biri kendi karakteri, kendi çağını yansıtan çizgileriyle erkekçe dikilen üç sivasî mahpus görülüyor. Ayrı ayrı dönemlerden alınarak bir hücreye toplanmış üç portre, üç kuşağın çilekeş kahraman tipleri. Ama üçü de aynı amacın, aynı savaşın yolcuları. Diyebilirim ki, bu tablo, ressamın en büyük sanat başarısıdır. Bu vesileyle ona telefon ettim. Kendisini

kutlamak istiyordum. Tabloyu çok değerli bulduğumu duyunca, şakaya vurdu :

«Bu değerlendirmede geçmişten izlenimlerin etkisi olsa gerek!»

Kuşkusuz seyircinin bu tabloyu anlaması, değerlendirmesi sırasında duygusal yanaşımı büyük rol oynar. Ancak, bu rol bir yana, Mirçev'in bu defa üstün bir yapıt yarattığından eminim.

III

AÇLIĞIN DÜŞÜNDÜRDÜKLERİ

Aradan otuz gün geçmişti. Tüm zorlu sıkıntılara karşın, kendimizde hem öğrenme, hem şakalaşma gücü bulabiliyorduk. Bir gün, ağustosun sarı sıcağında, hamam gibi bunaltıcı bir hava içinde saman döşeklerimize upuzun serilmiş yataırken, arkadaşın biri ansızın felsefî bir buluş attı ortaya: «Şaşılasi bir yaratık şu insan. Hayvan gibi katlanabiliyor her zorluğa!» Ama köylü bir arkadaş hemen bu savı çürütmeye kalktı. İnsanın dayanabildiği zorluklara hiçbir hayvanın katlanamadığını söyledi. «Bir beygirin bile böyle hayvansızlık ve açlığa dayanamayacağından kimsenin kuşkusu olmasın!» dedi. Ve sözünü şöyle bağladı: «Ne canavar, ne de sığır benzer insana. Onun kadar yalnız köpek dayanabilir ve bu bakımdan belki insandan sonra gelir ama, yine de insanın her dayanabildiğine katlanabileceğini sanmam...»

Böylece, insan ve insanın dayanıklılığı ve

uyarlanma yetisi üstüne kendiliğinden derinlemesine bir konuşma başladı. Kişinin her çeşit koşula ve çevreye uyarlanma yeteneğini tam o sırada gayet iyi anlıyorduk. İnsan en ağır koşullarda bile yaşamanın çaresini bulabilir. Zaman ver sen yalnız ona. Giderek bu koşullara alışabilir de. Yakıcı tropikadan dondurucu tunduraya dek tüm yeryüzüne insan bu sayede egemen olmuştur. Olanagını bulursa, varlıklı bir yaşam sürer. Ama bu olanaktan yoksun bırakılınca, bir parça ekmekle de yetinebilir, tuzu da varsa katık yerine, -peynir şöyle dursun- memnundur üstelik! Kimi insan günlerce veya ömür boyu tembellik eder, kimisi de hayvan gibi işe koşulsa da, dinçliğini yitirmeden çoluk çocuğa karışır. Yetiştirdiği kuşak doğal olarak içinde doğduğu bu koşulları kabul eder, üstelik din de bu gidişi kutsal sayarsa (zaten her zaman bu görevi yapagelmıştır!) artık bu düzeni değiştirmeye cüret eden herkesi kıyasıya yermeye başlar. En garibi de şu ki, kendisi değilse eğer, evlâtları içinde yaşadıkları koşulları övmeye kalkarlar. Ne var ki, insan her zaman ve hemen hemen her durumda memnun olmayan yaratıktır. Başka yaşam, daha güzel, daha elverişli yaşam çeker onu. Zaten insanların ezici çoğunluğu, tarihsel dönemler içinde beşikten mezara dek çileli bir yaşam sürmüştür. İnsan, manen dur-dineklemez bir varlıktır ve çevresini değiştirmeye can atar. Eğer eskiden cehennem efsanesini yaratanlar insanın bu ikili tabiatını bilselerdi, cehennemi salt acı şekilen bir yer olarak düşünüp uydurmazlardı; çünkü insanımız, bu cehenneme de çabucak veya yavaş yavaş alışabilir, bir uğraş bu-

labilir («Başkalarının bizden daha kötü durumda olmaları ve şeytanların onları üç dişli yabayla daha kıyasıya dürtmesi ne kadar ilginç!») veya en kötücül şeytana karşı devrim yaparak, bundan büyük bir sevinç duyabilir (bu daha başka, cennet kökenli duygu) ve acılar içinde biraz rahatlığa da kavuşabilir. Cennet de tıpkı cehennem gibi bir yalandır. Çünkü orda tekdüzelik, aylaklık, günahsızlık can sıkar ve cennet sakinleri bir değişiklik olsun diye ille birşey uyduurlar. Hem Tanrının saltık egemenliğini sınırlamaya da kalkarlar. Kaldı ki, o gökler hakimi, her ne kadar övünse de, yeryüzündeki kuruluş girişimlerinde epey beceriksiz olduğunu göstermiş ve bir sürü yanlışlıklar, saçma - sapan işler yapmıştır. Sözün kısası, Savaot'un yarattığı cehennemde cennet, cennette de cehennem vardır. Bütün iş yalnız bunun dozundadır: Yani bazı cehennemde cennet ögesi yalnız bir kırıntı kadardır, bazı cennette de cehennem çalkantıları çok az olabilir.

İnsanın ruhsal uyarlanma yeteneği de az önemli değildir. Önceden hazırlanmamış birine, eğer günde yalnız iki kez çıkmasına izin verilecek olan bir hücreye onbeş yıl için kapatılacağı ansızın bildirilirse, herhalde allak-bullak olur, düpedüz çıldırır. Ama biliyoruz ki, birçok kişi cezaevlerinde oniki - onbeş yıl yattıktan sonra ruhen yine sapaşağlam olarak dışarı çıkmışlardır. Kişi ruhça kendine özgü bir biçimde büzülür, küçülür; bu da gereksinmelerini hem güdüsel, hem de istemli olarak sınırlamasında, - deyim uygunsa eğer - gereksinme ve istek supaplarını kapamasında, duygu ve hevesleri susturmasında ken-

dini gösterir; böylece de sağ kalma koşulu yaratılmış olur. İnsanın, bu ruh devinin, bir kafeste yaşayabilmesi ancak böyle açıklanabilir. Bahçıvanlar kabak yapraklarının bir özelliğini bilirler. Sıcak yaz günlerinde yaprağın kenarları solar ve yalnız ortası tazeliğini korur. Bu olguyu bilmeyen kimse bitkinin ölmekte olduğunu sanır. Gerçekte, bitki, buharlaşan yüzeyi azaltarak, kendini kuraklığa uyarlamaktadır. Toprağın nemi artınca, yapraklar hemen doğal biçimini alır. İnsan ve iç düzeni aynı durumdadır. Her gün ve her saat seni heyecanlandıran tinsel ilgileri, duyguları, seni harekete getiren istekleri susturmaya başaramazsan, kendi kendine işkence etmeye hükümlenirsin. Tinsel açlık tıkabasa yemekle giderilemezdi. Siyasal mahpuslarla cinayetten yatanlar arasında bu bakımdan ayrım şuydu: İkincilerde türlü düşkünlükler, kötü alışkanlıklar üstün gelip geliyor; birincilerde ise geniş tinsel yaşam yalnız geçici olarak kısıyor ve bir yere kadar zamanı ve düşünceleri yutup soylulaştıran bazı uğraşlara indirgeniyordu. Özgürlük insanın bir bakıma da isteklerini sınırlaması demekti. İstekler ne kadar çoğalırsa, insan o kadar daha bağımlı oluyor.

Galiba her birimizin kalbinde yaşattığı en büyük düş, bir an önce partizan olmak, yurt bal-kanlarında şahin gibi doya doya özgür dolaşmaktı. Hele bizi Sliven'e götürürlerken, çete yatağı dağlara baktıkça, kafilemizde sık sık göğüs geçirenlerin «Ah, biz de orda olsaydık!» dedikleri işitiliyordu. Bize öylesine çekici ve romantik görünen, gerçekte nice zorluklarla dolu partizan yaşamını özleyen siyasiler az değildi.

Kendi yazgımız üstüne böyle düşüncelerle doluydu kafalarımız. Kemerleri günden güne daha çok sıkarak duruma uymaya çalışıyor, içimizde kabaran öfkeyle dinamitleşiyorduk.

Günün birinde, hiç olmayacak bir zamanda kapı ansızın açıldı ve gardiyan komut verircesine bağırdı: «Kalk! Savcı Bey!» Sayın savcı, kamuoyunun ve bizim, yani kolektifin baskısı altında, ayak sürüyerek de olsa, durumumuzu görmeye gelmişti. Geldi ama, daha hücrenin açık kapısından burnuna öyle ağır bir koku vurdu ki, aniden tiksinererek başını yana çevirdi. Böylece de duygularını açığa vurmuş oldu. Biz ayağa kalktık elbette. O içeri girmek istemedi, kapının önünde durdu. İki - üç kişi birden, davet beklemeden, çilemizi bir bir anlatmaya başladık. Bir ara ben de karşısına dikilip acı bir dille, bazı arkadaşların hiçbir yerden yardım görmediklerini, nasıl sönüp gitmekte olduklarını söyledim. Bay savcının denetimi bu kadarla bitti. Başka hiçbir hücreye gitmeye cesaret edemedi.

Zaman geçtikçe, aylar tekerlendikçe ve içerdekiler üzerindeki gözlemlerim artıkça mahpusluk acısını daha iyi anlamaya başladım. Dört duvar arasında kapalı olmanın, diğer bütün çileleriyle birlikte doğurduğu acı apaçıktı. Bunun gözle görülmeyen, ayırımına varılmayan bir yanı da vardı. Her gün, her saat birşeyler yapıyor, konuşuyorduk. Önemli ve önemsiz ağız kavgaları oluyordu. Bir uğraşla veya okumakla oyalanıyorduk. Kopan nalın tasmalarını değiştirmek (yenisi yok) gibi, birinin bilerek veya bilmeyerek nalınları değiştirmesine, kıt - kanaat yiyecek rezervine el uzatmış olmasına kızmak gibi

hapislik koşullarından doğan ufak - tefek tasalar ortaya çıkıyordu. Üstelik tartışmalar, şaka-laşmalar, takılmalar, gülüşmeler gırla gidiyordu. Tek sözle gelişi güzel bir araya getirilmiş bir insan topluluğunda ortaya çıkabilecek herşey sanki bizi oyalyor, acıyı arka plana itiyordu. İşin kimileri tarafından anlaşılmayan diyalektiği buydu. Böyleleri cezaevinde yatmayı ya salt büyük bir çile sayıyor ya da «Eh, ne yapalım, yatmışsınız işte!» demeye getiriyorlar. Acı, günlük kıpırtı ve endişeler arasında azalıyor, bunun yanı sıra da boyuna artıyordu. Türlü nedenlerle acı birazcık unutulsa da, her gün, her gece, her saat biriktikçe birikiyor, büyüyor; ensonu insanın boğazında yumruk gibi bir düğüm olup boğmaya başlıyordu.

Bunun somut örneklerini çok gördüm. Ama Pleven'deki bir olayı iyice anşıyorum. Siyasal hükümlü olarak uzun yıllar yatan bir arkadaş neşeli görünüyor, biriken acıyı hiçbir hareketiyle dışa vurmuyordu; ama kapılar aılıp da avluya çıktığımızda çokçası ötekilerden ayrılıp duvar boyuna gittiği, başını eğip tek başına volta attığı gözümünden kaçıyordu. Ona bakarken mahpusluk acısının ta kendisini görür gibi oluyordum.

Acı çekiyorduk. Ama mutsuz muyduk? Acı ile mutluluk arasındaki ilişki neydi?

Hayır, biz mutsuz değildik.

Demek ki, acı insanı yıkacak kadar büyük olabilse de, başlı başına mutsuzlukla eş anlamlı değil. Mutsuzluk için başka şeyler, umutsuzluk, çaresizlik, tinsel boşluk, anlamsızlık gibi ögeler de gerekli besbelli. Oysa bizde tinsel tokluk,

iyimserlik, yarınlara güven vardı.

Bir yandan fiziksel ve aynı zamanda tinsel ezi, öte yandan ruhsal güç ve dinçlik, yaşamımızın iki özel belirtisiydi. «E, elbette, gençlik yılları!» diyen olabilir. Böyle diyen hem haklı, hem haksız bence. Evet, gençlik zorluklara kolay dayanır, her zaman yaşamsal gücünü sürdürür. Ve yıldan yıla, hele yaşlanmaya yaklaştıkça, çocukluk ve gençlik yıllarını idealize etmeye başlar. Gençliğin kendisi bilincine varılmamış bir mutluluk. Fakat insanın moralini yalnız yılların sayısı belirlemiyordu ve belirlemiyor. İçerde olanlar yalnız gençler değildiler; aralarında değişik yaşta olanlar ve bu arada ihtiyarlar da vardı. İyimserlik, coşku ve aydın umut özgüydü onlara da. Özcesi, çağın kendisi gençlik taşıyor, gencinde ve ihtiyarında yüksek manevi coşkular yaratıyordu. Çağın kendisi herhalde başkalarını umutsuzluğa düşürmek için kendinde ihtiyarlık da taşıyordu.

Ne ki, utkudan sonra özgürlük güneşi altında mutluluğu olanca gücüyle hissettiğim günlere kavuştum. Mutluluğun çiçeğe durduğu dönemdi o. Evet öyle bir zaman vardı. Ama, acayip, o zaman ne karnım tok, ne de sırtım pekti benim. Evim yoktu. Sağlığım da yerinde değildi. Mutluluk bu koşullar dışında çiçeğe durmuştu.

Mutluluk, ulaşılandan değil, ulaşmadan doğar. «Dur, ey zaman!» diyen sesleniş, o mutlu anın artık geçmiş olduğunu gösterir. Mutluluk, rahatına ve çıkarına düşkün esnaf kişinin gerçekleştirmiş amacında, kusursuz gönençte değil, savaşımında, yüksek amaca yöneliş ve atılımıdır.

«Fırtınada dinginlik var gibi!»

Mutluluk, halkın iyiliği uğrundaki savaşım-
da, halkla, işçi sınıfıyla kaynaşmak demektir.

Varsıl ve kanık insanlar gördüm. Ama mut-
lu değillerdi. Daha sonra da, keza kendilerini
mutlu hissetmeyen tok insanlar görme olanağı
bulacağım. Yoksulluk çokçası mutsuzluksa eğer,
varsıllık da henüz mutluluk değildir. Kişinin ge-
reksinmeleri ne kadar daha çok giderilirse, yani
yetersizlik ne kadar azalırsa, yaşamın başka a-
lanlarında sanki o kadar daha çok boşluklar
açılıyor. «Yalnız ekmekle yaşanmaz.» Demek ki,
mutluluk için başka birşey daha, belki coşku,
yüksek amaç, manevi tokluk, birlik ve beraber-
lik de gerekli...

IV

DANÇO ve BENZERLERİ

Aramızda başka tür insanlar da vardı. Ör-
neğin, bitiştiğimizdeki hücrede yatan, galiba adı
Danço olan mahpus bunlardan biriydi. Yaşça da,
ilgilendiğimiz konular ve iç dünyamız bakımın-
dan da pek uygun düşmediğimiz halde, bilmem
neden, hep bizi arıyor, grubumuza katılmak isti-
yordu. Balkanın güneyindeki bir kasabadan,
kırk - kırkiki yaşlarında bir zanaatçıydı. Kendi
dükkanını varmış. Danço yalnız zanaatı bakımın-
dan esnaf olmakla kalmıyordu; zihniyeti, bütün
iç yapısıyla de esnaftı. Zanaatını, çıkarını iyi bi-
len, pratik ve zeki bir adamdı, kendi ölçüsünde
gönençli bir yaşam kurmayı başarmıştı. Ancak

politikayla ilgilenmeyi de seviyordu. Çıraklık yaptığı ve ücretli işçi olarak çalıştığı gençlik yıllarının etkisi altında olsun, devrimci düşüncenin Bulgaristan'da pek yaygın olmasından, giderek değişik çeşrelerden insanların bu ideolojiye veya bunun politik akağına katılmasından olsun, Danço da bir sempatizanmış, arasıra yardımlarda bulunmuş ve son zamanlarda bir gruba kaydını bile yaptırmış. Politik mensubiyet yöneminde böylece isabet emiş, fakat iç düzeni değişmemiş, küçük burjuva koşullarından, dükkânından, küçük mülkiyet tutkusundan kurtulamamıştı.

Hücreden ne zaman çıksak, bize yanaşıveriyordu. Kesesinde para gizlediğini sezdik ve takılmaya başladık. Önce Dimi asıldı :

«Danço, sen para küpüsün, yahu! Birkaç kuruş ver de, biz de tüyü düzelim. Baksana, bizim Dik canlı cenazeye döndü!»

Dik bu sırada atletik vücudunu büzüyor, kendine bitkin bir adam süsü vermeye çalışıyordu. Danço bıyık altından gülüyor, hiç tepki göstermiyordu. Ama benim filozof arkadaşlarım bitirim şakacıydılar, adamı bitürlü rahat bırakmıyorlardı. Bir defasında her nasılsa yirmi leva çıkarıp verdi.

«İkiyüz ver be, amma da pintisin ha! Yirmi levayla bir tek salatalık alabiliriz yalnız...»

Danço fazla vermedi. Ama biz yine bir salatalık aldık, tuz da bulduk ve o zaman şakalaştığımız gibi, koca bir ziyafet çektik.

Çok cimriydi. Bizimle sıkı fıkı olmaya çalışıyor, köpek gibi açlık çektiğimizi görüyor da, hiç oralı olmuyordu. Dahası var. Onu kantinin

önünde dikilirken görüyorduk. Birşeyler aldıktan sonra, şuraya buraya saklanıyor ve aldığını yalnız yiyordu. Kolektif sofrasına da hiçbir şey vermediğini anladık. Parasını saklıyor, koyu bir bencil gibi yalnız kendi midesini düşünüyordu. Bütün görünüşünde yaşamından memnun bir adam hali vardı. Bu cehennemde de hayatını yoluna koymuş olmanın hoşnutluğu içindeydi.

Birinde, onu yine kantinin önünde gördük. Arkadaşlarım bir oyun oynamayı düşündüler. Biz de sıraya girdik. Fakat Dik onun önüne geçip, kantinciye sesleniverdi :

«Dört limonata, dört de ayçöreği!» (O zaman çöreğe benzer birşeyler vardı.)

İyi ama, cebimizde tek kuruşumuz yoktu. Kantinci isteneni verdi. Dikde bunları alıp kenara çekilerek Danço'yu gösteriverdi :

«Bu ödeyecek!»

Danço gözlerini kırptırdı, yüzünü ekşitti ama birşey diyemedi, masrafı ödedi.

Sonra mırıldanmaya başladı. Yine takılmalara hedef oldu :

«Hadi hadi, pire ısırganı bile değil senin için bu. Bırak şu surat asmayı da, afiyet olsun filân de bize, limonata boğazımızda kaldı!»

Ayrıldıktan sonra yine ondan söz ettik :

«Bu herifi ne sosyalizm, ne de komünizm adam eder. Cimri gelmiş, cimri gidecek! Ancak torunları belki de adam olmaya başlar ve yola gelirler.»

«Pavel İvanoviç Koreyko'nun bir Bulgar benzeri,» diye ekledi biri. «Geleceğin olumsuz kahramanı.»

Bu küçük ruhlu adama böylesine içerleme-

miz rasgele değildi. Ateşli yandaşları olduğumuz ideolojinin temelinde insana her bakımdan inanma ilkesi yatar. Bu ilkenin dışında sosyalizm olmaz. Bazıları bunu hesaba katmıyorlar. Geleceğin yüksek ve adil toplum düzenini gerçekleştirmenin üç koşulu var: Toplumsal gelişmenin nesnel gidişi kaçınılmaz olarak sosyalizme yöneliktir; emekçiler, özellikle öncü ve ana güç olan proletarya, parti, objektif rollerini oynayacaklardır; ve bundan başka yeni koşullarda insan temelli başkalaşacaktır. İnsanda, biliyoruz ki, iyicil yan ağır basıyor. Ne var ki, sosyal koşullar, özel mülkiyet, yoksulluk, kültürsüzlük insanın bu yanının belirmesini engelliyor ve olumsuz yanların öne çıkmasına yol açıyor. En önemlisi, sosyal atmosferin ve altyapının değişmesidir. İnsanın iyiliği, doğru yolu görmesi, kör inançlardan, kötücül eğilimlerden, yanlış hareketlerden arınması için parti eğitim çalışmaları büyük bir rol oynuyor. Sosyal koşullar değişip insan doğru yola koyulunca, artık kim olursa olsun, yenden doğarcasına değişiyor, yepyeni bir adam oluyor, yüksek ereklere yöneliyor, çıkarıcılığa sırt çeviriyor, elseverliliğe gönül veriyor, insanlar kardeş ve arkadaş oluyorlar. Bu nedenle, adi hükümlüleri bile eğitmekten geri durmuyor, değişeceklerine inanıyorduk. Gardiyanla polisin bile o zamanki sosyal tabanın kurbanı olduğunu kabul ediyor, yarın değişebilecekleri, doğru yola koyulabilecekleri inancını taşıyorduk.

Eski siyasilardan Marin Geşkov'un bir gün bana anlattıkları aklımdan çıkmıyor. Sofya Merkez Cezaevinde yattığı sıralarda ünlü Kumarevo katilini getirmişler. Adamın işlediği iğrenç

cinayet o zaman tüm ülkeyi dehşet içinde bırakmıştı. Ozanın deyimiyle «iyi adamlar arasına düşüp insan olma» şansı gülmüş bu cahil köylüye. Küfürler, darağacı tehditleri yola getirememiş de bu katil yarattığı, ensonu bizim arkadaşlarla ilişkisi, gözlerini açmış, kaba ruhuna aydınlık getirmiş. Ancak o zaman gerçeği ve tutulması gereken yolu görmüş. Müthiş bir pişmanlıkla sarsılmış. Kaçınılmaz ölümüne, ilerici kimse-ler gibi ,insanı canavara çeviren o kıyıcı düzeni protesto ederek gitmiş. Ve bir insanın kökten değişmesine tanık olan bizim arkadaşlar, infazdan sonra, yas ve protesto ifadesi olarak, onun için de açlık grevi ilân etmişler.

İnsana inanmanın bu ilginç örneğini anlamayan savcı, galeyanı yatıştırmak için geldiğinde köpürmüştü :

«Kendi adamınız, bir siyasi için başkaldırırsanız, neyse... Ama siz bir katil için direniyorsunuz!»

Ve işte bir de Danço vardı önümüzde. Denize düşenin yılanı sarıldığı gibi dört elle tutunmuş esnaflığa, iyiliğe hiç eğilim göstermiyordu.

Ne yazık, Danço gibileri tükenmiyor, tükenmeyecek. Eskilerinden de kalacak, yenileri de belirecek. Bunlar yeni biçimde Molloh'a kurban oluyor, tutkularına kölelik ediyor, toplumsal nimetlerin aslan payına göz diyorlar. Nerden türediklerine, onları hangi nedenlerin doğurduğuna insanın aklı ermiyor.

Bazen yeni bir Danço'nun karşısına dikiliyor, hep aynı hayret ve üzüntüyle haline şaşır duruyorum.

İnsanın belirsizlik ikiliği bayağı sağlam ve

dayanıklıymış meğer.

Halk arasında bile pek ender olmayan bir başka kategori insanlardan da söz etmek istiyorum biraz. Bakarsın, görünüşte iyi arkadaşdır. hakkında hiçbir kötü şey söyleyemezsin, ama gene de eksik bir yönü vardır... İlgisiz yığın, belki de kuru kalabalık dedikleri, silik, kişiliksiz insanlar... Mahpus olarak uslu, kolektifte disiplinliydi. Ama bu savaşçı disiplini değildi, daha çok itaate, boyun eğmeye benziyordu. Kışlada asker otomatik disipline uyarak hareket eder Ama devrimci partide disiplin bir bilincin ürünü; bu bilinç de, kurulu düzenden memnuniyetsizliğin, protestonun, başkaldırının, bunların daha yüksek yansıması olan devrimsellüğün sonucudur. Söz konusu insanlarda galiba boyun eğmezlik, başkaldırı yeteneği yoktu. Onları, daha çok kendilerini çiğneyen ayağa da, rüzgâra da direnemeyip eğilen otlara benzetirdim. Bu gibileri usul usul konuşur, iyi yürekli dirler, şundan bundan uysallıkla yakınıır, verilen ödevi, kimisi özenle, kimisi üstünkörü yapar, her duruma çok kolay uyulanır, mırıldansalar da, protesto seslerini yükseltme zahmetine katlanmazlar. Devrime giden yol kaçınılmazlıkla etkin bir direnişten, başeğmezlikten, başkaldırıdan geçtiğine göre, bu insanları neyin devrime götürdüğünü çok defa kendi kendime sorardım. Ve doğrusu ya, herşeye akıl erdiremezdim.

Bu gibi garip adamları cezaevlerinde de, sonradan hayatta da gözlemledim. Sonradan diyorum, çünkü insanların düşünsel yapıları ve irade dayanıklılığı bakımından tekrar yoklandığı yazgısal durumlar vardı ve parti hattını izlemek

her zaman kolay değildi. Sözünü ettiğim kişilerden biri özellikle belleğime sinmiş. Hapse düşmezden önce de sıradan bir partili değilmiş; kuruluştan sonra da bir yönetmenlik görevindeydi. Yukarki tanımlamaya öylesine uygundu ki, aklımca onu sık sık boz sıçana benzetirdim. Bu «boz sıçan», az buçuk daha büyük şefin önünde ağzı var dili yokmuş gibi davranır, beline kadar yumuşacık eğilir, şefin görüşüne dünden razı olur, boyuna yaltaklanır, sürüngenleşirdi. Çok uğraştım onu anlamaya. Sonunda, nasıl olup da, dünyayı ve insanları devrim yoluyla değiştirmeyi amaçlayan ordunun bir savaşçısı olabildiği konusunda daha çok kafa yormaktan vazgeçtim.

Fakat cezaevindeki rejimin iyileştirilmesini başka bir neden de engelliyordu. Mihail Doyçev, bir iş nedeniyle cezaevinden alınıp bir yere götürülürken yolda polisi atlatıp... sıvışmış! Burgaz'lı bir militandı. İyi adamdı. Otuzunda, uyanık, canlı, namuslu, prensip sahibi bir arkadaştı. İnsanları toparlıyarak peşinden götürme yeteneğine sahipti. Fazla konuşkanlardan değildi. Ama yüzünde, gülümsemeyi andıran sürekli bir ışıma vardı. Dediğim gibi, bir fırsattan yararlanıp Burgaz'ın bilinmezliklerine daldı, gitti.

Dokuz Eylülden sonra yine ortaya çıktı. Yeniden parladı. Bu kez sosyalizm kuruluşunun yetenekli bir örgütçüsüydü. Ülkemizin ilk demir-çelik işletmesi olan Lenin Kombinasyonunun şanlı müdürü, sonra bakan yardımcısı oldu. Sosyalist Emek Kahramanı nişanı aldı. Parti kendisine üstün bir değer veriyordu. Ama yaşamında bir talihsizlik vardı. Dilber karısı onu utandırmaya başladı; birinde, yabancı bir ateşle bile ilişki

kurdu... Arkadaşımız kahırla eridi gitti. Kanserden öldü.

V

ZAMAN VE İNSANLAR ÜSTÜNE

Zaman işte böyleydi.

Yılların akışında değişik dönemler vardır. Örneğin, insanların büyük bir çoğunluğunun kendilerini kişisel yaşamın ufak - tefek uğraşlarına verdikleri, komşularıyla iyi veya kötü geçindikleri sakin akışlı yıllar vardır. Böyle yıllarda yaşam insanın en önemli özelliğidir ve insanlar bunun üzerinde bir çizik bile olmasını istemezler.

Ama başka zamanlar gelip çatar. Karınca yuvasının düzeni karışır, bozulur; küçük karıncalar uslu uslu çalışageldikleri patikalardan çıkıp sağa, sola dolaşmaya başlar, karışıklığa neden olan yaramazı bulur ve hırsıyla üzerine atılırlar. Uslu karınca savaşçı olur. İnsanlar da böyledir.

O zamanlar, işte tam böyle bir dönemde yaşıyorduk.

İnsanda kendini göstermek için birçok ve çeşitli olanaklar vardır. İnsan çok varyantlı bir varlıktır. En önemli özelliklerinden biri bunda gizlenmektedir.

Sözünü ettiğimiz sakin dönemlerde insanın yalnız bazı yanları ve nitelikleri ortaya çıkar; ötekiler ayırımına bile varılmadan gizli kalır. Dönüşüm yıllarında, bunun tersine, insan, gücünü,

ama bir yandan da zayıflığını gösterir. Varolan gizli olanaklar da işte o zaman çok varyantlı biçimde kendini gösterir.

Bizim zamanımız dönüşüm dönemi idi. Çağsal sorunlar çözülmekteydi. Bir ülkenin veya bir halkın değil, tüm dünyanın hangi yolu tutacağı söz konusuydu. Taban tabana zıt yönler çarpışmıştı. Orduların savaşı, aynı zamanda ideolojiler arası savaşı. Anti-hümanizm, hümanizme karşı sefere çıkmıştı. Ortaçağdan Nietzsche'ye dek tüm aydınlık düşmanlığı kümelenmiş, maddesel güce sahip gerçek iletkenlerini de bulmuştu. Bizler, bir olay patlak vermedikçe bunu pek o kadar umursamaz davranırız. Oysa olay patlak verebilir ve bizim neler olabileceğini düşünmemiz gerekir. Nitekim, Hitler faşizmi üstün gelseydi, neler olurdu? Bu sorunun yanıtını pek az (hemen hemen hiç) ararız! Çünkü her iyilik ve mutluluğa alışılır ve artık doğal kabul edilir. Giderek, yeni kuşaklar bu iyilik ve mutluluğun kendiliğinden var olduğunu sanırlar; doğal nimeti kanla, tırnakla, dişle söküp alan, savunan, sağlayan önceki kuşaklara şükran duyguları beslemeye yanaşmazlar. Dilem eğer ters yönde çözülsedeydi (tarihsel açıdan olanaksız olsa da, bunu bir an için böyle düşünelim), çağdaş yaşamımızın koşulları bizim için düşlerde kalırdı. Avrupa, Asya ve Afrika safkan arî babayığitlerin çizmesi altına düşerdi Kölelik, insafsızlık, yoksulluk ve karanlık dünyası, onursuz ve haysiyetsiz bir yaşam, bir beşyüz yıllık kişisel ve ulusal kölelik çilesi başlardı. Bu, «Mein Kam» ta yazılmış, söylenmiş, Dachau'da gösterilmiş bulunuyor. Ulusal aşırı gurur ve ulusal kin genellikle «buluş-

çuluk» yeteneğine sahiptir. Bunlar, insana musallat olan birçok kötülüğün ana kaynağıdır.

Yüce bir zamandı. Bununla beraber, hain de bir zamandı. İnsanın, uğruna en değerli kurbanlar verilen yenileşme atılımı açısından tarihte eşi olmadığı için yüceydi. Ama bu zaman bilinmeyen ve yine tarihte eşi bulunmayan alçaklıklar, insanlığa karşı ağır suçlar da doğurdu. Taban tabana zıt iki kutup.

O zaman İlse Koch'un yazı masasındaki biblo insan kafasından yapıliyordu. Yine o zaman, bir özel enstitünün akıl hekimleri, İslav ve Sovyet Ukrayna'sından bir çocuğun damarlarına bir ilâç şırınga edecek, çocuk belleğini yitirecek, giderek adını bile unutacak, ve Macaristan'lı iyi insanlar tarafından bulunarak kendisine İştvan adı verilecekti. Bu çocuk, Üçüncü Reich'in iki ayaklı, bilinçsiz çalışma hayvanı olacak yeni cins insanı yaratma denemelerine kobay olmuştu.

Fakat hayvansal kin ve yığınsal sadizm, Almanlar arasında bu bakımdan rekorlar kırılmış olsa da, bir ulusun tekeli değildir. Bunlar, ulusal olgudan çok, siyasal olgudur. Kaldı ki, aynı şeyler benzer koşullarda, başka kez, başka yerde tekrarlanabilir. Biz insan kardeşimizin çok varyanlı olduğunu söyledik yukarda. İçindeki şeytanları dürtüver, vahşiliği ülküye dayandır, ulusal nefreti, üstünlük duygusunu körükle, hepsinin üzerine gerici fikirler serp ve al sana en kötücül sonuç, yani «öldürme makinesi» dediğimiz yaratık! Song Mi olayı başka birşey göstermiyor bence. Evet, insanın elinden herşey gelir!

Ama çok uzağa gitmeyelim. Varsın her halk ilkönce kendi kendini dizginlesin. Her soy, şo-

venliğin, aşırı gururun, ulusal ve ırksal üstünlük düşüncesinin kökünü kazımak, kendi insanların öteki ulus ve ırklara saygı ve sevgi aşılamak zorundadır. Bu yirminci yüzyılın yasası ve yaşamsal buyruğudur. Doğaldır ki, aydınlık düşmanlarının ve şovenlerin elinden, kendilerini besleyen ve destekleyen maddesel güç sökülüp alınıncaya dek, sonuçlar sağlıklı olamaz. Bizim gücümüz, sosyalist dünyanın gücü de, bir çok şeyi yerli yerine koyan bir etken olsa bile...

Sonraları Halk Mahkemesi kürsüsüne bir fotoğraf ulaştırılacaktı: Yerde, kesilmiş birkaç insan başı dizilidir, arka planda da bu «kahramanlık» ı beceren babayiğit jandarmalar dikilmektedir. Oysa o günlerin dün denecek kadar öncesine dek, insanlar hunharca katillikten utanç duydukları halde, o zaman bununla kıvanıyorlardı. Bizim silâhlı birliklerin («Bizim» kavramı da ne kadar göreceli!) işgal ettiği komşu devletin bir kasabasında şöyle bir olay geçmiş: Bu birlikten hayvanlaşacak kadar gözleri dönmüş beş - altı er, genç bir kadının biricik çocuğu ve iki ihtiyarla birlikte oturduğu eve dalıp, kadına tecavüz etmiş, yaşlıların ve çocuğun gözleri önünde sırayla kadının ırzına geçmişler. Gerçi, komutanları onları bulup gereğini yapmış. Fakat işlenen suçun iğrenç niteliği bununla hiç de azalmıyor.

Yine bu ülkede ve keza başka yerlerde, Reich'in yerli işbirlikçileri, kendi soydaşlarına, Alman Hitlercilerine bile taş çıkartacak vahşice eziyetler yapmışlardı. Politik hırsların ulusal beraberlik duygularından daha ağır bastığı görüyordu.

Ama bu, madalyanın bir yanı, öbür yanıydı. Çünkü, tam o sırada, o yıllarda, insanoğlu adını büyük harfle tarihe yazdı temelli olarak. İnsanlık, doğru davayı, insanseverliği, adalet, barış, eşitlik ve kardeşliğin egemen olduğu bir geleceği savunmak üzere, hiçbir zaman böylesine yığinsal ölçüde ayaklanmış değildi. En çok sayıda insan, bütün insancıl niteliklerini en belirgin surette ortaya koyuyordu. Onların en karakteristik çizgileri çıkar gözetmezlik, özveri atılımı, idealizm ve büsbütün adanmışlıktı.

Zoya Kosmodemyanskaya altın ve ziynet için değil, ulusuna yardım etmek için, annesine ve arkadaşlarına veda ederek cephe gerisine gidecekti. O sülün gibi kız bir Spartaküs onur ve metanetiyle yürüyecekti darağacına. Er Aleksandır Matrosov arkadaşlarını kurtarmak ve hücum geçmelerini sağlamak için ,ateş saçıp duran mitralyözün namlusunu göğsüyle kapatacaktı. Osviensim'de ölüm tehlikesiyle yüzyüze olan savaş esirleri, krematoryum fırınlarından kurtulan bir küçük çocuğu yıllar boyunca aralarında gizleyeceklerdi. Sıba Nine, bütün evlâtlarını savaş hatlarına yollayacak, insan, ulus ve ülkü uğruna özverinin simgesi olarak, bir zamanki cıvıl cıvıl evinde yapayalnız kalacak, hiç çözmediği kara başörtüsüyle ölüleri için yas tutacaktı. Vela Pe-eva karanlık ve sarp balkanı tek başına dolaşacak, baş eğmeden düşecekti. Lilyana Dimitrova, kuşatılan bir evde bir sürü polisle bütün gün çarpışacak ve adını «ölmezlik» le çevreleyecekti. Vidin yöresinde yedi partizan kuşatılacak, kurşunları bitene dek mertçe dövülecekti; ellerinde yalnız iki elbombası kalınca da, araların-

dan herhalde Koço Çestimenski kadar mert biri bağıracaktı :

«Diri diri teslim olmayalım!»

Sarmaş dolaş olacaklar, bombalar ateşlenecek ve yedi savaşçı aynı anda yere serilecekti. Bu, belki de, eşine ender rastlanan bir toplu intihar olayıydı. Başkaları uğruna feda edilen yaşam, onurlu yaşam! Hristiyan dini bir zamanlar bunları aziz ilân eder, sonraki kuşaklar anıları önünde saygıyla eğilir, mum yakarlardı. Ama bu bir zamanlar böyleydi. Çünkü, o dönemde resmi Hristiyanlık, Hitler'i kutsamakla uğraşıyordu. Çavdar müfrezesinden baba, kız ve oğul üç partizan da, keza son bombayı ateşleyecek ve dağılan demir parçaları o yiğit babayı kucakladığı kahraman evlâtlarından ayıracaktı. Lao-kon'u yaratan heykeltcinin murç ve çekicine yaraşır bir sahneydi bu.

Başkaları arasında seçilmeyen, olağan kişi, dev oluyordu.

İnsan, kendisi için savaşıyordu. İnsan olarak kendini savunuyordu. İnsanlık uğruna savaşıyordu.

ALTINCI BÖLÜM

I

MAVİ KAYALARIN ETEKLERİNDE

Ağustos ortalarına doğru toplu ceza kaldırıldı. Hükümlüleri ülkenin değişik cezaevlerine dağıtmaya başladılar. Bizi de koca bir kafile ha-

linde Burgaz sokaklarından geçirerek Sliven'e doğru götürdüler. Böylece ikinci kez Karadeniz'i görebildim. İlk defa iki ay önce Sofya Merkez Cezaevinden getirilirken görmüştüm. Omuzlarımızda denkler vardı, kimimiz pırangalıydık, her yanımızı polisler sarmışlardı. Birincisinde de, ikincisinde de, beklediğim ve gerektiği gibi, hiç de görülmedik, görkemli bir izlenim bırakmadı bende nedense deniz. Bana renksiz, silik ve dümdüz göründü. Düş kırıklığına bile uğradım. Deniz adeta bir dramın dekoruydu ve her dekor gibi olayın karakterine uygun düşüyordu. Sivrisineklerin dolaştığı sıtmalı kıyı bataklıkları ve boğucu havasıyla, bu deniz, başımızdaki jandarmalara ilişkin duygularımızla uyumlanıyordu. Yıllar sonra artık başka koşullarda Karadeniz kıyısına gittiğim zaman, denizi ilk defa görüyorum gibime geldi. Ancak o zaman, kitaplarda ve tablolarla betimlenen ve ne de olsa insanın kendi gözüyle bakarak da hissedebildiği o sonsuzluk ve taşkınlığın, akla durgunluk veren yücelik ve sonsuz tekrarsızlığın ayırımına varabildim.

Cezalı olarak götürüldüğümüz sırada, işte yine denizin dalgaları kayıtsızca bu kıyıya çarpıyor, çarpıyordu...

Trenlerde, garlarda, ara tutukevlerinde itile kakıla, dövüle sövüle, çok sıkıcı bir yolculuktan sonra Sliven garına ulaştık. Orda da, tabana kuvvet, yine cezaevine, daha doğrusu yerli cezaevine yöneldik. Sliven'in ulusal kurtuluş haydutları (çeteler) ve voyvodalar kenti olarak eski bir ünü vardı. Bununla beraber, cezaevleri de bol bir kent olarak da bilinirdi. Başka yerlerde birer cezaevi ya var, ya yoktu. Sliven'deyse, iki koca

zindan dikilip duruyordu. İkisi de önemliydi: Merkez askeri cezaevi ve artık «yerli» dedikleri eski merkez politik cezaevi. Sliven'in bu iki yön-lü ünü arasındaki ilişki rasgele olmasa gerek. Çünkü kurtuluş, voyvodalık ve haydutluğu ile mahpus damının birbiri ardından gelmeleri her-halde dünkü iş değildi. Voyvodaları önce kovuş-turuyor, sonra da -tarihte birşeyler kösteklen-mez ve işler bozulmazsa- alanlarda anıtlarını dikiyorlardı.

Yeni konutumuza varmak için Sliven'in bir ucundan öbür ucuna kadar yürümemiz gerekti. Cezaevi kentin en kuzey kesiminde, Stara Pla-nina'nın (Koca Balkan) eteklerinde, derin bir vadinin ağzında bulunuyordu. Öyle ki, kuzeyden doludizgin esen rüzgâr zındanı acımasızca dövü-yor, dağ tepelerine güneş vurduğu zaman da, enginliğe susamış bakışlar önce Mavi Kayaların üzerinde duruyordu. Mavi Kayalar, koca dağın simgesi olmuş nice kahramanlıklar fısıldıyordu. O dağ ki, kurtuluş kahramanı gözüpek haydut-ları, başeğmez asileri ve cesur çeteleri bağrında saklayan efsanevi bir koruyucuydu, halk anası-ydı. Panayot Hitov ve Hacı Dimitır, Stoil Voyvoda, bir yıl önce aynı cezaevinde asılan İvan Grudev bu dağın yüzyıllanmış ormanlarında dolaşmış-lardı.

Sliven cezaevinin yapısı yeni değildi. Bir za-manlar tekstil fabrikasıymış burası. Geçmiş i yüz yıl gerilere kadar uzanıyor. Üç katlı kocaman bir yapıydı. Kalın taş duvarları ve karanlık yer-altı bölümleri vardı. Doğu yanında büyük koğuş-lar bulunuyor, batı kesiminde de tek kişilik hü-c-reler sıralanıyordu. Yapı, gereği gibi nöbetçi ku-

leleri olan birkaç metre kalınlığında bir duvarla çevriliydi. Pek büyük olmayan kaldırımli avluda başka bir yüksek duvar yükseliyordu. Bu duvarın öte yanında kadın cezaevi ve yazıhane bölümü bulunuyordu. İşte kira istemedikleri yeni konutumuzun görünümü buydu.

Zından, Burgaz'dan gönderilen kalabalık grubumuzu doymak bilmez ağzıyla yutuverdi. Bu ağız sonra yeni yeni mutsuzlar gruplarını almak için daha nice kez açılacaktı. Sliven Cezaevinde bize büyük zorluk ve acılar getirecek olan koca bir yıl geçirecek, bu arada pek çok güldürücü olaya da tanık olacaktık. Trajik şeylerle komik şeyleri sadece bir adım ayırdığı doğrudu. Büyük mutluluğa da orda kavuşacaktık.

Ama herşeyi sırayla anlatayım.

Ceazevi yönetimi, akşamları yatmadan önce siyasal hükümlülerin de dua etmelerini kesinlikle istedi. Akıl mıydı bu? Sen kalk da, Bulgar siyasal hükümlüleri gibi koyu ateistlerin dua etmelerini iste? Bu kadar olur doğrusu!

Kabul etmedik elbette, direndik. Fakat yöneticiler üsteledi, bizi tekli hücrelere tıkıp rejimi kötüleştirecekleri tehditleri savurdular. Bunun bakanlıktan gelen kesin bir buyruk olduğunu, onların da buyruğun dışına çıkamayacaklarını anladık.

Eski taktiğimizi uygulamayı kararlaştırdık: Geçici olarak biraz ödünle, verileni sonradan fazlasiyle geri almak olasıydı. Zaten bu konuda çatışmaya girmek akıl kârı değildi.

Dualara biz de katılmaya başladık. Ama seremoni günden güne daha gülünç bir nitelik ka-

zanıyordu. Akşamları, hücrelerin kapıları kilitlenmeden önce, hepimizi, dar ve uzun koridorda iki sıra halinde diziyorlardı. Ve gardiyan kaba-
ca emrediyordu :

«Nöbetçi duayı okusun!»

Nöbetçi «Ulu Tanrı» duasını geveleye geveleye okuyor, ötekiler de hem istavroz çıkarıyor, hem onunla eğleniyorlardı. Derken, kurnazın biri bu belâdan kurtulmanın çaresini buldu. Duayı, nöbetçi yerine, bitişigimizdeki adi hükümlüler bölümünden Buko okumaya başladı. Buko'yu hepimiz tanıyor, üstelik sempatik buluyorduk. Kırk yaşında gösteren, Yahudi gözlerinin bakışları derin ve dipsiz, yüzü profesörü andıran, giysileri lime lime garip bir adamdı. Feleğin hangi oyununu onu bu duruma düşürmüştü, anlayamadım. Yüzü sayılmazsa, görünüşü dilenciden ayrımsızdı. Demem o ki, seremoniyi mantıkî bitimine götürmek için, Buko'nun mu, bizimkilerin önerisi üzerine mi oldu bilmem ama, beş leva karşılığında, bizim adımıza Tanrı'ya o dua etmeye başladı. Kaşla göz arasında bizim koridora süzülüyor, dua emri verilince de hemen tutturuyordu :

«Otçe naş, ije esi na nebesi... vb.» (Tanrım, sen ki göklerdeşin...»)

Nasıl tantanalı ve ağır ağır başlıyorsa, öylece sonunu getiriyordu. Sonunda sesini yükselterek «amin» i çektikten sonra da, beş levasını alıyor ve henüz kilitlenmemiş olan demir kapıdan süzülerek kendi bölümüne koşuyordu.

Buko böylece duayı okuyordu, biz yarım yamalak haç çıkarıyorduk, bütün cezalıları da buna gülüyorlardı.

O sıralarda, sanıyorum ki, devrimcilere dua

okutturulmasını emreden yetkili kişi, bu gırışının başarısından her halde memnundu. Ama güldürü bitmemişti.

Birinde, nöbetçi, Buko'ya takıldı :

«A be Buko, şu zırlıtıyı çok uzun okuyorsun, yahu! Biraz kısaltırsan, beş leva daha var sana.»

«Olur be azizim,» dedi Buko.

O akşam duanın bir tümcesi düşüverdi.

Böylece, nöbetçiler, birkaç akşam boyunca ücreti artırarak, duayı kısalttıkça kısalttılar. Sonunda koca dua bir tekerlemeye kadar indi :

«Otçe naş, ije esi, day hlyab naş, amin!»

(«Tanrım, ekmeğimizi eksik etme, amin!»)

Ama bir gardiyan sonunda işin ayırımına vardı ve bağırdı :

«Dua böyle okunmaz! Nerde nöbetçi, çabuk gelsin yanıma!»

Nöbetçi koridorun ta öbür ucundaydı.

Ayıkla pirincin taşını! Onu da, Buko'yu da hücre cezasına çarptırdılar. Ama böylece bizim ayinler de kesildi.

Donka'ların her ikisi de Sliven cezaevine getirildi. Sonra Stanço Amcamın oğlu Belço ve diğeri Amcam Dimitir Gaņčovski'nin oğlu Tořo da geldiler.

«Bu bizim aile cezaevimiz!» diye şakalaşıyorduk sonradan.

Evet, sonradan şakalaşıyorduk. Çünkü o zaman durumumuzun şaka götürecekt yanı yoktu. İki Donka'mızın birine «Küçük», ötekine «Büyük» diyorduk. «Küçük» dediğimiz Stanço Amcamın kızıydı; bir yaş daha büyüktü, ama boyca daha kısaydı. Kızkardeşim de «büyük» Donka'ydı; yaşça küçük olsa da, boyca daha uzundu. Ama

bu sıfatlardan başka, biribirinden daha kolay ayırdedilmek üzere, onlara babalarının kısaltılmış isimlerine göre Donka Ste ve Donka Sve diyorlardı. İkisi de Sofya'da savaş gruplarına katılanlardandı.

Artık söylediğim gibi, önce «küçük» Donka'yı tutukladılar. Bir yıldır cezaevinde yatıyordu.

Kızkardeşim «büyük» Donka, RMS'in aktif üyesi, Beşinci Kız Lisesinin sorumlusu ve artık dediğim gibi savaş grubu üyesiydi. Kulço Yanakiev'e yapılan suikasttan sonra bazı eylemcilerin ele geçirilmesi üzerine saklanmıştı. Onu alıp götürmek için eve dolmuşlar, tuzak kurmuşlardı. Ama ellerinden sıyrılmıştı. 1943 mayısından eylülüne kadar çileli bir illegal yaşam sürmüştü. Sonra partizanların yanına gitmişti. Ve Slavço Trınski'nin çetesine katılmasından birkaç gün sonra, Bohovo dağı eteğinde büyük bir çarpışma olmuştu. Slavço bu çarpışma üstüne şarkı da düzmüştü :

«Koyu bir sis çökmüş yine

Bohov dağı üzerine...»

Donka çarpışmada ağır surette yaralanır. Vücuduna üç kurşun saplanır. Kendini kaybedip düşer. Tutsak ederler. Belki de çok kan kaybından öleceğini sandıkları için, onu Trın hastanesine atıverirler. Ve artık buradan öteye, vücudunda üç kurşunla, kansız, yarı cansız duruma düşen kızkardeşimin hayatını kurtarma yönünde nice yiğitçe hareketler dizisi başlar. Önce Trın'da, bir hademe, onu besler, giydirir, bakar ve durumunu müfrezeye bildirir.

Sonra Aleksandır Hastanesine götürürler onu. Sapına kadar mert bir adam, doktor Altın-

kov, üstüne eğilir. Özveri ve soğukkanlılıkla çalışır. Partizan kızın üzerinde titrer. Hastanenin tutukodasından alınıp da sorguya çekilmek üzere polise götürülmesine kaç defalar kesinlikle karşı çıkar.

Dava arkadaşımız Hristo'nun kızkardeşi Vera Nikova da aynı tutukodasında tedavidedir. Yazgı insanları nasıl da bir araya getirir; Vera da ağır yaralı olarak ele geçirilen bir partizandır. Ameliyat sonucunda ayağını keserler.

Donka aralık ayında yargılandı. Fakat hükümleri okuyamamışlardı. 10 ocakta Sofya'nın şiddetle bombalanmasından sonra bütün mahpuslar tezelden Sliven'e getirilmişlerdi. Bir gün cezaevi müdürlüğünden hükmü bildirdiler.

Donka ölüm cezasına çarptırılmıştı.

Benim tek başıma kalmış saatim de geldi.

Koğuştakilerin hepsi arkadaşım, giderek dostumdu. Bu habere onlar da üzüldü, acımı paylaşıyorlardı. Ama içime çöken acı, insanın bulunmadığı, kimsenin gözünün görmediği bir yere sokulmaya yöneltiyordu beni. Herkesten uzak, görülmeden, durdurulmadan, sarsıla sarsıla acımı yaşamak istiyordum. Ama cezaevinde böyle yer ne gezer? Arkadaşlara sırt çevirip koğuşun bir köşesine büzüldüm, acımı içime sindire sindire susmaya başladım. Ağzımı bıçak açmıyordu.

Böyle bir yaşamdı işte: Ana - baba köyde, biz iki kardeş cezaevinde. Hem bir arada, hem ayrı. O çağın bir belirtisiydi bu.

Fakat «küçük» Donka'nın ailesinin başına gelenler de az değildi. Söylediğim gibi, Donka'nın kardeşi Delço da partizanlara yataklık eden-

lerden bir grupla köyden gelmişti. Ama evlerine partizanlar gene de uğruyorlarmış. Stanço Amca ile Tsana Yengeyi köyden alıp, uzak bir köye sürgün etmişler. Aile üçe bölünmüş böylece. İki kişi Sliven cezaevinde, iki kişi sürgünde, iki kişi de evde öksüz gibi yapayalnız. Hristina ile Gotse bu evde kalanlar. Hristina akıllı kız. Köyde yetişmiş, ama kentli gibi uyanık. Herkesi kanadı altına almaya hazır duyarlı ve iyi bir yüreği var. Gotse daha çocuk...

Tek sözle, tüm aile perişandı. Felaket! Ana-baba hem kendileri açlık çekiyor, hem de çil yavrusu gibi dağılan evlâtları için üzülyordu.

İnsafsız zamanlardı!

Annem Sliven'e iki kez geldi. Boşaltmada babamla köye gönderilmişlerdi. Sıradan bir emekçi kadındı anam. Politikayla ilgilenmiyordu. Allaha inanıyor mu, ondan korkuyor mu, belli değildi, ama kiliseyle arasını bozmaz, ölümlerin anısına gereken saygıyı gösterirdi. Annemi böyle bilirdim.

Fakat görüşme geldiğinde onu değişik buldum. Politikada yolunu bulmuş, hangi yana sempati besleyeceğini kesinlikle belirlemişti... Olanağını bulup kulağıma fısıldadı :

«İlerliyorlar.» - Bu sözcük onun tüm inancını yansıtıyordu. - «Yakında, çok yakında çıkacaksınız.»

Bana bir sandık getirmişti. Bir yanı çift duvarlıydı.

«İşte,» diye geçirdim, «roller bak nasıl değişiyor. Çocuklar ana-babalarını eğitiyorlar.»

Bu süreç sık sık görülebilirdi. Ana veya ba-

ba çocuğunu bir zamana kadar eğitiyor sonra bunun tersi başlıyordu. Büyüyen oğul veya kızın fikirleri yaşlı baba ve ananın da fikirleri oluyor-
du.

Oğul anaya, bakmayabilir, ama ana oğlunu hiçbir zaman bırakmazdı. Hep oğlunun yanında yer alır, oğlundan hiç ayrılmamak için, onun inandığına inanır, yolundan da giderdi.

Babamın bir mektubunu hâlâ koruyorum. Çünkü olağan bir mektup değildi bu. Babam sıradan bir emekçiydi (gerçekte, son yıllarda solcu eğilimleri giderek belirginleşiyordu). Böyle olmakla beraber, söz konusu mektubu o zamanın bir belgesi idi. Babam, önemli bir olayı, partizanların köyümüzü nasıl ele geçirdiklerini, halkın onlara karşı nasıl davrandığını Ezop diliyle (kuş diliyle) anlatmıştı. Sansürcü gardiyanın dikkatini, gerçek olaylardan başka yanlara çekme çabası belli oluyordu. Nitekim partizanlardan «gezinler» diye söz ediyor, Jelyazko Kolve'i «okul arkadaşım» olarak tanımlıyor, uyanık halka da «gezin görmemiş cahiller» diyordu. Mektup 12.XII. 1943 günlüydü. Sofya'dan postalanmıştı. Garda vurulan damga da 12 aralık günlüydü. İki yapraklı büyük dilekçe kâğıdına sabit kalemle yazılmıştı. Artık daha fazla birşey söylemeden değeri kendiliğinden anlaşılan mektubu aktarmakla yetineceğim :

«... Donka'dan ötürü Sofya'ya geldim. İddia-nameyi bildirmişler ona. Savunacak bir avukat tutmak gerekti. Bu işi yaptım. Ama davaya ne zaman bakılacağı belli değil. Galiba yakında olacak. Dün Donka'nın yanına gittim. Sarmaşıp

öpüştük. Senden ötürü de öptüm onu. Artık iyi. Yaraları kapanmış. Eski neşesini de bulmuş. Onu kurtaracağımızı sanıyorum, buna inanasım geliyor...

... Burda Sofya'da başkaca ilginç birşey yok. Bizi sık sık bombalamaya başladılar, ama buna da dayanacağız. Köyde de yeni birşey yok. Bak, az kalsın unutuyordum. Jelyazko sana selâm söyledi. Hatırlarsan, beraber okudunuz. Sanıyorum, hatırlayacaksın. 15 - 20 gün önce 30 kişilik bir gezgin kafilesiyle köye geldi. Aralarında yalnız üç kadın vardı. Kendisi kafilenin başındaydı. Beni görür görmez tanıdı, seni sordu. Koskoca adam olmuş. Baktın baktım, inanasım gelmedi de, lisede beraber okuduğunuz Jelyazko bu mu diye geçirdim. Boylu boslu, kurumlu, yaman bir erkek olmuş. Evlenmiş, karısı da orda (*). Az konuştuk. Ama kendisi belediye müfettişi gibi birşey galiba ki, belediyeyi teftiş etti. İyi bir konuşmacı da olmuş üstelik. Bizim köyü bilirsin, ıssız, halkı cahil, gezgin gördükleri de yok. Bütün köy halkı bir akın etti ki uğurlamaya, çiçekti, demetti, ana - baba günü! Ömürlerinde delibaş kentliler görmemişler sanki. Sonradan çevredeki köylerin hemen hemen hepsini dolaştığını öğrendim. Ama bu önemli değil. Kendi işlerimize dönelim...»

Ben yer yer noktalamaları düzelttim yalnız mektupta, yoksa yazdıklarına hiç dokunmadım.

Bu, gerçekte, benim için partizan eylemiyle ilgili ilk röportajdı.

(*) Böylece, RMS semt komitesi üyesi, gıyaben ölüm cezasına çarptırılmış Nedka Georgieva'nın yazgısını öğrendim.

Mektubu tekrar tekrar okuduk. Tüm koğuş halkı, bu bilinmedik yeni halk utkusundan son derece memnundu. Mektup öteki koğuşları da dolaştı. Volta attığımız avluda elden ele geçti. Halkın ruhu değişmişti.

Babamın yazı yazmakla hiç ilişiği yoktu. Ama bu mektubu basbayağı esinli bir özen ürünüydü. Çizdiği tablo heyecan verici, yüreklendiriciydi. Coşkusu büyüktü.

Zaman, insanları işte böylece değiştiriyordu.

İnsanların bilinci yıllar boyunca yerinde sayıp değişmeyebilirdi. Ama yazgısal zamanlar gelip çattığında, birkaç ay içinde olgunlaşıp yetisiyorlardı.

Savka beklenmedik bir anda sahneye çıktı. Kırmızı yanaklı, güzel mavi gözlü, onyedisinde bir genç kızdı. Bir gün kızkardeşimle beraber Sofya Merkez Cezaevine görüşe geldi. Yakın arkadaşlıklar. RMS'in okul örgütlerinde birlikte çalışıyorlardı. Sonra Savka'yla aramızda kendiliğinden bir yazışma başladı. Bu yazışma cezaevinde kaldığım son günlere dek kesilmedi. Mektuplarla aramızda sıkı ve içten bir arkadaşlık kuruldu. Bu arkadaşlık giderek derinleşiyordu.

Küçük yaşta yetim kalmıştı. Babası üveydi. Besbelli anasının ikinci evliliği isabetli ve uyumlu değildi. Savka mutsuz bir hayat sürüyordu. Zaman geçtikçe, mektuplar yaşamımızda daha önemli bir yer almaya başladı. Mektuplarda acılarımızı, kıt ve buruk sevincimizi paylaşmakla kalmıyor, postayı sabırsızlıkla bekliyorduk. Savka'nın güçlü bir kalemi vardı. Duygu ve düşüncelerini az sözle yansıtıyor, önemli haberler ile-

tiyor, hararetli yorumlar yapıyordu. Daha sık yazışabilmemiz için, yazışacak kimsesi olmayan, mektup alıp gönderme hakkını kullanmayan arkadaşların adreslerini «çalıyor» dum. «Çalınmış» adresten ötürü hücre cezasına bile çarptırıldığım oldu. Ama o yıllarda ve koğuşlarda, hücre cezası pahasına olsa bile, böyle bir mektup almaya, sevincini yaşamaya değerdi. Ne var ki, mektupları birden kesildi. Neden sonra, Sliven'de «Sofya Merkez Cezaevi» damgalı yeni mektubunu aldım. Tutuklama olmuş, Savka da ele geçmiş, Sofya Merkez Cezaevine gönderilmişti. Orada beş - altı ay kaldı. Mektuplarımızın yolu değişti. Artık mektubumuz cezaevinden cezaevine gidiyor, sansür üstüne sansür uygulanıyordu. Ancak düşünce ve duyguları bir olan insanların birbirlerine istediklerini söylemelerine zor engel olunabilirdi. Savka'nın kurşuna dizilmeye hükümlü Miko Papo'yla vedalaşmaklarına ilişkin satırlarına özellikle büyük bir değer veriyorum. Bu satırlar, kahramanın son saatlerine ilişkin belgesel bir tanıt olarak, önemli noktalar içeriyordu.

«1.XI.1943. Altı saat önce demir kapı açıldı, ve boz duvarların dışına çıktım. İçerde 180 gün geçirdim... Bu mutlu «olay» la ilgili duygularımızı başka sefer yazacağım. Sanıkları olduğumuz büyük bir yargılama sona erdi. Sonuç şöyle : 14 kişi salıverildi, 14 kişiye 15'er yıl hapis cezası verildi, iki kişiye de ömür boyu. Miko... aramızdan aldılar onu. Belki şu anda yaşama veda ediyor. Ayrıldığımız âna kadar çok dinçti. Giderrek, biz ondan daha perişan haldeydik ve bizi onun yüreklendirmesi gerekti. Ona verilen ceza

hükmünü nasıl karşıladığımızı, ondan nasıl ayrıldığımızı daha fazla anlatamam. O anı ömrüm oldukça unutmayacağım... Anısını hiçbir zaman unutmamak için orada olmalı, arkadaşımızı görmeliydin. Ondaki olağanüstü ruh gücünü nasıl tanımlayacağımı bilemiyorum. Ama yeter!»

Cezaevinden çıktıktan sonra mektupları Bulgaristan'ın çeşitli köşelerinden gelmeye başladı. Çünkü bombardımanlar nedeniyle, ailesi, barınacak yer, ekmek peşinde ordan oraya taşınyordu. Ama mert kızcağız bir hükümlüye mektup yazmak ve ondan mektup almaktan çekinmedi. Oysa bu tehlikesiz bir iş değildi. Sevgi özveri bakımından analık duygusuyla birdi.

9 Eylül geldi. İkinci buluşmamızın sevincini yaşadık. Sonra nedense yollarımız ayrıldı.

Ama zamanının kendine özgü bir aynası olarak mektupların çoğu bölümünü koruyabildim.

Ötesi, benden yana içten bir saygı.

Okurlardan biri, anlattıklarımda karşı yanın insanları görülmüyor veya az değiniliyor onlara, silik kalıyorlar diye suçlayabilir beni. Şaşmam. Haklı da olabilir. Ama bu rastlantı değil. Jandarması ve çavuşuyla, sorgucusu ve müfettişiyle, işkenceci ve sadist polisiyle, savcısı ve yargıcıyla tümünü apaçık karşısında gördüğün müdüriyetten ve mahkemeden çıkıp cezaevine girdikten sonra, karşıdakiler genellikle kişisel görünümünü yitiriyor, genel bir kavram haline geliyordu.

Somut bir kişinin gadrine uğramamız gitgide seyrekleşen bir olaydı. Çokçası düşman olarak

cezaevini görüyorduk. Örneğin, Sofya Merkez Cezaevini ele alalım. Kıyıcı yönetimin veya işkencecilerin temsilcisi olarak karşımızda kimi görüyorduk? Gardiyanları, boyuna değişen gardiyanları. Gardiyan da cezaevinin bir bölümüydü, cezaevinin düpedüz bir işleviydi ve -deyim uygunsa eğer- canlı bir duvarı, giderek ayaklı anahtarıydı. Sabahleyin kapıdan kapıya gidiyor, ştrak ştrak, açıyordu. Kendisini ya görürsün, ya görmezsin. Öğleyin ve akşamleyin aynı işlem tekrarlanıyordu. Bazen onunla bir çift söz edebilirdin. Ama başka kez buna da olanak bulamazdın. Sonra sürecin tersi başlıyordu: Koca anahtarla koridorların demir tırabzanlarına vuruyor ve bağırmıyordu: «İçeri giir!» Yine hücreden hücreye geçip kapıları kilitliyordu.

Gardiyanın elinde yetki vardı. Pek büyük olmasa da, yine vardı. Ceza verebilir, haktan yoksun edebilir, isterse iyilik de yapabiliirdi. Yetki, insanına göre kullanılıyordu. Kimisi hoyratça, yabani hayvan gibi davranıyordu. Kimisi hem iyi, hem kötüydü. Bir başkası daha hal-den anlar çıkıyordu. Genellikle mahpusa karşı hepsi küstahça davranıyorlardı.

İnsanlar üzerinde egemenlik bir tür kumar ve tutkudur. Bu egemenlik ne kadar daha cahil, daha kültürsüz kişinin eline verilirse, bu yetkiyi o kadar daha küstahça kullandığı, iktidarını göstermekten kendine göre haz duyduğu görülür. İnsan nedense, koyun, inek, genellikle evcil hayvan bakarken daha iyi oluyor; tersine, insanları gözetir veya kullanırken daha katı yürekli olup çıkıyor. Anlaşılan, insanlar üzerinde egemenlik tutkusu en zor dizginleniyor. Verilen egemen-

lik ve yetkiyi insanlar aleyhinde kötüye kullanmaması için, kişinin yüksek kültürlü olması, insanlara saygı duyması, karakter sahibi ve moral bakımından sağlam, dengeli olması gerek. Egemenlik ve yetkiyi kullanmada hırslara kapılmaktan kurtulmuş olanlar çok azdır.

Meslek gardiyanların tüm varlığına damgasını vuruyordu. Hiçbirinde zamanla insanlıktan eser kalmıyordu. İnsanın iki yanlı niteliği onlarda en az görülüyor, sadece epeyce belirgin bir olumsuz tek yanlılığa dönüşüyordu.

Sliven cezaevinde personel daha belirgin ve dikkate değer olduğu için, burada onu anlatmaya çalışacağım kısaca. Müdür hakkında ne söyleyeyim? Herkesçe Georgi Pilör Amca olarak bilinirdi. Görevinde yıllanmış bir meraklıydı. Yaşlıcaydı. Kendisinden epey daha genç olan karısı (bunu herkes bilirdi) ona istediği gibi söz geçiriyordu. Ve müdür sık sık rezil oluyordu. Görevinde aciz, hem de zavallının biriydi. Bir ara siyasal hükümlü kadınları, duvarın ötesindeki kadınlar bölümünden alıp büyük hapisanenin ikinci katına yerleştirdi. Kadın hükümlüler artık küçük cezaevine sığmıyordu. Onları ayrı bir saatte avluya çıkarıyorlardı. Ne de olsa, erkeklerin gözü önünde dolaşıyorlardı. Müdür, kadınların çorapsız, yalınayak dolaşmasını yasakladı. Gerekçesi, erkek hükümlüleri baştan çıkarmalarıydı. Oysa yaz ortasıydı. Ama o kıtlık yıllarında yazın da giyilecek kadar çorap bolluğu ne gezerdi! Georgi Pilör Amca bu emriyle hem hükümlüler, hem de gardiyanlar arasında bozum oldu.

Müdürün birinci yardımcısı, başgardiyan

Partalev başka tiptendi. O da üniformalı, siyah giysiliydi. Ama çavuşlarıinki gibi geniş bir apoleti vardı. Herhalde kırkı bulmuştu. Kıyıcı, kurnaz, yüzsüz, kendinden emin, buyurmaya meraklı bir herifti. Rüşvet alır, ama baskıyı azaltmazdı. Gerçekte işler onun elindeydi. Cellâtlık zanaatı da ondan bilinirdi; infazları onun örgütlediğinde kuşku yoktu, ama idamlıklara ilmeği kendi eliyle takıp takmadığını bilemem. Şu var ki, halk mahkemesi onu sonradan ölüm cezasına çarptırdı. Aynı darağacında ipe çekildi.

Gardiyanlar arasında ikisi, üçü daha çok dikkati çekiyordu. Önce şunu açıklayayım: «Gardiyan» en ast cezaevi personelinin, yani hücreleri açıp kapayanların, mahpuslarla doğrudan doğruya uğraşanların nispeten yeni adıdır. Eskiden onlara doğrudan hapisane bekçisi (anahtarı) deniliyordu. Oysa ne gardiyan, ne bekçi, ikisi de isabetli değildi. En doğrusu zındancı denmeliydi onlara. Ama onlar bu adı beğenmiyorlardı.., Gardiyanlardan biri, siyah üniforması ve elindeki anahtar çangaliyle korkunç bir görünüş içindeydi. Bundan ötürü ona «Azrail» diyorduk. Gardiyanlar genellikle cezaevi personeli, kural gereğince silâhsızdılar. Yalnız kulölerinde ve cezaevi dışında silâhlı nöbetçiler vardı. (Cezaevi içindeki silâhın kimin eline geçeceği belli olmaz!) «Azrail» adını taktığımız gardiyan, elisini aşkın, sıska, kuru, kötücül bir adamdı. Sandalyeye ters oturarak kollarını arkalığa dayayıp gözlerini bize dikme alışkanlığı vardı. Hep susuyordu. İnsanın üstüne ses çıkarmadan yürüyüveren kincil köy köpeklerine benzerdi. Hakkında fazla birşey bilmiyorduk. Onu somut bir

şeyle suçladığımız da yoktu. Ama kincil suskunluğundan ötürü kendisinden çekiniyorduk. Bir gün... oğlunun da tutuklanıp cezaevine getirildiği anlaşıldı. Ne inanılmaz şeyler olmazdı ki...

Gamba dediğimiz de dolgunca, enerjik, bu yurgan bir gardiyandı. Hayatın tadını çıkarmayı sevenlere benziyordu. Bize karşı tutumu çelişkiliydi. İnsanlıklı bir nitelik çizgisi kalmıştı sanki. Sliven'li hemşerilerine daha başkaca, komşu gibi biraz saygılı davranıyordu. Hemşerilerine karşı ılımlı ve çekingen tutumunda, «Ne olur, ne olmaz, bakarsın yarın çıkarsınız, insanız nihayet...» demeye gülen bir ön hesap var gibiydi. Bazen iyilik bile yapardı bize. Dışarı birşeyler götürür, gönderilen birşeyi alıp içeri getirdiği olurdu. Ama... zahmetinin karşılığı ödenirdi elbette. Herşeyi para karşılığında yapardı. Sık sık kolektifi sömürmeye çalışırdı. Giderek şantaj yapmaya kalktı. Kurnaz ve dikkatliydi. Uzun yıllık deneyimiyle, bizi ele verebilecek materyallerimizi veya girişimlerimizi işleyip yakalaması zor değildi. Ele geçirdiği herşey için fidye istiyordu. Üstelik azıttı. Ne zaman para zoru olsa, tilki gibi hücreleri dolaşmaya başlar, ille bir şey ele geçirirdi. Fidyelerin sonu gelmiyordu. Bunun üzerine Gamba'ya bir ders vermeyi kararlaştırdık. Bir hafta her çeşit girişime ara verdik. Hücrelerde tıpkı melek gibi uslu uslu oturuyorduk. Gamba gözetledi, kolladı, ansızın hücrelere daldı, ama bir sonuç alamadı.

Sonunda Sliven'den yaşlı başlı, kırmızı yüzü, enerjik bir militan olan politik sorumlumuz Krıstü Yanakiev'in yanına sokulmuş. Hemşeri oldukları için anlaşmaları kolaydı. Gamba lâfı

uzatmadan asılmış :

«Hadi, uçlan biraz!»

Kristü Amca susmuş ya da terslemiş :

«Yok!»

Bir hafta böyle sürdü. Sonra Kristü Amca herşeyi yoluna koydu.

«Gördün mü?» dedi ona. «Senden korunmak istersek, zırnık bile alamazsın bizden. İyisi mi, sözleştiğimiz kadar al. Tek leva fazla vermeyeceğiz.»

Personelden dikkate ve anlatılmaya değer kişiler bunlardı. O cezaevinin öteki görevlileri hakkında önemlice birşey hatırlamıyordum.

II

BİR KONU DAHA

Cinsel içgüdü üzerinde pek durulmaması kurallaşmış bir etken olsa da, hükümlülerin yaşamında, yönetmeliklerde, cezaevi yönetiminin tedbirlerinde varlığını her zaman duyuruyordu. Cinsel içgüdü kendine özgü bir düşmandı. Üzüyor, eziyet ediyor, kurban alıyordu. Ama öteki düşmanlardan ayrımlı olarak, ona karşı, hem mahpusun kendisi, hem de cezaevi yönetimi tarafından iki yanlı mücadele yürütülüyordu.

Yöneticiler, bu etkene karşı daha çok sözle savaşıyorlardı. Yönetmeliğin ilgili maddesine «yasak» yazılmıştı. Ama bunun dışında bir tedbir alınmıyordu. Yalnız pek göze batan bir olay olursa, ceza veriliyordu. Yöneticilerle adi hü-

kümlüler yığını arasında, hapisanenin tuğla ve çimento duvarından başka, ilişkilerdeki soğukluk ve tam yabancılaşma duvarı dikiliyordu. Yöneticiler, eğitici çalışmalar yapacak, hücre ve koğuşlardaki insanları sapıklıklardan koruyacak güçte değildiler. Bunun için, yönetimin, hücre cezasından gayrı tedbiri, yemeğe «katkı» da bulunmasıydı. Çorbanın zaten yağı ve tadı yoktu. Bu, sorunun bir yanıydı. Öte yandan, kazanlara basıyorlardı insafsızca limontuzunu. Öyle ekşi oluyordu ki yemek, insanın dişleri kamaşıyordu.

İçerdekilerin bu içgüdüyü kendileri nasıl gemleyecekleri, birçok etkene bağlıydı: İnsanın yaradılışı, kültürü, karakteri, bir de hapsedilmesi nedeni bunda rol oynuyordu. Adi hükümlüler bölümünde, tutkularına hakim olamayan, bunlarla savaşım gücünden yoksun ve savaşım gerekliliğini de anlamayan tipler vardı. İnsan, kültürü ne kadar yüksekse, tutkularına o denli ege-men olabiliyordu. Belirli bir amacı olan fikir suçlu mahpusunun anlayışı, günlerini amaçsız geçiren hükümlülerin durumundan çok ayrımlıydı. Zorunlu hareketsizlik hallerinde, amaçsız kişinin ilgilerini, düşüncelerini, sözlerini içgüdü-sü belirliyordu.

Geçenlerde bu düşüncelerimi doğrulayan bazı sözler buldum :

«Perhiz, açlık çeken vücut usça desteklendiği takdirde yararlıdır... Us her duyarlılığın kaynağında bulunur. Bu nedenle, perhizin yararı sınırlıdır, çünkü perhiz yapan da bir yere kadar tutkularının esiri olabilir.» (Gandi, «Yaşamım».)

Bu alanda da adi ve siyasal hükümlüler arasında derhal bir çizgi çekmek gerekir. Ay-

rım köklüdür. Cinsel sorun adi ve siyasal hükümlülerin birbirinden ayrımlandığını gösteren ana belirtilerden biriydi. Adi hükümlüler arasında, cinsiyet, varlığını türlü biçimde duyuruyor, gösteriyordu. Hükümlüler hep bu konuyla yatıp kalkıyor, boyuna açık saçık, durmadan uçkuraltı şeyler konuşuyorlardı. Nice delikanlıların kurbanı oldukları cinsel sapıklık hakkında, koğuş halkına gözdağı veren, posta koyan ve başkalarını kendi isteklerine boyun eğdiren bazı tiplerin rezaletleri üstüne neler anlatılmazdı ki... Böyle bir herifi yakından gözlemlediğim oldu. Sofya Merkez Cezaevinde tekli hücreye kapatılmakla cezalandırılmıştı. Böylece bir süre aramızda bulundu. Yirmibir - yirmiiki yaşlarında boğa gibi güçlü çocuğun biriydi. Sadistçe bir öldürme olayından ötürü içeri düşmüştü. Sevgilisini bir otele çağırıp, yüzünü tırmalamış, göğüslerini parçalamış ve boğmuş. Hiç vicdan azabı çekmiyordu. Tersine, aşk maceralarını ballandırarak anlatıp duruyordu. Başka hiçbir şeyle ilgilendiği yoktu. Tutkular onu bir erkek hayvan durumuna düşürmüştü, cinayete kadar götürmüştü. Namussuzun biriydi. Hiçbir alçaklığı yapmaktan çekinmez, hiçbir toplumsal kurala uymazdı. Başkaca nesini anlatayım? Zaten ayrıntılar kaleme gelir şeyler değildi.

Siyasal hükümlüler arasında durum elbette başkaydı. Cinsiyet sorunlarıyla ilgili disiplinden hiçbir zaman söz edilmemişti. Bu sorun tartışma ve eğitim konularının dışında kalıyordu. Bu sanki kendiliğinden anlaşılan bir sorundu. Herkes, kendini tutması gerektiğine akıl erdirmeliydi ve erdiriyordu da. Herkes kendine göre ça-

resini bulmak zorundaydı. Hücrelerde belden aşağı edepsizlikler hemen hemen hiç konuşulmazdı. Hemen hemen diyorum, genellikle. Yoksa bulunduğum yerlerden pay biçersem, doğrudan böyle şeylerin hiç konuşulmadığını söyleyebilirim. Açık saçık fıkralardan bile kaçınılıyordu (bunun günümüzde de böyle olduğunu söyleyemem!).

Ama yalnız bu kadarla yetinirsem, tablo, yarının tarihçi veya sosyal psikologunun anlatımından yeterince yararlanabileceği kadar tamamlanmış olmaz. Bunun için birkaç çizgi daha eklemekte yarar görüyorum. İçerdekiler zorunlu kaçınıklığa değişik biçimde katlanıyorlardı. Bu, kimilerine kolay, kimilerine, hele genç evlilere çok zor geliyordu. Bir genç adamı, Şumen'li bir Türkü hatırlıyorum. Yirmiüç -, yirmidört yaşlarında, boylu boslu, sapasağlam ve yakışıklı bir gençti. Kısa bir süre önce dünya evine girmişti. Genç karısını düşünmekten eriyip gidiyordu. Özlem bütün varlığını sarmış, her hareketinde seziliyordu. Konuşmasından bile, karısının etini ne kadar çok arzuladığı belli oluyordu. Yoksa utangaç, uslu bir adamdı.

Başka bir arkadaşımız büyük acılar içinde kıvranıyordu. Doğal ki, bu yalnız dış belirtilerden anlaşılabiliyordu. Gerçekte kendisi iç yapıyla gayet disiplinliydi, içinden geçenleri hiçbir zaman dışlamıyordu. Ne var ki, güçlü organizminin isteklerini gizleyemiyor, bazen konuşurken sözleri bile zor bağlayabiliyordu. Pleven cezaevine pek seyrek uğrayan, ister istemez karışısına çıkmak zorunda olduğumuz hekim belki küstahlıktan, belki de halden anladığı için ya-

kınan mahpusa hınzırca göz kırparak sık sık şöyle teşhis koyuyordu :

«Bir vitamin eksikliği var sende...»

Biraz değişik bir olgu daha vardı. Gerçi, şimdi sözünü edeceğim olgunun bu konunun dışında olduğunu ileri süren olabilir. Ama ben aynı diziden olduğuna inandığım için yine de değineceğim. Göze çarpan birşey vardı: İhtiyar, daha doğrusu yaşlıca olanların daha gençlerle arkadaşlık ettikleri dikkati çekiyordu. Adeta yakın dost oluyorlardı. Ama o kadar. Avluda birlikte volta atıyor, yakınlaşıyor, düşüncelerini paylaşıyorlardı. Daha yaşlı olan bazen elini genç arkadaşının omuzuna atardı. Bu arkadaşlık birçok delikanlının yüksek bir politik eğitimden geçmesini sağladı. Epeyce sık görülen bir olguydu bu. Eğer bu yakınlaşmada başka dürtüler olduğunu söyleyen olursa, kesin itirazlarla karşılaşır. Yineliyorum: Bunda niyet olarak bile başka hiçbir şey yoktu. Ama böyle arkadaşlığın varolduğu bir gerçektir. Hem başka yerde bu tür arkadaşlık görmüş değilim. Dışarda böylesi olmuyor. Yaşlılar yaşlılarla, gençler gençlerle arkadaşlık ediyorlar. Söz konusu olgu hapisaneye özgüydü.

Elbette, beni siyasal czaevi yaşamını kumsuz göstermekle suçlayan da olabilir. Ama haklı olmaz. Siyasal hükümlüler arasında cinsel sapıklık olayı hemen hemen yoktu; bir başka deyişle, istisna sayılabilecek kadar azdı. Ben yalnız bir olay biliyorum. O da yürekler acısı...

Sliven'de iki genç ise epeyce komik bir iş yapmıştı. Büyük bir koğuştaki yatıyorduk. Harıl harıl ideolojik eğitim çalışmaları yürütüyorduk.

Sözünü ettiğim iki genç hep belirli saatte koğuşa dönmemeye başladı. Besbelli başka koğuşa gidiyorlardı. Çağırdık kendilerini, dersleri savsakladıkları için eleştirdik. Bizi hem dinliyor, hem bıyık altından gülüyorlardı. Birkaç gün daha geçti. Vaktinde dönmeye başlar gibi oldular. Sonra birden gene kayboldular ortadan. Hayret ettik. Sonunda Vuk durumu açıkladı. Bir Sırp kentinden yirmi yaşlarında bir gençti Vuk. Uzun, selvi boylu, beyaz yüzlü, kırmızı yanaklı, tek sözle yakışıklı bir delikanlıydı. Ama yalnız dışı değil, içi de güzeldi. Namuslu ve vefalıydı. Güçlü bir enternasyonal duygusu vardı. BKP'ye ve bulgar halkına derin bir saygı besliyordu. Açık yürekliydi. Bütün gençler gibi coşkun ve ateşliydi. Arkadaşı için, dava için herşeyini vermeye hazırdı. Tek sözle, namuslu, iyi insanları, iki yüzü olmayanları, biricik yüzüyle arkadaşına dönük olanları, ansızın bir yerini ısıracağından, boş böğrüne yumruk atacağından sakınmanın gereksiz olduğu kişileri ne zaman hatırlasam, her seferinde Vuk'un ıslıl ıslıl yüzünü karşımda görürüm. Ve sırp halkının en iyi temsilcisi olarak bugüne dek anısını içimde taşıyım (*).

Beni bir gün suçlu ve çekingen bir tavırla koridorda durdurdu.

«Sana birşey söylemek istirem, druje» dedi. Dostluğuna dostça bir karşılıkla :

«Söyle, Vuk,» dedim.

«Bilir misin, druje, neler yapmışık...» Söyleceklerinden o kadar utanıyordu ki, büsbütün

(*) Vuk, 1944 sonbaharında Hitler faşistleriyle bir çarpışmada kahramanca can verdi.

kızardı, kekeledi, Sırp ve Bulgar sözcüklerini karıştırarak ekledi: «Biz sana gerçeği dememişik.»

Ve şunları anlattı: Gardiyana görünmeden Batı yandaki küçük hücrelerden birine sokuluyorlarmış. Hücrelerin pencereleri avluya bakıyor. Kadın cezaevi ve küçük avlusu da orda. Yaz olduğu için kadınlar, öğleden sonraları güneş banyosu yapıyorlarmış. Ama hücre pencerelerinin camları, bu görünüyü ilginç bir açıdan yansıtıyor ve bu da büyük cezaevinin üçüncü katındaki hücrelerin birinden iyice görülebiliyormuş. Bulguyu bizim gençler de öğrenmişler.

Bizim ders saatlerinde oraya gidiyorlarmış meğer.

«Ama, yalvarırım, druje, ötekilere birşey yapma. Bana ceza ver yalnız, vereceksen. Hainlik olur. Ben yalnız Lička'yı kurtarmak istirem (derslerden kaçan öteki genç), zere çok ileri gidiyor... Ama ben kötü olduğunu anlıyorum...»

Onu kötü duruma düşürmeden, uyarma çaresini bulduk. Fizik kanunlarının ahlâkımızı bozan o dayanılmaz yansıması konusunda kadınlara da ihtarda bulunduk.

İşte nefesine egemen olamayış diyebileceğim ender rastlanır bazı epizotlar bunlar... Uzun yıllar boyunca cezaevinde yatan siyasiler de bu yönde suç sayılacak birşey anlatmış değiller bana. Genellikle cinsel sorun bugüne bugün de konuşmalarımıza giren bir konu olmuyor. Demek ki, o zaman da yaşamımızın öncelikle çözüm gerektiren ağır sorunu değildi.

Bilinç, düşünsellik, amaca yöneliklik, bu hem zorunlu, hem gönüllü kaçınıklığın tabanıydı.

Seyrek görülen istisnalar ancak gerçek durumu daha da belirginleştiriyordu.

III

G Ü N C E

Günce olağan başladı, ama olağanüstü sona erdi. Yirmi yapraklı bir deftere yalnız steno ile yazıyordum. Sonra kapağına şöyle yazdım :

Cezaevi notları

Başlangıç — Kasım 1943, Sliven.

Bitim

Ama bitimine varmakta acele etmeyelim.

Bu defter gerçek anlamda günce değil. Daha çok, okuduklarım üstüne tuttuğum notları içeriyor. Fakat belleği kolaylaştırmak amacıyla öteden, beriden hayatımızla ilgili bazı kanıtları eklemiş, gizli belgelere veya cezaevinde yazılmış şiirlere yer vermişim ...Öyle ki, defterin bir değeri varsa, bu, okuduklarımız ve düşündüklerimiz, ilgilendiğimiz konulara değin bir belge, bir tanıt olmasından ileri geliyor.

Bu nedenle meraklı okuru bir yere kadar ilgilendireceğini sanıyorum. Yine sayın okurun sabrına güvenerek, defterin soluk sayfalarına şöyle bir göz atacağım.

Birinci sayfa şöyle başlıyor :

Yavorov. «Bulutların gölgesi ardından». XI. 1943.

Özlem

İşte ruhu hep o özlem doldurur.

Ve bakışlar da her zaman ilerdedir,
gözler yarınlara yönelir durur
giderek, bilmeden liman nerededir?..

«Anacığım, boşuna» şiiri de bütünüyle alın-
mış.

Anacığım, boşuna üzme kendini,
bu avarelik tüketir diye beni.

.....

Nasıl unuturum ben seni,
seni yani anacığım,
bana hayat vereni?

Sonra Yavorov'un ikinci dönem yaratıcılığı
çözömlenmiş.

... Yavorov'un ikinci dönemdeki şiirleri tam çaresiz
umutsuzluğun şiirleridir.

Sonra şu not geliyor :

«Savaş ve Barış» — Lev Tolstoy. «Zaman ve sabır,
işte benim kahramanlarım!» diyor Kutuzov.

Daha aşağıda kimin ne zaman tutuklandığı-
na, yargılandığına, öldüröldüğüne ilişkin unu-
tulmaz ve acı tarihler sıralanıyor. İdam edilen
arkadaşların son sözleri yazılı. Nikola Furnaci-
ev'in şiirleri üstüne notlar: «Bunca güncel ya-
şamsal olay varken, tarlalar, toprak ve daha bil-
mem neler üstüne yazmak, toplumsal konudan
kaçmak olsa gerek.» Yargı elbette çok sert. Tek
yanlı bir yargı. Belki de bunu anmaktan kaçın-

malıydım. Ama ne de olsa, o zamanın (bizim zamanımızın) ne gibi bir şiir istediğine ve tükettiğine ilişkin belirgin bir kanıttır diye düşünerek vazgeçemedim.

Çelüskin'ler olayı yüreğimizi kan ağlatmış. Onların yaşamı, kahramanlığı ve felâketiyle ilgili en önemli olayları ayrıntılı olarak yazmışım. Bunu başka bir not izliyor :

BELİRGİN BİR ÖRNEK :

Gençliğinde çok iyi bir komsomol üyesiymiş. Babası dar sosyalistlerden. Şimdi partili olsa bile, esnaflığın hiç de çekilmez klasik bir örneği. Demek ki, maddesel durum - epey varlıklı bir insan olmuş -, ideolojiye baskın çıkıyor ve adam çıkarıcılığın bataklığına saplanıp gidiyor.»

4.XII.1943. Çelüskin'lerin kahramanlığının uyandırdığı hayranlık devam ediyor.

Hemen gemide, sonra da buz üzerinde savaş kolektifi kurmaya girişiyorlar. Kolektif nasıl kurulur? Okuma - yazma bilmezliğin ve az okur - yazarlığın giderilmesi için kurs açıyorlar. Dil, matematik öğrenimine başlıyorlar. Dahası var. Schmidt diyalektik dersleri veriyor. Diyalektiğin özlüğünü bu büyük zekânın ağızından dinlemek çok ilginç. O herhalde tüm evreni kucaklıyor, açmılıyor. Buz üzerinde üç arkadaşın tutumu memnuniyet verici değil. Denizcilerin veya Sovyetlerden olmayan başkalarının olağan topluluğu ile bu kolektif arasındaki ayrım bu konuda hemen kendini gösteriyor. Bir arkadaş yargılaması düzenleniyor. Yargılama kurulu görüşünü bildiriyor, ve o arkadaşlar da tutumlarını değiştiriyorlar. Du-

var gazetesi hazırlanıyor. Kamptakilerin hepsi gazeteye işçi muhabirleri olarak celbediliyor. Hepsi gazete etrafında birleşiyor. Daha zayıf olanların, özellikle işçilerin arasında çalışılıyor, bunlar iyi birer işçi muhabiri olarak yetiştiriliyor. Başyazıyı Schmidt yazmış. Diyor ki: «Buzlar üzerinde de ülkemizin yurttaşları olmakta devam ediyoruz: Sovyet hükümetinin özen gösterdiği Sovyet yurttaşlarının nasıl davranılacağını bildiklerini göstereceğiz.» Kolektifte hiçbir gevşeklik, yozlaşma ve morali bozukluğuna meydan verilmiyor. Herkes çalışıyor, hepsi dayanışma içindeler...

Byron'dan «Don Juan»

İzlenimler ve yapıttan parçalar hemen hemen iki sayfa kaplıyor.

«Benim şu toprak parçasını - yani İngiltere'yi - sevmeme özel bir neden yok.»

«Şimdi her yerde ondan nasıl nefret ettiklerini, nasıl bütün ulusların onu düşman, azılıdan azılı düşman saydıkları, bir zamanlar tüm insanlığı özgürlük vaadederken, şimdi herşeyi ve bu sayıda düşüncüyü de zincire vurmaya çalışan bir hain dost saydıklarını bir bilseydim...»

Byron özgürlüğün sanatçısı.

O, yüksek amaçlı savaşın gerekliliğini kabul ediyor. Ona göre, halkların özgürlük savaşçıları Leonid ve Washington ancak böyle savaşlar yürütmüşlerdir.

30. XII. 1943

«DİMÇO DEBELYANOV'un yaşamı, aşkı ve ölümü»

VI. Rusaliyev

... Genel izlenimim o ki, Dimço ince ruhlu, sempatik, alabildiğine acı çeken ve sevebilen büyük yüreğe sahip bir kişi.

... Yavorov'un görmez oluşundan sonra Dimço onunla büyük bir dostluk kuruyor. Hayret! Görmeyen ve mutsuz Yavorov, iftiralara uğramış ve küçümsenmekte olsa bile, kahvede fıkra anlatıyor, nükteler yapıyor.

... Dimço soylu bir davranışla zayıfları kanadı altına alıyor, seviyor. Böyle olduğu halde, sosyalizme nasıl bağlanmadığına şaşıyorum.

... Dimço daha ilk çarpışmada düşeceğini öngörmüş. Öyle de oluyor.

Dimço takdir edilmemiş bir sanatçı olarak ölmüş.

... İnsanlığın kargışlı ozanlarından biri...

**Ilık gölgelerle inerken gece
alırken mutsuzları kucağına
ve okşarken yumuşacık gizlice,
bir dönebilsem baba ocağına.**

Bu «Gizli feryatlar» şiirinin tümü güzel bir elyazısıyla, özene bezene yazılmış. Bu şiir duygularımıza nasıl da tıpatıp uygun düşüyormuş! Dimço'yu ne kadar yürekte hissediyormuşuz!

Hristo Yassenov. Onun şiiri ile yurttaş olarak gösterdiği eylem arasında köklü bir çelişki var.

Şiirinde bireyci ve sembolik. Yurttaş olarak eyleminde yeni toplum düzeni için savaşım veren bir militan...

Buradan öteye konu değişiyor ve «bilimsel felsefe» üstüne geniş notlar başlıyor.

... Hegel'in diyalektik metodu, idealist olsa da, devrimsel karakterlidir.

Doğada herşey değişiyor ve gelişiyor. Doğada ve toplumda her olgu, hem kendisi, hem değişik birşey olarak tanıtılıyor. Gelişimin ana ilgesi çelişkili devinimdir. Çelişki gelişim sağlıyor.

Ludwig Feuerbach... Bir insan, ancak başkaları da mutluyorsa, gerçekten mutlu olabilir.

İnsan, tüm düşünceleri, duyguları ve düşleriyle kendi kendini tanrılaştırıyor.

Uygulama gerçeğin ölçütüdür. Soyut gerçekler yoktur, gerçekler her zaman somuttur.

Sovyet bilgini Şiler'in «Batı Avrupa Edebiyatı Tarihi» adlı kitabından bol bol notlar geliyor. Avrupa'nın en tanınmış yazarlarının sanat ve yaşam yoluyla ilgili kısa bilgiler...

Sonra :

Bir açıklamadan alıntılar. Kolhozlar üstüne bir buçuk sayfa kadar veriler: Örgüt, ilkeler, dağıtım, makineleştirme, insanlar... Bir Sovyet bilgini «Biz herşeyi okumaya gönderiyoruz!» diyor. «Daha yüksek verim sağlamasını öğrenmesi gereken buğdayı bilgilendiriyoruz.»

Bir Sovyet yurttaşı, uçak yapımı için Kızıl Orduya 250 ruble bağışlamış (1 ruble = 16 leva).

Stalinetts marka bir biçer-döver 24 saatte 150 - 200 - 300 ve 500 dekara kadar ekin biçebilir... (Harika!)

İki buçuk sayfayı Moskova üstüne bir destan kaplıyor. Her sayfaya üçer sütun halinde yazılmış. Ardından hemen başka destan geliyor. Bu-

nun başlığı «Avrupa». Dörder sütun üzere iki sayfa tutuyor. Bunun yazarı A. V., şiirle uğraşmayı sürdürmedi, kendini sinemaya adadı, bu alanda isim yaptı. O yıllarda bizi enikonu heyecanlandıran destanı koruduğumu söyledim bir gün kendisine. Ama bana bu konuya dönmekten hoşlanmıyor gibi geldi. Geçmiş bir sevgi. Bu nedenle ben de destandan parça vermiyeceğim. Yalnız belirgin bir siyasal niteliği olduğunu, coşkuyla yazıldığını, gençlerin bu destanı okumayı sevdiklerini belirtmekle yetineceğim.

«Vatan Cephesi Programı»

Deftere yazıldığı gün belirtilmemiş. Ama 1944'te yazıldığı belli. Demek ki, bu önemli belge ancak 1944'te elimize geçmişti. Böyle bir program bulunduğunu önceden biliyorduk, gizli «Hristo Botev» Radyosunda okunduğunu, Georgi Dimitrov'un girişimiyle hazırlandığını öğrenmiştik. Ama programın kopyası bize ancak o zaman ulaşmıştı.

Bu gizli belgeyi kopya etmeye kalkmamız bile, taşıdığı büyük tarihsel önemin ayrımında olduğumuzu gösteriyor sanıyorum.

... Halkımız için en önemli olan bu ödevlerin gerçekleştirilmesi için Vatan Cephesinin kurtarıcı politikasını kesinlikle ve ardıcıl olarak uygulayacak yeteneğe sahip bir gerçek ulusal hükümetin bir an önce kurulması gerekmektedir. Bu nedenle, Vatan Cephesi, şimdiki halk düşmanı, hain, Hitlerist hükümetin işbaşından uzaklaştırılmasını, gerçek Bulgar ulusal hükümetinin kurulmasını, yürüttüğü sa-

vaşımın en yakın hedefi olarak ortaya koymaktadır.

Tüm Bulgar halkının irade ve desteğine dayanacak olan bu hükümet, Bulgaristan'da geleceğin yönetim biçimini belirleyecek, yurdumuzun özgürlüğü, bağımsızlığı ve kalkınması için gereken anayasal ve maddesel güvenceleri yaratacak olan Büyük Halk Meclisinin toplanması koşullarını da hazırlayacaktır.

Son sayfa. Birinci bölümü 7 Eylül 1944'te yazılmış.

Sliven cezaevindeki siyasal hükümlü arkadaşların adresleri.

İşte rasgele bazı isimler :

Stefan Ganev — İçera köyü, Kotlen.

Todor D. Tonçev — P. Evtimiy Sok. No. 48.
Sliven.

Dimo Atanasov — Stralca köyü, Elhovo.

Miodrag R. Mançic — Knyaz Lazar Sok. No. 3,
Pirov.

Todor D. Tonçev — P. Evtimiy Sok. No. 48,
İvan Nikolov — Debr Sok. No. 34, Sofya.

Adreslerin altına uzun ve kalın bir çizgi çekilmişti.

Bitti demekti bu.

Sayfanın çizgiden sonraki bölümünde yalnız üç - dört satır var. Bu satırlar 9 Eylül 1944'te yazılmış. Bunlar son akort ve piyanistin tuşlara son vuruşu gibi basit, fakat heyecan verici. Bu satırlara da gelecek sıra...

IV

SON GEMİCİ

Sliven cezaevine gitgide daha çok insan girip çıkıyordu. Önce zemin katının yalnız bir kanadındayken, zamanla bütün ikinci ve üçüncü katı doldurduk. Onar kişilik koğuşlara yirmişer kişi yerleştiriliyordu. Adi hükümlüler zemin katının yalnız bir kanadına sıkıştılar. Barbarca bombardımanlar yüzünden - bir bomba da Sofya Merkez Cezaevine düşmüştü -, Sofya'lı hükümlüleri de küme küme aramıza kattılar (bir sürü basık tavanlı küçük ev arasında koca bir yapı olduğu için Sofya Merkez Cezaevini ayırdetmemeleri olanaksızdı, ama ortak düşmana karşı aynı cephede savaştığımız bağlaşıklarımız, her nedense, Merkez Cezaevine de bir bomba kondurmuşlardı!). Sofya'dan gelen hükümlülerin bir bölümünü tanıyor, ama çoğunu ilk kez görüyordum.

Bir ara Pavel Şatev'in aramızda olduğunu öğrendik. Bu efsaneleşmiş bir isimdi. Akıllara durgunluk veren bir kahramanlığı içeriyordu.

Pavel Şatev adını ilk defa işitmiyordum. Bu isim, Selânik suikastçileri, yüzyılın başında Avrupa'yı sarsan «Gemiciler» olayının bir bölümüydü. Anton Straşimirov'un «Esirler» adlı kitabında onun hakkında yazılanları okumuştuk, sonra Şatev'in kendi anıları «Esaret Altındaki Makedonya'da» adlı kitabı da elimize geçmişti. Straşimirov, «Hora» adlı etkileyici kitabında Eylül Ayaklanmasının bastırılışı sırasındaki sadizmi dile getirirken, «Esirler» de (bu iki kitabı otuz yıl-

larında ve kırklı yılların başında remsistler seve seve okuyorlardı) «Gemiciler» in kahramanlığından ve Miss Stone'un Yane Sandanski çetesi tarafından kaçırılışı olayından kaynaklanmıştı. Roman, bitmemiş olsa bile, sürükleyici olayları ve ustaca geliştirilen entrikası ile ilgi uyandırıyor, büyük bir etki yapıyordu. Şatev, anı kitabında kendinden çok az söz ediyorsa da, «Gemiciler» in, yani esaret altındaki yörelerini büyük bir terörist eylemle kurtarmaya kalkan birkaç Makedon Bulgarının akıllara durgunluk veren kahramanlığını katıksız bir dille gün be gün yansıtıyordu.

Hükümlüler arasında Şatev'in kim olduğunu kestirmek zor değildi. Zaten hava almak için avluya çıktığımızda birbirinden hiç ayrılmadan gezinen garip bir çift görmüştük artık. Biri gösterişli ve iriyarı çetebaşı tavırlıydı, öteki ufak - tefek kurumsuz bir memura benziyordu. Bunlar Petso Traykov ile Pavel Şatev'di. Her ikisi de Makedon devrimci hareketinin militanlarıydı. Pavel Şatev'in görünüşüne bakarak özgeçmişini anlamak güçtü. Altmışına merdiven dayamış, kısa boylu, ağırlık saçlı, hafifçe kamburlaşmış, sakın ve kurumsuz bir adamdı. İlk bakışta görünen buydu. Kolay yoruluyor, hep oturmak istiyordu. Ancak kurumsuzluğu, onun dinamizmi tükenmek şöyle dursun, canlılığını daha da sürdüren büyük kişiliğinin belirtilerinden biriydi. Başegmez, korkusuz bir adamdı. Öyle ki, Ro tutukevindeyken, işkence edilen bir kadının çığlıkları hücrelerinden duyulmaya başlayınca, dayanamamış da, kalkıp vargücüyle kapıya vurmaya başlamış. Neden sonra koşup gelen bir polis şefinin

yüzüne karşı bağırmaktan da çekinmemiş :

«Utanmıyor musunuz be?» demiş. «Zavallı bir kadının üstüne atılmışsınız... Hiç mi vicdanınız yok?»

Şatev'le konuşmaya can atıyorduk. Ama yalnız birkaç kere avluda kendisiyle beraber olabildim. Bizi onun geçmişi çekiyordu. Eski olayları anlatması için kendisine yalvarıyor, soru yağmuruna tutuyorduk. Kendisinden az söz etse de, başka kişileri ve geçmiş olayları şevk ve heyecanla anlatıyordu.

«Ama gemicilerin örgütle ilişkileri var mıydı?»

«Biz VMORO (*) ile ayrı ayrı ilişkiliydik, ama grup olarak ayrıydık. Herşeyi tek başımıza başarmak, hakkımızda hiçbir şey öğrenilmeden tek başımıza ölmek, ancak esir Makedonya'nın özgürlüğe kavuşturulması çağrımızı herkese duyurmak istiyorduk...»

Bence, plânı, ölçüleri ve gerçekleştirilmesi tarzı bakımından, yaptıkları suikastın tarihte eşi olmasa gerektir. Bu yalnız hükümdar hazretlerine karşı kurşun sıkma, hükümet konağı altına saatli bomba koyma eylemi değildi. Halk özgürlüğü uğruna ataklığın, özverinin ve ruhsal yüceliğin bir doruğuydu. Bir grup genç kendilerini bir tek ereğe adanmışlardı: Avrupa sermayesinin Selânik kentindeki büyük işletmelerini yıkarak Avrupa'nın dikkatini çekmek ve onu Osmanlı esareti altındaki Makedonya'nın kurtarılmasına yardıma çağırarak. Bu elbette yığinsal devrimci eylem yolu değil, bireyci eylem yoluydu.

(*) VMORO : Makedonya birleşik iç devrim örgütü.

Aynı zamanda üç ay sonra patlak verecek olan İlinden - Preobrajden Ayaklanmasının hazırlığı da geliyordu. Fakat bu bir avuç delikanlı başka yol seçmişlerdi. Kişisel özveri yoluyla aynı amaç, tutsak memleketin özgürlüğe kavuşturulması ereğine ulaşmak istiyorlardı. Eyalet merkezi olan Selânik kentinin ortasında, adı Türk olan, fakat İngiliz — Fransız sermayesiyle çalışan Bank - Otoman'a erişmek için, aylar boyunca, gayet güç koşullar altında, yalnız mum ışığında çalışarak bir tünel kazmışlardı. Kent koca bir hafta boyunca dehşetli korkular içinde yaşamıştı. Avrupa sermayesinin Osmanlı devletindeki büyük kuruluşları birbiri ardınca havaya uçuruluyordu. Ama bu, işin bir yanıdır. «Gemiciler» in inanç ve ruhsal özlüğünü anlatabilmek için, başka olayları da bilmek gerekiyor. Onlar, suikastlerden sonra, topluca ölmeyi kararlaştırdılar. Hemen hemen hepsi de hayatlarına kendi elleriyle son verdiler. O havasız tünelde toprağı tıpkı köstebekler gibi oymuş, kazı işini bitirince öleceklerini peşinen bilerek, sözle anlatılması çok zor olan bu eziyete katlanmışlardı. Ne denli ruh yüceliği gerekliydi bunun için? Bir düşünün. Bile bile fotoğraflarını da çektirmemişlerdi. Kendilerinden resim olarak da bir iz kalmasını istemiyorlardı. Hiçbir iz bırakmaksızın, sonrasız olarak yitiklere karışmak üzere isimlerini bile değiştirmişlerdi. Yalnız protesto ve isyanın kalmasıydı dilekleri. Simgesiz, isimsiz, ama bütün halka özgü protesto ve başkaldırı. Bank - Otoman altında bombanın patlama saati geldiğinde, çelik örgütçü Orse, banka müdürünün ailesini yapılan hemen ayrılmaları için uyardı. Hiç kimsenin suçsuz o-

larak zarar görmesini istemiyorlardı.

Patlamalar dizisini ilkönce Şatev başlatıyor. Ödevini harfi harfine yaparak, bir Fransız kumpanyasına ait «Gvadalkivir» gemisini tahrip ediyor. Mucize kabilinden kurtularak, tek tük sağ kalanlardan biri oluyor. Osmanlı zindanlarında çile doldurmaya başlıyor. Öyle ki, daha 1890 yılında İstanbul zindanında bir süre yatıyor. Bunu Sliven cezaevinde sürdürdüğü mahpusluk yılları izliyor. Sonra Üsküp ve Selânik cezaevleri, yerine getirilmeyen ölüm cezası, Anadolu, Kuzey Afrika zindanları... Sultanın devleti büyümüş o zaman... Şatev, hayatta olan en eski Bulgar siyasal hükümlüsüydü.

Şatev'in mahpusluğu sona eriyor. Ama devrimci yorulmak bilmiyor. Yine savaşa atılıyor. 1924'te VMRO'nun sol kanadı, yani VMRO (Birleşik) Merkez Komitesi üyesi oluyor. Bundan sonra da önemli gizli çalışmalara geçiyor. Daha 1941'de toplama kampına düşüyor, yargılanıyor **ve yine cezaevine tıkılıyor.**

Bu kahramanlıklarla dolu trajik geçmişten sonra (suikastler istenen sonucu sağlamak şöyle dursun, tersine, Osmanlı yönetiminin daha da azıtarak halk arasında yığınla insan kırımına girişmesine neden olmuştu), Şatev tutkun bir anlatım hevesiyle zamanımıza geçiyordu. Güncel olaylarla yakından ilgileniyor, daha çok haber arıyor, bunları hararetle yorumluyordu.

«Çocuklar,» demeyi severdi, «yalnız dostlarımıza bel bağlamalıyız.»

Onun bu sevgisi, yalnız eski Bulgar kuşaklarının kurtarıcısına karşı besledikleri geleneksel sevgi değildi. Yeni bir inanç, yeni bir kanışla pekişmişti bu sevgi.

«Onlar olmazsa, Bulgaristan ne yapar? Altmış küsur yıl önce yardımlarına nası gereksinme duyduysa, gelecekteki yardımı da öylece yaşamsal bir gereksinme olacaktır Bulgaristan için. Makedonya da başka türlü kurtulamaz. Durum şimdi öyle getirdi. Emperyalistler, Makedonya'nın esaret altındaki kesimlerinin kurtarılmasına izin vermeyecekler. Çünkü, bölmek her zaman onların silâhı oldu ve olacak. Dünya işlerinde yalnız yeni bir politika kurtulma olanağı sağlayabilir. Ben, size, çağın sloganlarından ötürü değil, başımdan geçenlerin, düşüncelerimin kesitinden geçirerek şunu söylemek isterim: Gücümüz ve dayanağımız onlardır.»

Temel düşüncesi dostlara el verilmesiydi. Onlara yardım etmek, Bulgaristan için çalışmak demekti, Makedonya'ya yardımcı olmak anlamındaydı. Yurtseverlik işte böyle bileşik bir biçimde kendini gösteriyordu.

Şatev'in temiz yurtseverliği sonuçsuz kalmıştı. Enternasyonalizmle kendi yurtseverliğini başarılı niteliğe yükseltmek istiyordu. Cezaevine girmesine de bu yönü neden olmuştu. Mâhkeme hükmünde bu isteği ihanet olarak niteleniyordu. Ve Şatev'in davasıyla şahsen uğraşan Çar da, bakan da, yargıç da, başka kampa geçen bu bilir gibi temiz yurtsever'de ne gibi bir başkalaşma olduğunu anlamamışlardı. İşler çok daha bileşikti. Kavramlar değişmiş, yeni bir içerik kazanmıştı. Dünya politikasında ve dünya düşünsel gelişmesinde yeni bir ayrım çizgisi belirmişti.

Makedonya'yı, Bulgaristan'ı, S.S.C.B.'yi seviyordu. İnsan olarak özlüğü, bu üçlü sevginin bütünlüğünde yansiyordu. Sonuna kadar da öyle

kaldı.

Cezaevinden 8 eylül 1944'te çıktı.

Bir daha kendisine rastlamadım. Ama düşüncelerimde onunla çok defa buluşmamız gerekti. Bu buluşmalar, bende, başeğmezlik, dürüstlük, Bulgaristan, Makedonya ve Sovyetler Birliği üçlü sevgisinden dönmezlik izlenimi bırakıyordu.

V

MİROZKO

Bu ad eşine ender rastlanır diyebileceğim bir faciayla bağlı belleğimde.

Sofya yakınındaki Gorni Bogrov köyündendi. Babası orta halli, belki de varlıklı bir köylüydü. Ama Mirozko bir Sofya lisesinde okurken remsist olmuş, köyünün gençleri arasında da eylem yürütmüştü. Sonra tutuklama olmuş, birkaç genç mahkemeye verilmişler. Eylemleri pek o kadar önemli olmasa da, mantıksız olarak ve hiç bir gerekçeye dayanılmadan, yirmiiki yaşındaki Mirozko Rayçev'e ölüm cezası verilmiş. Zamanın alçaklığı! Bir iktidarın aczinin sonucu olan çılgınlığı!

Ağır bombardımanlardan sonra, Sofya Merkez Cezaevinden aktarılan grupla Mirozko Rayçev de Sliven'e getirildi.

Onu sözle zor anlatabilirim size. Kendisini ne zaman kafamda canlandırmaya kalksam, duduru bakışlı pırıl pırıl iki gözle her halinde bitkinlik okunan tüm simasını görür gibi oluyorum. Onu iyi tanıyabilmek için daha yakından ilişki olanağı bulabilmiş değilim.

1944 yılının 20 temmuzuna doğru görülür bir neden olmadan ansızın tekli hücreye atıldı. Bundan sonra onun yazgısıyla daha yakından ilgilenmeye başladım. Ve gerçekte az tanıdığım bu delikanlıya ilişkin izlenimlerim gidererek arttı.

Önce okurun izniyle burada bir parantez açayım. Kısaca, idamlıkların tekli hücrelere atılmasından, sonra da genellikle Sliven cezaevinin bu hücrelerinden söz edeceğim. Hemen belirtiyim ki, yasa gereğince, idamlıklara 'hücre cezası verilemez. Yasa yapıcının acıma duygusunun bir ifadesi midir bu? İnsaniyet filân mıdır? Olabilir. Çünkü bu yasaların bir bölümü ulusal kuruluşu izleyen yıllarda çıkarılmıştı. O zaman halkçılık, insaniyet ve uyanış dönemi ruhu henüz geçerliydi. Ölüm cezası giymiş bir kimseyi tekli hücreye atmak çok büyük insafsızlıktı. Çünkü insana verilen en büyük cezaya - kendi ölümünü bekleme cezasına - daha bir çile ekleniyordu.

İşin diğer nedeni daha inandırıcı görünüyordu. İşin gardiyanlar bakımından uygunsuzluğu, idamlıkları hücreye kapatmaktan kaçınmanın kurallaşmasına yol açmış olsa gerek. Hücre cezası, hele Sliven'deki biçimi idamlığın psikolojisini iki yönden ve iki kat yükleyerek moral bozukluğu yaratabilirdi. Bu da durumu iyice karmaşık hale getirir ve cezaevi yönetimi için de istenmeyen sonuçlara yol açabilirdi. İkincisi, her gardiyan, idamlıktan herşeyin beklenebileceğini bilirdi (bu kurallar, genellikle, aralarında, kurtulmak veya öç almak için her ataklığa hazır tiplerin bulunduğu ölüme mahkûm katillerin çıkardığı olaylar değerlendirilerek varı-

lan yargılardan oluşmuştur). Bu nedenle, gardiyan, idamlığa daha az sataşmayı yeğlerdi. Çünkü o iki kez ölmezdi. Bu işlem onun üzerinde yalnız bir kez yapılabilirdi. Ama bundan önce adamın kafasına birşey indirebilirdi...

İşte bundan ötürü idamlıklara hücre cezası verilmezdi. Gerekirse, onları pırangaya vurmayı yeğlerdi.

Sliven'deki tekli ceza hücresi, çok şeytancıl bir buluş, korkunç bir cehennem köşesiydi.

Bu, daha doğrusu bunlar (çünkü iki bölmeden oluşuyordu) cezaevinin yeraltı katında bulunuyordu. Oraya yirmi basamak inilerek gidiliyordu. Bir düşünürseniz, yirmi basamaktan sonra tamamen yerin altına girildiğini görürsünüz. Buna, hücreler kesiminin dışardan hiç ışık almadığını, yalnız gardiyanın girdiği sırada yanan elektrik ampulleri dışında zifiri bir karanlık egemen olduğunu da eklerseniz, durumu bir yere kadar kavramış olursunuz. Hücreler yeraltı kesiminin ortasında, adamın ancak oturabileceği, ama yatamayacağı kadar dar ve boğucu iki bölmeden ibaretti. Bu zifiri karanlık tabutluklar içinde cezalıya yalnız bir parça ekmek ve su veriliyordu. Geceleyin, ortalıkta bir sürü fare viziklayıp dolaşüyor, hücreleri tam bir dehşet yuvasına çeviriyordu. Orda ben de iki - üç gün yat-tım. Durumu iyice biliyorum. Ama beş - altı yıl önce, çocuklarımla birlikte özel olarak oraya uğradım ve hücreyi yine görmeme izin vermelerini rica ettim (orada müze hazırlığı vardı). Bizi kırmadılar. O yirmi basamağı indik. Alaca karanlık içinde dikkatle bakındık (yalnız zayıf bir ampul yanıyordu). Ve herşeyi ürpertiler içinde tek-

rar hatırladım.

Mirozko işte buraya indirilmişti.

Neden ötürü hücre cezasına çarptırıldığı sorusu olanca dehşetiyle karşımıza çıkıverdi.

Düşüncemizi dışlamadan şu sonuca vardık : Onu geceleyin idam edeceklerdi. Sırf bunun için ötekilerden ayırıyorlardı. Gece etrafa hiç hissettirmeden onu oradan alacaklardı. Genellikle böyle kurnazlıklara başvuruyorlardı.

Ama arkadaşımız için başlarımızı eğmekten başka ne yapabilirdik?

Ertesi gün, gece infaz olmadığını öğrendik. Mirozko hâlâ ceza hücresindeydi demek.

Bizim yönetim grubu toplandı. Durumu derin bir üzüntüyle görüştük. Kristü Yanakiev Amca'yı hemen Partalev'e yolladık.

«Ne var başefendi? Delikanlıyı ne diye orda tutuyorsunuz? diye sormuş Kristü Amca «O zavallı idamlık değil mi?..»

Partal anlamazlıktan gelmeye çalışmış :

«Hangi delikanlı be Kristü? Ha, ordaki mi...»

Ve sonra mırıldanmış :

«Yan basmış. Mektup mu, paket mi, kurala aykırı olarak böyle birşeyler almış ya da göndermiş olmalı...»

Durum iyice anlaşılamadı.

İki - üç gün daha geçti. Mirozko ceza hücresinde hep öyle tek başınaydı. Kristü Amca birkaç kez daha başefendiye gidip geldi. Belli belirsiz birşeyler konuşmuşlar, aldatmaya çalışmışlar yine kendisini. Böylece yedi gün geçti! Sonunda, kesinlikle ve sertçe dayatarak Mirozko'nun geri getirilmesini istedik. Atmosfer iyice gerginleşti, cezaevi yönetimi geriledi. Mirozko'yu yine

yanımıza getirdiler.

Her idamlık, en küçük kıpırtıda bile ölüme götürüldüğünü sanır. Mirozko'nun neden ayrı yere alındığını anlamaması olanaksızdı. O zifiri karanlık içinde, yapayalnız, gecenin geç saatlerinde ölümün her an gelip çullanmasını beklemişti. Bunun ne azap olduğunu yalnız kendisi bilirdi. Böylesine derin bir acı, ancak yaşandığı takdirde anlaşılabilirdi. Alabildiğine büyük bir manevî güç ve dayanıklılık gerekti!

Yedi gece beklemişti. O kâbuslu yeraltı hücrelerinde, boynuz içi karanlıkta farelerin her vızılaması cellâtların geldiğine dair bir işaret sayılabilirdi. Her dakika korkuluydu. Canavarlaşmış cellâtlar her an içeri dalıp üzerine atılarak, ona zerrece acımadan yalnız bir kere geçilen yola sürükleyebilirlerdi.

Mirozko'ya verilen manevi ceza ölçüsüzdü. İnsanlığa sığmaz, insanlık dışı bir cezaydı bu.

Onu yanımıza getirildiği zaman gördüm. Hücre arkadaşlarıyla konuştum (içerisi iyice dolduğu için, idamlıklar da bir hücrede dörder beşer kişiydiler). Bitkin bir hali vardı. Yüzü çok solgundu. Gözleri çürüğü andırır çiziklerle çevriliydi. Büyük zorluklardan geçmiş insanlara özgü bir yarı gülümsemeyle konuşuyordu. Fakat yılgınlığı yoktu. Ruhsal dinçliğini korumuştı. İşkenceye metanetle dayanmıştı. Hücre arkadaşlarının izlenimi de böyleydi: Hıçkırık ve iniltiye değil, tam bir ruh gücüne tanık olmuşlardı.

Şimdi de, zamanı biraz atlayarak, sonradan neler öğrendiğimizi söylüyeyim.

Mirozko'ya hücre cezası verildiği gün, bakanlıktan idam edilmesi emri gelmiş. Bunun için

hemen ayırmışlar onu aramızdan. İşi gece vakti yapacaklarmış. Ne var ki, biri hükmü gözden geçirirken, Mirozko'nun, o cezaevinde uygulandığı gibi ipe çekilmek suretiyle değil, kurşuna dizilerek ölüm cezasına çarptırılmış olduğu dikkatini çekmiş. Ama Sliven cezaevinde buna olanak yok. Belki de yerli polise veya silâhlı birlik komutanlığına başvurmuşlar, ama sonuç alamamışlar. Gerçi Sliven çevresinde sorgusuz yargısız nice insanı kurşunlayabilirlerdi, ama hüküm giymiş bir mahpusu öyle yok edemezlerdi. Dosyayı bakanlığa geri göndererek, sorunun açıklığa kavuşturulması ricasında bulunmuşlar. Ne ki, yanıt geciktikçe gecikiyormuş. İşte o zaman bizim direnmemiz üzerine Mirozko'yu yanımıza vermişler.

Ama, aradan birkaç gün geçer geçmez, Mirozko tekrar ceza hücrelerine atıldı. Çileden çıktı. Boğazımıza düğümlenen acıdan, lokmamızı bile yutamıyorduk. Arkadaşa, insana yapılan işkence her sınırı aşıyordu.

Yeraltı tabutluğundaki Mirozko'dan üç - dört gün ses seda çıkmadı.

Sonra herşeyi anladık. Bir ara, bakanlıktan hükmün gönderileceğini, cezanın asılmak suretiyle ölüme çevrildiğini, hazır olmalarını bildirmişler. Bunun üzerine onu yeniden tekli hücreye atmışlardı. Sadizm ve insafsızlık çıkabileceği en yüksek doruğu bulmuştu. Bir insanın yaşamı onlar için neydi ki! Bu arada söz konusu yeni hüküm de gelmişti.

Özgürlük güneşinin doğmasından yalnız birkaç gün önce, 24 ağustos 1944'te, geceyarısı saat birbuçuğa doğru, avludan gelen belli belirsiz bir

gürültüyle uyandık. Açık - seçik birşey işitmiş değildik. Ama insanda galiba yaklaşan korkunç şeyi, amansız dehşeti sezme yeteneği vardı.

Sabahleyin durumu öğrendik. Geceyarısı, birkaç gardiyan birden yeraltı hücreğine dalmışlar... Mirozko, onları nasıl duymuş, üstkapının hızla açıldığı, ışığın yandığı, nalçalı ayak seslerinin basamak basamak aşağıya inmeye, kendisine doğru gelmeye başladığı o andan öte neler yaşamıştı? Yapyalnızdı. Yanında in - cin yoktu. O andaki duygularını bilmiyoruz ve hiçbir zaman da öğrenemeyeceğiz. Ama kesinlikle bildiğimiz ve birçok şeyi açıklayan birşey var: Onu yine o yirmi basamaktan yukarı götürmüşler, avluya çıkarmışlar ve ordan darağacının kurulduğu yukarki köşeye doğru itelemişler. Darağacı bu sefer de hazırmış (bizi onu çatıştıranlar mı uyandırmıştı acaba?). Savcı, papaz, nöbetçiler orda bekliyorlarmış. Partal, emirler veriyormuş.

Mirozko darağacının altında boylu boyunca dikilmiş. Hükümü yine okumuşlar. Bunun üzerine delikanlı, o son anında savcıya dönüp şu cüretkâr ve unutulmaz sözleri söylemiş :

«Ben sonuncuyum. Benden sonra, sizin sıranız geliyor!»

Bunu hemen öğrendik.

Nice yıl sonra, bu infazla ilgili savcılık tutanağını okudum. Tutanakta, Mirozko'nun son sözleri yansıtılmak isteniyordu. Kaleme alanın iyi niyetine inanmak güç olsa da, yazılı satırlar kuşkuyla yer bırakmayacak kadar belirgin ve anlamlıydı :

«Bizim tezimiz doğrudur!» demiş özetle Mirozko Rayçev. «Doğruluğu görülmelidir, ve bu

çok yakında olacaktır.»

Her iki kaynağa göre de, son sözleri birçok gerçeği ortaya koyuyordu. Cüretkâr ve asi bir düşünce taşıyan bu sözler, yılmazlık, siyasal metanet ve ruhsal güce tanıklık etmekteydi. Herşeye karşın, o ölüm anında, ruhsal dinçlik ve gücünü koruyabilmiş olması ancak hayranlık ve saygı uyandırmaktaydı.

Ne kadar değerli bir insanmış Mirozko Rayçev! İmrenilir bir yiğit! Büyük devrimci!

Eylemsel kahramanlık gibi, suskunluk kahramanlığı da vardır ve böylesi en yüce kahramanlıktır. Mirozko'nun kahramanlığı böyleydi.

Aradan birçok, hemen hemen yirmi yıl geçti.

Bir gün, kendi köyünde Mirozko'nun anıtının açılış törenine katılmak için bir çağrı kâğıdı aldım. Gittim. Onun adını taşıyan yeni okuma evi'nin modern yapısını gezdik. Güzel bir kültür ocağıydı. Yapının önünde Mirozko'nun tam boy tunçtan anıtı yükseliyordu. Okumaevinin önünde büyük bir miting yapıldı. Parti sekreteri, Mirozko'nun yaşamı ve savaşımı üstüne bir rapor sundu.

«Ama Mirozko'nun fedakârlığı boşa gitmedi,» dedi. Ve sosyalizm yıllarında köyün büyük ilerleyişine ilişkin en belirgin kanıları saydı :

«Biz yeni okuma evine kavuşmayı bir zamanlar hayal bile edemezdik. Oysa işte şimdi yeni yapı yükseliyor. Sofya'nın bir adım uzağındaydık ama, gaz lambası ve kandille aydınlanıyorduk. Şimdi bütün köy elektrik ışığına kavuştu. Çul ve hasır üstünde, yerde yatıyorduk. Şimdi her evde somyalı karyola var. Köyde tek bir rad-

yo yoktu, şimdi radyosuz ev kalmadı. Eski, basık tavanlı kulübelerin yerinde, şimdi bakın, ne güzel yeni evler boy atıyor...»

Sekreter, televizyonları da, köyden çıkarak yetişen büyük aydınları da, kültürel yükselişi de anlattı. Gorgi Bogrov köyündeki düzenli yaşamın parlak ve inandırıcı bir tablosunu çizdi.

«Evet, Mirozko...» diye geçirdim. «Sen köyün ve köydeşlerin için adamakıllı çalışmışsın.»

Sonra, Mirozko'nun birçok yakınıyla, babası, annesi, arkadaşlarıyla, sıradan köylülerle görüştüm.

Şundan bundan yakındılar; bazı haksızlıklar oluyormuş, kimi insanlar küçümseliyormuş, bazıları esnaflığın ve özel mülkiyetçiliğin kölesi olup gidiyorlarmış...

«Evet,» diye geçirdim yine. «Daha epey çabalaman gerek Mirozko!»

Gorni Bogrov, Varna'ya giden şose boyunda bir köy. Şoseden geçerseniz, solda, yeni okumaevinin ve önündeki bronz anıtı göreceksiniz. Mirozko yaz ve kış, gece gündüz hep orda köydeşleri arasındadır.

VI

YİNE İNSANLAR ÜSTÜNE

Bazıları, anlattığım kişilerin hep çok olumlu, çok güçlü olduğunu söyleyebilirler. Genellikle en aydın ton ve belirtilerin ağır bastığı yerde insanlar inanmaya daha az yatkın oluyorlar. Ama yer yer siyah çizgiler de varsa, tipler biraz karartılırsa, durum değişiyor, o zaman gerçeklik, doğruluk hüküm sürüyor. Bu saçma birşey

elbette. Günün birinde, bir Amerikan yazarından, modern, bilimsel - fantastik konulu bir öykü okudum. Birbirine çılgınca âşık bir karı - koca, Merih'e gidecek ekibe katılıyor. Ne varki, son tıbbi muayene, kadının fiziksel durumunun uzay yolculuğuna elverişli olmadığını saptıyor. Fakat kadın, cannıdan çok sevdiği eşinden bu durumu gizliyor. Söyliyecek olsa, onun da uçuştan vazgeçeceğini, böylece hayal ettiği bir mutluluktan olacağını ve bu yüzden de karısından nefret edeceğini düşünüyor. Kadın, gerçeği uçuş ayına kadar açıklamıyor. Uzay aracını fırlatılınca, taşıyıcı roketin alevleri içine atılıp ölüyor... Burada çok yanlış tiplendirme nerde? Öykü bilimsel - fantastik, ama tip insancıl, doğru. Tüm insan varlığını kendi buyruğu altına alan aşk, bir varlığın belirtisi oluyor.

Arkadaşlarımın çoğu birer Danko'ydu.

Onları çok renkli ve çok yanlış olarak nasıl çizer ve anlatabilirim? Hem aradan yirmi yıla yakın bir zaman geçti. Belleğimde yalnız en parlak isim ve olaylar kaldı. Elbette ki, kalem ilkin bunları yakalıyor.

Örneğin, Atanas Atanasov veya Nasko Boev adında, daha önce de sözünü ettiğimiz bir delikanlı vardı. Yaşı yirmiikiden fazla değildi. Ölüm cezasına çarptırılmıştı. Boylu boslu, yakışıklı, tıpkı Apolon gibiydi. Babası ona küçük yaşta jimnastik, yüzme falan öğretmişti. Gerçekten kusursuz bir vücut yapabilmmişti. Bazen kış ortasında bile gömleğini çıkarırdı. Doğanın uyumlu bir yapıtı olan vücuduna bakmaya doyamazdık. Ateşli şiirler yazardı. Sevgilisine sıcacık, güzel - lik dolu mektuplar gönderirdi. Yüzü pırıl pırıldı. Amacı doğrultusunda, her an uçmaya hazır

bir hali vardı. Ölüme kanat açmış hissi veriyordu insana... Bir gün avluya çıkmadı - başka cezaevine götürülmüştü -, bir daha da göremedik onu.

Hadi şimdi gelin de, bu tipi gerçeğe daha uygun hale getirmek için kara boyalar bulun bakalım.

Danko'nun kalbi bu kez kurşunlanmıştı.

Bu insanlar efsane değildiler. Canlı, gerçek, ama insandılar. Başkaları için yaşayan, kendilerini insan kardeşliği ve iyiliği idealine adanmış olan büyük kişilerdi. Birçokları insanlar için öldüler.

Eh, daha başkaları, antikaları da vardı. Ama böyleleri belirleyici, önemli değildiler.

Gerçek dediğim insanlar, yüreklerinde büyük bir dönüşüm için, uzak bir yol ve erek için bir düşün gücü taşıyorlardı.

Çoğu büyük sınavlara dayandı. Bunlar, sağ kalanlar, mal - mülk sahiplerinin, zengin aylakların ve yarı aç çalışan kölelerin toplumunu yeni sosyalizm toplumu haline getiren o dev güçlü organizmin omurgası değil miydiler? Bunlar, bütün sosyal dönüşümlerin en geç olanlarından birini gerçekleştirdiler: Parça - buçuk küçük özel mülkiyeti kooperatifleştirip, orağın ve çapanın yerini en çağcıl makinelerin aldığı Emek Kooperatif Tarım İşletmesini kurdular. Yönetim işlerinden habersiz oldukları halde, güçlü bir ulusal sanayi meydana getirdiler. Karanlık zindanlarda çürüyen o yiğitler, dünyada eşi ender görülen dinlenme evleri ve sayfiye siteleri oluşturdular.

Sözünü ettiğimiz çeşitli antikalar safdışı ol-

dular.

Gerçi, kimisi başarısızlığa uğruyor, kimisi yanılıyor, kimisi soysuzlaşıyordu. İktidar kaygan bir toprak gibiydi; üzerinde yürümek ve dengeyi korumak zordu. İktidar insanı yıpratır, ahlâkını bozabilirdi. İktidar esrikliği onlara da dokundu. Onlar ki, deneysizdiler, her zaman iktidara karşı savaşmışlardı, hiçbir yönetim alışkanlıkları yoktu; ama şimdi birden yönetimi üstlenmek ve bütün incelikleriyle yürütmek zorundaydılar. Yine de çoğu dayandı. Yanıldıkları oluyordu gerçi, ama yanılıklarını anlıyor, gideriyorlardı. Ve yaşam geliyordu. Onlar da hep baştaydılar. Bazısı görevden alındı, cezalandırıldı, fakat çoğu gücünü yitirmedi, militanlığını sürdürdü. Yönetim işlerini öğrenmeye vakitleri yoktu. Çünkü her gün, her an işbaşındaydılar. Birçokları bundan ötürü diplomasız kaldı. Ama bilgisiz değildiler. Onlar yaşama yüce bilgeliğini veren büyük bir okuldan geçmişlerdi. Öğrenimin bir zorunluğa dönüştüğü dönem geldiği zaman da, birçokları artık gençlik çağını geçmiş olsalar da, okul sıralarına oturup büyük bilgiler dünyasını kucakladılar. Birer -ikişer Askerî Akademi bitirdiler, uzman, mühendis ve jeolog, oldular, bilgin payeleri kazandılar.

Yıllar ve zaman geçtikçe kimisinin ahlâkı ve tutumu değişiyordu. Esnaflığa düşenler oluyor, burunları büyüyordu. Bazıları yoruldu, düşün güçleri tükenmeye başladı, aile kabuklarına çekildiler.

Ama çoğu, bazı zaafı olsa da, tertemiz ve namuslu, özverili ve yorulmaz, yüksek ilke ve ülküye sahip, çalışmalarında üstün vasıflı, örgüt-

leme deneyi büyük kişiler olarak kaldılar.

Eski Yunanlılar dünyanın yedi bilgiye dayandığını söylerler.

Militanlar bu bilgiler arasındadır.

Biri çıkıp da, bu kişilerin safdil olduklarını, gençliklerine kıydıklarını, yaşamlarını boşuna harcadıklarını söyleyebilir. Evet, doğrudur. Onlar, Kelerman'ın deyiimiyle, safdildiler. Toplumun iyiliği uğruna kişisel çıkarlarını önemsemiyor, kendilerini feda ediyorlardı. Ama bir toplumsal ilerleme, daha güzel geleceği özleyenlerin özverisi olmadan gerçekleşebilir mi? «Safdiller» olmasa, sosyal ilerleme de olamaz. Halinden memnun çıkarıcı, esnaf, burnu bile kanamasın diye titreyen zavallı korkak, hiçbir zaman insanlığı ileri götüren etken olmamıştır. Stanislav Lets'in şakası yerindedir: «Yeni yolları yapanlara, genellikle elverişsiz konutlar sağlanır.»

Hayatı pahasına, dünyanın döndüğünü ileri süren Galile «safdil» miş. Köleleri ayaklandırdığı için göğsüne bir mızrak saplanan Spartak «safdil» değil miydi? «Kazanırsam, bütün halk kazanır; yenilirim, yalnız kendimi yitirmiş olurum,» diyen Levski veya «Ya ekmek, ya kurşun!» diyerek, bir grup yiğitle koca imparatorluğa karşı çıkan Hristo Botev «safdil» değil miydiler? Ama Spartak'tan yoksun kölelik toplumu, Galile'den yoksun bilim, Levski ve Botev'den yoksun Bulgar tarihi ve halkımızın yazgısı ne olurdu?

YEDİNCİ BÖLÜM

ALABİLDİĞİNE KISA, ALABİLDİĞİNE UZUN GECE

Eylül geldi.

Bu sözün ardından hemen eklemek usulendir: Olaylar, günler birbirini kovalamaya başladı. Fakat ben kronolojinin geleneksel akışına uyamam. Çünkü durum çok daha bileşikti. Günlerin akışını, gerçekten 1944 yazına özgü hummalı gelişmenin dinamizmi, Hitlerci faşist güçlerin giderek daha da belirginleşen yenilgisi belirliyordu. Bunun yanı sıra, hapisteki küçük dünyamızda çelişki dolu günler ağır ağır yuvarlanmaya devam ediyordu. Umut, bilinmezlikle yan yana yaşıyordu.

Doğu Cephesindeki olaylar gerçekten çok iyi geliyordu. Sonradan anladığımıza göre, Yaş-Kişinev harekâtı gerçekleştirilmişti. Bu harekât, Hitlercilere en ağır darbelerden birini indirmiş, Kızıl Ordunun Balkanlar'a ve Orta Avrupa'ya girme yolunu açmıştı. Yaz aylarında İkinci Cephe açıldı. Kızıl Ordu Tuna yakınlarındaydı. Romanya safdışı edildi. Fakat Kızıl Ordu daha sonra neler yapacaktı? Bulgaristan'a girecek miydi? Ya bağlaşıklık devletler, kendileriyle resmen savaş halinde olduğumuz bağlaşıklar ülkeye daha çok dalmayacak mıydı? Onların Bulgaristan'a girmesi bize sevindirici birşey getiremezdi. Artık her türlü paparayı yemiştik, kolayca aldanmıyorduk. Barış Antlaşması imzalanırken düşmanlarımız olarak onların sözü ağır basabilirdi. Biliyorduk ki, onların işgali altında bir defa Nöyi Antlaşması imzalanmış ve bu antlaşma halkımıza nice acılar ve felâketler getirmişti. Yeni Barış Antlaşması nasıl olacak, Bulgaristan'a neler getirecekti?

Gerçi 2 eylülde sarayın uşağı ve demagogun

biri olan Bagryanov'un hükümeti değiştirildi. Naipier ve düzmece Meclis yerli yerinde kalsalar da, Muraviyev'in başkanlığında bir yeni hükümet kuruldu. Yapılan bu değişiklik Bulgaristan'a ve biz mazlumlara neler getirecekti? Hükümet, sağcı - gerici eğilimleriyle tanınan eski, yıpranmış ve halkça reddedilmiş politikacılar-
dan oluşuyordu. Bu hükümetten bir bölük yeni kötülükten başka birşey beklenebilir miydi? Stamboliyski kabinesinde Harbiye Bakanı olan ve Cumhuriyetçi köylü liderin yönetimi sırasında saray ajanı olarak damgalanan Muraviyev; büyük sermayenin ve tutuculuğun simgesi Atanas Burov; blok hükümeti sırasında bakanlık yapmış olan Vergil Dimov v.b. gibi isimleri o kadar iyi biliyorduk ki, faşist güruhun kelleyi kurtarmak için satrançtaki gibi piyadeyi sürerek manevra yaptığını hemen anlamamak olanaksızdı.

Öte yandan Vatan Cephesi, ayaklanma ordusuyla birlikte öyle büyük bir siyasal ve askersel güçtü ki, politik alanda ağırlığını giderek ortaya koyacaktı. Bu yeni yeni kendini gösterecek ve hafife alınması şöyle dursun, varlığını her yerde iyice duyuracak olan bir gerçeklikti.

Ağustosun son günlerinde, Merkez Komitesi ve Vatan Cephesinin, partiye, partizan ordusuna, halka yönelik bildiri, genelge ve yönergesi toplu olarak elimize geçti. Bu belgeler, dışarda korkunç bir fırtınanın kabarmakta olduğunu haber veriyordu. Parti ve Vatan Cephesi, son hücum için tam seferberlik gerektiğini belirtiyordu. Bu belgeleri en değerli müjdeciler olarak heyecanla karşıladık, bir solukta okuduk. İçimiz serinler

gibi oldu. Uzun süre hücre cezasına çarptırılmış mahpusun temiz havaya ilk kez çıkması gibi, içimiz, gözlerimiz açılıverdi.

Garip bir yazgısı oldu bu belgelerin. Onları, en tehlikeli ve değerli belgeler olarak, Krüstü Yanakiev Amca ve Heski Levi'nin hücreesindeki gizli kovuğa saklamıştık. Çimento tabanının köşesinde ustaca açılmış, şöyle şarap şişesi sığacak kadar bir kovuktu bu. Kapağı duvara öyle benzetilmişti ki, ayırımına varmak çok zordu. Serbest bırakılacağımız anlaşılnca, olayların henüz ne yönde gelişeceği bilinmediği için, kovuğu dışından iyice çimentoladık ve belgeler içerde kaldı. Bir daha da orasını açmadık. Onbeş - yirmi yıl sonra, bir gün Sliven'e gittiğimde, bazı arkadaşlara bu kovuğu ve içindeki belgeleri sordum. Bir şey hatırlayamadılar. Olayı bilen birkaç kişi vardı ve onlar da unutmuşlardı. Belgeler belki hâlâ orada duruyor.

Deneyimiz bize Muraviyev hükümetinin Rusya'daki Kerenski hükümeti tipinden olduğunu düşündürüyordu. Bu hükümete karşı belki birkaç ay savaşım yürütmek gerekecekti. Üstelik, geçici hükümetin hepimizi serbest bırakıp bırakmayacağını, daha da yatmak gerekip gerekmiyeceğini bilmıyorduk. Kolektifimizin sekreteri Todor Tonçev Amcadan başka, sonradan değerli bir general olan, ama çok vakitsiz yitirdiğimiz bilgili ve direşken Simeon Hanımov, ben ve daha bir - iki arkadaşın katıldığı yönetim grubu defalarca toplandı, nasıl davranacağımızı görüştü ve kararlaştırdı. Açık iyimserliğimizin yanı sıra, uyanıklık gösterilmesi, gevşekliğe meydan verilmemesi gerektiğini anlıyorduk. Yaptığımız ço-

zümleme bizi buna yöneltiyordu. «İki Taktik» kitabını ezberlemiştik. «Kısa Tarih» in şubattan ekime geçişle ilgili bölümünü de hemen hemen ezbere biliyor, içinde bulunduğumuz dönüşüm döneminde olası taktiği bu örneğe göre belirlemeye çalışıyorduk. Çözümlememiz elimizdeki enformasyona göre idi. Oysa, evdeki hesabın çarşıya uymadığı atasözünün politikada her zaman geçerli olduğu, yani ille hesapları karıştıracak birinin ortaya çıktığı anlaşıldı. Leninizmin, belirli bir durumda uygulanan biçimleri tekrarlamaktan ibaret olmadığı, tarih hiçbir zaman tıpatıp yinelenmediği, her zaman değişik olduğu için, Lenin genel prensipleri aynı sorucları sağlayacak biçimde somut duruma uygulamak gerektiği değişmez kuralı bir kez daha doğrulandı.

Sözü geçen sekreterimiz Todor Tonçev artık yaşlıcaydı. Ne öğrenimi, ne de Marksist kültürüyle sivriliyordu. Hem Sliven kentinden, hem köyden, kâh işçi, kâh zanaatçı olarak çalışmış bir emekçiydi. Sağduyulu, otoriteli, derin sosyalist prensipli bir adamdı. Orada daha öğrenimli, harekette daha büyük yararlığı olanlar da vardı.

Ama Todor Amca doğal olarak kolektifin başına geçti. Unutmayın ki, bu büyük kolektifti. Dokuz Eylülden sonra Todor Amca, yine öyle sessizce köyüne döndü. Köy şûrası başkanlığına seçildi, halk egemenliğini güçlendirmek için orada kalıp çalıştı. Biz de onu unuttuk gibi.

Beş - altı eylülde, düşüncelerimizin akışını değiştiren, yakın zamanda durumumuzda bir başkalaşma olabileceği inancımızı pekiştiren bir haber aldık. Sovyet hükümeti Bulgar hüküme-

tine bir nota vermişti. Notada, Sovyetler Birliği Bulgaristan'la savaş halinde olduğunu belirtiyordu. Todor Amcayla çabucak başbaşa verip, olayı yorumlamaya başladık. Sovyet diplomasisine özgü titizlikle formüle edilen az ve öz sözlerin ne demek olduğunu çok iyi anlıyorduk. Bu diplomatik adımın derin anlamını kavramamız için uzun uzadıya açıklamaya gerek yoktu. Aslında savaş ilân edilmiyordu da, savaş durumu meydana getirildiği bildiriliyordu. Bu da Sovyetler Birliği'nin Bulgaristan'a karşı savaşmayacağı, buna karşılık, Bulgar sorunlarının gelecekte yuvarlak masa etrafında görüşülmesi sırasında batılı bağlaşıklıklariyle yanyana yer alacağı anlamına geliyordu.

«Eninde sonunda,» dedi Todor Amca, «onlar bizden yana.»

Bu, büyük politikada, Avrupa politikasında yaman bir satranç adımıydı. Böylece, Bulgaristan konusunda terazinin dengesi değişiyordu. Bu barışçı bir eylemdi. Sovyetler Birliği, Hitler ejderini hezimete uğratmakta olan, yeni bir güç olarak dünya sahnesine çıkmakta olan memleket, ülkemize arka oluyordu. Bulgaristan, fazla yoruma gerek duymadan, bütün bunları sezinliyordu.

7 eylül günü öğleyin, radyo, siyasal tutuklulara af çıkarıldığını bildirmişti. Haberi anında öğrendik.

«Af!» sözcüğü, yıldırım hızıyla koridor ve koğuşlara girdi, ağızdan ağıza dolaştı.

Sliven'li siyasilerin yakınları pencere ve duvar diplerine yığılıyor, çakmak çakmak gözlerle müjdeliyorlardı :

«Af!»

Hücrede, söyleyeceklerimizi henüz söyleyememiş, duygularımızın tamamen ayrımına varamamış olarak, biraz da ikircim ve güvensizlik içinde göz göze geliyorduk. Çok geçmeden başka insanlar arasında, başka yerde olabileceğimize âdeta inanasımız gelmiyordu.

Benliğimizi hem sevinç, hem soğukkanlı olma düşüncesi sarıyordu.

Gardiyanlar ve Partalev de haberi öğrenmişlerdi. Yüzlerinde gülümseme gibi bir şey okunuyordu.

«Alın işte,» der gibiydiler, «sonu geldi...» Ve bakışlariyle soruyorlardı: «Biz kötü davranmadık değil mi?»

Aradan bir - iki saat geçti. Müdürlük yanından hiç kimse gelip resmen birşey bildirmiyordu.

«Bizi ne zaman salıvereceksiniz?» diye soruyorduk kesenkes. Artık yalnız Krüstü Amca, değildi müdürlüğe giden. Biz de grup grup gidip geliyorduk...

Cezaevinin içi arı kovarı gibi uğulduyordu:

«Bizi hemen salıvermelisiniz!»

«Emir bekliyoruz,» diyorlardı.

İşi bile bile savsakladıkları besbelliydi. Ama yumuşamışlardı. Her nasılsa insanca sözler de bildiklerini hatırladılar.

«Ne emri bekliyorsunuz? Radyo bildirmiş, siz kulaklarınızla duymuşsunuz. Bekleyecek ne var?»

Duvarların önüne yalnız siyasilerin yakınları yığılmakla kalmadı. Sliven'li işçiler de akın etmeye başladılar. Kalabalık her an artıyordu. Öfkeli halkın boğuk homurtusu yüksek demir ka-

pılardan beriye duyuluyordu. Birçokları korkusuzca yanaşmıştı koca kapıya. Yüksek duvarların ötesinden sinyaller, uyarılar duyuluyordu. Kalabalık, düne kadar ıssız sokağa bakan üçüncü katın pencerelerinden iyice görülüyordu. Öfke giderek artıyordu. Bir ara, mahpuslardan biri, kalabalık içinde lejyonerler, polis provokatörleri gördü. Bir başkası, bunların, iktidarın arkasında gizlenerek içerden çıkacak siyasal hükümlüleri ortadan kaldırma sinsi niyetlerini sezdi. Ve akşam üzeri bizi uyardılar :

«Şimdi çıkmayı kabul etmeyin. Öldürecekler sizi!»

Ama kalabalık, tam akşam üzeri provokatörleri ezmişti.

Düne kadar kurşun ve ip karşısında sinmiş olanlar, şimdi yığın olarak yüreklenmişlerdi. Ellerini kollarını bağlayan korkuyu silkip atmışlardı. Her devrimin başlangıcı böyleydi. Düne kadar yığınlar arasında yer edip duran, ama henüz yeterince eylem gücüyle yükümlenemeyen fikirler, böyle anlarda patlayıveriyor, yığınları özveriye götürüyordu.

İçerde müdürlük binasını çevirmiş, her çeşit cezaevi düzenini silkip atmış bir başka öfkeli kalabalık avluda kaynaşıyordu.

Ama akşam oldu ve biz müdürlük üzerindeki baskımızı ister istemez azalttık. Artık şimdi çıkmanın anlamı yoktu.

Hücrelerde bir gece daha geçirdik.

Meğer Muraviyev hükümeti vakit kazanıyormuş. Salıverilmemizi kasten geciktiriyor, ertesi günü bizi birbirimizden ayırıp çil yavrusu gibi dağıtmayı düşünüyormuş. Savaşım cephe-

mizin, Parti ve Vatan Cephesi saflarının binlerce seçkin militanı, koca duvarların dışına çıkar çıkmaz elbette ağırlığını ortaya koyacaktı. Rüzgâr eken, fırtına biçirdi. Naipeler ve hükümet, bu önüne geçilmez gelişmeye set çekecek bir mucize olur umuduyla yaşıyorlardı. Fakat gizli bir sel gibi yıllar yılı güç toplayan hareketin saati gelmişti ve artık onu hiçbir şey duduramazdı. Bulgaristan'da sosyalizmin saati gelip çatmıştı.

Dışarda ne yapacağımızı bilmiyorduk. Ancak hemen ateşe atılacağımızı, bu sefer çarpışmanın sonuna dek sürdürüleceğini, mutlaka yenmemiz gerektiğini ve yeneceğimizi kestiriyorduk. Utku kazanacağımıza, ertesi sabah güneşin doğacağını bildiğimiz gibi inanıyorduk.

Kapıları kilitlenmeyen hücrelere döndük. Biri, ansızın birbirimizin tam adreslerini bilmediğimizi hatırladı ve adres toplamaya koyuldu. Arkasından herkes kalem kâğıt alıp adres yazmaya başladı.

Ben adres almak istemiyordum.

«Adresle uğraşacak vaktimiz yok, gereği de yok,» diye geçirdim. «Daha nice kez görüşeceğiz. Savaşım yürüteceksek, birlikte olacağız, bizi ayıracak güç yok artık. Özgürlüğe kavuşursak, daha da sık görüşeceğiz...»

Ama sonra dayanamadım, ben de kalemi alıp, stenografiyle, evimde şimdiye kadar koruyageldiğim isimleri sıralamaya başladım. Yalnız Avram'ın verecek adresi, gösterecek evi yoktu. Çünkü sevdiklerinin hepsi, son kişisine kadar yokedilmişti.

Bazıları, ne zaman görüşeceklerini düşünmeye, hatta sözleşmeye başladılar...

Hücrenin birinden bir şarkı duyuldu. Birden bütün hücreler, koğuşlar gürledi. Henüz demir parmaklıklar ardında olsa da, büyük ve kanatlı şarkımız, karanlığa bürünmüş Sliven'in üstünde dalgalandı.

Ne zaman uyuduğumuzu bilmiyorum.

Sekiz eylül sabahı erkenden koridorlara fırladık. Emir de geldi. Artık eşyamızı alıp avluya çıkmalıydık.

İkişer ikişer sıraya diziliyorduk. Herkesin bağlı dengi önündeydi. Saat dokuza doğru savcı, müdürle ve başgardianla birlikte yazıhaneden çıkıp, karşımıza dikildiler. Masa ve sandalye getirildi. Dosyalarımız üst üste yığıldı.

Savcı, yüzü sarı -kara, mırıldandı :

«Sizi birer birer koyvereceğiz.»

«Nasıl olur?» diye atıldık. «Bu oyalama da niye? Sizin bu işleriniz ne kadar sürer? Akşama kadar bitmez bu!»

Direndik : Formalitesiz, oyalamasız, bütün siyasilerin hemen salıverilmesini istedik.

Müdürlükle aramızda sert bir çekişme oldu. Savcı büzülmüştü. O eski böbürlenişinden eser bile kalmamıştı.

Fakat gerilemedi. Süngüler hâlâ arkasındaydı. Hem yukarıdan böyle emir verilmişti. Bizim başka çaremiz yoktu. Yersiz bir çıkış yapmak, bizim için ağır sonuçlar doğurabilecek bir serüven olurdu.

Acele etmeden, dosyaları sayfa sayfa karıştırmaya, «A» dan başlayarak isim isim çağırma-ya başladılar. Bir gardiyan, demir kapının yanına dikilmiş, serbest bırakılanları doğrudan sokağa salıyordu. Yalnız açılan bir kapının demir eşi-

giydi özgürlükle aramızdaki sınır. Yalnız o demir eşik, yaşamımızı mahpusluk çilesi ve özgürlükle diye ikiye ayırıyordu.

Çağrılan her ismin ardından sevinçli sesler duyuluyordu. Adını duyan, demir eşiği geçiyor ve dışarı çıkıyordu.

Benim harfim geçti. Acayip şey, adımı okumadılar. Durum beni şaşırttıysa da, henüz endişeye düşürmedi.

«Jivko Nikolov!» diye bağırdı gardiyan.

Benim can yoldaşımdı çağırdığı. Yakınımdaydı. Yalnız elini salladı. Birbirimizi beklemeyi, Sofya'ya birlikte yolculuk yapmayı kararlaştırmıştık.

İvan'ı da çağırdılar. Panagürişte köylüklerinden, gözü açık, zeki bir delikanlıydı. Onunla da dost olmuştuk. Çıkarken işaret etti bana. Donka'ların ikisini alıp, beraberce Plovdiv'e yollanmayı kararlaştırmıştık.

Ve ben, boşalmakta olan avlunun ortasında hâlâ dikilip duruyordum.

Saat dörde - beşe doğru yalnız beş kişi kalmıştık.

O zaman savcı sandalyesinden doğruldu, bize kinle baktı ve baklayı ağzından çıkarıverdi :

«Af sizi kapsamıyor. Yasanın başka maddelerinden giydiğiniz hükümler var. Cezaevinde kalıyorsunuz!»

Ve gidecek oldu.

Yazgımız bir anda tersine dönüvermişti. Böylesine gaddarca dönüm sıkça raslanan birşey olmasa gerektir.

«Ama nasıl olur bay savcı?» Hem şaşkınlık, hem öfke, hem kinle konuşuyorduk «Biz siyasi

hükümlüleriz...»

«Başka yasalardan hüküm giymişsiniz. Af bütün suçları kapsamıyor.»

Adımı sorduktan ve dosyayı tekrar karıştırdıktan sonra şöyle dedi :

«Askerlik şubesinin çağrısına uymadığın için altışar aydan iki hükmün var. Bunlar affedilmiyor. Toplam altı ay daha yatacaksın.»

Ve çekip gitti.

Koca avluda beş talihsiz yapıyahnız kaldık. Bir araya gelip bakıştık. Kahpe feleğin çarkına söğdük ve söğdük. Artık aklın, fikrin değil, duygularımızın buyruğunda olsak da, düşünüp taşınmaya başladık.

Görüşüp tartışmak gerektiğine karar verdik ve müdürlüğe doğru yollandık. İçeri yalnız beni aldılar. Savcı, müdürün yazı masasına oturmuştu.

«Savcı bey,» diye başladım, «bizi alıkoymaya hakkınız yok. Biz siyasal hükümlü olarak hapis yatıyoruz. Diğer herşey ikinci plânda kalır...»

Bu yönde çok dil döktüm. Sözlerim özlüğüyle değil, acı ve öfke yükümüyle etkiliyordu.

Ama beni sertçe tersledi :

«Olmaz. Sizi af kapsamıyor!»

«Doğru değil. Hakkımdaki hükümlere bir bakın. Bunlar ben hapisteyken verilmiş. Yasa dışı oldukları apaçık ortada. Açıkça yasa dışı olan bu hükümlere uymanıza şaşıyorum.»

Ama adam artık kendini tutamıyordu. Bağırıp çağırmaya başladı. Küfürler savurdu.

Sözlerini tartarak konuşması gerektiğini söyledim.

Bu onu büsbütün zıvanadan çıkardı. Ve ken-

dinden geçerek bağırdı: «Sana yirmi gün pıran-galı hücre cezası veriyorum. Defol!»

Ben de altta kalmadım :

«Sen yatacaksın o günleri!» diye bağırdım ve kapıyı çarparak çıktım.

Böylece, 8 eylül 1944 akşamı, bana yirmi gün pırangalı hücre cezası verilmişti. Tarihin küçük cilvelerinden biriydi bu.

Aldığım sonucu yüzüme bakar bakmaz an-layan arkadaşlar, beni üzüntüyle karşıladılar.

Dışardan kimi arkadaşlar da bizi bırakmadı-lar. Jivko ikide bir demir kapıya yamanıyor, hem yaptıklarımızı soruyor, hem de dışarda kendileri-nin ne gibi tedbirler aldıklarını bildiriyordu. Bir heyet olup savcıya çıkmışlar, salıverilmemizi ısrarla istemişlerdi. Savcının olmaz cevabı üzeri-ne cezaevi önünde bir miting düzenlediler. Mi-tingte, Jivko müdürlüğün keyfi hareketini kına-dı.

Artık, avluya da, bizden ötürü bütün gün dışarı çıkmayan adi hükümlüler dökülmüştü. Avluda dolaşma, rejim, düzen falan hepsi altüst olmuştı.

Ama, acayip bir durum... Fırsattan yararlanıp avlu içinde serbestçe dolaşmıyorlardı. Orta yerde yığılmışlardı. Bir bit yeniği vardı işin için-de. Kümeye doğru yöneldik. Bir de baktık ki, or-tada askeri karakoldan bir subay, yüzbaşı dikil-miş, elini kolunu sallayarak dil döküyor, onları kandırmaya çalışıyordu.

«Dur hele,» dedim kendi kendime. «Bu işin içinde iş var.»

Daha yakına sokulup kulak kabarttım.

«Yerimiz yalnız Almanya'nın yanındadır,

yolumuz onlarla birdir. Bulgaristan onsuz mahvolur. Çarlık Bulgaristan'ın ... Çar... yurt... bayrak...»

Kök salmış, taşılaşmış faşizm hâlâ diriydi ve burada bile kendini göstermeye çalışıyordu.

«Yüzbaşı!» diye bağırdım.

Kalabalık, birşeyler olacağını sezinledi ve hemen bana yol açtılar. Subayla yüzyüze geldim. Halka kapandı ve daha çok yoğunlaştı. Bir kapışma olacağını herkes kestirdi.

«Yüzbaşı!» diye yineledim. «Eğer Almanya çökerse, Bulgaristan'ın ne olacağını söyler misiniz?»

Sertçe dayatmıştım soruyu. Kalabalık içinde bir fiskos başladı. Mahpus yığını, o mağrur komutana haddinin bildirilmesine can atıyordu!

Yüzbaşı epeyce şaşırarak açıklama yapmaya kalkıştı :

«Almanya yenilmeyecek! Hitler'in yeni gizli silâhı var...»

«Yenilip yenilmeyeceğini sormuyorum size. Çocuk değiliz. Çözüldüğünü, yüzgeri ettiğini herkes biliyor. Siz madem politikayla uğraşıyor ve yurtseverlik taşıyorsunuz, cevap verin bana : Reich çökünce Bulgaristan'ın hali ne olacak? Sadakat andı içtiğiniz Bulgaristan ne yapacak, söyleyin!»

Sabırsızlık artıyordu. Mahpuslar sözle, işaretle hareketimi onaylıyor, ona dersini vermeme yardım ediyorlardı...

Ağız dalaşı kızıştı, fakat uzun sürmedi. Çarlık ordusunun görevli subayı, koyu faşist, politikada ve tartışmada çok zayıf çıktı. Sıvışıp gitmeyi yeğledi. Ve savaş alanında yalnız devrimciler

kaldı. O zaman bizim saatimiz çaldı. Böylece nerde bulunurdu? Önümde habere susamış, yoruma susayan bir dinleyici yığını vardı. Öyle ya, o anda her olay, mahpus için özgürlüğe kavuşma olanağı sağlayabilirdi.

Aldım ala, girdim yola, konuştum :

«... Bugün Bulgaristan için başka çare ve yol yok. Almanya ile ilişkisi kesmek, bağlaşıklarla barış sağlamak, Almanya'ya karşı savaşmaktır çıkar yol. Bundan başka herşey bir uçuruma atlamak olur. Dostlarımız bizi özgürlüğe kavuşturacak... Bize, bağımsızlık ve kalkınma, ekmek ve iş, adalet sağlayacak başka bir hayat gerek. Böyle bir dünyada insanlar güven içinde yaşayacaklar...»

Mahpuslar üsteliyor, daha da soruyorlardı :

«Söyle, devam et. Şimdi ne olacak? Kızıl Ordunun Bulgaristan'a girdiği doğru mu? Bizi de koyvermiyecekler mi?»

Biz de, o sabah, Kızıl Ordunun artık Dobruca'da görüldüğünü duymuştuk.

«Doğru,» dedim. «Kızıl Ordu bizden yanadır. Korkmayın. Güzel günler önümüzdedir!»

İyimser konuşuyordum. Ama içim kan ağlıyordu.

Gardiyanlar bizi yine hücrelere soktukları zaman, artık ortalık kararmıştı.

Her adi hükümlü, hücrelerini biliyordu. Bize, beşimize ise, hemen hemen üç katın boş hücreleri kalmıştı. Beğen beğen yat... Küçük hücrelerden birine toplandık. O geceyi yalnız geçirmeye gücümüz yok gibiydi. Demir anahtar, o soğuk şakırtıyla kilit yuvasında yine döndü. Geceyi uykusuz geçirdik. Konuşacak birşeyimiz olmadığı

için susuyor, boyuna sigara içiyorduk. Kantinden üç paket sigara almıştım. Sabahleyin sigaram tükenmişti. Bundan önce, yıllar boyu yatmaya hazırdım. Acıyı susturuyordum. Ama o geceyi içerde geçirmeye gücüm kalmamıştı. İrade yerini acıya bıraktı. Başkentte öylesine kısa ve yazgısal olan o gece, sekiz eylülü dokuza bağlayan gece, bizim için Sliven zindanında bitmez tükenmez, ıstıraplı bir gece oldu. O gece uzayadursun ben burada izin vereceğinize güvenerek iki açıklama daha yapacağım.

Önce benim şu adı batası altışar aylık iki cezamı ele alalım. Bunları şimdiye dek anmadım, çünkü değmezdi. Sürüp giden olağan budalalığın küçük bir belirtisiydi bu. 1943'te, bir ara - zannımca Sliven Cezaevindeydim -, sevkیات komisyonunun çağrısına uymamışım diye, hemen Pirni bir mektup geldi. Gerçekten, yasalar süs için altı ay hapis cezasına çarptırıldığımı bildiren ve altı ay hapis cezasına da cabasıydı. Çok geçmeden, ları kanımı emecekti. Her polis itinin aşığısamama evlerinde yatıp kalkmalıydım. Bit ve tahkırutuk- işkence olurdu. Nice günler ve geceler ara tutuk- yola çıkmaı canım istemiyordu. Bu yolculuk bir ti! Hem jandarma gözetiminde böyle uzun bir cezası olan adam, yeni hükümden mi korkacak- cektı? Ben de el savurdum. Altı ve sekiz yıllık demek istiyordu. Şimdi kalkıp Pirdop'a mı gide- ruşturup bir el savurdu. «Bir bu kusur kalmıştı!» gıdını müdürükten birine gösterdim. Yüzünü bu- için yakama yapışmaya kalkıyorlardı. Çağrı kâ- Ben cezaevindeyim, adamlar askere gitmedigim çağrı kâğıdı gelmişti. Nerde Şam, nerde Bağdatı dop Askeri Mahkemesi önüne çıkmaı için bir

değildi. Onlara uyulmalıydı. Ama benim suçum yoktu. Çağrı kâğıdını cezaevine yolladığına göre, mahkeme, sevkiyat komisyonuna neden gitmediğimi biliyordu. Ama buna kulak asan yoktu.

Her adım başında sürçen budalanın serüvenleri masasında olduğu gibi, yargı kurumu yalnız o hukuksal işlemle yetinmedi. Aradan çok zaman geçmeden, cezaevi kalemine benim adıma bir celpname daha geldi. Okuyup imzalamam için beni çağırdılar. Öyle ya, yasaya uymak gerekti. Anlaşıldı ki, Pirdop'ta formalitelere uyarak beni yargılamaya çağırdıkları sırada, Sofya Askeri Mahkemesinin yine üstün hukukçulardan oluşan bir ekibi, beni aynı suçtan ötürü artık altı ay hapis cezasına çarptırmış bulunuyordu!

İnsanlar artık uygarlık çağında yaşadıklarını savlıyorlardı. Bulgar yöneticileri ve onların hukukçuları ise daha barbarlık devrindeydiler. Böylece, ben de, ihtiyar Ostrovski'nin «suçsuz suçlu» kahramanı gibi, bu iki yeni hükme göre de yatmaya başladım. Bürokrasinin aptallıktan kolay kolay vazgeçmediği anlaşılıyordu.

Şimdi de apayrı nitelikte bir başka açıklamaya geçiyorum.

Aradan yıllar geçti, anılar anlatma ve yazma sırası geldi. Öyle ya, insan önce hayatını yaşıyor, sonra kimi torunlarına anlattığı öyküleriyle, kimi de anı kitaplarıyla yine yaşadıklarına dönüyor.

Pleven ve Varna'da 7 eylülde ayaklanan yığınların cezaevi kapılarını nasıl kırdıklarını anlatan anılar yayımlanmıştı. Ama, istemez misin, basında, Sliven Cezaevi kapısının da nasıl «kırıldığı» na ilişkin anılar çıktı. Hatta bir der-

lemede kapının kırılışı gayet «ayrıntılı olarak» anlatılıyordu. Toşo Y-ski de, başkentte çıkan günlük gazetelerin birinde olayı tüm «incelikleri» yle eni - konu anlattı. Tek sözle, şaşılacak iş. Yalan söylüyorlar desen, değildi; dürüst olmadıklarını söylesen, o da değildi, üstelik namuslu, saygın kişilerdi. Ama gerçek dışı bir öykü alıp yürüdü... Tarihçiler de kalkıp bunu BKP tarihiyle ilgili materyallere de kattılar, direniş haritasına bile geçirdiler. Biz üç arkadaş bir araya geldik, daha birçoğlarıyla konuştuk ve «Tarihsel kanıtların gerçeğe uygunluğuna dair» başlıklı bir açıklama yazdık. Açıklama, T. Y-ski'nin anısının çıktığı günlük gazetede aynen yayımlandı. Biz, okurun artık bildiği durumu, büyük bir yığının Sliven cezaevi önünde nasıl toplandığını, hoşnutsuzluğun giderek büyüdüğünü, fakat iç birikimi yeterli olmadığı için eyleme geçemediğini anlattık.

Gerçeği karmakarışık ve yanlış yansıtma olayları birkaç yıl için kesildi. Ama sonra gene alıp yürüdü.

Çok acayip bir durum.

Olay, beni ilk kez, insan belleğinin gerçek ile gerçek dışı olayı birleştirme eğilimi konusunda düşündürdü. Orada bulunan, olaya kendileri de katılmış olan kişilerde bu cezaevi kapısının kırılması efsanesi nasıl belirmişti? Bunu psikologlar açıklasınlar. Ama bana kalırsa, iki şeyin örülmesi rol oynamıştı bunda: Birincisi, gerek idarenin gerek yığınların eyleminin karakter ve özlüğü konusunda tam bilgi sahibi olmamaları. İkincisi, Pleven ve Varna cezaevleri kapılarının kırılmasına ilişkin enformasyona ve söylentilere

kapılmaları...

Ben, insan belleğinde bu olguyu, gerçek ile gerçek dışı olanın birleşmesini, sonradan başka hallerde de gördüm.

Özcesi, 9 Eylül sabahı, bizleri, beş talihlisi, «kapısı kırılan» Sliven Cezaevinin kilitli hücre-sinde buldu.

Ne kadar istemiş olsak da, bu bizim için bir düş değildi.

Ama bu durum, sonradan bana şakalaşma fırsatı veriyordu. Doldurmamız gereken sayısız anket kâğıtlarında, «9 Eylül 1944'ten sonra ceza-evinde yattınız mı?» sorusunu hep «Evet ya, birkaç saat yattım!» diye cevaplıyordum.

Sabah oldu. Kapı açıldı. Hemen yıkanma yerlerine ve koridorlara doğru dağıldık. Derken, arkadaşlarımdan biri soluk soluğa yanıma geldi :

«Stefan Ganev çok önemli birşey bildiriyor. Koş pencereye!»

Onun heyecanı bana da geçti. Doğru yandaki hücrelerden birine doğru koştum. Penceresinden sokağı duyma olanağı vardı. Arkamdan arkadaşlar da yetiştiler.

Aşağıda, gerçekten, Kotlen'in İçera köyünden düne kadar yazgı arkadaşımız olan Stefan Ganev duruyor ve sabırsızlıkla yukarı bakıyordu. Beni görür görmez, sözcükleri anlaşılсын diye hecelere basa basa seslendi :

«Dob-ri Am-ca ba-kan ol-duuu!..»

Sözlerinden başka birşey anlayamadık. Yüzü yepyeni bir sevinçle pırıl pırlıdı.

«Dobri Amca bakan!» diye yineliyorduk biz.

Bu sözlerde inanılmayacak ve beklenmedik,

beklenebilir ve tamamen olanaklı birşey vardı. Bu sözler, hem sürprizdi, hem sevinç ve umut getiren gizemli bir haberdı...

O zamandan beri Stefan'ı görmedim. Hakkında hiçbir şey duymadım. O günün ortak sevinci içinde biz talihsizleri unutmayan, o tarihsel gecede neler olduğunu henüz kestirmemiş olmasına karşın, bizi haberdar etmek için cezaevine koşan o soylu adam ne oldu, nerelerdedir, bilmiyorum.

Soyluluk erdemi, uzunluk gibi ölçülmez. Soy-luluk, insanın kendisi için en uygunsuz anında iyilik yapabilme erdemidir.

Hemen, Dobri Amcaya bir telgraf çekmeyi, bizi serbest bırakmadıklarını bildirmeyi kararlaştırdık. Oturup telgrafı yazdık. «Dobri Amca, bizi cezaevinde alıkoyuyorlar, tezelden salıverilmemizi sağla, falan filân...»

Tam telgrafı tekmillemiştik ki, açık kapıda bir gardiyan göründü. Yılışık bir gülümseme ve zoraki bir sevecenlikle konuştu :

«Çocuklar, toplayın tası tarağı. Çıkıyorsunuz!»

«Yirmi gün pırangalı hücre cezası veren herifin ayağı suya erdi galiba!» diye geçirdim, ve bizimle merdiveni inmekte olan gardiyana sordum:

«Neler olmuş, söylesene?»

İki yanına bakındı. Mahpusla politika konusunda konuşmaktan sakınma alışkanlığı güçlüydü. Ama besbelli kendine geldi ve eğilip kulağıma fısıldadı :

«Yeni iktidar var!»

Ona fazla birşey sormanın gereği yoktu. Ka-

fam olaylar arasında hemen ilişki kurdu: Yeni iktidar, Dobri Amca bakan, bizi hemen salıveriyorlar... Demek... sözü söylemeye cesaret edemiyordum. Ama müdürlük kesimine varınca ve cezaevine girilen o uğursuz dar koridordan geçerken, işi daha iyi anladık. Koridor çok ilginç bir görünüm içindeydi. Bir yanda, başgardıyan başta olmak üzere birkaç gardıyan dizilmişti. İğrenç bir yaltaklıkla vedalaşmak üzere ellerini uzatıp, iyi dileklerde bulunmaya başladılar. Hele Partal görülmeye değerdi. Onlara aşağısama ve tiksintiyle bakıp başlarımızı yana çevirdik.

Ve özlenen eşikten biz de geçtik.

Sokağa ayak bastık.

Özgürdük. Düşlenen özgürlük en sonunda gelmişti.

Ey kalem, şimdi biraz dur!..

Özgürlük mutluluktur. Mutlulukla özgürlük kaynaştı. Olağan bir özgürlük değildi bu. Çifte özgürlüktü. Kişisel kurtuluş halk kurtuluşuyla birlikte geldi. Kişisel özgürlük halk özgürlüğüyle birleşti. Halkın özgürlüğe kavuştuğu günden daha büyük bayram yok. Ayaklanma hazırlığı sırasında, ruh halini açıklamak için, Vazov «Bir halkın sarhoşluğu» demişti... Halk utkuya ulaşınca sarhoşluk iki katına çıkıyordu.

Cezaevi güncesinin son sayfasına şöyle yazmışım :

«9 Eylül 1944'te bu sayfalara son verildi.

O gün cezaevinden çıktım, bu bir; ikincisi, Sli-ven işçilerinin anti-faşist ayaklanma ve partizanları karşılama dolayısıyla düzenledikleri gösteriye katıldım.

**Özgürlüğü bundan daha iyi duyup yaşayamaz-
dım.**

NOKTA»

Gerçekte, nokta, daima yeni bir başlangıcın
da işaretidir.

— SON —

HABORA YAYINLARI

SUNAR

İNCELEME DİZİSİ :

Bariş ve İşbirliğı (Todor Jivkov)	30,— TL.
Seçmeler (Todor Jivkov)	25,— »
B.H.C.'nde Levlet Düzeni (Boris Spasov)	20,— »
Halk Cumhuriyetine Doğru (G. Dimitrof) /3. basım/	25,— »
Georgi Dimitrof (P. İgnatof)	15,— »
Leipzig Duruşması (E. Fischer) /3. basım/	20,— »
Maocu Parti Üzerine (Z. Zahariev)	89,— »
Marksist Açıdan Türk Romanı (İ. Tatarlı — R. Mollof)	10,— »
Zirve Konferansı — Moskova 1969 —	10,— »
Fidel Castro Konuşuyor (L. Lockwood) /4. basım/	10,— »
Bolşevizm (B. Russell) /2. basım/	10,— »
Amerika'daki Sefalet (M. Harrington)	10,— »
Dünya Hükümeti C.İ.A. (Finney - Wecker) /3. basım/	8,— »
Lidice (E. Wheeler)	5,— »
Amerikan Komünist Partisi (A. Angın)	7,50 »
Reaya ve Köylü (H. Şandal) /2. basım/	15,— »
Marksçı Açıdan Kapitalizmin Analizi (Abidin Nesimi)	8,— »
Rusya Seferi (Y. Çetiner)	6,— »
Yasak Kitaplar (Bülent Habora)	6,— »
Merhaba Komşu (Bülent Habora)	10,— »
Milliyetçi Cephe (N. Sel)	10,— »

ROMAN — HİKÂYE DİZİSİ :

Demir Parmaklıklar (N. Gançovski)	35,— TL.
Hiçbiri Dönmedi (A. Semerciev)	25,— »
Seni Halk Adına Ölüme Mahkûm Ediyorum (M. Gribçeva) /2. basım/	35,— »
Partizan (G. Karaslavof)	25,— »
Tatula (G. Karaslavof)	20,— »
Sevda Gelin (G. Karaslavof) /3. basım/	20,— »
Hayata Dönüş (G. Karaslavof)	15,— »
Parti Sırrı (M. Marçevski)	15,— »
Büyük Mücadele (S. Daskalof) /4. basım/	35,— »
Darbe (L. Stoyanov)	25,— »
Özgürlük Savaşında Düşenler Ölmez (V. Andreev)	25,— »
Savaşıyoruz Kazanacağız (İ. Hacimarçev)	25,— »
Partizanın Kızı (E. Koralof) /3. basım/	20,— »
Tutku (D. Dimov)	25,— »
İnsanlık Uğruna (B. Polevoy) /3. basım/	35,— »
Altın (B. Polevoy) - 2 cilt -	40,— »
Ve O Döndü (B. Polevoy)	7,50 »
Çocuk (Vera Panova)	10,— »
İki Kız (Vera Panova)	10,— »
Ölümden Hayata (Vasil Bilof)	15,— »
Dağların Türküsü (Vasil Bikof)	15,— »
Dört Roman (Hernadi, Polevoy)	20,— »
Demir ve Ateş (H. Sienkiewicz)	25,— »
Çıplak Ayaklar (Z. Stancu)	25,— »
Topal Z. Stancu)	35,— »
İsyân (B. Traven) /5. basım/	20,— »
Gece Ziyaretçisi (B. Traven)	15,— »
Altına Hücum (B. Traven)	15,— »
Ayaklanma (M. Azuela)	15,— TL
Cezâevi Günleri (M. Frisch) /2. basım/	25,— »

Bu kitap, okura, faşist cezaevinin geniş görünüşünü açıklıyor. Yazar, siyasal hükümlü olarak bulunduğu cezaevinde, değişik kuşaklardan militanları, uzun süreli ağır hapis cezalarını çeken eski Nisan-cılar'ı da, İkinci Dünya Savaşı öncesinde cezaevine düşmüş savaşçıları da, anti-faşist direnişin en yoğun döneminde tutsak edilmiş savaşçıları da görmüş ve tanımış bulunuyor.

Büyük tarihsel olaylarla birlikte, cezaevi günleri ve yaşayışıyla ilgili tek tek olaylar da dile getiriliyor. Yüce ve olağan, üzücü ve güldürücü olaylar ardarda diziliyor. Bu renkli, geniş kapsamlı anlatıma, yaşam, insanlar, savaşım üstüne düşünceler, çözümlemeler, sentezler katılıyor. Yazar, bileşik insan karakterlerini, kahramanlıklar ve parlak yaşantılarla dolu trajik ve çelişkili zamanı en gerçekçi açıdan yansıtabilmek için, olayların özüne inmeye çalışıyor.